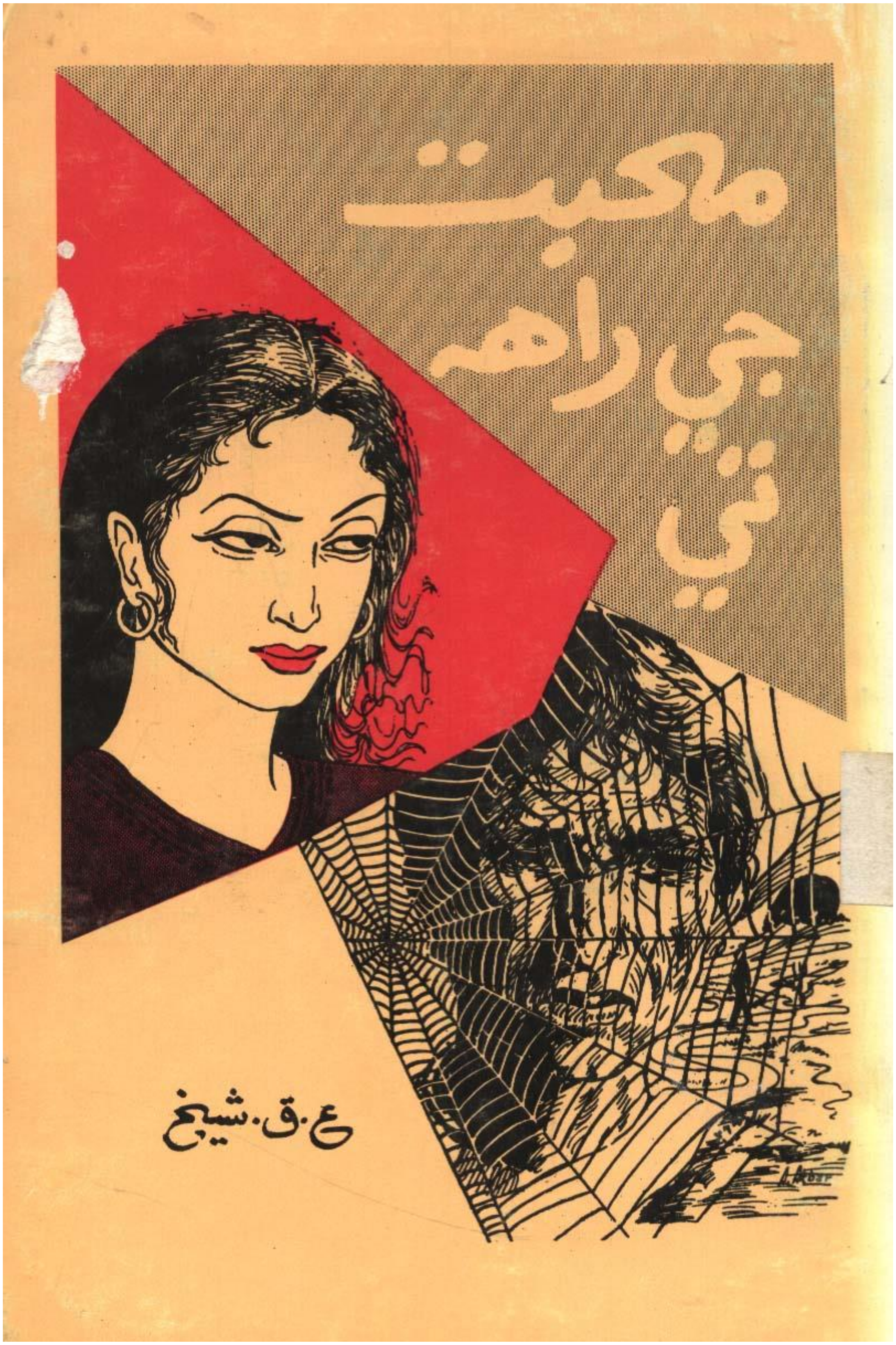
محبت
جي راھ
تي
ع.ق.شيخ

محبت جي راهہ تي

ع.ق.شيخ

ڇپائيندڙ:
سنڌي ادبي بورڊ، ڄامشورو
1998ع

ڊجيٽل ايڊيشن:
2018ع
سنڌ سلامت ڪتاب گهر

سنڌسلامت پاران :

سنڌ سلامت **ڊجيٽل بوڪ ايڊيشن** سلسلي جو نئون ڪتاب **”محبت جي راھ تي“** اوھان اڳيان پيش آھي. ھي ڪتاب ناميارا آرٽسٽ ۽ افسانا نگار **ع ق شيخ** جي افسانن جو مجموعو آھي.

غلام رباني آگرو صاحب لکي ٿو:

”ع. ق. شيخ جي ھن ڪتاب ۾ دلچسپ خاڪا، ڪھاڻيون، يادگيريون، تاثرات—سڀ ڪجھ موجود آھي. ۾ سؤ پندرھن صفحن جو ھي ڪتابُ، ايڏو تہ سھڻو لکيل آھي، جو ائين ڪٿي چئجي، تہ انگريزي محاوري موجب : This book is worth its weight in gold ھي ڪتاب سچ پچ سون ۾ تورڻ لائق آھي.“

ھي ڪتاب **سنڌي ادبي بورڊ، ڄامشورو** پاران 1998ع ۾ ڇپايو ويو. سنڌي ادبي بورڊ جي ويب سائيٽ تان ڪٽي اوھان سان نئين سر پيش ڪري رھيا آھيون.

اوھان سڀني دوستن، پائرن، سڄڻن، بزرگن ۽ ساڄاھ وندن جي قيمتي مشورن، راين، صلاحن ۽ رھنمائي جو منتظر.

محمد سليمان وساڻ
مينيجنگ ايڊيٽر (اعزازي)
سنڌ سلامت ڊاٽ ڪام
sulemanwassan@gmail.com
www.sindhsalamat.com
books.sindhsalamat.com

فهرست

ناشر جو نوٽ 6
ع. ق. شيخ جي باري ۾ تاثرات 9
حيدرآباد- ڊسمبر 1947ع 11
آسرو 26
ڦلتو صاحب 30
حسرتن جو ڦيرو 42
هڪ رات 50
موڪي ۽ متارا 55
گلو باشا 75
بربٽ ۽ بهشت 81
ايڏو عظيم.....!؟ 85
ابابيل 88
وڏو صاحب 96
عورت 100
نازو- (1948ع) 105
هڪ شام- هڪ رات 109
طوفانِ ۽ محبت 116
گهريلو يا بنگلو؟ 118
انجام شڪني 122
بهار 133
اسين ٻيئي 137
رڪشا وارو 150
اها رات 150
تون وساري ڇڏ 151
لاش 152
قرباني ٻيٽا 162

مهمانن جا بهانا 177
پريشان انسان 182
لڪيل جواب 188
ڳجهارت 209
سوال؟ 216
محبت جي راهہ تي 220

ناشر جو نوٽ

ع. ق. شيخ، عام طرح، آرٽسٽ جي حوالي سان مشهور آهي. سندس ناهيل ڪي شاهڪار تصويرون سنڌي ادبي بورڊ جي "مهراڻ" رسالي ۾ ڇپيل آهن ۽ انهيءَ ڳالهه جي نشاني آهن، ته پاڻ ڪيڏو نه وڏو مصوّر هو.
پر، سنڌي ادب ۾ به سندس دلچسپي، مصوريءَ کان گهٽ ڪانه هئي. پاڻ سٺو نثر نويس هو. خاص ڪري فِڪشن سٺو لکندو هو. ورهاڱي وقت سنڌ ۾ جيڪي چار ڇڱا فنڪشن لکندڙ پيدا ٿيا، هو انهن مان هو. سندس ٻه ٽي ڪتاب "ڪهه ۽ ڪٽوري"، "تاريخ اسلام"، ۽ "داستان اندلس" مشهور آهن.
ع. ق. شيخُ، پليءَ پيت جاڻندو هو، ته سنڌ وڏيرن جو ملڪ آهي. جن جا شوّنقَ ۽ شُغُلَ، رڇَ تي ڪتن جي ٻَڇَ، ۽ ڪُڪَڙَنِ جي ويڙهه آهن. يا وري ڪچريءَ جو ڳانو. اهڙي معاشري ۾ ڪنهن به ننڍي يا وڏي مصوّر جو جيڪو قدر ٿيندو، سو، هرڪو سمجهي سگهي ٿو. تنهنڪري ع. ق شيخ، ڏِگهي نظر ڪري، پنهنجي پيٽ گذر لاءِ، سرڪاري نوڪريءَ جو سهارو ورتو. عمر جو چڱو عرصو ٽيچرس ٽريننگ ڪاليج فارمين حيدرآباد سان واسبته رهيو.
ٽيچرس ٽريننگ ڪاليج فارمين، سنڌ جي قديم تعليمي درسگاهه آهي. انگريزن جي قائم ڪيل آهي. سنڌ ۾ ٿورڙين تاريخي درسگاهن جو مرتبو ان جيڏو آهي. سنڌ جا وڏا وڏا عالمَ ان جا پرنسيپال ٿي رهيا آهن. ڪنهن زماني ۾، سائين محمد ابراهيم جويو صاحب ۽ مولانا گرامي صاحب به ٽريننگ ڪاليج فارمين سان، بطور استاد، وابسته هوندا هئا. ع. ق. شيخُ، سنڌ جي روشن خيال اديبن جي حلقي سان سائين محمد ابراهيم جويي جي معرفت ئي متعارف ٿيو.
ٽريننگ ڪاليج ۾ ملازمت واري زماني ۾ ڪيس وڏيڪ سکيا لاءِ سرڪاري طرح ولايت وڃن جو موقعو مليو. غريب ماڻهوءَ لاءِ ولايت جو چَڪَرُ جڻ ته خواب آهي! سو، شيخ صاحب جڏهن ولايت مان ٽريننگ پوري ڪري موٽي آيو. تڏهن ڪو زمانو ته پنهنجن يارن دوستن کي اتان جا احوال، مزا وني، ٻڌائيندو هو. هڪ دفعي، مون کي خاص دعوت ڏئي، گهر سڏيائين، ۽ ولايت واريءَ رهائش جي زماني جي ڊائري پڙهي ٻڌايائين، جا چڱو موچارو

ڪتاب ھئي. ھن ڪتاب ۾، ”ھڪ رات“ عنوانو ھيٺ لکيل احوال، شيخ صاحب جي انھيءَ ئي ولايت جي دوري جو ھڪ داستان آھي.
ع. ق. شيخ طبيعت جو مانيٽو ۽ يار ويس ماڻھو ھو. سنڌي محاوري موجب، سفيد پوش ۽ نجُ اشراف ماڻھو ھو، جنھن جي نيڪي ھرڪو ڪندو، نِندا ڪير ڪونہ ڪندو. ھن ھڪ باشعور انسان وانگر، پنھنجي اولاد جي تعليم ۽ تربيت ڏانھن توجھ ڏنو. ھي ڪتاب سندس نياڻيءَ محترمہ نجمہ شِيخ جي ڪوشش سان ئي شايع ٿي رھيو آھي، ۽ ان ڳالھ جي ثابتي آھي، تہ جيڪي والدين، پنھنجي اولاد جي صحيح تعليم ۽ تربيت ڪن ٿا، تن جو اولاد وڏو ٿي، نہ فقط پنھنجن پيرن تي بيھي ٿو، پر، پنھنجن نيڪ عملن جي ڪري، والدين لاءِ عزت ۽ آبروءَ جو باعث ٿئي ٿو.
ع. ق. شيخ جي ھن ڪتاب ۾ دلچسپ خاڪا، ڪھاڻيون، يادگيريون، تاثرات—سڀ ڪجھ موجود آھي. ٻہ سؤ پندرھن صفحن جو ھي ڪتابُ، ايڏو تہ سھڻو لکيل آھي، جو ائين ڪٿي چئجي، تہ انگريزي محاوري موجب :This boob is worth its weight in gold ھي ڪتاب سچ پچ سون ۾ تورڻ لائق آھي.
ع. ق. شيخ پورھيت ڪلاس ۾ پيدا ٿيو ھو. اھڙا ٻارُ پينگھي مان پٽ تي لھي پنڌ ڪرڻ سڪندا آھن، تہ ھلڪو سلڪو ڪم ڪرڻ لڳندا آھن. غريب جو ٿيا. سو، ع. ق شيخ بہ سڄي عمر، ھڪ پورھيت وانگر گذاري، پر، سندس اندر ۾ جيڪو آرٽسٽ ۽ اديب ھو، اھو سڄي عمر خواب ڏسندو رھيو. ھونئن تہ ھر انسانُ اڌ عمر ننڊ ۽ اڌ جاڳ ۾ گذاريندو آھي. پر، آرٽسٽ ۽ اديبَ، تہ سڄي عمر، پنھنجا پنھنجا خواب اکڙين ۾ ڪٽي، گذاريندا آھن. نہ رڳو اييترو، پر، ھو ڏکن جا ڏينھن ۽ سورن جون راتيون، انھن ئي خوابن جي سھاري گذاريندا آھن. پائيندا آھن تہ ڪڏھن تہ سندس خواب سچا ٿيندا، ڪڏھن تہ آسمان ۾ پورا پورا ڪَڪَر وسڻ جا ويسَ ڪري ايندا.
ھن ڪتاب کي ’بين السطور‘ (IN BETWEEN THE LINES) پڙھبو، تہ منجھس ورق، ورق، تي، ع. ق. شيخ جا خواب، انگورن جي ولين ۾ رَسُ پَريَلَ، ساون ۽ ناسي رنگ جي ڇڳن وانگر پري کان نظر ايندا. شيخ صاحب وڏو آرٽسٽ ھو. ڪيس خبر ھئي تہ جڏھن انگورن جا ڇڳا رسبا آھن، ۽ پچندا آھن، تہ انھن مان رنگ ڪڏھن ۽ ڪيئن مٽبا آھن، سو، ھن پنھنجي قلم کان ڪمال ڪاميابيءَ سان آرٽسٽ جي برش وارو ڪم ورتو آھي.

ع. ق. شيخ جا سپ خواب سچا ٿيا، يا ڪوبہ ڪونہ ٿيو، سو ڪيس ئي معلوم هوندو. شيڪسپيئر دنيا جي بي ثباتيءَ جو ذڪر ڪندي چيو هو تہ ”اسان فاني انسانن جي زندگي ڪنهن اهڙي خمير مان جڙيل آهي، جيڪو خواب وانگر آهي.“

تاهم، ع. ق. شيخ جي ذِهَن، هن ڪتاب ۾ جن ڪردارن جا نقش چٽيا آهن، سي، خيالي ڪونہ آهن. نہ وري اسان جي آسپاس گهمندڙ ڦرندڙ انسانن کان مختلف آهن، بلڪ هوبهو انهن جا عڪس آهن. فرشتو، ڦلڻو صاحب، ۽ گلو بادشاهہ انهن جا جيئرا جاڳندا مثال آهن.

ع. ق. شيخ جي لکڻيءَ ۾ هڪ قسم جي فطري سادگي ۽ رواني آهي. سو، سندس هر تحرير، پڙهندڙ جي ذهن تي نقش وانگر چٽجي وڃي ٿي. ان لحاظ کان ڏسبو، تہ هي ڪتابُ، سنڌي ادب ۾ بلاشبہ هڪ قابل قدر اضافو تسليم ٿيندو.

غلام رباني آگرو

سنڌي ادبي بورڊ،

حيدرآباد.

1998-8-20ع

ع.ق.شيخ جي باري ۾ تاثرات

ع. ق. شيخ صاحب جن ٿر جي هڪ ننڍڙي پراڻي ڳوٺ ڳڊڙي ۾ 8 مارچ 1914ع ۾ ڄاوا. سندس والد، عبدالقادر شيخ صاحب جن، متقي، پرهيزگار، استاد، عالم، فاضل ۽ حڪيم هئا. اُنهن جي صحبتن جي نظر فيض اثر هيٺ پاڻ ديني ۽ دنياوي تعليم حاصل ڪيائون. ڪجهه مدت ٿنڊي سومري ۾ ۽ پوءِ ٿنڊي الهيار ۾ به سندن تعليم ۽ تربيت ٿي. ننڍي هوندي کان وٺي سندن لاڙو فن ۽ ادب سان گهڻو هو. پهريائين پهريائين ڪيئي ڪتاب پنهنجي والد صاحب جن جا پڙهيائون، ۽ پوءِ سنڌيءَ توڙي انگريزيءَ ۾ ابتيون سبتيون ليڪون ڪڍڻ ۽ رنگن سان چِٽ چِٽڻُ، سندن ننڍپڻ جو ذوق هو، شيخ صاحب جي هِن ذوقَ سندن زندگيءَ ۾ هڪي وجي هنڌ ڪيو. ۽ ڪين مصوريءَ جي دنيا ۾ هڪ اعليٰ مقام مليو. آرٽ ڪي سکڻ ۽ آرٽ ڪي پرکڻ هرڪو نٿو ڪري سگهي. هِن ميدان ۾، فنڪار تڏهن اعليٰ مقام حاصل ڪري سگهي ٿو، جڏهن ليڪن مان اوري ڪوري پنهنجي اندر جي اُڌمن، احساسن ۽ جذبن کي، مختلف رنگن جي چِٽن سان، تخليق جي صورت ۾، دنيا آڏو پيش ٿو ڪري، ۽ پوءِ ئي هو وجي پاڻ کي صحيح معنيٰ وارو ۽ صحيح مقام وارو فنڪار سڏائڻ جهڙو ٿئي ٿو.

ع. ق. شيخ صاحب جن فن جي دنيا ۾ اهڙي ئي درجي ۽ اوچائيءَ تي رسيل ۽ سرفراز ٿيل هئا.

ع. ق. شيخ اديب آهي ۽ مصور به. هو افسانن جو خالق آهي. سندس سنڌي افسانن ۾ حقيقت نگاريءَ کان ڪم ورتل آهي.

ع. ق. شيخ جن کي ساڳئي وقت ڊزائين ۾ مهارت حاصل هئي. سنڌي ادبي بورڊ، سنڌالاجي، سنڌ ٽيڪسٽ بڪ بورڊ ۽ ٻين ڪيترن ادارن جي ڪتابن ۾، ۽ خاص طرح مهراڻ رسالي ۾ پيش ٿيل ڊزائينون، ع. ق. شيخ جي فني ڪاريگريءَ جو ثبوت آهن.

هن ”ڪهه ڪتوري“، ”نازو“، ”تاريخ اسلام“، ”داستان اندلس“ جهڙا ناياب ڪتاب پڻ لکيا. زيرنظر سندن ڪتاب ”محبت جي راهه تي“ سندن مختصر افسانن جو مجموعو آهي.

ع. ق. شيخ کي بحيثيت استاد جي هڪ آئيڊيل ستاد جي روپ ۾ به ڏسي سگهجي ٿو. پاڻ فن جي تعليم ۾ وڏي مهارت رکندا هئا. فن متعلق شاگردن کي سمجهائي انگريزيءَ ۾ توڙي فارسيءَ ۽ سنڌيءَ ۾، واضح طور ڏيئي سگهندا هئا، ۽ اِن دائري ۾ وڏيءَ شخصيت جا مالڪ استاد به سندن برابري نه ڪري سگهندا هئا.

جيڪڏهن ڪنهن شاگرد کي شوخ نه هوندو هو، ته پاڻ انهيءَ کي شفقت، پيار ۽ محبت سان ڪم ڪرڻ تي همٿائيندا هئا. ڪين پڙهڻ جون نصيحتون ڪندا هئا، صلاحون ڏيندا هئا، ۽ اڳتي وک وڌائڻ جي تلقين ڪندا هئا.

ع. ق. شيخ جي اعليٰ شخصيت ۽ بلند ڪردار تي جيترو لکجي اوترو گهٽ آهي. هو يارن جو يار، ٻارن جو ٻار، جوانن جو جوان ۽ پوڙهن دوستن جا پڳ مٽ يار هئا.

بحيثيت پيءُ پاڻ محبت جا پندار هئا. سندن پگهار گهٽ هو، پاڻ اُن گهٽ پگهار مان اولاد کي پاليائون، پائٽين، پاڙيجن ۽ پنهنجن متن مائٽن ۽ پنهنجين نيانين کي خوب پڙهايائون ۽ اعليٰ مقام تي پهچايائون. انهن مان ڪي پروفيسر، ڪي ڊاڪٽرياڻيون، ڪي ماستر ته ڪي ماسترياڻيون ٿيون. ۽ انهن کي پڙهائيندي، نصيحتن جا گرفتا ٻڌائيندا هئا، جي دل ٺاريندڙ هئا. پاڻ اڪثر پنهنجين نياڻين کان صلاحون وٺندا هئا. ۽ ائين سيني نياڻين ۽ پٽن کي پيرن تي بيهڻ سيکاريائون ۽ انهن منجهه خوداعتمادي پيدا ڪيائون. پاڻ وسيع نظر رکندا هئا. پاڻ هميشه سچ ڳالهائڻ، محنت ڪرڻ ۽ پڙهڻ جي تلقين ڪندا هئا، ۽ هميشه چوندا هئا ته ”پڙهو ۽ لکو، نه ته توهين هڪ ڪني پاٽي جي ڊُٻي وانگر ٿي ويندا“. پاڻ تمام حساس، نازڪ طبع، نفاست پسند ۽ وڏي جگر ۽ دل وارا هوندا هئا.

گهر ۾ ڪي به مهمان ايندا هئا ته ڪڏهن منهن ڪونه گهنجائيندا هئا. افسوس آهي، جو سندس ناياب ڪتابن جي وري اشاعت نه ٿي آهي، جهڙوڪ ”تاريخ اسلام“، ”داستان اندلس“، ”نازو“ ۽ ”ڪهه ڪٿوري“ وغيره صد افسوس ته سندن دوستن ته اِن ڏِس ۾ ڪجهه نه ڪيو، پر سندن شاگردن به ڪين وساري ڇڏيو.

نسيم شيخ

19- آگسٽ، 1998ع

حيدرآباد ـ ڊسمبر 1947ع

”حيدرآباد، حيدرآباد ڪٿي آهي، يار؟ مارواڙ آهي مارواڙ!“
شاهي بازار وڃيو پئي ويس تہ مٿيون پڙلاءُ منهنجي ڪنن تي پيو. پڙاڏي وانگر اهو آواز دل ۽ دماغ تي اوٽ موٽ ڪرڻ لڳو، نامعلوم خوف لامارا ڏيڻ لڳو، جهڙو ڪجهہ ٽيڻ وارو هجي. بي آرامي وڌندي رهي. خيال پکڙبا ويا، ارادا ۽ جذبا هستيءَ جا، جوانيءَ جا، معصوم محبت جي جنت جا، تصور جي دنيا مان ڦيرا پائيندي حقيقت جو روپ وٺڻ لڳا، پاڻهي ئي پاڻهي چپ چُريا ۽ ازخود زبان مان اکر نڪتا: ”حيدرآباد، حيدرآباد ڪٿي آهي يار!“
اڳيان هڪ ڪاري شيرواني ۽ جناح ٽوپيءَ سان ماڻهو وڃي رهيو هو. سامهون برقعن سان، منهن ڪليل عورتن جو ٽولو اچي رهيو هو، پاسي کان ”هلو سائين هلو!“ جي بي ڊوليءَ ۽ پرائيءَ رڙ واکو ڪيو، چار ٽڪل پناهگير ڪٻٽ ڪٽي وڃي رهيا هئا.
”هلو سائين هلو“ سنڌيءَ ٻوليءَ جا اکر آهن، پنهنجي ٻوليءَ جا اکر ٻڌي ڪير رنج ٿيندو؟ پر منهنجي سيني تي اهي اکر ائين ڪريا، جيئن زمين تي آسمان ڏانهن اڇلايل پٿر واپس ڪرندو آهي. پاسن کان ماڻهو وڃي رهيا هئا، ڪلها ڪلهي سان هٽندا. هيءُ اجميري آهي، هو ڪاٺياواڙي آهي، هي گجراتي آهي ۽ هو جوڌپوري ـ ٽڪل، بيمار، ضعيف، ڏبر، بي رونق، گدلا ۽ بي روح، سڀئي جهڙا سڪل ڪرڙ جا لٽاڙيل ڍنگر. شاهي بازار، رستو ساڳيو ئي هو، گنڀير، بردبار، رازدان، پرخاموش.
ها، تہ هينئر وري هڪ پلنگ وڃي رهيو هو. پلنگ نہ هو، جهڙو ڪنهن جو تابوت، جنهن سان هزارين ارمان ۽ ڪروڙين حسرتون بہ گڏ واويلا ڪري رهيون هيون، سي بہ لڪل اڪيليون، بي سرو سامانيون، مجبوريون ۽ مايوسيون- اُهو وياڪل منظر پيش ڪري رهيون هيون، جهڙي طرح سرءُ ۾ گلشن جي آبادي، جوانيءَ جو خمار، اوجاڳي جون راتيون، آسمان جي هيرن جڙيل چادر هينان الفت جون آڪاٽيون، شوق، جون شرنائيون، ارواحن جون شادمانيون، عيش عشرت جو تخت، ڪنهن پري چهري جو بخت، ائين تڙجي رهيو هو، جيئن ڪنهن شاهوڪار جي درتان ڪتو يا بکايل فقير.
اهي عورتون، وائڙن وانگر وڌنديون ويون، سندن برقعا اهڙا هئا، جهڙيون چاڪين جون جوريل چادرون، لهساتيل، ڦڪا ڦڪا منهن، پراڻي قاتل رليءَ جهڙا وات، ڪَٽي ۽ چُوني جا ساڙيل چپ، ڪٽيل ۽ ڪاراتيل ڏند، لڙڪيل سينا، هڏن جا پڃرا، جهڙا ڪنهن قبرستان جا اوکاريل مردا ڪفن مٿي تي کڻي نڪتا هجن. پاسي کان هڪڙو اهڙو ماڻهو نڪتو، جو

چئي نٿو سگهجي تہ ڪٿي جو هو. مارواڙي پٽڪو، پنجابڪي گوڏ، صاحبلوڪي واسڪوٽ ۽ هڪڙي ڪن ۾ واليءَ جهڙو ايرنگ لٽڪي رهيو هوس. ويجهو بلڪل آواز آيو، ”مڇلي ڪاشامي ڪباب، پيسہ پيسہ“ جان ڪٽي ڏسان تہ هڪ پيرسن اوڪڙو ٽيو، ڪنڌ گوڏن ۾ هنيو، هوڪو بہ پيو ڏئي ۽ اڳيان تڙ جهڙين ٻانهن سان رکيل ٿالهہ تان مکيون بہ پيو هڪلي. هن مٿي نهاريوئي ڪونہ ٿي. سندس ميري پتلون ۽ گري ٽويءَ تي مکين آرام پئي ورتو. ٿالهہ ۾ مرچن ڪان ڳاڙهي ٿيل تيل ۾ ڪباب، گٽر ۾ گڏ ٿيل گند وانگر نظر اچي رهيا هئا.
سج ڪني ڪڍي، ڌنڌ ۽ غبار غائب ٿي ويو. سمنڊ ۽ بندر جڻ ننڊ جي ڳهر مان سجاڳ ٿي اٿي ٻيٺا هئا. بندر جي اوپر پاسي نوجوان ڇوڪرن ۽ ڇوڪرين جا ٽولا اچڻ لڳا- ٿيلها، ٽفن باڪس، ۽ پُڙا، نوٽبڪ، پنا ۽ رنگ- هر ڪنهن جي هٿن ۾ هئا. هي سڀ آرٽ ڪاليج جا شاگر هئا. هر ڪنهن جي منهن تي سرهائي هئي ۽ هڪٻئي سان ڪل مذاق ۾ مصروف هئا. وقت پنهنجي رفتار سان گذرندو ٿي ويو، تہ شاگردن جا ٽولا آهستي آهستي هلندا هڪ هنڌ اچي ڪنا ٿيا. ٺهڪڙن ۽ هوڪرن جو آواز وڌندو رهيو. پرپاسي ۾ شهر جا ڪي ٻيا ماڻهو بہ ڏسجي رهيا هئا.
جهاز سيٽي هنئي تہ سيئي شاگرد ٻڪرين وانگر ٽپ ڏيندا، جهاز ۾ سوار ٿيندا ويا. شاگردن جو گوڙ جيئن پوءِ تيئن وڌندو ٿي ويو. جهاز هاڪاريو تہ شاگرد جتي آين اتي ويهي رهيا. گوڙ ازخود گهٽجڻ لڳو. ڪي شاگرد پنهنجن ٿيلهن ۽ ٽفن باڪسن ڪي ڪولي ڪاڏي جون شيون- ڪيڪ، بسڪيٽ، ڪيلي جون ڦريون ۽ چَڪُو وغيره- هڪٻئي کي ڏيڻ لڳا. سيني جا وات چرڻ لڳا. ڪنارو ڏسڻ ۾ ڪونہ آيو ۽ جهاز پنهنجيءَ منزل ڏانهن جيئن پوءِ تيز رفتار سان وڌندو ٿي ويو. آرٽ ڪاليج جا شاگرد ’ايلفنٽا‘ جا غار ڏسڻ ۽ اتي ڪم ڪرڻ لاءِ وڃي رهيا هئا. هي تفريحي جهاز آخري جهاز هو: چاڪاڻ تہ ڏينهن اڌ ۾ چؤماسي جي موسم اچڻ وار هئي. چؤماسي ۾ سمنڊ جي گهري هئڻ ڪري هن طرف سير سفر بلڪل بند رهندو هو.
رکي رکي ڪٿان ٺهڪڙن تہ ڪنهن مهل مانيءَ گفتگو جو آواز ٻڌڻ ۾ ٿي آيو. جهاز، جو پنهنجيءَ رفتاري سان پئي هليو، سو نيٺ منزل تي اچي رسيو. ڪنارو ايڏو اونهو ڪونہ هو، جنهنڪري جهاز پري تي بيهي رهيو. ڪناري ڪان بہ ٻيڙيون مسافرن کي ڪٽڻ لاءِ جهاز ڏانهن وڌيون. سمورا شاگرد ڪناري تي پهچي، ٽولين جي صورت ۾ هڪ ورن وڪڙن واري پيچري تان هلڻ لڳا. ڇوڪريون پنهنجو سامان ڇوڪرن ڪان ڪٽائي اڳتي

هليون. جنهن بہ ڇوڪري کي اهڙو موقعو مليو، تنهن پاڻ کي ڄڻ وڏو خوش نصيب تصور تي ڪيو.
ميل ڏيڍ جي مفاصلي تي 'ايلفنٽا' جا غار هئا. انهن غارن ۾، جيڪي جبل کي ڪوٽي اندر ٺاهيا ويا هئا، سي دراصل 'شوِ ديوتا' جو مندر هو. شو جي پوڄارين ۽ شِوَ جي فنڪارن وڏيءَ شرڌا ۽ جفاڪشيءَ سان جبل کي اندران ئي اندران ٽُڪي، گهڙي، شو ديوتا جي تاريخ کي ابدي حياتي بخشي هئي. شو مهراج جا مڙيئي روپ، پٿر جي ديوارين تي ايندڙ نسلن لاءِ ماضيءَ جي تاريخ جا عبرت انگيز داستان هئا، جن آرٽ ڪاليج جي شاگردن کي ڪشش ڪري پاڻ وٽ گهرايو هو- مرد ۽ عورتون، ڇوڪر ۽ ڇوڪريون، شايد پنهنجو پراڻو روپ ڏسڻ آيا هئا.
شو ۽ پارپتي، آدم ۽ حُوا: انسان ذات جو اهو تصور: ڄڻ هڪ فطري جذبي ۽ ازلي رشتي هر ڪنهن کي گهلي هتي آندو هو. يا ائين چئجي تہ ماضيءَ جي فنڪارن اڄوڪي دؤر جي فنڪارن کي، پنهنجي فن جي مشاهدي جي ڇڪ ڪري مظاهري جي دعوت ڏني هئي.
شاگردن جا مختلف ٽولا مورتين اڳيان پنهنجي پنهنجي نگاهہ ۽ ذوق مطابق حيرت جي دنيا ۾ هئا: ڪي پنڊپهڻ ٿيو بيٺا هئا، ڪي سيس نمائي پنهنجي شرڌا سان سجدا ڪري رهيا هئا، ڪي وري نوٽبڪ کولي اسڪيچ ڪري رهيا هئا. تہ ڪن وري رنگن جون پيتيون کولي، برش کڻي، پينٽنگ شروع ڪري ڏني هئي.
ايلفنٽا جي غارن ۽ شو جي هن مندر ۾، جيڪو بمبئي جي ساحل کان دور ۽ ويران پيو هو، تنهن ۾ اڄ هڪ نئين قسم جي هلچل ۽ رونق نظر اچي رهي هئي. جيئرا جاڳندا انسان صدين جي هن پراڻي مندر ۾ ساڳئي خلوص ۽ محبت سان، ڳنڀير مورتين جي پروقار ماحول ۾، ذري ذري جو جائزو وني رهيا هئا. دروازي وٽ بہ نوٽيس بورڊ هئا هڪڙي تي لکيل هو: 'مندر جي مٿان ماڪيءَ جي مکين جا مانارا آهن، انهن سان هٿ چراند نہ ڪريو!' ۽ ٻئي بورڊ تي لکيل هو تہ 'مهرباني ڪري مندر ۾ گهڙڻ کان اڳ داخلا جي ٽڪيٽ ضرور وٺو.' ٻئي بورڊ کي پڙهي، هڪ نوجوان وراڻيو، "شو جي ديوتا جا ارداس آهي، ارداس!" هڪ ٻئي ڄڻي چيو، "اهو تہ پوڄاريءَ جي مرضيءَ تي ڇڏيل آهي. جيڪي وٺيس سان پيٽا ڏئي." ٽئين ڄڻي ٽوڪ ڪندي چيو، "مندر ۾ وڃڻ جي قيمت بہ آنا! جن وٽ آنا نہ هجن، اهي ٻاهر ڪڪڙي وانگر آرو ڪري ويهي رهن." چوٿين ڄڻي رڙ ڪئي، "مانارا، مانارا.......... ماڪي!"

مندر جي وچ ۾ هڪ ننڍي ڇئن دروازن واري ڪوٺي هئي. ان جي وچ ۾ چڱو موچارو، سنئون سڌو، گول ۽ لسو پٿر ڪڙو ڪيل هو، ڪي شاگرد اسان کان اڳ هن ڪوٺيءَ ۾ پهچي چڪا هئا. هو پاڻ ۾ مندر متعلق ڳالهيون ڪري رهيا هئا: ”اهو شو لنگ آهي. جيڪو هتي سچيءَ دل سان اچي دعا گهرندو اها مقبول ٿيندي. رڳو شِوُ شِوُ! پلا، پارپتيءَ کهڙو ڏوهہ ڪيو آهي؟“

”پارپتي نہ هجي ها، تہ هوند هيءَ دنيا ئي نہ هجي ها! آءٌ تہ پارپتيءَ جو پوڄاري آهيان جئي جئي پارپتي! جئي جئي شِو!“ ائين چئي، هن وراڻيو، ”اوهان کي ڪا خوشبوءِ اچي ٿي؟“ ٽولي مان ڪن شاگردن وراڻيو، ”نڪو....نہ نہ.... ها ها، ڪا بدبوءِ آهي..... ها، اها هن ڪوٺيءَ جي خاص خصوصيت آهي... اها بانس اهڙي آهي، جهڙي شينهن جي رهڻ واريءَ جاءِ ۾ هوندي آهي. اها بانس صدين کان موجود آهي- صدين تائين هتي قائم رهندي..... ڪاريگرن ۽ فنڪارن.... اسان جي ديس جي ڪلاڪارن سان ڪير سينو ساهيندو.... ڪلا هميشہ امر رهندي..... ڇون تا تہ جنهن وقت اها بوءِ بند ٿي ويندي، تہ هيءَ سارو مندر پرزا پرزا ٿي ڪري پوندو.“

مندر جي پُراسرار فضا ۾ مڪمل خاموشي ڇانئجي ويئي. خاموش پٿر جي ديوارين، اندر آيل انسانن کي پاڻ جهڙو بي جان ۽ بي حس بنائي ڇڏيو هو. هر ڪو پنهنجي ڪم ۾ رڌل ۽ غرق هو. هن سانتيڪي ماحول ۾ جيڪڏهن اکيون کٽي پورجن تہ هوند ڪنن سان ڪجهہ بہ ٻڌي ڪين سگهجي- زندهہ انسانن هتي پهچي جڻ تہ ساهہ کڻڻ ئي ڇڏي ڏنو هو. غارن ۽ غارن جي پٿرائين ديوارين تي هِتي هُتي ديو- قد پٿر جا مجسما ۽ انهن جي پير ۾ ڪاليج جا شاگرد بلڪل بي سرت، دنيا مافيها کان بي نياز، وقت ۽ مڪان کان بي پرواهہ، گويا غارن جو ئي هڪ حصو بنجي چڪا هئا- هونئن بہ فن ۽ فنڪارن جو تعلق اهڙو آهي، جنهن کي هڪٻئي کان الڳ ڪري نٿو سگهجي.

ڪافي وقت کان پوءِ، اوچتو مندر جي خاموش ماحول ۾ گوڙ پيدا ٿيو. آواز اچڻ لڳا ۽ جيئن پوءِ شور وڌندو ويو- جوالا مکي ڦاٽي پيو هو يا ڪو زلزلو زمين جو سينو چيري ڦاڙي رهيو هو. شاگرد خوف و هراس وچان مندر جي مرڪز وٽ ڳاهٽ ٿيندا ويا. شولنگ واري بوءِ ڦهلجي رهي هئي، شايد مندر چڪنا چور ٿيڻ وارو هو. خبر نٿي پيئي تہ هي پيانڪ وايومنڊل ڇا جي ڪري پيدا ٿيو آهي. شاگردن جي ميڙ ۾، هڪ شاگرد مردي جيان بي حس پيو هو. هن جي ٻانهن، پيرن ۽ منهن تي بيشمار ماڪيءَ جون مکيون چهٽيون

پيون هيون. پاسن کان بينل شاگردن جا ميڙ...... پراڻي مندر ۾ هڪ نئين غار جو اضافو ٿي چڪو هو.
نيم مرده شاگرد جي جسم ۾ اجا ٿورو گهڻو ساهه هو. اوڏيءَ مهل، هڪ مرهٽي ڇوڪري قد جي پوري پني، ڪڻڪ رنگي، مرگهه نيني، جنهن جون واسينگ جهڙيون چوٽيون، پنين تائين پئي لٽڪيون هوءَ هڪدم، ”هٽو هٽو! پري ٿيو، جاءِ ڏيو!“ چوندي، ديوانن وانگر انهيءَ بي هوش شاگرد جي ويجهو آئي. هن جي ڇهري تي آنڌ مانڌ هئي ۽ هن جي اکين مان ڪنوڻ جا چمڪات لامارا ڏيئي رهيا هئا.
ڇوڪريءَ جو نالو ’مدُ گائوڪر‘ هو. هن پنهنجي ساڙهيءَ جي ڪلهي واري پلؤ کي ڇيلهه سان ويڙهيو، پٽ تي پيل شاگرد وٽ پهچي، مشين وانگر تيزيءَ سان هن جي بدن تان ماڪيءَ جون مکيون لاهڻ ۽ ڏنگ ڪڍڻ لڳي. رکي، رکي، هوءَ پنهنجي ڪوئل جهڙي آواز سان چئي رهي هئي، ”مهرباني ڪري پري هٽو، تازي هوا اچڻ ڏيو! مهرباني ڪريو! هٽو........ مهرباني!“ جلد ئي حامد جو سارو جسم مکين کان آزاد ٿيو ۽ هن جي جسم ۾ جان آئي. مدگائوڪر هاڻي سندس جسم تي مالش شروع ڪئي، هن ڪافي وقت کان پوءِ اکيون کوليون؛ موت جي چنبن مان نڪري جيئرو جاڳندو هن دنيا ۾ پنهنجي ساٿين وٽ ٻيهر موٽي آيو. هو اٺي وينو ۽ حيرات مان پنهنجي پر ۾ وينل مد گائوڪر ۽ ٻين کي ڏسڻ لڳو. جلد ئي هن جي چپن تي مسڪراهٽ آئي. بينل شاگرد اطمينان سان ٽڙي پکڙي ويا، ۽ باقي هو ٻه ڄڻا وجي رهيا. هُن اٿڻ جي ڪئي، پر مدگائوڪر هٿ جي اشاري سان منع ڪندي پاڻ هن جي پرسان سرڪي ويهي رهي. هو پاڻ ۾ هوريان هوريان ڳالهائڻ لڳا. مندر ۾ وري سانت ٿي ويئي. البت، ڪن شاگردن هن جوڙي کي ڏسي، پاڻ ۾ حيرت ۽ حسرت پري پڻ پڻ ضرور ڪئي ٿي.
هو احمد آباد جو وينل هو. هن جي منهن مهانڊي، شڪل صورت، بت، ۽ قد ڪاٺيءَ ۾ ڪا خاص جاذبيت ڪانه هئي. ڪن ته بنهه بيدولا هئس، باقي اکين ۾ سندس البت سادي مرداني سونهن ضرور سمايل ٿي نظر آئي. هو پينٽنگ سيڪشن جو شاگرد هو. ويرم ڪانه گذري ته ڪيترا شاگرد هن جوڙي ڏانهن ٻه ٻه- ٽي ٽي، ٿي اچڻ لڳا- چاڪليٽ، ڪٽمنڙا، بسڪيٽ، ڪيڪ، سئنڊوچز، اوباريل آنا، ڪير، ڪيلا، صوف، چانهه، ڪافي- جنهن وٽ جيڪي ڪجهه موجود هو سو حامد وٽ ڪڻي آيو. هو مشڪندو، سيني کان اهي شيون وٺندو، مدگائوڪر جي اڳيان رکندو ويو.

پر شاگرد ۽ شرارت کي ڏار ڪري سگهجن ٿيون! گهڙيءَ پل جي سانتيڪائي ۽ ڏيرج کان پوءِ، هنن حامد ۽ مبڱائوڪر تي فقري بازي شروع ڪري ڏني. ”حامد، قسمت وارو آهين! ڪاش، اهي ماکيءَ جون مکيون اسان کي ڏنگ هڻن ها!“. ”مبڱائوڪر بهترين سوشل ورڪر، سرڳ جي اپسرا، جنت جي حور، رحمت جي ديوي!.... آب حيات! حامد، زندهه باد! مبڱائوڪر شادباد!“

حامد ۽ مبڱائوڪر، مشڪندا ۽ شرمائيندا رهيا، آخر، شاگرد پنهنجي بازي هارائي، مات کائي، مات ڪري، هٽندا ويا. مبڱائوڪر حامد کي ڪائڻ لاءِ زور پرڻ لڳي ته هن نيزاري ڪندي چيو، ”مون کي مجبور نه ڪر، ڪاڏي لاءِ دل نٿي چوي.“

”پاڻ کي ڏس ته ڪيترو نه لهساتجي ويو آهين. ڪجهه کاءُ ته طاقت اچيئي.“ ائين چوندي مبڱائوڪر منهن ۾ گهنڊ وجهي هڪ ڪيلي جي ڪل لاهي، حامد جي وات ڏانهن ويجهو آندو. ”مبڙ مبڙي... تنهنجو قسم.... تنهنجو حڪم..... ۽ آءٌ پر.......... توکي خبر نه آهي... مون کي روزو آهي، ۽ رمضان شريف جو پهريون روزو.“

”پاڳل...... پاڳل، هن ۽ ههڙيءَ حالت ۾ به مذهب جا بنڌڻ لاچاري ۽ عقيدت عجيب حماقت. ڏاڍو بهادر آهين......... واهه تنهنجي بهادري! ماکيءَ جي مکين توکي ڪيرائي وڌو........ مغرور، هنيلا، ڀلا ماکيءَ جي مکين ٻين تي حملو ڇو نه ڪيو؟ توکي هيٺ مندر ۾ ڪير کڻي آيو؟،

حامد خاموش نگاهن سان ڏسندي ٿي رهيو. ”منهنجي سوالن جا جواب ڏي، حامد! ڇا تو ڳالهائڻ جو به روزو رکيو آهي؟“ حامد ڪنڌ لوڏيندي ورندي ڏني، ”نه نه، مبڙي، اسين استادن سان گڏجي مندر جي مٿان نظارو ڏسڻ ويا هئاسين- 'هتي جبل ۽ سمنڊ جو نظارو نهايت دلڪش آهي. آءٌ انهيءَ نظاري کي ڏسندو رهيس، ۽ ٻين کان ٿورو پنتي هوس، اوچتو ماکيءَ جي مکين جو حملو ٿيو، يلغار هئي. پوءِ خبر ناهي ڇا ٿيو- تون به ته مٿي هئينءَ؟“

”هائو، مون کي خبر آهي.“ مردانو آواز آيو.

حامد ۽ مبڱائوڪر آواز طرف منهن ڦيرايو. ڪاليج جو هڪ شاگرد ڳالهائي رهيو هو. هن چيو، ”حامد تون مٿي مئو پيو هئين......“ ۽ پوءِ مبڱائوڪر ڏانهن اشارو ڪندي چوڻ لڳو، ”...... آسمان مان پرين جي راڻي هيٺ لٿي، جنهن توکي پنهنجن پرن ۾ ويڙهي، مندر ۾ کڻي ليٽايو، ماکيءَ جي مکين توتي انهيءَ ڪري حملو ڪيو، جو تون خود ماکيءَ کان وڌيڪ منو آهين. تون قسمت وارو آهين، جو مبڱائوڪر جهڙيءَ پارپتيءَ توکي نئين سر، نئين جوڻ ڏني آهي.“ ائين چئي، هو ڊوڙ پائي پٺي هليو ويو.

ڏينهن جو چوٿون پهر لڙي چڪو هو. سيئي شاگرد واپس ٻيڙين ۾ چڙهي، جهاز تي سوار ٿيا. جهاز تيزيءَ سان هلڻ لڳو. سج اولهه طرف انڌ ۾ غائب ٿيندو ٿي ويو ۽ آسمان تي ڪڪرن جي ڪاري چادر ڇانئجڻ لڳي. ٿوري وقت کان پوءِ ڪافي زور ۽ شور سان وڏڦڙو وسڻ لڳو. حامد، اڪيلو ئي اڪيلو هڪ ڪنڊ ۾، ڪنهن ڳوڙهي ويچار ۾ غرق هو. مينهن وسي رهيو هو، ته جهاز اچي بندر تي لنگر هنيو. ڪن وٽ ڇٽيون هيون، ته ڪي هٿين خالي، هر ڪو جهاز مان لهندو، تڪڙو تڪڙو هلندو بمبئي جي گهٽين ۾ گم ٿيندو ٿي ويو. حامد مينهن ۾ پاڻ پسائيندو 'ڪِرا فورڊ' مارڪيٽ واريءَ بس اسٽئنڊ تي پهتو، ته مدگائوڪر ڪليل ڇٽي کڻي اچي حامد جي مٿان جهلي. مٿان بجليءَ جو بلب ٻري رهيو هو. مدگائوڪر جي تيز نگاهن، حامد جي چهري جو جائزو وٺندي چيو، "تون ته ڏڪي رهيو آهين، سيءُ ته ٿئيئي ڇا؟ هيءَ ڇٽي پاڻ سان کڻي وڃ. سياڻي اسپتال ۾ ضرور وڃجانءِ- تنهنجو منهن به سُڄي ويو آهي. فڪر نه ڪر. هيءُ منهنجو ٿيلهو نه وٺ." ايتري ۾ بس آئي ۽ حامد بس تي چڙهي 'سبحاني هاسٽل' ۾ اچي پهتو.

هاسٽل جي ڪوٺيءَ ۾ پهچي هن ڪپڙا به بدلايا، پر سيءَ سببان سندس سارو بدن ڏڪي رهيو هو. هو هڪدم بستري تي ليٽي پيو، هن جو پارٽنر، جيڪو ڏانهس اجان متوجهه نه ٿيو هو، تنهن جي جڏهن هن تي نظر پيئي ته هڪدم حيرت وچان پڇيائين، "حامد، خير ته آهي- هي ڇا؟ توکي ته بخار آهي! خبر ڏي، ايڪسڪرشن ڪيئن گذرندي؟" هن حامد تي سوالن جو وسڪارو لائي ڏنو.

"ڪجهه به ڪونهي، وقت سٺو گذريو. معمولي بخار آهي. مٿو پيو ڦري- مون کي بڪ آهي ۽ ننڊ جي ضرورت به. روزو رکيو هوم. معاف ڪج، پيٽيءَ مان مفلر ڪڍي ڏي."

"وٺ هيءَ مفلر. هيءُ ٿيلهو ڪنهن جو آهي؟ اڙي، هن ۾ ته ڪي شيون آهن- چاڪليٽ، ميوو ۽ زنانو پرس! سچ ٻڌاءِ، تون اڄ بهانو ڪري ڪيڏانهن ويو هئين؟"

"پارٽنر، صبح جو خبرون ڪندس." ۽ پوءِ حامد مٿي کي مفلر ويڙهي، پنهنجي مٿان سوڙ وجهي ڇڏي. حامد ٿڪل هو. هن ننڊ جي ڪوشش ڪئي. ڪلاڪ ٻن جي لوچ پوچ کان پوءِ مس مس هن جي اک لڳي.

صبح جو پارٽنر اجا ستو ئي پيو هو ته حامد بستري مان اٿيو. هن کي خبر ڪانه هئي. هن آرسي کڻي پنهنجو منهن ڏٺو. هن جو منهن وڌيڪ سڄل هو. هن پوءِ ٿيلهي مان ڪجهه ڪڍي ڪاڌو ۽ ڪاليج وڃڻ جو خيال لاهي سمهي رهيو. پارٽنر سجاڳ ٿيندي حامد کان ڪالهوڪيءَ واردات جي پڇا ڪئي. حامد بستري ۾ ليٽندي سمورو احوال ٻڌايو.

”دوست، هيءَ تہ رومانٽڪ ٽريجڊي آهي، ٽريجڊي نہ پر ڪاميڊي! توکي دوا کپي، اسپتال هل........ نہ تہ، توکي دوا. جي ضرورت نہ آهي. ها، البت ٻاهر نہ نڪرجئين.“ پارٽنر هڪ ئي ساهيءَ حامد کي مٽيان جملا چئي ويو.

”آءٌ ٺيڪ آهيان، پارٽنر، فڪر نہ ڪر! وري ٻن ڏينهن جو گڏباسين.“ پارٽنر ڪوٺيءَ مان نڪري ٻاهر هليو ويو ۽ حامد بستري ۾ ليٽي پيو.

ساڳئي ڏينهن ٻن پهرن جو مدگاٺوڪر، بمبئي سٽي اسٽيشن جي پرسان مسلم سبحاني هاسٽل ۾ پڇا ڪندي، اچي حامد جي ڪوٺيءَ تي پهتي. حامد هينئر بلڪل سرهو هو. مدگاٺوڪر حامد جي روم ۾ پير رکندي، اجا ڪائنس مزاج پرسي ئي ڪري رهي هئي، تہ عين موقعي تي هن جو پارٽنر اچي سهڙيو. دروازي تي بيهي، پنهنجي ڪوٺيءَ ۾ هڪ ڇوڪريءَ کي وينل ڏسي، هيڪر تہ حيرت ۾ پئجي ويو، پر جڏهن حامد ڪيس چيو، ”پارٽنر، هليو اچ. هيءَ اهائي تہ آهي، جنهن ڪالهہ همت ڪري منهنجي حياتي بچائي.“ پوءِ مدگاٺوڪر ڏانهن نهاري، چيائين، ”مدگاٺوڪر، هي آهي منهنجو پارٽنر“. ڪجھ رسمي ڳالهين کان پوءِ مدگاٺوڪر موڪلائي هلي وئي.

سامهون ميز تي رکيل ٿيلهي تي نظر پوندي، حامد سوچڻ لڳو، ’آءٌ ڪهڙو نہ احسان فراموش آهيان. هن ٿيلهي ۾ پرس ڏيڻ جو مون کي خيال ئي ڪونہ آيو.‘

هو اجا انهن ئي خيالن ۾ هو تہ سندس پارٽنر ورائيو، ”حامد، ڪهڙيءَ دنيا ۾ وڃي پهتو آهين- ساعت اڳ تہ چڻ هتي تنهنجو وجود ئي ڪين هو. تو تہ رڳو هن ڏانهن پئي تڪيو- واهہ جي مرهٽياڻي آهي! پنين تائين واسينگن جهڙا وار! اڙدو تہ ڪهڙي نہ صاف پئي ڳالهايائين. هن جي آواز ۾ ڪيڏي نہ ميناج آهي!“ حامد جو چهرو لعل ٿي ويو ۽ هن جذباتي انداز ۾ وراڻي ڏني، ”بس ڪر، پارٽنر، گهڻو ئي ڪجھ چئي ورتئي.“

”معاف ڪر حامد! دراصل آءٌ تنهنجي چونڊ جو داد ڏيئي رهيو آهيان. شال توکي نيڀهہ هجي! منهنجي طرفان مبارڪ. چڱو مون کي دير ٿي ٿئي.. آءٌ هلان ٿو.“ ائين چوندي، پارٽنر ٻاهر نڪري هليو ويو.

حامد وڏي الجهن ۾ ڦاسي چڪو هو. هو اڪيلو هو ۽ بنان ڪنهن رڪاوٽ جي پنهنجي خيالات جي دنيا ۾ محو هو. هن جون پريشان نگاهون ڪوٺيءَ جي چٽيءَ ديوارن، درين ۽ دروازن کان ٻاهر، هيڏانهن هوڏانهن پنهنجي دل جي تسڪين جو ڪو سامان ڳولي رهيون هيون. هن جي دل زور زور سان ڌڙڪي رهي هئي ۽ پوءِ هن جا چپ آهستي آهستي چرڻ لڳا. هو خودبخود پاڻ سان ڳالهائي رهيو هو. ’مون کي ڇا ٿي ويو آهي. منهنجي دل هن

ڏانهن چڪجي رهي آهي. هي عشق ۽ محبت جو جادو تہ ڪينهي! نہ نہ، هيءَ........ اهو منهنجو وهم آهي. آءٌ جڏهن احمد آباد کان هيڏانهن آيس تي تہ منهنجي ماءُ مون کي چيو هو، ”پٽ، محنت ڪري ڪم ڪجئين. مون ٻڌو آهي تہ بمبئيءَ جون ڇوڪريون نهايت چالاڪ آهن. تون شادي شده آهين. ڇوڪرين کان پري رهج.“ مون ماءُ سان واعدو ڪيو هو، مون کي ضرور سوچڻ گهرجي. مَدِي نهايت شريف ۽ خوبصورت آهي. هوءَ ايلفنٽا جي جيئري جاڳندي مورتي آهي. اجنتا جي غارن جي ساهہ پساهہ واري تصوير آهي. هوءَ حقيقت آهي. هوءَ خدا جو روپ آهي. هن منهنجي زندگي بچائي. هوءَ نہ هجي ها تہ هوند آءٌ مري وڃان ها، آءٌ هن جو پوڄاري آهيان. هن جي آءٌ سدائين پوڄا ڪندو رهندس.‘ هن تي وري خاموشي طاري ٿي ويئي ۽ هو حيرت مان ڪمري ۾ پيل هر چيز کي گهوريندو ۽ سوچيندو ٿي رهيو.

هفتي گذرڻ کان پوءِ بہ حامد جي اها ئي ساڳي حالت هئي. هو الڪن ۽ ڳڻتين جي ڄار ۾ ڦاسي، ڇڙڪنيو جڪڙجي چڪو هو. هن جي پريشانيءَ ۽ اداسائيءَ جو وجهہ وٺندي، شاگردن عجيب غريب چرچا ۽ ٽوڪبازي شروع ڪري ڏني. هو سڀ ڪجهہ ٻڌندو ۽ برداشت ڪندو ٿي رهيو. آخر هن لاچار ٿي هاسٽل جي ڊائننگ هال ۾ ماني کائڻ ڇڏي ڏني. حامد ۽ مدِگائوڪر متعلق سڄي ڪاليج ۾ عجيب غريب چميگوين جو طوفان ڪڙو ٿي ويو. مدِگائوڪر بمبئي جي سٽريل خاندان جي هڪ سمجهو ڇوڪري هئي. هن جو پيءُ گهڻن ئي ڪارخانن جو مالڪ هو. هن جي چاچي جي شهر کان ٻاهر هڪ وڏي اسپتال هئي. چاچي ئي هن کي پاليو هو. هوءَ اڪثر چاچي وٽ رهندي هئي. هوءَ پيئنٽنگ سيڪشن ۾ هئي. حامد جي تہ دنيا ئي بدلجي چڪي هئي. رات جو جڏهن هاسٽل جا شاگرد سمهي پوندا هئا تہ چورن وانگر لڪي لڪي، پنهنجي ڪمري جو ٻيڪڙيل در کولي، سمهي پوندو هو. صبح جو شاگرد اٿن ئي اٿن، سيني کان اڳ هن جو بسترو خالي ڏسبو هو.

پورا چار مهينا گذري ويا. هاسٽل ۾ آرٽ ڪاليج جي شاگردن جون چميگويون ۽ چرچا گهٽبا بند ٿي ويا. بمبئيءَ جي مصروف زندگيءَ ۾ حامد ۽ مدِگائوڪر وارو حادثو هوا جي جهوٽي جيان آيو ۽ ختم ٿي ويو، پر، هيڏي ساري عرصي ۾ حامد ۽ سندس پارٽنر فقط هڪ اڌ دفعو پاڻ ۾ گڏجي سگهيا هئا. هڪ اهڙي موقعي تي حامد سان پارٽنر ڳالهائي رهيو هو تہ حامد جي چهري تي اداسائي ۽ اکين ۾ انتهائي ويراني هئي. هن دز جي اڳيان بيهندي، حامد کي چيو هو، ”مون کي تون پنهنجو دوست ڪري نٿو سمجهين. افسوس، تو پنهنجي ڪهڙي حالت بنائي ڇڏي آهي. ڪٿي ٿو گذارين؟ نہ يار نہ دوست، نہ هاسٽل نہ

ڪاليج- چرين ڪي ڪي سڱ ٽيندا آهن. سچي ڪر، ٻڌاءِ، نہ تہ توکي آءٌ هن ڪوٺيءَ ۾ بند ڪري، تنهنجي مائٽن ڏانهن تار ڪري ڪين گهرائيندس- هي ڇا، ڇوڪرين وانگر ڪنڌ ڇو جهڪائي ڇڏيو اٿئي؟ گونگو آهين ڇا؟ ڇي ڇي، هي وري ڇا! عورتن وانگر روئي رهيو آهين!

ڳالهہ ٻڌ، مدگائوڪر هتي آئي هئي. بزدل، جنهن تنهنجي جان بچائي، ان سان تو ڳالهائڻ بند ڪري ڇڏيو آهي. هي چارئي مهينا تو ديوانن وانگر بمبئي جي گهٽيءَ گهٽيءَ ۾ ٺوڪرون کاڌيون آهن. نيٺ تنهنجو مطلب ڪهڙو آهي؟ ڏس، ڪنهن سان تہ دل جو دک سور اور. پنج ئي آڱريون برابر ڪينهن. مون تي اعتبار ڪر: تنهنجي اندر جي ڳالهہ منهنجي دل جو راز رهندي- تنهنجو قسم!"

حامد پنهنجون ڳوڙهن ڀريل اکيون مٿي ڪنيون ۽ ڏڪندڙ آواز ۾ چيو، "ڪجهہ بہ ڪينهي، دوست آءٌ وڏيءَ الهجن ۾ آهيان. توکي ڇا ٻڌايان. تنهنجي سيني ۾ پٿر جي دل آهي. ڇڱو، چانهہ جو آرڊر ڏيئي اچ، تہ ويهي ڳالهيون ڪريون." حامد هڪ ڊگهو ساهہ کڻندي، مٿيان جملا وڏيءَ مشڪل سان ادا ڪيا. پارٽنر چانهہ کڻائي آيو تہ ڪوٺي خالي پيئي هئي، ۽ حامد الائي ڪيڏانهن گم ٿي ويو هو.

حامد ڪوٺيءَ مان نڪري هاسٽل جي پٺ ورتي. پوليس ڪوارٽرن ۽ اسپتال جي وچان لنگهي، ڏوبي تلاءُ جي چؤ واٽي وٽ بيهي، وائڙن وانگر نهارڻ لڳو. چؤواٽي وٽ ڪافي رش هئي: ماڻهو، موٽرون، بسون، ٽرامون، سائيڪلون، سڀيئي تيز تيز پنهنجي ڪنهن نہ ڪنهن منزل ڏانهن وڃي رهيون هيون. ۽ حامد، هڪ بي منزل مسافر وانگر هيڏانهن هوڏانهن ڀٽڪندو، ڏوبي تلاءَ جي چؤواٽي وٽ اچي پهتو. هو سواءِ ڪنهن فيصلي جي وائڙن وانگر بيهي رهيو. هن ائين ٿي محسوس ڪيو تہ هي چؤڌاري وڏا وڏا محل، ماڙيون، رستا، مطلب تہ هر چيز ڪيس گهوري رهي هئي. حامد گهٻرائجي، جلدي ڪنڌ ڪٽي هيٺ ڪيو. خيالن ئي خيالن جي دنيا ۾ هن کي ياد آيو تہ "پارٽنر چانهہ وٺي آيو هوندو. مون کي نہ ڏسي ڇا سمجهيو هوندائين. اڄ تہ هو وڏو همدرد نظر اچي رهيو هو- مطلبي، مڪار ۽ خود غرض........ آءٌ اڪيلو آهيان. مدگائوڪر روم تي ڇا جي لاءِ آئي هوندي؟ پارٽنر هن سان ڪهڙيون ڳالهيون ڪيون هونديون.... دل جو درد ۽ ان جو درمان ڪير ٿو ڪري! ڪير ڪنهن جو همدرد آهي! پارٽنر ڳوٺ تار ڪئي تہ ڇا ٿيندو. ماءُ سان ڪهڙو انجام ڪري آيو هوس. هتي اچي مون کي ڇا ٿي ويو آهي؟ مون کي ڪهڙيءَ ڪٽيءَ ڪنيو جو ايلفنٽا ويس.

مون کي مندر جي مٿان ڪير هيٺ ڪٽي آيو. مدگائوڪر جي هٿن ۾ ئي مري وڃان ها- سيبيئي مون تي چٽرون ڪن ٿا. آءٌ چريو ٿي ويندس. آءٌ واقعي ديوانو ٿي ويو آهيان....."
فوٽ پاٿ جي پرسان موٽرون فرڙاٽ ڪندي لنگهيون، ته حامد جي خيالن جو سلسلو ٽٽي پيو. هو ڇؤواٽو اکري، اولھ طرف روانو ٿيو، تان چرني روڊ ونئي تيزيءَ سان هلڻ لڳو. ميل کن پنڌ ڪري چرني روڊ باغ ۾ گهڙيو. اتان چرني روڊ اسٽيشن جي دروازي تي بيهي، ٽڪيٽ واريءَ دريءَ ڏانهن نهاري، پوئتي موٽيو ۽ وري ساڳيو رستو وٺي هلڻ لڳو. هلندي، اوپر پاسي ڏانهن ڏسندي، ٻئي رستي تي لڙيو، جتان اچي گرگام روڊ تي پهتو. گرگام روڊ تي ڪلهي گس هئي- هڪ طرف بسون ۽ ٽراموں ته ٻئي طرف ماڻهن جو هجوم. ٽرئفڪ ۽ ماڻهن جو ميل جليل آواز قيامت ڪان گهٽ ڪين هو. حامد بيهي بيهي هڪ بس ۾ چڙهي پيو. هو اجا وينو ئي مس ته بس ڪنڊيڪٽر اچي مٿان بيٺس: "بابو ٽڪيٽ، ڪٿي لهندا؟" حامد چرڪ پريندي ورندي ڏني، "آخري بس اسٽاپ." هن پسئن ڪڍڻ لاءِ سوٽ، قيمص ۽ ڪوٽ جي مڙني کيسن ۾ هٿ وڌو. شايد هن جي ڪنهن به کيسي ۾ پئسا ڪونہ هئا.
حامد هڪ ڏينهن پنهنجي دستور خلاف سبحاني هاسٽل جي ڪمري ۾ وينو هو. هن جي اڳيان هڪ نامڪمل تصوير پيئي هئي. هو بيخوديءَ جي عالم ۾ رنگ ڪٽي، لڳائي، پنٽي هٽي، وري ويجهو اچي تصوير کي ناهڻ لڳو- سمنڊ جو ڪنارو، جهاز، ٻيڙيون، جبل، پيچرو، آسمان، ککر، مرد ۽ عورتون. ايتري ۾ هن جو پارٽنر حامد جي جاڻ ڪان سواءِ اندر لنگهي آيو. هن ايندي گنڀير آواز ۾ چيو، "پارٽنر، لاجواب شاهڪار! رنگن جو عجيب ۽ حسين ميلاپ، حقيقت جي بينظير پيشڪش. پر هيءُ نظارو ته ڏٺل وائٺل پيو پائنجي. ها، اهو ته سچ پچ ايلفنٽا جي غارن وارو منظر آهي." حامد جي چهري تي خوشيءَ جي لهر اڀري آئي. هن جا ڪن ڳاڙها ٿي ويا. هن جون اکيون ڏيئن وانگر ٻرڻ لڳيون. هن تصوير کي ڇڏي پارٽنر جي ويجهو آيو ۽ حسرت ڀريئي آواز ۾ چوڻ لڳو، "پارٽنر، ڏس تو مون سان ڪهڙو واعدو ڪيو هو. انهيءَ باري ۾ ڳالهيون ڪري، منهنجن زخمن تي لوڻ نہ ٻرڪ."
"معاف ڪر حامد، تنهنجي تصوير جو ڏوهہ آهي: ههڙو شهپارو ڏسي، آءٌ ان جي ساراهہ ڪان رهي نہ سگهيس. مون کي مهرباني ڪري معاف ڪر."
ڪوٺيءَ جي دروازي تي اٺ ڄاتل آواز آيو، "آءٌ اندر اچي سگهان ٿو؟" هو ايندي شرط تصوير جي پرسان اچي بيهي رهيو ۽ ان تصوير کي ڏسندو رهيو، حامد ۽ سندس ساٿي

حيرت مان هڪٻئي ڏانهن نهاري، نگاهن ۾ هڪٻئي کان سوال ڪري رهيا هئا، ’هي ڪير آهي؟ تصوير جي پرسان ڇو بيٺو آهي؟ هي ڪهڙي ڪم سان آيو آهي؟‘
”ساڳيو هوبهو انهيءَ ڏينهن وارو نظارو. ڪمال ڪري ڇڏيو اٿئي! ايلفنٽا وارا غار!“ اجنبي ائين چئي، وڏيءَ گنڀيرتا سان تصوير ڏانهن نهارڻ ۾ گم ٿي ويو. رڪي رڪي وري چوڻ لڳو. ”منهنجو نالو گوبند آهي.“ هنن ٻنهي ڄڻن سندس آجيان ڪئي. گوبند ويٺو ته حامد چيو، ”مهرباني ڪري پنهنجو احوال ٻڌاءِ.“
”هائو، انهيءَ لاءِ ته آيو آهيان،“ گوبند ورندي ڏني.
”حامد وڏيءَ ابهرائي سان پڇيو، ”اوهين ڪهڙو ڌنڌو ڪندا آهيو؟“
”منهنجو ڪاليا ديوي روڊ تي چمڙي جو دڪان آهي. اصل پنجاب جا آهيون، پر آءٌ ڄائو نپنو بمبئيءَ ۾ آهيان.“ حامد وڏيڪ حيرت ۾ پوندي، دل ئي دل ۾ سوچڻ لڳو، ’آخر چمڙي جو واپاري هتي هاسٽل ۾ ڇو آيو آهي؟‘ گوبند وهيءَ چڙهيل ڪرڙوڊ هو، پر ڪپڙي لٽي ۾ ٺهيل ٺڪيل ۽ مضبوط جسم وارو نظر اچي رهيو هو.
گوبند، حامد جي حيرانيءَ کي سمجهندي وڏيڪ ڳالهائڻ لاءِ تيار ٿيو، پر ڪا مجبوري ڪيس زبان کولڻ کان بيوس ڪري رهي هئي. نيٺ هن جي همت پنهنجي دل جي اظهار ڪرڻ تي آماده ٿي، ۽ چوڻ لڳو، ”حامد، توکي تعجب ٿيندو آءٌ ڪا پراسرار شخصيت نه آهيان. منهنجي زندگي ۾ هڪ حادثو ٿيو.........“ گوبند اجا ڳالهائڻ تي چاهيو ته حامد جي پارٽنر هن جي سلسلي ڪلام کي ڪٽيندي، ابهرائيءَ مان چيو، ”توکي چندو يا خيرات ته ڪانه گهرجي؟“ ”نه نه، آءٌ ڪو چندي باز يا پينو فقير ڪونه آهيان. آءٌ پاڻ ضرورتمندن کي دل ڏيئي سگهان ٿو.“
”پارٽنر، هن کي ڳالهائڻ ڏي.“ حامد پنهنجي ساٿيءَ کي ٽوڪيندي چيو. ”معاف ڪجو، مسٽر گوبند! منهنجو دوست نهايت ابهرو آهي.“ ”ته پوءِ هن تي ڪا ميار نه آهي. دوست آءٌ هڪ اهڙي حادثي جي سلسلي ۾ اوهان وٽ آيو آهيان، جنهن منهنجو هوش حواس مون کان ڦري ورتو آهي. ڇئن مهينن کان وڏيڪ عرصو ٿيو ته آءٌ انهيءَ چڪر ۾ آهيان. حامد، توکي ياد هوندو آچر جو ڏينهن، سيپٽمبر جي ستين تاريخ، آرٽ ڪاليج جا شاگرد ايلفنٽا جي مندر ۾ هئا. اوهان جي ٽولي مٿي گهمي رهي هئي، آءٌ به مٿي هوس. شاگردن کي ڏسي، مون کي پنهنجو زمانو ياد آيو. آءٌ پري پري جو نظارو ڏسندي پنهنجين يادگرين ۾ گم هوس ته هڪ ڇوڪري کي مکين جي ماناري تي پٿر اڇلائيندي ڏٺم. مون رڙ ڪئي. هو شرير پٿر اڇلائي، ڊوڙي اڳين ويندڙ شاگردن ۾ گڏجي ويو..........“

”تڏھن تون انھيءَ ڏانھن اتي ئي ھئين؟“ حامد، گوبند کان حيرت مان سوال پڇيو.
”ھائو، تون سيني جي پويان ھئين. ماکيءَ جي مکين جي ہنڊ تنھن تي پيئي ھئي. اھي مانارا چڙي توتي اچي کڙکيون. تنھنجي ٽولي توکان بي خبر ھيٺ لھي مندر ڏانھن رواني ٿي، ۽ تون بي ھوش ٿي ڪري پئين. آءٌ اھو سڀڪجھ ڏسي رھيو ھوس. مون توکي بچائڻ لاءِ سوچيو ۽ ھڪدم ڊوڙي جبل تان ھيٺ لٿس. سوچيم تہ ھيٺ اطلاع ڏيان. مندر جي دروازي وٽ چوڪيدارن کي مدد لاءِ منٿ ڪيم، پر ڪنھن کي بہ قياس ڪونہ پيو. نيٺ گھٽين منٿن کان پوءِ، ھنن کان چادر وٺي، توکي ويڙھي ڪلھي تي کڻي ھيٺ مندر ۾ آيس، ۽ آرٽ ڪاليج جي شاگردن کي سندن امانت حوالي ڪيم. پوءِ تہ سيئي حلقو ہڌي بيھي رھيا ۽ آءٌ ھتي پري تي بيھي رھيس. ھڪ ڊگھن وارن واري مرھٽي ڇوڪري توتان.........“
”گوبند، گوبند، تڏھن منھنجي حياتيءَ بچائڻ وارو تون ئي آھين؟“ ائين چئي، حامد ڊوڙ پائي گوبند کي ڇنبڙي پيو. ھو ڏڪندڙ ۽ ٿورائتي آواز ۾ چوڻ لڳو، ”گوبند، تو ئي مون کي زندگي ڏني آھي. تو مون تي وڏو احسان ڪيو آھي. ھيترو وقت ڪٿي ھئين؟ آءٌ تنھنجو احسان عمرپر وساري نہ سگھندس ۽ تنھنجي احسان جو عيوضو........“ گوبند جي اکين مان ڳوڙھا پرجي آيا ۽ ھو بہ حامد کي ڀاڪر پائي ڇنبڙي پيو. ان وقت ھو اھڙا بہ پائر پئي نظر آيا، جي وڇڙي وڃڻ کان پوءِ اوچتا مليا ھجن. گوبند جو نڪ ۽ اکيون حامد جھڙيون ئي ھيون.
گوبند رومال ڪڍي اکيون اگھيون ۽ پاڻيءَ جي گھر ڪئي. ھو پاڻي پي وري شروع ٿي ويو. ”ھڪ چڱي انسان جو ڪم آھي تہ سواءِ ڪنھن لالچ جي نيڪي ڪري. چڱو ڪم ڪنھن بہ غرض سان ٿيو تہ اھا نيڪي نہ آھي. مون توتي احسان ڪونہ ڪيو پر، آءٌ ھيترو سارو عرصو جو توکي ڳڌجي نہ سگھيس، سو بہ انھي خيال سان تہ متان ڪٿي نيڪي بديءَ ۾ نہ تبديل ٿي وڃي: آءٌ اڄ فقط انھيءَ ڪري تو وٽ آيو آھيان، مون جيڪو احسان ڪيو، تنھن جو عيوضو نہ پر پنھنجي دل جو تو وٽ درد کڻي آيو آھيان ۽ توکان ساڳيءَ نيڪيءَ جي ڀيک گھرڻ آيو آھيان“ ائين چئي، گوبند ايزل تي پيل تصوير کي خاموش نگاھن سان ڏسندو رھيو.
”مون کي جلد ٻڌاءِ! جنھن مون تي ايڏو احسان ڪيو، تنھن لاءِ آءٌ ڪھڙي قرباني ڏيئي سگھان ٿو. گوبند منھنجو واعدو آھي، تون دل جي ڳالھ ڪر آءٌ توتان پنھنجو ساھ بہ گھوري ڦٽو ڪندس“ حامد ايترو ۽ اھو سڀڪجھ جذبات ۾ چئي ويو.

” مون کي اها ئي اميد تو وٽ گھلي آئي آهي“، گوبند قدري خوش ٿيندي چيو ”انهيءَ حادثي ۾ خبر ناهي ڪيئن.... اها، آءٌ پنهنجي دل ڦرائي وينو آهيان. آءٌ بي قرار ۽ بي چين آهيان. خبر ناهي مون کي ڇا ٿي ويو آهي....“ گوبند جو آواز جيئن پوءِ ڳرو ٿيندو ويو. آخر هن ڳنڀير ٿيندي وراڻيو: ”حامد، مون کي احساس آهي ته اوهان ٻئي پاڻ ۾ محبت ڪريو ٿا. تون مسلمان آهين، ۽ هوءَ هندو آهي- پيار ۾ دين ڌرم ڇا جو؟ پر، هي دنيا وارا محبت ۾ هميشه رڪاوٽون وجهندا رهيا آهن. تنهنجي مائٽن ۽ هن جي مائٽن کان اڳ، دين ۽ ڌرم جا رکوالا اهو رشتو قبول ڪين ڪندا. اوهان ٻنهي جي وچ ۾ بي انداز مجبوريون آهن- اهي ئي منهنجو سهارو آهن. مون ٻڌو آهي ته تنهنجي شادي به ٿيل آهي. مون پنهنجي سر ڪافي ڪوشش ڪئي آهي- دادر ۾، هن جي چاچي جي اسپتال ۾ مريض ٿي داخل ٿيس. هن سان ويجهي ٿيڻ جي ڪوشش ڪيم، پر اتان لا علاج ٿي تو وٽ آيو آهيان. هاڻي فقط تون ئي منهنجو مسيحا بڻجي سگهين ٿو. منهنجي احسان جو عيوضو نه، پر پنهنجي نيڪيءَ جو عظيم مثال قائم ڪري ڏيکار،“ ائين چئي، گوبند نهايت خاموشيءَ سان حامد جي پيرن ڏانهن نهارڻ لڳو.

حامد جي پيرن هيٺان ڄڻ ٽانڊن جو مچ ٻرڻ لڳو. هن سختي بي چينيءَ جي حالت ۾ اتان اٿيو ۽ طوفان ۾ وڻ جي ڪمزور شاخ وانگر هيڏي هوڏي ڪمريءَ ۾ ڦرڻ لڳو. هن جي چهري تي مختلف احساس دونهين جي ڪارات جيان وڌڻ ۽ هٽڻ لڳا. بي خبريءَ جي عالم ۾ هو هٽ مهٽي ڇت کي تڪڻ لڳو، ۽ پوءِ هڪ شعلي وانگر ڏڪي ڏڪي، اکيون پوري ويهي رهيو- خاموش بي جان، جهڙو رک جو ڍير، گوبند، جيڪي هڪ شمع تي به پروانا هئا، تن جي حسرتناڪ آئيندي تي سوچي رهيو هو. وقت گذرندو ويو. نيٺ حامد اکيون کوليون، هو ڄڻ سالن جي ڪنهن پراڻيءَ قبر مان اٿي ڪڙو ٿيو هو. هن وڏي همت سان گوبند کي مخاطب ٿيندي چيو، ”منهنجي اندر ۾ جهاتي پاءِ، ڪاش، تون ڪجهه ڏسي سگهين ها ته هوند اهڙي سزا مون کي هرگز نه ڏين ها- پر تنهنجو ڪهڙو قصور، تون پاڻ مجبور آهين. چڱو هاڻي وڃ، ايندڙ آچر تي صبح جو ستين بجي مون وٽ اچج ته توکي مدگاڻوڪر وٽ وٺي هلندس.“ جواب ٻڌندي گوبند سواءِ ڪنهن چون چرا جي ڪوٺيءَ مان نڪري ٻاهر هليو ويو.

ايندڙ آچر جي وچ ۾ پورا ست ڏينهن هئا. اهي ست ڏينهن حامد واسطي قيامت کان گهٽ ڪين هئا. هو ڪباب وانگر نااميديءَ جي آڙاهه ۾ ڪامندو، جلندو ۽ سڙندو رهيو. اڪيلي سر هو اهو سيڪجهه سهندو رهيو- هن جو پارٽنر ڳوٺ ويل هو، تنهنڪري هُن کي هن

حالت ۾ ڪو بني بشر ڏسي ڪين سگھيو. چنچر جي شام جو حامد شهر ڏانهن ويو. هن جي قدمن ۾ مضبوطي ۽ نگاهن ۾ وڏو اعتماد هو. هو ڪلاڪ ڪان پوءِ موٽي آيو ۽ پنهنجي ڪوٺيءَ ۾ اچي سمهي رهيو. هو شايد ڪو فيصلو ڪري چڪو هو.

آچر جي ڏينهن پوري يارهين بجي دادر جي هڪ عاليشان سانتيڪي بنگلي ۾ حامد، گوبند، ۽ مدگائوڪر، ٽيئي پاڻ ۾ ڳالهيون ڪري رهيا هئا. اهڙيءَ ريت هر آچر تي ڳالهيون ٿينديون رهيون. چار آچر ائين ئي گذري ويا. پنجين آچر تي دستور مطابق هنن جون پاڻ ۾ محبت ۽ پيار جون ڳالهيون ٿي رهيون هيون تہ، مدگائوڪر شوخي ۽ شرارت جي نگاهن سان ٻنهي کي ڏسندي ڏسندي، پنهنجي ساڙهيءَ کي ڦاڙيو.

”ساڙهيءَ کي ڇو ٿي ڦاڙين؟“ گوبند رڙ ڪئي. ”چري، ههڙي قيمتي ساڙهي برباد نہ ڪر!“ حامد جي هن هٿن کي جهليو، مدگائوڪر مرڪندي نهايت موهيندڙ آواز ۾ چيو، ”اڄ اوهان ٻنهي جي دانائيءَ جي خوشيءَ مان چري ٿي پيئي آهيان،“ پوءِ هن ساڙهي جي پلئي مان ٻہ ريڙون ڦاڙي، حامد ۽ گوبند جي ڪراين ۾ پنهنجي نفيس ۽ نازڪ هٿن سان رکڙيون ڪري ٻڌي ڇڏيون.

دوست اها ڪهاڻي اجا پوري ڪانہ ٿي آهي ۽ نڪا ٿيندي. قدرت هن دنيا ۾ قدم قدم تي حسن ۽ سونهن جا رنگ محل جوڙي ڇڏيا آهن. هر ڪنهن محل ۾ ڪانہ ڪا حسينہ، ڪا نہ ڪا شڪيلہ ۽ ڪانہ ڪا محبوبہ، ڪنهن نہ ڪنهن جو انتظار ۽ اوسيئڙو ڪري رهي آهي. پيار ۽ پريت ۾ دلين جا سودا ٿيندا ئي رهندا. پر اڄ جو سمجهو ۽ سياڻو سوداگر، حالات ۽ حقيقيت ڪان منهن موڙي، ٻنهہ گهاٽي جو واپار ڪيئن ڪندو؟

آسرو

ڊسمبر مهيني جون پويون تاريخون، ۽ سيءُ بہ چوي تہ اڄ نہ پوان تہ ڪڏهن پوان! صبح کان ئي جهڙالو هو، ۽ سرد هوا جا سوساٽ. ٻپهري لڙي تہ سيءُ ويتر وڌي ويو. شام جو علي اڪبر اچي گهر تي سڏ ڪيو. ٻاهر نڪتس تہ چيائين، ”تيار ٿي اچو تہ هوٽل تي هلي چانهہ پيئنداسين، ۽ ڳالهين جا چار چونڪ بہ ڪنداسين.“ آءٌ تيار ٿي آيس، ۽ اسان ٻنهي هوٽل ڏانهن رخ رکيو.

ٻاهر رستي تي ماڻهو سو ايترا نہ هئا، باقي ٽانگا البت هليا پئي. اڃا اڌ رستي تي پهتاسين تہ پرسان هڪ ماڻهو، ديوانن وانگر رڙيون ڪندو، اڳتي ڊوڙندو ويو. هن جي سڻڻ ليڙون ليڙون هئي، هو اڳيرو ٿيو ئي ڪونہ، تہ علي اڪبر چيو، ”اهو اٿئي ’مڪو مست‘، جو هر روز شام جو هن ئي وقت رستي تي ڊوڙندو رهندو آهي.“

”مستن تي ڪهڙي ميار! هنن جي تہ دنيا ئي پنهنجي آهي. نڪا اڄ جي ڳڻتي، نڪو سڀاڻي جو فڪر: پنهنجيءَ ۾ ئي پورا آهن.“ مون وراڻيو.

اسان جي پرسان بہ – ٽي ٽانگا ٽڪ ٽڪ ڪندا نڪري ويا، ۽ هو مڪو مست، دانهون ڪندو، ڊوڙندو، واپس موٽي رهيو هو. هو بلڪل اسان جي پرسان ڊوڙندو اڳتي وڌي ويو. هن جون ٽنگون گوڏن تائين اگهاڙيون، ڏاڙهي ڪندريل ۽ مٽي جا وار بيڊولا ۽ لڙاٽيل هئا. سندس اکيون ٽانڊن وانگر پئي چمڪيون. سندس بي معنيٰ رڙين جا ڪي اکر ”ڪٽي آئي! ڪٽي آئي!“ ۽ پوءِ ڪجهہ ٺهڪ مون ٻڌا. هو ائين ڊوڙندو ٿي ويو، جيئن هن جي پنيان ڪو بکايل شينهن ڪاهي پيو هجي. هن جا پير بہ اگهاڙا هئا. مون ڪنڌ ورائي ڪيس جانچيو، تہ هو موٽي رهيو هو. اسين اڳتي وڌي وياسين.

”چا، تون هن کي سڃاڻين ٿو؟، مون پنهنجي دوست کان سوال ڪيو.

”نہ نہ، مون کي هن جي ڪابہ خبر ڪانهي، باقي شام جو هتي هميشہ ڊوڙندو نظر ايندو آهي، ۽ ماڻهو ڪيس مڪو مست ڪري سڏيندا آهن.“

ايتري ۾ اسين هوٽل وٽ اچي پهتاسين، ۽ ڪنڊ واري پان- ٻيڙيءَ واري دڪان تي سگريٽ وٺڻ لاءِ ترسياسين. سرد هوا جي لُري پئي لڳي. مڪو مست بہ اتي اچي اسان کان ٿورو پريرو ٿي بيٺو. هو سهڪي رهيو هو، هن کي بنهہ پراڻو ۽ ٻانهن کان ڦاٽل ڪوٽ پيل هو. هن جي قميص بلڪل ميري ۽ ٻيڙن کان سواءِ هئي، جنهن مان سندس گهاٽن وارن سان ڀريل ڇاتي پئي ڏسڻ ۾ ٿي. شايد هو ٿڪجي پيو هو. پان- ٻيڙيءَ واري اسان کي سگريٽ ڏنا، ۽ هن کي سڏ ڪري چيائين، ”مڪو، هان هي سگريٽ وٺ.“ هن فقط زور سان ڪنڌ لوڏي

انڪار ڪري ڇڏيو. هن جو منهن مٽي جي وارن سان ڍڪجي ويو. ٻيڙين واري وري هڪ پان مٽي ڪٺي، مڪوءَ ڏانهن اشارو ڪري چيو، ”پلا پان ته ڪاءُ“. هن ٻيهري مڪو مست جوش مان ويجهو ايندي، ٻئي ٻانهون مٽي ڪٺي، وري انهن کي هيٺ ڇنڊيندي رڙ ڪئي: ”نه کپي! نه کپي!“ هن پوءِ پنهنجي منهن تان وارن کي پري ڪيو. هن جو سڄو منهن پگهريل هو. هو يڪٽڪ پان واري ڏانهن گهورڻ لڳو. هن جي اکين مان ڄڻ ڪي شعلا ڀڙڪي ٻاهر نڪري رهيا هئا. هو اجا ٿورو اڳتي پان واري ڏانهن وڌيو، ۽ مون سمجهيو ته بس، هاڻي خير ڪونهي. پان واري ٻئي هٿ ٻڌندي چيو، ”مڪو بابا، معاف ڪريو! مڪو بابا! معاف ڪريو!“ اهي لفظ ٻڌي، مڪو مست هڪ تمام وڏو ۽ ڀيانڪ ٽهڪ ڏنو. الائي، سندس جسم مان يا وات مان، هڪ بدبو جو اُٻارو آيو. هو زمين تي دڙها هڻي، خوفناڪ نموني، تڪڙو تڪڙو، ”ٻلي ٻچا ڪٺي آئي، ٻلي ٻچا ڪٺي آئي“ چوندو، ڪوڪرا ڪندو، رستي تي ڊوڙندو هليو ويو.

علي اڪبر پان واري کان پڇيو، ”ياءُ، تون هن مست کي سڃاڻين؟“

”هائو، سائين، هتي جو هرڪو ماڻهو هن کي سڃاڻي. مون کي دڪان تي ويٺي پورا پنج سال ٿيا آهن. هو هر روز، هن ئي رستي ۽ هن ئي وقت ڪلاڪ- ڏيڍ تائين پيو ڊوڙندو ۽ رڙيون ڪندو آهي. بس سائين، چريو آهي. مست چريو، پر آزاري ڪنهن کي ڪونه. هونئن ته هن کي جيڪي ملندو آهي سو وٺندو آهي، پر هن مهل تي ڪنهن کان به ڪجهه ڪونه وٺي. اڄ تي آزمايومانس، خدا الائجي ڪهڙين ڳالهين ۾ راضي آهي. درويش آهي، درويش.“

”هي ڪٿي رهندو آهي، ۽ ڪيئن چريو ٿيو؟“ پان واري کان وري مون ٻيو سوال ڪيو. پان واري ٿڌو ساهه ڀريندي چيو، ”سائين، اها خبر مون کي به ڪانهي ته هو ڪيئن چريو ٿيو. شل انسان جي ڪل نه ٿڙڪي! سامهون بلڊنگ ڏسو ٿا نه هيءَ به انهيءَ ۾ ئي رهندو آهي.“

ايتري ۾ مست وري موٽي رهيو هو، ۽ اسين هوٽل ۾ وڃي هڪڙي پاسي واريءَ ڪنڊ ۾ ويهي رهياسين. هوٽل ۾ اندر خاموشي ۽ فرحت لڳي پيئي هئي. آءٌ سوچڻ لڳيس، ’مڪو مست خبر نه آهي ته ڪير آهي؟ هن جا به ڪي مٽ مائٽ هوندا. هو ڇو چريو ٿيو؟ ڇا هن جو علاج نٿو ٿي سگهي؟ هي به هڪ انسان آهي. هيءَ به ڪا زندگي آهي!‘

بيري چانهه اچي ميز تي رکي. مون واري دوست ڪٽليءَ ۾ کنڊ جو چمچو وجهي، وري ڊِڪ ڏنو، اسان کي ٿورو پرڀرو هڪ ڪرڙوڙ شخص ويٺل ڏسڻ ۾ آيو. هن جي اڳيان چانهه جو ڪوپ رکيل هو، ۽ هن بار بار علي اڪبر ڏانهن پئي ڏٺو. ”هو همراهه هر هر توڏانهن

پيو ڏسي!“ مون آهستي آهستي پنهنجي دوست کي ٻڌايو، علي اڪبر هن کي ڏسندي ئي، خوشيءَ مان چيو، ”چاچا حامد علي، هيڏانهن اچو نہ!“ هو ڪوپ ڪٽي اچي اسان سان گڏجي وينو. علي اڪبر تعارف ڪرائيندي چيو، ”هي آهي چاچو حامد علي، هن ئي پاڙي جو ۽ هتي جو رهاڪو آهي. هي ڪنهن وقت اسان جي آفيس ۾ ڪلارڪ هو، ۽ هاڻي تہ پينشن تي آهي.“ مون مشڪندي ساڻس هٿ ملايو. چاچو حامد علي، علي اڪبر کان آفيس جون نيون نيون خبرون چارون وٺڻ لڳو. مون پاسي واريءَ دريءَ کان ٻاهر نهاريو. مکو مست اجا تائين ڊوڙي رهيو هو. ايتري ۾ چاچي حامد علي اوڏانهن نهاريندي چيو، ”سرديءَ جي هير ڪوئيتا ڪان آهي......پر اوهين ڪهڙيءَ ٽبيءَ ۾ پئجي ويا آهيو، ماڳهين ڪٽي ماٺ ڪئي اٿو!“ مون وراڻيو، ”چاچا، اوهان پئي ڳالهيون ڪيون، تنهنڪري گستاخي نہ ڪيم.“ منهنجو جواب ٻڌي، چاچي حامد عليءَ هلڪو ٽهڪ ڏنو. اوڏيءَ مهل ٻاهران رڙيون ٿيون- مکو مست رستي تان ڊوڙندو پئي ويو. علي اڪبر افسوس مان چيو، ”ويچارو مکو مست!“ مون وراڻيو، ”شل نہ انسان ويچارو ٿئي.“ چاچي حامد عليءَ گنڀير ٿيندي چيو، ”شل ڪنهن جو دشمن بہ ويچارو نہ ٿئي. هن مست تي جيڪي ڪجهہ ٿي گذريو آهي، سو جيڪڏهن ڪنهن سياڻي سان ٿي گذري ها، تہ ان جو حال هن کان بدتر هجي ها.“ هو ائين چئي، خاموش ٿي ويو.“ ”چاچا!“ علي اڪبر چيو، ”پر هن مست جي اوهان کي تہ سڄي خبر هوندي؟ اوهين تہ هن محلي ۾ ئي رهو ٿا.“

”هيءُ چريو ڪيئن ٿيو؟“ مون بيتاب ٿيندي ڪانئس پڇيو:

چاچو حامد علي، سگريٽ دکائي هڪ ڊگهو سوٽو هڻي، چوڻ لڳو، ”آءٌ مست کي سڃاڻان. هن جو نالو مکو نہ، پر مقبول مستري آهي. هونئن بہ هر انسان جي زندگيءَ ۾ لاهيون- چاڙهيون ضرور اينديون آهن، پر مقبول رڳو ڏک ڏٺا آهن. هو ڇئن سال جو هو تہ سندس ماءُ مري ويئي. ڏهن سالن جو ٿيو تہ پٽس بہ مري ويو. پٽس جو هتي لوهہ جو دڪان هو. هو هڪ چڱو خاصو سيٺ هو. پر سندس مرڻ کان پوءِ مقبول جا چاچا ۽ ماما پرائي مال تي اکيون پوري ڳجهن وانگر ڪري پيا. ويچارو مقبول، مائٽن هوندي بہ ڇورو ڇنو ٿي پيو. ڪيس ڪنهن بہ نہ سنڀاليو. نيٺ پاڙي جي دين محمد مستريءَ کي خيال ٿيو، هن ڪيس پنهنجي گهر ۾ رهايو ۽ پنهنجي ڪارخاني تي ملازم ڪري رکيو.“

”پوءِ ڇا ٿيو؟“ علي اڪبر پڇيو.

چاچي پنهنجي ڳالهہ جاري رکندي چيو، ”ماڻهو چون ٿا تہ مقبول مستري رستي تي پنهنجي ملڪيت پوري هئي، ۽ پوءِ اها ڪير چورائي ڪٽي ويو. ڪي چون ٿا تہ هن کي ڪچي قلعي

مان لڳت جو حساب ٿيو آهي. ۽ ڪن جو چوڻ آهي ته هن ڪي ڪنهن پهتل شخص ’امانت‘ ڏني آهي. پر مون کي ذاتي خبر آهي ته هن نڪا ڪا رستي ۾ پنهنجي دولت پوري آهي، نه هن ۾ ڪنهن غيبات جو ڪو واسو آهي، ۽ نڪي وري ڪنهن وٽان ڪا هن کي امانت ئي مليل آهي. ڪي وري اهي ڳالهيون به ڪندا آهن ته هن وٽ ڪيميا جو نسخو آهي، ۽ هي نڳ، ٻاهريون ڏيک ڪريو پيو ماڻهن کي پنيلائي! پر اهي سڀ ڳالهيون ڪوڙيون ۽ غلط آهن.“

”ته پوءِ اصل ڳالهه ڪهڙي آهي؟“ مون پڇيو.

چاچي حامد عليءَ ٻيڙي دکائيندي چيو، ”دين محمد مستري شاهه ڪاريگر هو. هن مقبول کي هر ڪنهن قسم جي مشين جي مرمت جو ڪم سيکاريو. مقبول اهڙو ته سعادتمند ثابت ٿيو، جو دين محمد مستريءَ پنهنجيءَ ڌيءَ ڪٽي پرڻايس. پوءِ ته هن جوان پنهنجي هنر ۾ گهڻو نالو ڪڍيو. اسان جي گهر جي سامهون بلڊنگ ۾، هڪ جاءِ مسواڙ تي وٺي، جدا رهڻ لڳو.“

اسان ٽنهي سگريٽ ڪنيا، ۽ وري چانهه جو آرڊر ڏنوسين.

چاچو حامد علي وري شروع ٿي ويو: ”مقبول جي شاديءَ کي ٻه- ٽي سال گذري ويا، پر کس اولاد ڪونه ٿيو. هن جي زال هڪ ننڍڙي اڇي ٻلي ڌاري هئي. ٻلي وڏي ٿي، ٻچا ڪيائين، ته مقبول کي به انهن ئي ڏينهن ۾ هڪ سهڻو پٽ ڄائو. ڳچ ڏينهن ڪان پوءِ، هڪڙيءَ شام جو انهيءَ بلڊنگ کي اڇي باهه لڳي. بجليءَ جون تارون هيون پراڻيون ۽ خراب، مالڪ خرچ جي بچاءُ ڪان مڙيوئي ٽيڪڙ سيڪڙ ڪيو پيو ڪم هلائيندو هو. پر اُنهيءَ ڏينهن اُنهن تارن مان اڇي جا باهه لڳي، سو خبر تڏهن پيئي، جڏهن باهه سڄيءَ بلڊنگ کي وڪوڙي ويئي. فائربرگيڊون سڀ موٽرون باهه وسائڻ لاءِ آيون، پر انهن پهريائين مالڪ جي رهڻ واري پاسي ڪان باهه وسائڻ شروع ڪئي...“

ايتري ۾ بيرو چانهه ڪٽي آيو، ۽ اسين چانهه تيار ڪري، ڍڪ ڍڪ ڪري پيئڻ لڳاسين.

چانهه پيئندي، علي اڪبر پڇيو، ”هائو چاچا، باهه ته لڳي، پر پوءِ؟“

چاچو ٻڌائڻ لڳو: ”اُها باهه، باهه ته نه هئي نه! ان جا شعلا آسمان تائين ٿي ويا. هزارن جو سامان جلي رک ٿي ويو. ان رات ڄڻ دوزخ زمين تي هيٺ لهي آيو هو. رڳو مالڪ جي رهڻ واري جاءِ بچي. چوڌاري واويلا پئجي ويئي. هر ڪنهن کي پنهنجي سر سان هئي. بلڊنگ جو هرڪو رهاڪو حيران ۽ پريشان هو. مقبول مستريءَ پنهنجيءَ زال ۽ پٽ کي بچائڻ لاءِ ڏاڍا حيلا ڪيا. هن جي زال ۽ پٽ جڏهن ٻاهر ڪڍي آندا ويا، ته اُهي هن جي

سامهون ئي لڇي لڇي مري ويا. عين انهيءَ وقت، انهن لاشن جي پرسان اُها ساڳي سندس زال واري پاليل ٻلي، خبر نہ آهي تہ ڪنهن وقت ۽ ڪٿان پنهنجن پلونگڙن سميت پاڻ بچائي، ’مياءُ مياءُ‘ ڪري، اچي مقبول جي پيرن ۾ پيئي. مقبول مستريءَ ٻليءَ کي ڏسي وني هانءُ ڏاريندڙ رڙيون ڪيون، ۽ هيڏانهن- هوڏانهن چرين وانگر ڊوڙون پائيندي چوڻ لڳو، ٻلي ٻچا ڪٺي آئي، ٻلي ٻچا ڪٺي آئي!“ ۽ اُتي ئي مورڇل ٿي ڪري پيو. اُنهيءَ حادثي کي اڄ پندرهن سال ٿي چڪا آهن. ان ڏينهن کان وٺي، مقبول مستري هر روز شام جو ٻاهر لڳڻ واري وقت، هتي ۽ هن ئي رستي تي، ساڳيءَ مهل، سيارو هجي توڙي اونهارو، لڇندو، رڙيون ڪندو ۽ ڊوڙندو وتندو آهي!“

ڦلتو صاحب

هن سان منهنجي ملاقات ۽ واقفيت هڪ دوست ڪرائي هئي. ۽ جڏهن مون هن کان سندس نالي متعلق عجب مان پڇيو تہ ”واقعي، توهان جو نالو ڦلتو صاحب آهي،“ تڏهن هن فخر سان جواب ڏنو هو، ”هائو، ڦلتو صاحب منهنجوئي نالو آهي، پر نالن ۾ رکيو ڇا آهي؟ سڃاڻپ جي اها نشاني آهي ۽ بس. اها ڪٺي کهڙي بہ هجي. وڏن، سهڻن، ۽ تمام ڊگهن نالن سان جن کي توهين واقعي سنا سمجهندا آهيو، تن ۾ دراصل کهڙي حڪمت ۽ کهڙو ڪرشمو آهي؟ اصل نالو آهي ماڻهوءَ جا پنهنجا عملي ڪم، جيڪي هو زندگيءَ ۾ ڪري. اسان جا نالا تہ اسان کي ثابت ڪري ڏيکاريندس تہ نالي، نالي ۾ سچ پچ تہ ڪجهہ بہ ڪونهي. ماڻهو هرون ڀرون خسيس ڳالهين ۾ اُلجهي پنهنجو قيمتي وقت ضايع ڪن. اڄوڪا انسان ڪيڏا نہ رسمن ۽ ريتن جا غلام ٿي پيا آهن.“

محترم ڦلتو صاحب جي مٿين تڪڙي گفتگو اهڙي هئي، جنهن مون کي ڳالهائڻ جو موقعو ئي ڪونہ ڏنو هو. ”معاف ڪجو“ چئي اٿيو، ۽ ويو هليو. هن جا وار اٽيا ۽ ڪپڙا ميرا هئا ڄڻ تہ ٻن مهينن کان وهنتو ئي ڪونہ هو. ڦلتو صاحب ڇا ڪندو هو؟ کهڙو ڌنتو هوس، تنهن جي تہ مون کي خبر ڪانہ هئي. مگر ايترو سو چئبو تہ هو ٻنهہ غير معمولي شخصيت جو مالڪ هو، ۽ ڳالهائڻ جي بلا هو.

هڪڙي ڏينهن دوست ٻڌايم تہ ”ڦلتو صاحب هتي آيو آهي، توهان سان هن جي ملاقات ٿي يا نہ؟“ جڏهن مون هن کي جواب ڏنو تہ ’نہ‘، تڏهن هن دوست چيو هو تہ ”اِهو ڪوڙوئي نٿو لڳي، ڦلتو صاحب جتي بہ ويندو آهي تہ هر انهيءَ ماڻهوءَ سان ملندو آهي، جنهن سان هن جي هڪ ئي پيرو ڪٿي ڪا ملاقات ٿي هجي.“

”يلا ڪھڙا حال ھئس، تو سان تہ مليو ھوندو؟“ دوست جواب ڏنو.
”چڱن حالن ۾ ھئس، تو سان تہ مليو ھوندو؟“ دوست جواب ڏنو.
”چڱن حالن ۾ ھو، پري ڪان سڌ ڪيائين، ڏاڍيءَ سڪ سان ڳالھايائين رستي تي پورو ڪلاڪ ڪن ليڪچر ڏيندو رھيو.“
”يلا ڇاتي ڳالھائيندو رھيو؟“
”ھن جي ڳالھائڻ جو موضوع ھڪڙو ھجي تہ ٻڌايانوَ، الائجي ڪتان جو ڪتان پئي آيو ۽ ڪيڏانھن پئي ويو، ڳالھائڻ جو ڍنگ آھي، آءٌ جي اھو ويھي ورجايان،سو سچ پچ تہ سيئي مون کي ياد بہ نہ آھي، پر پوءِ بہ مون کي بہ تي ڪلاڪ ضرور لڳي ويندا.“
”مار! ائين آھي: يلا ڪپڙا لٽا ڪيئن ھئس.“ مون پنھنجي دوست کان پڇيو.
”بس، اھا ڳالھہ نہ پڇو، ٺوري ۾ ائين ڪٺي سمجھو تہ اِستري ڦِريل نہ پر اُڦرڪيل ھئس.“ ھڪڙي ڏينھن، ھو نيڪ بن پھرن جو اڇي مون وٽ پرگھٽ ٿيو، ۽ ويھندي شرط ڳالھائڻ ۾ شروع ٿي ويو. چوڻ لڳو تہ ”مون کي نوڪري ملي وئي آھي.“ ”تڏھن ھيترا ڏينھن ائين پئي ھلئين ڇا؟“ ”ائين ھلڻ گھمڻ ڦرڻ بہ ڪو ڇرچو آھي ڇا......“ مون وچ ۾ پڇيومانس تہ ”ڪھڙي نوڪري ملي اٿيئي؟“ ھن منھنجي سوال ڏانھن ڌيان ئي ڪونہ ڏنو. مٿي کي ڪنھي چيائين: ”دوست، منھنجي دماغ ۾ ھڪ تجويز آھي. آئنسٽائين مرڻ کان اڳ ھڪ وصيت ڪئي ھئي تہ منھنجو دماغ ڊاڪٽرن ۽ طبي ماھرن کي ڏنو وڃي تہ پلي اُھي تحقيقات ڪن ۽ ڏسن تہ ان ۾ ڪھڙي غيرمعمولي مٽيا آھي. آئنسٽائين دنيا کي ڇا ڏنو؟ اضافيت جو نظريو! ڇا تي پيو؟ منھنجي دماغ ۾ ھڪ تجويز آھي. آءٌ سوچيان پيو تہ ڇو نہ...... توکي خبر آھي سياٽي سقراط جي- يوناني فيلسوف ھو. دنيا الائجي ڪيس ڇا پئي سمجھي. منھنجي پيٽ ۾.....نھيو، انھيءَ مان ڇا ورندو..... تون مشڪين ڇو پيو.“ ھن مون ڏانھن عجب وچان نھاريندي چيو. ۽ وري شروع ٿي ويو.
”سقراط چيو ھو تہ آءٌ عقل بيوقوفن کان سکيو آھيان. اسان جي ملڪ جي مشڪلاتن ۽ تڪليفن جو حل ھيءُ آھي تہ بلڪل آسان طريقو بہ اھو آھي تہ اسان جي ھرھڪ فرد کي بيوقوفيءَ جو سبق شروعات کان وٺي، اسڪول ۽ ڪاليج ۾ نہ پر يونيورسٽيءَ تائين، پڙھايو ۽ لکرايو ياد ڪرايو وڃي. منھنجو مقصد آھي تہ جڏھن اھو علم زور شور سان سيکاريو ويندو تہ اسان جا سيئي ماٺھو ماھر، سياڻا ۽ عقل وارا ٿي ويندا. پوءِ اسان جا سماجي، معاشي، سياسي ۽ ٻيا سيئي مسئلا حل ٿي ويندا.“

آءٌ هن جي گفتگوءَ جي انداز ۽ هن جي تجويز تي پوريءَ ريت ويچاري به نه سگهيو هوس، ته هو اٿي کڙو ٿيو ۽ ويندي ويندي چوڻ لڳو، ”يار هتي کهڙو بهترين حجام آهي؟ سنوارت نهرائڻي اٿم!“
ٻئي ڀيري ملاقات تي ته هو بلڪل فل سوٽ ۾ هو. رسمي عليڪ سليڪ کان پوءِ، ٻانهن ۾ ٻڌو واچ ڏانهن نهاري چيائين، ”جلدي ڪر، اٺ ته فلم ڏسڻ هلون. گئلريءَ جون ٻه ٽڪيٽون اٿم، جايون رزورڊ آهن، تو سان گڏ مزوئي ٻيو ٿيندو.“
جڏهن ٻاهر نڪتاسين ته هو ڪجهه وٺ ڪائي رهيو هو. مون کان رهيو نه ٿيو ۽ ڏانهس نهاريندي ڪانئس پڇي ويٺس: ”محترم ڦلتو صاحب، ڇا تي ويو اٿوَ؟“
”ڪجهه ڪونهي، ڪجهه ڪونهي! او ٽانگي وارا، اي، اي، رڪشا! بيهه، بيهه، هل هل، جلدي، واچ، واهُ ۽ مينهن، شاهڪار سئنيما هائوس!“ خير، پُڳاسين، اندر وڃي ويناسين. فلم شروع تي ته چوڻ لڳو، ”ڳالهه ٻڌ، توسان بنهه ضروري ڳالهه ڪرڻي اٿم.“
”فلم پوري ٿئي ته يڪي ويهي رهاڻ ڪنداسين،“ آءٌ بي خياليءَ کان سئنيما جي پردي کي ڏسندي چئي ويٺس.
”هتي ڏاڍي گرمي ٿي ٿئي.“
”مٿان ته پنگو هلي پيو پوءِ به گرمي! اها نيڪٽاءِ ڍري ڪر ۽ ڪوٽ لاهي ڇڏ.“
هن ائين ڪيو، يعني ڪوٽ لاهي ۽ نيڪٽاءِ ڍري ڪري ڇڏيائين، ۽ بس ڪري فلم ڏسڻ شروع ڪيائين. اڃا پنج منٽ مس گذريا هوندا ته هو وري وٺ ڪائيندو ۽ پيٽ تي هٿ ڏيئي اٿيو ۽ چوڻ لڳو ته ”ٻاهران ٿي ٿو اچان. هيءُ منهنجو ڪوٽ ۽ نيڪٽاءِ ڀلي منهنجي سيٽ تي پيا هجن.“ انٽرول پوري تي، فلم به ختم تي، ڦلتو صاحب نه موٽڻو هو، سو نه موٽيو.
ٻئي ڏينهن هو صبح جو سوير اچي سهڙيو ۽ ڪوٽ ۽ نيڪٽاءِ بابت پڇڻ کان سواءِ شروع ٿي ويو ڳالهائڻ ۾. ”هان، هيءَ ڏس اخبار، ۽ پڙهه منهنجو تنقيدي مضمون، بس پريس مان ڀهرين ڪاپي کنيو پيو اچان، پڙهه ۽ مون کي داد ڏي. ڇا ٿا لکن، اديب ۽ نقاد ٿا سڏائين پاڻ کي.“ مون اڃا اخبار هٿ ۾ مس کنئي ته هن چيو، ”لکي ته ڀلي ڦلتو صاحب، ٻيا ڇا لکندا؟ مون کي ڏي اها اخبار.“ ائين چئي، هن مون کان اخبار ڦري ورتي ۽ پنهنجي هٿن ۾ اخبار مروٽيندي چيائين، ”آءٌ توکي سڀ ڪجهه زباني ٿو ٻڌايان. بين الاقوامي نظريا پيش ڪيا اٿم، ارسطوءَ کان وٺي اِليئيٽ تائين، هوڏانهن فارسي ۽ عربيءَ جا سيئي مثال ڏنا اٿم، ايڏو ته مواد آهي، منهنجي ذهن ۾! هي فقط اڃا چويهين قسط آهي، ڪوزي ۾

دريا بند ڪرڻو آهي! ڇا، توهان..... توهين..... اخبار، ته ضرور ڏسندا هوندا، ڀلا ٻڌايو اڳيون ٽيويهه قسطون ته توهان پڙهيون هونديون.“

”قلتو صاحب، خبر ناهي ته هي ڪهڙيءَ اخبار ۾ ڇپيون ڇپجن، بهرحال، ڇا به هجي، پر واقعي اوهين ڪمال ٿا ڪريو! اوهان جي قلم ۾ قيامت جو زور آهي.“

”بس بس، اوهان جهڙا علم دوست انسان ئي قدر ڪري سگهندا.“ هن جو چهرو خوشيءَ وچان ٻهڪي رهيو هو. مون هن ڪي ڇتائي ڏٺو ته هن جي نئين نيڪٽاءِ واري ڳنڍ اُبتي لڳل هئي ۽ قميص جو پويون پاسو سوٽ کان ٻاهر هو. وري جان ڪٽي پيرن ڏانهن ڏسانس، ته سليپر جو ساڄو پادر کٻي پير ۾ هوس ته کٻو پادر سڄي پير ۾.

ڪافي ڏينهن هفتا بلڪه مهينا گذري ويا، ته قلتو صاحب وري ڪونه مليو. نيٺ هڪ ڏينهن اوچتوئي اوچتو انن مهينن کان پوءِ بازار ۾ آمهون سامهون گڏجي ويو. وڏو ياڪر پائي بازار جي پوري وچ ۾ ڪا مهل مون کي وٺي بيهي رهيو. آخر پاڻيهي زوريءَ پاڻ کي ڇڏائي پڇيومانس، ”يار ڪٿي آهين؟ هيترو وقت ٿي ويو آهي. مون کي ته وسوسا ٿي پيا هئا. وري به شڪر آهي پر تون هينئر ڪٿي؟“

”اتيئي تنهنجي بادشاهيءَ ۾،“ هن جواب ڏيندي چيو، ”ڀلا ٻڌاءِ، مون هيترو وقت ڇا پئي ڪيو هوندو؟“

آءٌ سوچڻ لڳس، ڪجان ئي ڪجان تنهن کان اڳ ۾ هن ڦهڪائي ڪڍيو، ”توکي خبر آهي آءٌ ليڊر ٿيڻ وارو آهيان. اڄڪلهه سياست جو مطالعو ڪري رهيو آهيان. سياست کان سواءِ مڙيئي اوندهه آهي. ارسطو، هيگل، ميڪاوليءَ ۽ مارڪس کان وٺي فيبئنزم ۽ ويندي نازي ازم تائين سيئي ڪتاب ۽ سياست جا فلسفا هڪ هڪ ڪري پڙهيا ۽ پرجهيا اٿم. واهه، ڙي هٽلر! تو جهڙو ڪو ٿيو نه ٿيندو!“ پر قلتو صاحب، هٽلر..... ته.....“

”آءٌ سمجهان ٿو ته تون ڇا چوندين.....“ هن منهنجي ڳالهه کي ڪپيندي چيو، ”پر، آءٌ ٿوروئي هن جهڙيون غلطيون ڪندس. بس چوندون ٿيڻ ڏي! سڄو راڄ منهنجي پاسي آهي، ڏسجئين ته ڇا ٿو ٿيان. اخبارن ۾ فوٽو ڇپبا- اخبارن ۾.....“

مون هن ڏانهن ڇتائي ڏٺو. مسٽر قلتو جو حليو ڦريل هو. مٿي تي ڪراڪلي ٽوپي ۽ سٽڻ چولو گيڙوءَ واري ڪاڏيءَ جو، ته ماشا الله شرعي ڏاڙهيءَ ۽ مڇن سان هن جو سڪل چهرو ڊڪجي، نرالي هڪ شخصيت ٿي پيو هو، هن پيري هن وٽ هڪ بغلي ٿيلهو به هو.

گهڻي وقت کان پوءِ وري هن سان گڏجاڻي ٿي. ان دفعي هو جيڪڏهن مون کي سڏ نه ڪري ها ته آءٌ هوند ڪيس اصل ڪونه سڃاڻان ها. ڪيڏانهن ويئي ڏاڙهي ته ڪيڏانهن

ويئون مچون، هو پاڻ واريءَ ماندڻيءَ تي ويٺو هو، پان پئي چٻاڙيائين ته ٻيڙي به پئي پيتائين. مون کي مٿي ماڙيءَ ڏي اشارو ڪري چيائين، ”ڏس، مسواڙ تي جاءِ ورتي اٿم، اڄڪلهہ نئين تجربي ۾ مصروف آهيان. شهر جي وچ ۾ ههڙي جاءِ مسواڙ تي ڪو وٺي ته ڏيکاري.“

ڏاڪڻ تان چڙهي اندر وڃي ويناسين ته مون ڳالهہ چوري، ”مسٽر قلتو صاحب! ته هاڻي يعني اڄڪلهہ ڇا تي رهيو آهي؟“

هن يڪدم چيو، ”تخليق، تخليقي تي قبضو، يعني ڄم تي روڪ، يعني انگريزيءَ ۾ برٿ ڪنٽرول، توکي خبر نه آهي اسان جي معاشي بدحاليءَ جو ڪارڻ فقط وڏيڪ اولاد پيدا ڪرڻ آهي، ايترا ڄڻجن جو نپائي سگهجن، ولايت وارا جڪ پيا مارين، رڳو گوليون ۽ به ٽي شيون ناهي سگهيا آهن. سي به ڪو سؤ سيڪڙو ٺوروئي ڪامياب آهن. بس پنهنجو اڪسير تيار ٿئي سهي، پئٽنٽ ۽ رجسٽر ٿيندو. سڄيءَ دنيا ۾ وڪامندو، آدمشماري گهٽجي ويندي ۽ ڏهن سالن جي اندر اندر دنيا جون سيئي اسپتالون بند ٿي ويندون. پوءِ نه ڄمندا ٻار ته ڪٿان ويندا اسپتالن ۾؟ انقلاب اچي پيو دوست! منهنجو اڪيسر لازوال ۽ انسانيت جو ڇوٽڪارو ٿيندو.“

”پر قلتو صاحب اوهان اهو آزمايو به آهي، يا فقط......“

”لک جي ڳالهہ ڪئي اٿئي.“ هن وري خوامخواهہ وٺي وڏو ٺهڪ ڏنو ۽ ٺهڪ ڏيندي ڏيندي ٻاهر نڪري، چوڻ لڳو، ”چوٿين شادي ڪئي اٿم، پر ٻار هڪڙو به ڪونهيم، پر ترس تولاءِ، چانهہ جو آرڊر ڏيڻ ٿو وڃان.“ مون چوڌاري نظر ڦيرائي ته سڄيءَ ڪوٺيءَ ۾ پير ٻوڙ مٽيءَ جي دز هئي، سموريءَ ڪوٺيءَ ۾ ڪانگهارا ۽ سڙيل ٻيڙين جا اَڌڙ پيا هئا، هڪڙيءَ ڪنڊ ۾ وري ٽي چار ڪول ۽ ويهہ- پنجويهہ ننڍا وڏا رنگ برنگي شيشا به پيا هئا.

فرشتو

انسان ڪيڏو نه خود غرض آهي! خودغرضيءَ انسان کي ڇا ڇا نه سيکاريو آهي؟ ڪوڙ بدوڙ، دغا، دولاب، لالچ لوڀ، مڪر ۽ فريب، رڳو انهيءَ هڪڙي عيب جي ڪري پيدا ٿيا آهن. ائين ته هرڪو انسان خود غرض آهي، ڪو ٿورو ڪو گهڻو، پر ڪي اهڙا به انسان آهن، جيڪي خود غرض نٿا ٿين. اهڙا انسان ته سچ پچ فرشتا هوندا. ڪٿي انسان، ڪٿي فرشتو؟ ٻنهي جي مناسبت، ڪوڙو ئي ڪونہ ٿو لڳي.

خانو ڪو وڏو ماڻهو ڪونه هو. هن جو ڏاڏو هاري هو. هن جو پيءُ هاري هو، ۽ هو پاڻ به هاري هو. هو اجا ڇهن سالن جو ئي هو ته پٽس گذاري ويو. ماءُ کيس سنڀاليو. ڇهن سالن جو مس ٿيو هو ته ماڻس کيس ڳوٺڙي جي مُلي وٽ قرآن شريف پڙهڻ ويهاريو. سال- ٻن ۾ هن قرآن شريف پڙهي پڄايو ۽ نماز پڙهڻ به سکي ويو. ماڻس سمجهدار ۽ سياڻي عورت هئي. هن خانوءَ کي چڱيءَ طرح پاليو هو. ڀهراڙيءَ ۾ رهندي، خانوءَ کي ماڻس اهڙي تربيت ڏني، جو ٻارهن سالن جي عمر ۾ ماڻس ۽ خانو ڳڏجي زميندار وٽ ويا، ۽ ڪانئس پوکڻ لاءِ ٻنيءَ ٽڪرو وٺي آيا.

خانوءَ کي ورثي ۾ رهڻ لاءِ هڪ ڪچو گهر، هڪ جوڙو پلن ڏاندن جو، ۽ پنجاهي کن ٻڪريون به مليون هيون. خانو ۽ سندس ماءُ هڪٻئي جا بهترين ساٿي هئا. ٻنيءَ ٽڪري تي ٻئي ڳڏجي پورهيو ڪندا هئا، ۽ خوش گذاريندا هئا. نه هنن جو ڪنهن سان جهڳڙو هو ۽ نه وري هنن سان ڪنهن جي دشمني هئي. خانو باقاعدي پنج ئي وقت نماز پڙهندو هو، ۽ جمعي جمعي تي ڳوٺ جي مسجد ۾ جمعي نماز با جماعت ادا ڪندو هو.

ٿڌي گهڙي کي ته هر ڪوئي چانو ۾ رکندو آهي. ٽن- چئن سالن ۾، پنهنجيءَ ماءُ جي صلاح سان، خانوءَ به مينهون ۽ هڪ ٻيو جوڙو ڏاندن جو پڻ خريد ڪيو. ٻڪرين وارو هڪڙو ڌڻ ڦري، هاڻي پنجن ڏٽن جيترو ٿي ويو هو. ماءُ ۽ پٽ، ڏينهن- رات پنهنجي ئي ڪم ڪار ۾ رڌل هوندا هئا: نه ڪنهن جي آئيءَ ۾، نه ڪنهن جي وئي ۾. سندن ڪو ويجهو مٽ مائٽ به ڪونه هو، ته به هر ڪنهن ڳوٺ واري جا همدرد هئا. هو هر ڪنهن ضرورتمند جي مدد ڪندا هئا. ۽ وري پاڻ خدا کين سڀ ڪجهه ڏنو هو، هو ڪنهن جي اڳيان هٿ کين ٽنگيندا هئا.

خانو جوان ٿي چڪو هو، پر ڀهراڙيءَ جي ٻين نوجوانن وانگر هو جوانيءَ جي ارهه زورائيءَ وارن ڪمن کان پري رهيو. حياءَ وري ايڏو هوندو هوس، جو پري کان جيڪڏهن ڪا زال ذات ڏسندو هو ته ڪنڌ جهڪائي، رستو مٽائي ويندو هو. انهن لڇڻن ڪري، ڳوٺ جا پريا مڙس خانوءَ کي ڏسي مٿانئس ٻلهار پيا ويندا هئا.

خانوءَ جي ماءُ هونئن به وهيءَ چڙهي چڪي هئي. گهر ۾ سڀڪجهه موجود هو، ۽ اکين اڳيان جوان پٽ، سو سوچي ويچاري، وجي سدوريءَ جو سڱ گهريائين. سدوريءَ جهڙي سهڻي ۽ سلڇڻي ڇوڪري سڄي ڳوٺڙي ۾ ڪانه هئي. خانوءَ جي وڏي ڌوم ڌام سان شادي ٿي. خانوءَ جي شادي ڇا ٿي، هن جي دنيا ئي بدلجي ويئي. خانوءَ جي منهن تي هميشه هڪ مرڪ ۽ بي انتها خوشي ڇانيل هوندي هئي. هن کي شايد اهڙي بي بها شيءِ ملي هئي، جا

ٻين وٽ ڪانه هئي. سدوري ۽ خانو هڪ گهڙي بہ جدا نہ گذاريندا هئا. ۽ جي اتفاق سان سدوري ڪنهن ڪم سان اورتي پرتي رهجي ويندي هئي، تہ خانوءَ جون اهي ساعتون وڏي اوسيئڙي ۽ انتظار ۾ گذرينديون هيون. ڪيس ويهڻ وهه تي لڳندو هو. هو سڀ ڪجهه وساري ڇڏيندو هو، ۽ ڪيس ڪجهه بہ ڪونہ وڻندو هو. ۽ پوءِ جيڏيءَ مهل سدوري موٽي هن جي سامهون اچي مرڪندي هئي، تہ دنيا جي ساري خوشي ۽ ساري راحت، سميٽجي، هن ڪي آسپاس واريءَ دنيا کان پري ۽ بنهه دور ڏکي، هڪ عجيب سرور سان نوازيندي هئي: ۽ هو دل ۾ هزارن شڪايتن جي باوجود، ماٺ ڪري، ڪيس ڏسي ڏسي، نيٺ پاڻ بہ مرڪي ڏيندو هو.

هڪ دفعي، اهڙي ئي موقعي تي، هيڏانهن هڏانهن نهاري، جڏهن سدوريءَ کي پڪ ٿي تہ وٽن ويجهڙائيءَ ۾ ڪو ٻيو ماڻهو موجود ناهي، تڏهن هن خانوءَ کي چيو، ”خانڻ، تون ائين مون ڏانهن اهڙين نگاهن سان يڪ ٽڪ ڇو ٿو نهارين؟ مون تي اعتبار ڪونہ ٿو اچيئي ڇا؟“

خانوءَ ٿهڪ ڏيندي ورندي ڏني هئي، ”چري، آءٌ تہ اهو ٿو ڏسان تہ خدا توکي کهڙيءَ مٽيءَ مان جوڙيو آهي! آءٌ تہ خوشنصيب آهيان، پر ڇا ڪريان، توکي نٿو ڏسان تہ الائجي ڇا ٿيو وڃيم.“

الائجي ڇا ٿيو وڃيم!“ سدوريءَ خانوءَ جا ڇيل لفظ وري ورجايا، ۽ خانوءَ جي پرسان ويهي، ڇپن تي آڱر رکي، ڪنهن اونهي ويچار ۾ غرق ٿي ويئي.

ٻنيءَ تي ٻپهري لڙي چڪي هئي. چوڌاري چپ چپاٽ هئي، تہ پرتي ٻيلن ٻٻريءَ مان ڳيري جو گهوگهو- گهو جو ڇٽو آواز ٻڌڻ ۾ آيو. خانو ۽ سدوري، ٻئي خاموش، ڄڻ تہ مراقبي ۾ محو هئا. وقت بيهي رهيو هو. نيٺ سدوريءَ سجاڳ ٿي چيو، ”خانڻ، مون سان بہ ساڳي ويڌن آهي. توکان جدا ٿي ٿيان تہ سڪ ڦٽيو پويم، خبر ناهي ڇو؟...... خبر ناهي ڇو؟“ ائين چئي، سدوري خانوءَ ڏانهن سوالي نگاهن سان نهارڻ لڳي. هن جو چهرو عجيب الجهن ڪري پُرڪشش ٿيندو ويو. ڪنهن اڻڄاتل جذبي هيٺ، هن جي اکين ۾ پاڻي اتلڻ لڳو. ڳوڙهن کي روڪيندي، هن سوز مان چيو، ”خانڻ، خدا ڪري تنهنجن هٿن ۾ ئي سرهي ٿيان!“

”چري، اهو وري ڇا پيئي چوين؟“ هن جلدي ڪٽي سندس وات تي هٿ رکيو، پاسي کان پؤنتريو پڙڪو ڏيئي اُڏاڻو ۽ آسمان جي بلندين ۾ غائب ٿي ويو.

ٽپهري لڙي ته خانو ۽ سدوري، وڏيون وڏيون گاهه جون ڀريون کڻي، راز ۽ نياز جون اڻکٽ ڳالهيون ڪندا، پنهنجي گهر ڏانهن واپس موٽڻ لڳا.

خانو ۽ سدوريءَ جي زندگيءَ ۾ ڪڏهن ڪو ڪوسو واءُ ڪونه لڳو. ننڍرو ڳوٺ، ننڍڙي آکهه، ننڍڙيون حسرتون، ٻهراڙي، ٻني ۽ مال- پنهنجيءَ ۾ ئي پورا هئا. شاديءَ کي اجا سال به ڪونه گذريو هو ته سدوريءَ کي چنڊ جهڙو پٽڙو ڄائو. خانو ته ڪپڙن ۾ ئي نه پيو ماپي. زال ۽ مڙس لاءِ ڄڻ ته عيد اچي ويئي هئي. ٻيئي ٻار تان اور گهور پيا ٿيندا هئا. ٻي ڪا زال هجي ها ته گهر ۾ ڪپ ڪوڙي ويهي رهي ها، پر سدوري ويم وارو عرصو ڪٽ تي گذاري اٿي ڪڙي ٿي ۽ روزمرهه وانگر پنهنجي ڪم ڪي لڳي ويئي. خانوءَ جي ماءُ لاءِ وڏي وندر ٿي پئي. سدوري ٻنيءَ تي ويندي هئي ته پنيان پوڙهي پوٽي کي سنڀاليندي هئي.

ڏينهن گذرندا رهيا، پر خانو ۽ سدوريءَ جي محبت ۾ فرق ڪونه آيو. ائين ٽي سال گذري ويا، ته سدوري وري اميدواري ٿي. هوءَ پڪن مهينن سان ٿي ته خانوءَ کيس ٻنيءَ تي اچڻ کان روڪيو. سدوريءَ ٻنيءَ تي وڃڻ بند ڪيو، ته خانو ٻنپهرن جو موٽي گهر ايندو هو. ماني کائيندو هو، پٽ کي کڻي پرسان ويهاري، سدوريءَ سان ڳالهيون ڪندو هو، ۽ وري موٽي ٻنيءَ تي هليو ويندو هو ۽ پوءِ دير سان گهر موٽندو هو.

هڪڙي ڏينهن خانوءَ کي ڏاڍي بک لڳي. هو ڪجهه سوير پرو گهر موٽيو. گهر اچي هن جي پهرين چلهه ڏانهن ڏنو، ۽ پوءِ سدوريءَ کي ڳولڻ لڳو. خانوءَ جي ماءُ پريان کٽ تي ويٺي هئي ۽ پرسان ننڍڙو رلين سان ڍڪيو پيو هو. هن حيران ٿيندي پڇيو: ”اما، خير ته آهي؟“

ماڻس ننڍڙي ڏانهن اشارو ڪري چيو: ”گهور وڃانس تؤنس تي اٿس.“ خانوءَ ننڍڙي کي هٿ لائي ڏٺو. هن جو بت تنور وانگر گرم هو. ”ڪيڏيءَ مهل بخار آيو اٿس؟“ خانوءَ اتاولو ٿي پڇا ڪئي.

”بس، ابا، تو پٺ ڏني هئي ته پنيان سيءُ سيءُ ڪري ڪِري پيو آهي.“

هو مٿي تي هٿ ڏيئي، ڳِٽين ۾ پئجي ويو. وري ڪنڌ مٿي ڪري پڇيائين، ”پر، امان، سدوري ڪٿي آهي؟“

”ابا، سدوري پاڙي ۾ نڪتي آهي، اجهو آئي ڪي آئي. ويئي آهي ننڍڙي لاءِ.......“

ايتري ۾ سدوري ٻاهران آئي. خانوءَ کي الاجي ڪهڙي جوجڪي آئي، مڙس جو بگل ڦري ويو... نڪا ڪيائين هم نڪا تم، يڪدم چلهه وٽان ڪاني کڻي، پڙ-پڙ ڪندي، سدوريءَ

کي هٽي ڪديائين ۽ چرين وانگر رڙيون ڪندي چيائين: ”ڇورو پيو هٿ تپ ۾ پڙڪي ۽ تون پئي پاڙا گهمر!“

سدوري اوچتي حملي کان پاڻ کي بچائي ڪانه سگهي. ڪانيءَ جو ڏڪ ڪو ايڏو سخت به ڪونه هو، پر جيئن ڪاني سدوريءَ کي مٿي ۾ لڳي، تئين هوءَ اتي ئي غش ڪائي ڪري پيئي. خانوءَ وني ائين هڪو ٻڪو ٿي واويلا ڪئي، جيئن ڪو اوچتو ڦريو هجي. ڳوٺڙي ۾ جيڪي انهيءَ مهل گهرن ۾ هئا، سي ڊوڙندا آيا. ماين مان ڪن سدوريءَ جون تريون مهٽيون، ته ڪي تيل هڻڻ لڳيون، پر سدوريءَ سامت ۾ ڪانه آئي. خانوءَ جي پيرن هيٺان ڄڻ زمين نڪري ويئي. اهو به هوش نه رهيس ته هاڻي هو ڪري سو ڪري ڇا.

جيئن مڃي پاڻيءَ کان ٻاهر ڦٿڪندي آهي، تيئن خانوءَ جي حالت به خراب ٿيڻ لڳي. هوڏانهن ساري ڳوٺ ۾ اها خبر باهه وانگر پکڙجي ويئي. ڪنهن کي به ڳالهه تي ويساهه ئي نه اچي. هر ڪنهن کي ڏندين آڱريون اچي ويون. رات ٿي ته ڳوٺ جا سيئي پريا مڙس ۽ زالون خانوءَ جي گهر آيا. سيني گڏجي، شهر مان ڊاڪٽر گهرائڻ جو فيصلو ڪري، راتو واهه ماڻهو روانو ڪيو.

آڌيءَ آڌيءَ رات جو خانوءَ جي ڇوڪري جو بخار ٽٽو، سدوري اڃا بيهوش هئي. اها رات خانوءَ جي لاءِ قيامت کان گهٽ ڪانه هئي. صبح جو ڊاڪٽر آيو. تنهن سدوريءَ کي تپاسي ڏٺو. سُئي هنيائين، دوا ڏنائين، ۽ خانوءَ کي چيائين: ”وڏي دل ڪر، الله کي وڏي طاقت آهي. مائيءَ کي ڌڪ بلڪل معمولي لڳو آهي. پر خيال ڪجو، بي پرواهه نه ٿجو، ٻن جيون سان آهي.“

ڊاڪٽر جي همدرديءَ ۽ خاطريءَ خانوءَ جي دل ۾ اميدن جو ڏيئو ٻاري ڇڏيو. ڊاڪٽر موٽي ويو ته خانوءَ چار ٻڪريون ڪهائي خيرات ڪئي؛ مسجد ۾ نمازون پڙهيائين ۽ دعائون گهريائين. ٻيو ڏينهن به گذري ويو، پر سدوري اڃا بيهوش هئي. ٻي رات به خانوءَ سڄي رات نماز پڙهي ۽ خدا کي ٻاڏايو ۽ وري خير خيراتون ڪيون. پر سدوري....؟ سدوريءَ جا ڏينهن ڪي پڄي آيا هئا. هن ٽئين ڏينهن صبح جو دم ڏنو—

خانوءَ اهو ڏسي روئڻ شروع ڪيو. هن زار زار روئي ڪجهه ساهي پٽي، ته ماڻس اچي سندس مٿي تي هٿ رکيو ۽ ڏکاري آواز ۾ چيائين: پٽ، ڏٽيءَ جي اها مرضي هئي، هر ڪنهن کي اوڏانهن هلڻو آهي. صبر ڪر، روئندين ته ميت کي عذاب ٿيندو.“ ماءُ جي واتان انهن سادن سودن اکرن خانوءَ جي دل تي ٿڌا ڇنڊا وڌا. هن رضا تي راضي رهي، آهستي آهستي چيو، ”برابر، امان، جيڪا خدا جي مرضي.“

ٿوري وير گذري هوندي تہ ڳوٺڙي جي دائي، مائي مٺان، لنگهي اندر آئي، ۽ چوڻ لڳي، ”سدوريءَ کي تہ پڪا مهينا هئا. مون کي بہ اجازت ڏيو تہ آءٌ ڪيس ڏسان.“
ايتري ۾ گهر جي ٻاهران وڏو گوڙ ٻڌڻ ۾ آيو، ۽ در تي ڪنهن زور زور سان سڏ ڪيو. ڏهن ميلن جي مفاصلي واري پوليس ٿاڻي جو جمعدار، پنهنجي اتالي سميت، ڏاڍيان ڳالهائي رهيو هو. ڳوٺڙي جا چڱا مڙس گڏ ڪيا ويا. ترٽلو مچي ويو. نيٺ ٻن- ٽن ڪلاڪن جي ردبدل کان پوءِ، خانوءَ کي هٿڪڙيون هڻي ۽ سدوريءَ جي لاش کي ڍڳي گاڏيءَ تي رکائي، ڳوٺڙي کان ويهہ ميل پري هيڊ ڪوارٽر واريءَ اسپتال ڏانهن روانا ٿيا.
سدوريءَ جو لاش ٻئي ڏينهن تي ڊاڪٽر تپاسيو. خانوءَ کي ٻني خون جي الزام هيٺ جيل اماڻيو ويو. ڳوٺ جا چڱا ماڻهو، گهٽيءَ گهل کان پوءِ، سدوريءَ جو لاش ڪٽائي واپس ڳوٺ پهتا. خانوءَ جو ڀريو ڀڪليو گهر تباهہ ۽ برباد ٿي ويو. خانوءَ جي ماءُ جي دل تي الاجي ڇا وهيو واپريو. هر ڪنهن ساڻس ٻہ- چار ڏينهن همدردي ڪئي، پوءِ سڀڪنهن ڪيس وساري ڇڏيو. هوءَ پنهنجي پوٽي کي ڇاتيءَ سان لائي، روئي روئي، خدا کي ٻاڏائيندي ۽ خانوءَ جي واپس موٽي اچڻ جي آسري تي جڏي جيءَ کي جياريندي رهي.
هوڏانهن خانو جيلخاني ۾ رهندي، هڪ نئينءَ دنيا سان واقف ٿيو- چور، ڌاڙيل، خوني، ٺڳ، بدمعاش، عادتي ڏوهاري، جيل جا آفيسر، چوڪيدار، وغيره؛ دنيا وارن تہ انهن تي اهي ئي نالا رکيا هئا، پر هتي انهن جي براري ٻيءَ طرح هئي. حالتن خانوءَ کي هتي آندو هو. خانو تہ هونئن بہ نيڪ نمازي هو، پر هتي جيل ۾ هن نفل ۽ تهجد بہ پڙهڻ شروع ڪري ڏنا. هتي جيل ۾ خانوءَ کي هرڪو عزت ڏيندو هو، ۽ ڪيس معصوم ۽ بيقصور سمجهيو ويندو هو. پر قانون جي نگاهہ ۾ هو وڏو گنهگار هو. هتي ئي خانوءَ کي صلاح مشورا مليا تہ هو ڪورٽ ۾ ڪيئن ۽ ڪهڙو بيان ڏئي. جيئن هن کي گهٽ ۾ گهٽ سزا ملي. ظاهري طرح تہ خانو هنن جون صلاحون ڏاڍي ڌيان سان ٻڌندو هو، پر جڏهن هو هر رات سومهڻي ۽ تهجد نماز پڙهي دعا گهرندو هو، تہ پهرين سدوريءَ جو تصور ڪري، انهيءَ ڏانهن وارا سدوريءَ جا چيل اکر- ”خانڻ، خدا ڪري، تنهنجي ئي هٿن ۾ سُرهي ٿيان!“- بار بار وظيفي وانگر پڙهي، ڳوڙها وهائيندي دعا گهرندو هو: ”الله سائين، مون کي بہ سدوريءَ تي سُرهو ڪر! تون ڏسين پيو، توکي سڀ خبر آهي. سدوريءَ کي بيقصور ماريو اٿم..... آءٌ خوني آهيان! تون انصاف ڪندڙ آهين، مون کي سزا ڏي..... آءٌ قاتل آهيان! مون کي مهلت ڇو ڏني اٿئي! منهنجو امتحان نہ وٺ، آءٌ قبولدار آهيان، آءٌ

خوني آهيان.... آءٌ خوني آهيان!“ خانو اها دعا پڙهي پوءِ معصوم ٻار جيان سمهي رهندو هو.
خانوءَ کان جڏهن ٻه پڇا ٿيندي هئي ته انهيءَ ڏينهن وارو سربستو واقعو ٻڌائي، پڇاڙيءَ ۾ ائين چوندو هو: ”آءٌ برابر خوني آهيان، مون کي ڦاسيءَ تي لٽڪايو!“ نيٺ اهو ڏينهن ٻه آيو، جو بچاءَ جي وڪيل اچي هن سان ملاقات ڪري ڳالهايو ۽ هن کان حال احوال ورتو ۽ پوءِ ڪيس وڏي تقرير ڪري هدايتون ڪرڻ لڳو: ”مون پنهنجيءَ ڄمار ۾ خون جو هڪڙو ڪيس ٻه ڪونه هارايو آهي. تون جوان آهين. خدا جي مرضي اها هئي. ٻڌ، ڪورٽ ۾ چئجانءِ: سدوري ڪريل هئي، مون هن کي روڪيو ته هوءَ ميرجي ويئي، ۽ لڳي گارگند ڪرڻ، عزت ۽ غيرت جو سوال هو، ڪني آگر وڍي پلي...... بس، پوءِ تون ڇٽو آهين، اڳتي آءٌ پاڻيهي منهن ڏيندس ۽ ڪيس مٿي ڪٽندس.“
اوڏيءَ مهل ته خانوءَ چيو، ”حاضر سائين، جيئن اوهين ٻڌايو ٿا، ائين ئي اکر ٻه اکر چوندس“، پر اتي جو اتي ڪجهه ويچاري چوڻ لڳو، ”پر سائين، دل ۾ نه ڪريو ته ٿورو عرض ڪريان؟“
”بيشڪ“، وڪيل خوش ٿيندي چيو.
”سائين، خانوءَ نماڻائيءَ سان چيو، ”سدوري مرڻ کي مري ويئي، مون کي ٻه مري جهان ڇڏڻو آهي......... جيئري هجي ها ته ٻي ڳالهه هئي، پر هاڻي مئل ۽ معصوم تي تهمتون ڪميڻن جو ڪم ۽ ذليلن جو وڙ آهي.“
وڪيل صاحب کي مرچون لڳي ويون. هن ڪاوڙجي چيس: ”آءٌ تنهنجون اهي نصيحتون ۽ واعظ ٻڌڻ ڪونه آيو آهيان. بيوقوف، مري ويلن جي پنيان مربو ڪونهي. پنهنجي پير تي پنهنجن هٿن سان ڪهاڙو نه هڻ. مون توکي جيڪي ٻڌايو آهي، ان تي وري ويچار ڪر. مون وٽ وڌيڪ وقت ڪونهي. مون پنهنجو فرض پاڙيو. جج صاحب ٻه تنهنجي فائدي ۾ آهي. اڳتي تنهنجي مرضي. ”ائين چئي، وڪيل هليو ويو.
۽ جڏهن خانو ڪورٽ ۾ پيش ٿيو، ته سڄو سربستو حال ٻڌائي، آخر ۾ چيائين: ” حاڪم، سدوريءَ کي بيقصور ماريو اٿم. آءٌ برابر خوني آهيان، مون کي ڦاسيءَ تي لڙڪايو!“
بچاءَ جو وڪيل، جيڪو انساني همدرديءَ وچان جوابدار جو بنهه خيرخواهه ٿي چڪو هو، سو هٿن مان ڊارو ڪرندو ڏسي چوڻ لڳو: ”ڪورٽ سڳوريءَ کي عرض آهي ته جوابدار گهڻي غم ۽ ڏک ڪري ذهني توازن وڃائي وينو آهي؛ انصاف جي تقاضا آهي ته خانوءَ کي علاج لاءِ پهرين اسپتال موڪليو وڃي.“

جج صاحب ڪنهن لوڏي اتفاق ظاهر ڪيو.“
وڪيل خانوءَ سان وري پنج دفعا ملاقاتون ڪيون. ٻيا اٺ مهينا گذري ويا. خانو چرين جي اسپتال مان نڪري، وري ڪورٽ ۾ پيش ٿيو. جڏهن خانوءَ جو وارو آيو، ته ”زمين جنبد، نه جنبد گل محمد!“—ساڳيو بيان، ۽ ساڳي التجا. چي، ”حاڪم، سدوريءَ کي بيقصور ماريو اٿم. آءٌ برابر خوني آهيان، مون کي ڦاسيءَ تي لٽڪايو!“
شاهدن جا بيان ۽ آڏيون پڇائون ٿيون. ڪيس جي ڪارروائي هلي پوري ٿي. جج کي فتوا ڏيڻي هئي ته هو منجهي پيو. ٻه ڄڻا مري ويا، ۽ ٽيو ڦاسيءَ لاءِ ڪُهر ڪري رهيو هو! هڪ طرف حقيقتون هيون، ٻئي پاسي ڏوهه جو اقرار ۽ ان جي سزا، ته ٽئين پاسي هئي، هڪ عدل ۽ انصاف ڪندڙ جي جوابداري.
ٽن ڏينهن کان پوءِ فتوا لکجي تيار ٿي.
انهيءَ ڏانهن عدالت ۾ تر اڇلاءِ ته پٽ نه پون. خانوءَ جي ماءُ، خانوءُ جو پٽ، خانوءَ جا ڳوٺائي، پوليس وارا، ۽ ٻيا ٻه گهٽائي ماڻهو حاضر هئا، ته فتوا پڙهي ويئي. فتوا جي آخر ۾ هو: ”عدل ۽ انصاف کي ڏيان ۾ رکندي، خانوءَ کي ٻن خونن ڪرڻ جي الزام هيٺ جنم ٽيپ ڏني وڃي ٿي.“
خانوءَ جي ماءُ مورڇا تي ڪري پئي. پر خانو، سواءِ ڪنهن ڊپ ڊاءَ جي، هڪل ڪري چوڻ لڳو: ”حاڪم، سدوريءَ کي بيقصور ماريو اٿم. آءٌ خوني آهيان، مون کي ڦاسيءَ تي لٽڪايو!...... مون کي ڦاسيءَ تي لٽڪايو!“
وڪيل وري چيو: ”خانو چريو آهي!“
جج صاحب فرمايو: ”خانو فرشتو آهي!“

حسرتن جو ڦيرو

هي ان وقت جو ذڪر آهي، جڏهن آءٌ انگلينڊ ۾ برسٽل شهر جي مصوريءَ واري ڪاليج ۾ تعليم وٺي رهيو هوس. سامهون هڪ انگريز خاتون، ماڊل طور ويٺي هئي. جلد ئي موڪل ملڻ واري هئي ته ڪلاس جو بند ٿيل در کليو. هڪ اجنبي اندر لنگهي آيو. ڪو هوندو، منهنجو ڇا؟ آءٌ رنگن پرڻ ۾ مشغول هوس. اهو ڪاليج جو خاص ڪلاس هو. انهيءَ ڪلاس ۾ اندر اچڻ جي اجازت هر ڪنهن کي ڪانه هوندي هئي. ڪلاس ۾ ماڊل ۽ مون کان سواءِ ٽي- چار شاگرد ٻيا به هئا. هر هڪ پنهنجي ڪم ۾ مصروف هو. اهو اجنبي، هر هڪ شاگرد وٽان ٿيندو، سڌو اچي منهنجي پرسان بيٺو. ڇو؟ هو منهنجي پرسان بيهي رهيو هو؟ مون ڪوبه ڌيان نه ڏنو. هن وري به- چار چڪر ڪلاس ۾ لڳايا، ۽ وري اچي منهنجي ويجهو بيٺو. آءٌ بدستور، بي نياز، پنهنجي ڪم ۾ رڌل هوس. هن کان رهيو نه ٿيو. ٿورو ڪنڌ جهڪائي، تمام ويجهو ٿي، آهستي آهستي چوڻ لڳو: ”مسٽر عبدل اوهين آهيو؟“
مون صرف ڪنڌ لوڏي هائوڪار ڪئي، ۽ بدستور پنهنجي تصوير ۾ رنگ پريندو رهيس. هو ڪپ ڪوڙي اتي بيهي رهيو. ٿورو ترسي وري چوڻ لڳو: ”مسٽر عبدل، به منٽ مون کي به ڏيو ۽ ٻاهر هلو.“ هن دفعي هن جي آواز ۾ ڏاڍي نهنائي هئي. آءٌ قدري حيران ٿيس ۽ کيس ڏسندو، ڪم ڇڏي ٻاهر نڪتس. هو ٻت ۾ پريل، ڳاڙهو ڳٽول انگريز هو. قد پورو پنو، ۽ عمر ۾ ڪرڙوڊ پئي لڳو، پر اکين ”۾ شوخي ۽ شرارت سمايل هئيس. هو بيصبر ۽ بيقرار به نظر پئي آيو. مون کيس اجا پوريءَ طرح ڏٺو به ڪونه هو ته هو يڪدم هٿ وڌائي چوڻ لڳو: ”منهنجو هٿ ڏسو، قسمت جو احوال ٻڌو. توهان جي تعريف ٻڌي اٿم. آءٌ هن ڪاليج ۾ استاد آهيان. چارلس نارمن نالو اٿم. ورڪشاپ واري حصي ۾ ڪم ڪندو آهيان. گاڊفري منهنجو دوست آهي. چارلس اهي سيئي ڳالهيون يڪساهيءَ ٻڌائي ويو.
گاڊفري منهنجي مصوريءَ واري ڪلاس جو نوجوان استاد هو. ٽي- چار ڏينهن مس گذريا هوندا ته گاڊفري ڪنهن ڪلاس جي شاگرد جي زور پرڻ تي مون کي پنهنجو هٿ ڏيکاريو هو. گاڊفري کي ٻين ڳالهين سان گڏ آخر مون چيو هو: ”سائين، توهان جهڙو حسين ۽ نوجوان، پر، محبت جي معاملي ۾ حيران آهيان ته توهان جي زال توهان کي ڇڏي ڏيندي. مون کي اوهان سان دلي همدردي آهي.“ هو نه ڪندو، نئينءَ ڪنوار وانگر شرمائجي ويو هو، ۽ پوءِ ڇيڙي ڪري ٻاهر وڃي پاڻ پنهنجي سر منهنجي لاءِ چانهه ۽ ڪيڪ- پيسٽريءَ جو ٽِري ڪٽي واپس موٽيو هو.

آءٌ نڪو نجومي آھيان، ۽ نہ وري منھنجو ھٿ ڏسي قسمت ٻڌائڻ ۾ عقيدو آھي. ڏھاڪو ڪن ڏينھن مس گذريا ھوندا، رسيس ۾ ڪلاس جي ھڪ ڇوڪريءَ، مس سئوزن، ھڪ انگريزي رسالو ڪڍي، ھر ڪنھن کي پنھنجيءَ پسند جي رنگن جا نالا پڇيا ۽ پوءِ سڀڪنھن کي رسالي مان سندن طبيعت جو مختصر تفصيل پڙھي ٻڌايو. ننڍي ھوندي البت ڪو ھڪ-ٻہ ڪتاب پڙھي پنھنجن ھٿن جا ليڪا ضرور جانچيندو ھوئس سو، جڏھن مس سوزن رسالي جي آڌار تي ھر ڪنھن کي ڪتاب مان پڙھي پئي ٻڌايو، تڏھن مون بہ چرچي چرچي ۾ ڪلاس جي سڀني شاگردن جا ھٿ ڏسي گسا ھنيا ھئا.

گاڊفري ھونئن ھو تہ نوجوان، پر ھميشہ ويڳاڻو، ويران ويران ۽ وساميل پيو نظر ايندو ھو. ڪپڙا لٽا ڇا جا، ڏاڙھي بہ شايد ھفتي- ٻن ڪان پوءِ ڪوڙيندو ھو. انھيءَ ڪري اھو سمجھڻ آسان ھو- ھجي نہ ھجي، ھمراھ مڙيئي عشق جي چوٽ کاڌل آھي. اھي سڀئي ڳالھيون منھنجي ذھن تي تري آيون. خير، چارلس نارمن سان ھٿ ملايم، ۽ سندس چھري کي ڏٺم تہ مون کي سر چارلس نيپيئر، انگريز سپہ سالار ياد آيو. سر چارلس نيپيئر، جنھن منھنجي سنڌ فتح ڪئي وئي. چارلس نارمن جا ھٿ نرم ۽ نازڪ ھئا. ھن جون آڱريون ڊگھيون ۽ پريل ھيون. سر چارلس نيپيئر کي ياد ڪري نفرت ٿيم، تہ چارلس نارمن ھڪ انگريز بھادر صاحب جي چھري کي ڏسي قياس آيم- ۽ آءٌ مشڪڻ لڳس. وري وا ڏانھن نھاري ڪيس چيم، ”چارلس صاحب، شام جي موڪل ۾ باقي پنج- ست منٽ آھن. بھتر ائين ٿيندو، مون کي اجازت ڏيو تہ آءٌ پنھنجو سامان سڙيو ڪلاس مان ڪڍي اچان تہ پوءِ ڪا ويھي يڪي ڪچھري ڪريون.“

”بيشڪ، بيشڪ، مسٽر، عبدل!“ چارل تڪڙ ۾ ائين چئي، مون کان باادب پري ھٽي، مون کي واپس موٽي وڃڻ جي جڻ اجازت ڏيئي رھيو ھو.

مون ڏٺو تہ چارلس صاحب ھٽ مھٽي رھيو ھو. ۽ اوڏيءَ مھل ئي مون فيصلو ڪري ورتو تہ ھيءَ انگريز، ايڏو اُبھرو ۽ ايترو بيچين، ضرور ڪنھن الجھن ۾ گرفتار آھي. اھو ويچاريندي، آءٌ مرڪڻ لڳس ۽ مرڪندي ڪيس چيم: ”چارلس صاحب، آءٌ اجھو ٿو اچان، ٿورو صبر ڪريو. صبر جو ڦل مٺو ٿيندو آھي.“

”نيڪ آھي، نيڪ آھي، توھين پنھنجو سامان ڪڍي اچو. واقعي موڪل جو وقت اچي ٿيو آھي.“

آءٌ موٽي پنھنجي ڪلاس ۾ آيس، ۽ جلدي جلدي ٽپڙ سھيڙي، بند ڪري، ٿيلھي ۾ وجھي، چوڌاري ڪلاس ۾ نظر ڦيرائي، دروازي ڏانھن ڏٺم، منھنجي ذھن ۽ خيالن ۾ چارلس

صاحب ڏانهن وڃڻ جو ارادو هو تہ مس سوزن گستاخ ٽيندي چوٽ ڪئي: ”مسٽر عبدل، دي گريٽ نجومي! ذرا ڏيان سان چارلس صاحب جو هٿ ڏسجانءِ. ڏاڍو ڪنجوس اٿيئي! ڪو مڙيئي چڪر اٿس، شايد ڪنهن پڪيءَ جي پنيان آهي. في ضرور ونجانس. اسان مفت ۾ ٿورو ئي پيا تنهنجي اشتهاربازي ڪريون.“

”بلي بلي! مون کي اها ڳالھ هينئر معلوم ٿي آهي. چڱو، اوهان جي ڪميشن اڄ ڪان ئي چالو. پر اهو اوهان کي وسارڻ نہ گھرجي تہ جيڪو وڏيک ضرور پورهيو ڪندو، تنهن کي حصو بہ ايترو ئي ملندو. استادن جي دوستن سان ڪي ليکا ٽيندا ڇا؟ ڦاسائي اڄ ڪو موٽو گراهڪ، تہ سيڪجھ تنهنجو.“

آءٌ دروازي ڏانهن وڌيس تہ مس سوزن وري چرچو ڪندي چيو: ”مسٽر عبدل، ڏاڍو مغرور ۽ خود غرض ٿي ويو آهين، پنهنجن هم ڪلاسين کي خدا حافظ چوڻ ڪان سواءِ ٻاهر پيو وڃين!“

”ڏاڍي چالاڪ ٽيندي وڃين، مس سوزن! هن ڪان پوءِ ڪو ضروري ڪم تہ ڪونہ اٿيئي. هل، مون سان گڏ هلي چانھ جو چڪو پيءُ.“

”بس، نلهي چانھ؟ توري ۾ تو پنهنجي جند ڇڏائين!“

”معاف ڪجو“، مون مسخري ڪندي هٿ ٻڌا ۽ چيم، ”حضور، چانھ جو بهانو آهي............ توهين، ۽ مون سان گڏ ٻاهر نڪرو، تہ هوند آسمان مان تارا لاهي تنهنجي قدمن ۾ وڇائي ڇڏيان!“

”نهيو نهيو، وري چمچيبازي شروع ٿي ڪرين سمجھي، توکي برسٽل جي هوا لڳي آهي!“

”واه واه، تنهنجي برسٽل جي موسم- سيءُ، مينهن، اوندھ، برفباري ۽ طوفان!“

”ڏس، منهنجي شهر جي گلا تو ڪرين، شرير چوڪرا!..... ٽاٽا! وڃ، وڃي ڪيس بيوقوف بناءِ..... تہ نہ، اتي بيھ، توکي ڪن ۾ ڳالھ ٻڌائيندس.“

اتي ڪلاس جي هڪ چوڪري ’ٽيريءَ‘ رڙ ڪئي: ”ماٺ، ماٺ، ملاقات جو وقت مقرر ٿي رهيو آهي!..... عبدل، اڃا توکي هتي ٻہ مهينا بہ ڪين گذريا آهن تہ سيني سان سرخرو ٿيندو وڃين!“ ۽ پوءِ کلي، سوزن ڏانهن نهاري، شوخ ٿي ٽيريءَ چيو: ”مسٽر عبدل، رقيب ٿيڻ جي ڪوشش نہ ڪر!“

”هائو، اها ڳالھ آهي؟ بابا مون توبھ ڪئي“ مون سوزن ڏانهن شڪي نگاهن سان ڏٺو، پر هوءَ مرڪندي مشڪندي منهنجي ويجهو آئي، ۽ وڏي راز سان، منهنجي ويجهو آئي، ۽ وڏي راز سان، منهنجي ڪن ۾ آهستي پڻ- پڻ جري وڳ. تي گٽي ويئي. هن جي پڻ- پڻ

مان ”چارلس“ ۽ ”عشق“ جا اکر سي سمجهيم، ٻيو مڙوئي خير، پوري ڳالهه کين پروڙيم. پر ”ٻوڙو کلي ٻه دفعا“، سو هيکر کلي ٻاهر نڪتس، ۽ نڪرندي نڪرندي ٽيريءَ سان مخاطب ٿيس:

”دوست، بدگمان نه ٿج، نڪي ڳالهه کي ڳالهوڙو ڪر. آءٌ ته هتي مسافر آهيان، پنهنجيءَ سوزن کي سمجهاءِ ته ڇو ٿي پرديسين سان وڇڙي.“

ڪلاس جا سيئي شاگرد کلڻ لڳا.

ٻاهر آيس ته چارلس صاحب سوٽ ۾ هٿ وجهي پسار ڪري رهيو هو. منهنجي اچڻ جو آواز ٻڌي، مون ڏانهن وريو ۽ مون به اڳتي اچي چيو: ”چارلس صاحب، معاف ڪجو، مون کي ڪجهه دير ٿي ويئي.“

”فڪر ناهي. يلا، هاڻي منهنجو هٿ ڏس.“

”چارلس صاحب، ڪجهه ڏيان ڏريو، هتي ۽ بيٺي بيٺي..... هتي ته پوري روشنائي به ڪانهي. منهنجي اکين ۾ ٿورو ئي ڪي بلب لڳل آهن. هٿن جا نفيس ۽ نازڪ ليڪا ڏسڻ ۾ ايندا. بهتر آهي، ڪٿي ٽانيڪا ٿي ويهون. روشني هوندي ته توکي سربستو احوال ٻڌائي سگهندس.“

”ها، ها، ائين بهتر ٿيندو.“ چارلس فرمايو.

هوڏانهن ڪاليج جو وقت پورو ٿي چڪو هو ۽ شاگرد ٽولين ۾ ٻاهر نڪري رهيا هئا.

چارلس ۾ مون سان گڏ ائين هلڻ لڳو، جيئن جڻ هن انگريز بهادر جي پيرن ۾ ڪي ڏانوڻ پيل هئا. ناتمام خواهشن جو قيدي..... مون کي مٿس قياس پئي آيو. ڪاليج جي ڪئنٽين وٽان لنگهياسون. ڪئنٽين ويران پئي هئي. مون پري کان ڪئنٽين جي هيڊبورچاڻيءَ کي رسمي طور چيو، ”هيلو، مس جون!“ هوءَ اڳتي وڌي آئي. سلام ڪيائين ۽ ٻڌايائين ته ”ڪاليج جو وقت پورو ٿي چڪو آهي، آءٌ پڃڻ جي تيارين ۾ آهيان، رڳو ڪپڙا مٽائڻا اٿم.“ وري چارلس سان مخاطب ٿيندي چيائين، ”اڄ هن پاسي وري ڪيئن؟ اڇا نه وڃڻا، رستو ڀلجي ته ڪونه ويا آهيو؟“

”نه نه، مس جون، مسٽر عبدل جي ملاقات لاءِ آيو هوس.“

”او..... مسٽر عبدل! خبر ناهي، هرڪو پيو سندس پڇا ڪري، آءٌ به سندس مريد آهيان.“

”مس جون، اجازت هجي ته ڪجهه عرض ڪريان.“ مون ڳالهه کي ڦيرائڻ جي ارادي سان چيو.

”ها ها، جلدي چئو.“ هن وراڻي ڏني.

”مس جون، ڇا اسان کي ڇانهہ ملي سگهندي؟“
”ڪاليج جو ڊائريڪٽر اهڙي فرمائش ۽ هن وقت ڪري ها تہ آءٌ ڪيس ڪُتو جواب ڏيئي ڇڏيان ها. پر، مسٽر عبدل توهان جي لاءِ... اجهو، ٻن- ڇئن منٽن ۾ توهان کي ڇانهہ ملي ويندي. ويهي پيئجو، جيترو وقت وٽيو، اوترو وقت ترسو. مون کي نهايت ضروري ڪم آهي، افسوس اٿم تہ هاڻي آءٌ وڌيڪ ترسي نٿي سگهان..... چوڪيدار، بابلا، هنن جي لاءِ ڪٽلي رکان ٿي، ڪين ڇانهہ ڏجانءِ ۽ پوءِ جڏهن جي حضرات اُٿن تہ دروازو بند ڪري ڪلف ڏيئي ڇڏجانءِ.“ ائين چئي، مس جون الائجي ڪيڏانهن گم ٿي ويئي.
چوڪيدار جلد ئي ڇانهہ آڻي سامهون رکي، ۽ پوءِ پاسيرو ٿي، اسان ٻنهي کي اڪيلو ڇڏي، پاڻ هليو ويو. ڇانهہ جون چسڪيون پيري، نيٺ مسٽر چارلس جا مون هٿ ڏسڻ شروع ڪيا. چارلس بظاهر تہ مون ڏانهن ڏسي رهيو هو، پر مون محسوس ڪيو تہ هن جا خيال پري پري ڪنهن اڻڄاتل فضا ۾ ڀٽڪي رهيا هئا. هو هڪڙي پير کي هيٺ مٿي ڪري لوڏي رهيو هو. مون هن جي هٿن جا ليڪا چڪاسي ڏٺا. هن جي چهري کي جانچم تہ. ڪشادي پيشاني. نيريون اکيون، مِنو نڪ..... بيتابيءَ جي جذبات هن جي چهري کي ٿامي جهڙو رنگ ڏيئي ڇڏيو هو. پوءِ هڪ ماهر دست شناس وانگر، هن کي قسمت ٻڌائڻ شروع ڪيم:
”مسٽر چارلس، قدرت توکي ڏاڍو نوازيو آهي. هڪ فنڪار واريون سڀيئي خوبيون تو ۾ موجود آهن. تون اجاين ڪمن ۾ پئسو ڪين وڃائيندين، جو حساب رکندين. تون اٻهرو ۽ بي صبر بہ آهين، انهيءَ ڪري جڏهن بہ تڪڙ ڪندين تہ نقصان ۾ ڇيهو رسندءِ. تنهنجي دل.... تنهنجي دل تمام نازڪ آهي. جيئن وقت گذرندو ويندو، تيئين تنهنجي قسمت کلندي ويندي. مستقبل تنهنجو آهي. البت توکي لاڳيتي ڪوشش ڪرڻي پوندي. بهتر آهي تہ پنهنجي فن کي ڪاروباري طريقي تي هلاءِ، توکي ان مان فائدو رسندو.“
”سؤ فيصدي صحيح، مسٽر عبدل! وئڪيشن ۾ آءٌ تصويرون ناهي وڪڻندو آهيان تہ هميشہ سٺا پئسا ملي ويندا اٿم“، هن اقرار ڪيو، ”پر ڇا ڪريان، اڪثر سستي وڪوڙي ويندي اٿم. مايوس بہ رهان ٿو. ۽ دل ڏاڍي حساس اٿم، ويئي ويئي پور پڇائي پيو منصوبا ناهيندس ۽ ڊاهيندس. ٻچڙيوال آهيان، هاڻي تہ پورت بہ ڪانہ ٿي پوي. خرچ وڌي ويو آهي.....“
مون ڪيس وچ ۾ ڪاٽيندي چيو: ”چارلس، تنهنجي بخت سان ماڻهو ريس ڪندا. تنهنجي زال وفادار آهي.“

”ها، ها، بلڪل سچ! مسٽر عبدل، منهنجي زال منهنجي ڏاڍي خدمت ڪندي آهي. مون تي جنسي چري آهي. ٽيهن ورهين ڪان ساٽي تي رهي آهي. مرد ڇا نٿو ڪري، پر هن ڪڏهن بہ مون سان کهرو ڪين ڳالهايو آهي. نوڪري ڪري، گهر جو ڪم ڪار سنڀالي، اولاد تي ساھ پساھ ڇڏي- واقعي هوءَ فرشتو آهي. زال جي سلسلي ۾ آءٌ برابر خوش آهيان. خدا ڪو ڪيس پنهنجن هٿن سان ويهي ناهيو آهي. هينئر تہ ذري گهٽ پنجاھ ورهين جي هوندي، پر جڏهن ڪپڙا پائي ۽ ميڪ- اپ ڪري ٻاهر نڪرندي آهي تہ هلندن ڪي بيهاري ڇڏيندي آهي.“

”تہ ها، مسٽر چارلس، تنهنجي هڪڙي نياڻي مري ويئي آهي؟“

ائين ٻڌائڻ سان چارلس جي چهري تي ڏک جا آثار ظاهر ٿيا، ۽ هن ٻريل آواز ۾ چيو: ”منهنجي نياڻي مرحوم پريءَ جو ٻچڙو هئي. جڏهن هن وفات ڪئي هئي تہ منهنجي زال جنسي هوش حواس وڃائي ديواني تي پئي هئي. اهو دؤر مون لاءِ بہ قيامت ڪان گهٽ ڪين هو.“ چارلس جي اکين ۾ ڳوڙها تري آيا.

مون ڪي ڏاڍو ارمان ٿيو. ڳالھ ڪي بدلائڻ لاءِ چيم: ”پر، چارلس صاحب، همت، برداشت ۽ محنت جو تون پتلو آهين. دنيا نالو ئي لاهين- چاڙهين جو آهي. گهڻا بزدل انسان مصيبتن جي چڪر ۾ پيسجي ختم تي ويندا آهن. پر تون تہ سچ سون آهين. سون ڪي جيترو ئي رجائبو، اوترو ئي چمڪندو. برابر تو زندگيءَ ۾ تڪليفون ڏٺيون آهن، پر تو حياتيءَ ۾ ڪڏهن هار ڪانہ قبولي آهي. اڄ بہ جيڪو ڪم تون هٿ ۾ ڪٽندين، ۽ مستقل مزاج رهئيس، تہ ڪامياب ۽ ڪامران ٿيندي. تنهنجي دل نرم ۽ برابر آهي، پر جي هيڪر ضد تي چڙهئين تہ تنهنجي دل فولاد ڪان بہ وڌيڪ سختي تي ويندي. اهو ئي سبب آهي جو تون اڄ جيئرو آهين. تنهنجيءَ جاءِ تي ڪو ٻيو، اسان پارو هجي ها تہ آپگهات ڪري ها يا ضرور پاڳل خاني ۾ هجي ها.“

چارلس ڪنڌ ڌوڻي، ٿڌو شوڪارو ڀريو.

چانھ تي ڪڏهوڪي ختم بہ تي ويئي. ائين، آءٌ ۽ چارلس، هوريان هوريان ڳالهيون ڪندا رهياسين. ڪئنٽين، جنهن ۾ ڪاليج ۽ جهان جا مسئلا ۽ تڪرار بيان ٿيندا هئا- ڪئنٽين، جنهن ۾ ٻنپهرن جو وڏو هل هنگامو ٿيندو هو- تنهن مان ڄڻ ڪو راڪاس پير گهمائي ويو هو. ٻنھ چپ چاپ هئي. شام جي اوندھ وڌي چڪي هئي. چارلس ڪجھ سوچي رهيو هو، ۽ آءٌ خوش هوس تہ جيڪي مون ڳالهيون ڪيون هيون، تن چارلس تي ڏاڍو اثر ڪيو هو. هن پاڻيهي ڪيتريون پنهنجيون ڳالهيون ٻڌايون هيون تہ ساڳئي وقت منهنجي قابليت

جو اقرار بہ ڪري چڪو هو. مون پنهنجيءَ واچ ۾ وقت ڏسي چيو: ”مار، شام جا ڇهہ پيا لڳن!“ مون ملاقات کي ختم ڪرڻ جي ارادي سان چارلس کان پڇيو، ”توکي ڪو سوال ڪرڻو هجي يا اجا ڪجهہ پڇڻو هجي تہ ٻڌاءِ.“ چارلس ٻڌتر ۾ پئجي، نيٺ چيو: ”محبت جي باري ۾ تہ تو ٻڌايو ئي ڪونہ!“

”چارلس، توهين پنهنجو ساڄو هٿ مون کي ڏيکاريو. هينئر توهان جي عمر ڪيتري هوندي؟“

”بس، اهي پنجاهہ کن سال هوندا.“ هن هٿ وڌائيندي جواب ڏنو.

آءٌ هن جي ڇيچ جي هيٺان ليڪا ڏسڻ لڳس. هو وڏي غور سان مون کي گهوري رهيو هو. آءٌ وري شروع ٿي ويس: ”چارلس صاحب، تنهنجي زال ذات تي ساعت آهي. جنهن سان بہ تون ڪلي ڳالهائيندين، اها توکي ڪانہ وساريندي. ڏاڍو پرهيزگار آهين. شاديءَ کان اڳ ۾ تہ ميدان بنهہ صاح آهي. پهريون معاملو.. شادي تي: ۽ پوءِ.... هاڻي.... هاڻي سائينجن ڪنهن جي چڪر ۾ آهن!“

”آءٌ.... هاڻي..... ۽ ڪنهن جي چڪر ۾!“ هن وني وڏو ٺهڪ ڏنو، ۽ نهايت شوخ ٿيندي، ائڪٽنگ ڪندي چيائين: ”ناممڪن! ناممڪن! منهنجو پنهنجيءَ زال سان بي پناهہ پيار آهي. مون کي ٻار بہ آهن. ۽ تنهن کان سواءِ، هيءَ ڪا وهي آهي منهنجي عشق ڪرڻ جي؟ منهنجي زال ٻڌندي تہ ڇا چوندي؟ جهيڙو ٿي پوندو...... نہ تہ، مسٽر عبدل، تو واري اها ڳالهہ بلڪل غلط آهي!“

آءٌ هن جي ڇهري کي ڏسڻ لڳس. دراصل آءٌ جائزو وني رهيو هوس. مون محسوس ڪيو تہ همراهہ جا ڪن بلڪل ڳاڙها ٿي ويا هئا. مون يقين سان کيس ٻڌايو: ”مسٽر چارلس، تون مڃين نہ مڃين، قسمت جو لکيو اوس ٿيڻو آهي، ۽ ٿيندو.“

”قسمت؟ ۽ هن دؤر ۽ هن زماني ۾؟ انسان پنهنجي قسمت پاڻ ناهيندو آهي.“

”ائين بہ ممڪن آهي. پر احتياط ۽ ڪوشش لازمي آهي.“

ڳالهيون ڪري، نيٺ انهيءَ ڏينهن هو مون کان موڪلائي هليو ويو.

پر ڪاليج جي ڪئنٽين ۾، ٻنپهرن جي مانيءَ تي، ڪونہ ڪو هٿ ڏيکارڻ لاءِ مون کي ڳولي اچي لهندو هو، ۽ ڪڏهن ڪڏهن تہ اهڙن اميدوارن جي قطار لڳي ويندي هئي. بہ- ٽي مهينا گذري ويا. چارلس سان وري ملاقات نہ ٿي. هڪ ڏينهن، جيئن پنهنجي هڪ دوست سان ڪئنٽين ڏانهن وڃي رهيو هوس تہ واٽ تي پنيان ڪنهن وڏي واڪس سڏ ڪيو. پٺ

ورائي ڏنم تہ چارلس هو. ويجهو ايندي چوڻ لڳو، ”مسٽر عبدل، ٻہ منٽ!“ ۽ پاسي تي وٺي آڪڻ لڳو: ”مون سان گڏجي هل، توسان صلاح مشورو ڪرڻو آهي.“

مون پنهنجي دوست ڏانهن اشارو ڪري چيو تہ ”ڏس، دوست گڏ اٿم. ڪيس مانيءَ جي دعوت ڏني اٿم. في الحال ٿورو مهلت ڏي، اجهو ٿي ماني ڪائي وٺان.“

”تہ چڱو، آءٌ هتي بيهي تنهنجو انتظار ٿو ڪريان.“

”بس، واعدو، جلدي ٿو حاضر ٿيان.“

مانيءَ تي دوست سان بنهہ دير ٿي ويئي. چارلس صفا وسري ويو. ماني کٽي ۽ ڳالهيون ختم ٿيون، تہ ٻاهر آيس. رستي تي، ولايت جي سرد موسم ۾، چارلس صاحب بيٺل ڏٺم. هو مون کي زوريءَ هوٽل تي وٺي هليو، ۽ اتي ويهندي چيائين:

”انهيءَ ڏينهن واري ڳالهہ تنهنجي بلڪل سچي هئي! مون توسان ڪوڙ ڳالهايو هو. هوءَ ارب پتي آهي. شعر پڻ چوندي آهي. پهريون مڙس مري ويو اٿس. نهايت حسين ۽ خوبصورت آهي. منهنجي نند حرام آهي. ٻڌاءِ اهو قصو ڪيئن ٿيندو؟“

مون چارلس جا هٿ ڏٺا. هو ويچارن وانگر مون ڏانهن نهاري رهيو هو.

”چارلس صاحب، هن معاملي جو نتيجو ڪجهہ بہ ڪونہ نڪرندو. اجايو پاڻي پيو ولوڙين!“

هن جڏهن اهو ٻڌو تہ ٻئي هٿ مٿي تي رکي، هيٺ جهڪايائين، ۽ مهنجو پنو ئي لهي ويس.

هڪ رات

انگلنڊ جو برسٽل شهر ۽ ان ۾ مس ازبيلا سان گڏ اها رات جي اها ساعت، مون کي مرڻ ويلي به ڪين وسندي. سو آءٌ جڏهن ڪئمبرج ڏانهن وڃڻ لاءِ سنبريس، ته ازبيلا جي يادگيري ازخود منهنجي ذهن تي تري آئي. هوءَ اتي ته پڙهندي آهي. ڪئمبرج ڪاليجن جو شهر آهي. هزارين شاگرد اتي تعليم پرائين ٿا. انهيءَ ڪري اوڏانهن وڃڻ ۽ گهمڻ جي پروگرام ۾ آءٌ به ٻين دوستن سان شامل ٿي ويس.

نيٺ اهو ڏينهن به آيو، جو آءٌ پنهنجي رفيقن سان ڪيل فيصلي موجب ڪئمبرج پهچي ويس. ڪئم ندي، ڪئمبرج شهر جي وچ مان، پيئي وهي. نديءَ جي ٻنهي ڪنڌين تي، ڪي ساوا ساوا ۽ قداور وڻ، پنهنجين جهُڪيل ۽ ڏِرڪيل لامن سان، ائين نميل ۽ نوڙيل آهن، ڄڻ اهي نديءَ جي پاڻيءَ ۾ ڪنهن کي ڏسڻ لاءِ واجهائي رهيا آهن. نديءَ جي ڪنارن سان تمام وڏا، ويڪرا ۽ ڪشادا چٻر جا ميدان........ ڄڻ ڪنهن زمردي غاليچا وڇائي ڇڏيا آهن. پاسن کان لاڳيتو، مختلف ڪاليجن جون پُر شڪوه عمارتون، جيستائين نظر پهچي تي، باقاعدي صفون ٻڌيو بيٺيون آهن. ڪاليجن جي آمهون سامهون، نديءَ جي پرئين پاسي، ڳاڙهن، پيلن، نيرن ۽ رنگ برنگي گلن جا ٻارا، ميلن ۾ پکڙيا پيا آهن......... اهڙو آهي ڪئمبرج جو شهر.

اسان جي گهمڻ ۽ ڏسڻ وائسڻ جو پروگرام اهڙو ته رٿيل هو، جو اسين صبح کان شام تائين نه رڳو شهر ۾ هيڏانهن هوڏانهن، پر ڪئمبرج کان ٻاهر نڪري، ميلن جا ميل پري، ٻين مشهور جاين ۽ هنڌن ڏانهن پڻ نڪري ويندا هئاسون.

هڪڙي ڏينهن، دستور مطابق، شهر کان گهڻو پري هڪ امير جو محل ڏسڻ وياسين. انهيءَ محل ۾ انگلينڊ جي مشهور راڻي ميريءَ به هڪ رات گذاري هئي. هينئر اهو محل نمائش-گهر وانگر آمدنيءَ جو ذريعو آهي. هتي اوري پري جا ماڻهو گهمڻ ايندا آهن ۽ پئسا ڏيئي، ٽڪيٽ وٺي، اندر ويندا آهن. اتي، انهيءَ محل جي ٻاهران، هڪ عبرت جهڙو واقعو پيش آيو.

اسين واري ملڻ لاءِ محل جي ٻاهران تسيل هئاسين. محل جي آسپاس نظر جي نهار تائين چٻر جو ميدان ۽ ڪجهه باغيچي جهڙي سٿا هئي. پري کان هڪ ماڻهوءَ کي ٽرئڪٽر هلائيندي ڏٺم. مون کي اُن وقت سُٺڻ ۽ شيرواني ۽ ڪَراڪُلي ٽوپي پاتل هئي، هٿ ۾ اجرڪي رومال به هوم. ته ڪنهن مهل اهو ٽرئڪٽر هلائيندڙ ماڻهو، ٽرئڪٽر تان لهي اسان

ڏانهن اچڻ لڳو. مزدورن جهڙا ڪپڙا، مٿيءَ ۾ ليٽڙيل جسم، لڙاٽيل وار، وڌيل ڏاڙهي. هو سڌو اچي منهنجي سامهون بيٺو. هن وڏي ويجهو اچي وراڻيو: ”السلام عليڪم، توهين سنڌي آهيو؟ آءٌ ميجر هنٽر آهيان. انگريز فوج ۾ نوڪري ڪئي اٿم. سنڌ ۾ سالن جا سال رهيس. پر پوءِ پاڪستان ٺهڻ کان اڳ ۾ ئي هتي موٽي آيس.“

مون پهريون ئي دفعو هن ڳٽ مِٽ واري ديس ۾ هڪ انگريز صاحب کي سنڌي ڳالهائيندي ٻڌو. ڏاڍو خوش ٿيس، ۽ تعجب وچان چيم، ”ميجر صاحب، سڃاڻڻ سان توهان ڪمال ڪري ڇڏيو آهي.آءٌ سچ پچ سنڌي آهيان. پر توهان مون کي ڪيئن سڃاتو؟“

”بلڪل سَولو، بلڪل آسان، توهان جي اجرڪ واري رومال ئي مون کي ٻڌايو.“ هن مون کي مشڪندي جواب ڏنو ۽ فخر مان منهنجو ڪنڌ مٿي کڃي ويو.

هن جون اکيون مون ۾ هيون، پر هو شايد ٻيو ڪجهه سوچي رهيو هو. هن وري مون کان پڇيو، ”توهين ڪٿان آيا آهيو؟“

”آءٌ حيدرآباد سنڌ کان هتي پڙهڻ آيو آهيان.“

”اوهه، حيدرآباد سنڌ! حيدرآباد جا منگهه، حيدرآباد جو پڪو قلعو ۽ اتي جون ٿڌڙيون راتيون مون کي ياد آهن. پڪا قلعي ۾ هوشو شيديءَ واري قبر..... مون ٻڌو آهي ته هن عظيم جرنل جي قبر ۽ ڪَتبو گم تي ويا آهن“......

آءٌ وڌيڪ حيران ٿيس ته ساڳئي وقت پنهنجيءَ اڻڄاڻائيءَ ڪري پيشيمان به ٿيس. ڳالهه کي ڦيرائڻ لاءِ مون چيو، ”ميجر صاحب، شاباس آهي، اوهان جي يادگيريءَ کي. اوهين ته بلڪل صاف سنڌي پيا ڳالهايو. پر اوهين هتي ٽرئڪٽر ڪيئن پيا هلايو؟“

هن ٺَهه پَهه جواب ڏنو. ”ويل، مسٽر، توکي خبر هئڻ گهرجي ته آءٌ ئي هن محل جو هن وقت اڪيلو وارث آهيان. هن محل سان گڏ ميلن تائين پکڙيل جاگير جو مالڪ به آهيان. خدا جو ڏنو سڀڪي اٿم. پر واندو ماڻهو شيطان جو ڀاءُ آهي. باغباني منهنجي وندر آهي. وقت ملڻ تي هتي ئي هليو ايندو آهيان.“

آءٌ پنهنجي ملڪ جا جاگيردار ياد ڪرڻ لڳس، ته اهو ميجر صاحب، ”خدا حافظ“ چئي، ڇڏيل ٽرئڪٽر ڏانهن واپس هليو ويو.

ٻئي ڏينهن تي يونيورسٽي ۽ مختلف ڪاليج ڏسڻ وياسين. جي: هي ڪاليج 1284ع ۾ برپا ٿيو، ته هو ڪاليج چوڏهين سن ۾ کُليو. سينٽ جان ڪاليج ۾ هتي جي ٻن برڪ شاعرن- بائرن ۽ وردسورٿ- جا فوٽا به ڏناسين. هتي جي رهبر ٻڌايو ته اهي عظيم شاعر هتي ئي پڙهيا هئا. هن اسان کي سندن رهڻ ۽ اٿڻ ويهڻ جون جايون به ڏيکاريون. هر هڪ ڪاليج

جي پنهنجي تاريخ آهي. هر هڪ ادارو ميوزيم هو. قدامت پرستيءَ ۾ هن قوم جي کهڙي ڳالهہ ڪجي. افسوس رڳو اهو پئي ٿيو تہ موڪلن هئڻ ڪري شاگردن جي گهماگهمُي ۽ رونق ڏسڻ کان محروم هئاسين. سو، ڪاليجن مان ڦرندي، جڏهن هڪڙي ڇوڪرين جي ڪاليج ۾ پهتاسين، تہ مون کي ازبيلا جي يادگري آئي. مس ازبيلا سان برسٽل شهر ۾ ملاقات ۽ اها رات..... رات تہ مون کي مرڻ وقت بہ ڪين وسرندي. يادگري ايندي ئي، رهبر کي پاسي تي ڪري، ازبيلا جي هاسٽل واري ائڊريس ڏيکاري، اوڏانهن وٺي هلڻ لاءِ عرض ڪيم. رهبر ازبيلا جي ائڊريس ڏسي معنيٰ خيز نظرن سان مون ڏي نهاريو ۽ چيائين: ”واه جو اوڏانهن هلنداسين.“ اها خوشخبري ٻڌي منهنجي دل ڌڙڪڻ لڳي ۽ منهنجي دماغ ۾ ازبيلا جي خيالي تصوير ابرڻ لڳي.

هاسٽل جي سپرنٽينڊنٽ ۽ وارڊن ٻڌايو: ”مس ازبيلا..... ها.... هوءَ هتي ئي رهندي آهي. پر هن وقت تہ موڪلون آهن. هاسٽل ۾ هڪ بہ ڇوڪري موجود ڪانهي.“ منهنجي شوق ۽ ذوق جو رنگ محل تباهہ ۽ برباد ٿي ويو. آءٌ بيجان پُتلي وانگر وارڊن کي تڪڻ لڳس ۽ دل ئي دل ۾ هن کي ڌڪارڻ لڳس. پر هن منهنجي بيقراريءَ کي شايد تاڙي ورتو هو. هن سنجيده ٿيندي چيو، ”محترم، مون کي اوهان سان همدردي آهي. قسمت جي ڳالهہ آهي. ملاقات ۽ جدائيءَ ۾ سچ پچ ڪو فرق ڪونهي. اهي ٻئي هڪڙيءَ حقيقت جا ٻہ پاسا آهن. هر موقعي تي تحمل ڌارڻ گهرجي. آءٌ تنهنجي جذبي جو قدر ٿي ڪريان. پر عملي طور آءٌ تنهنجي ڪهڙي مدد ڪريان. ڀلا هل تہ توکي ازبيلا جو ڪمرو ڏيکاريان.“

هن آٽي مون کي ازبيلا جي ڪمري ۾ ڇڏيو ۽ پاڻ ٻاهر نڪري ويئي. ڪوٺيءَ ۾ گهڙندي ئي مون وائڙن وانگر هيڏانهن هوڏانهن نهاريو، ۽ پوءِ چرين وانگر ڪمري جي هر هڪ شيءِ کي ڪٽي مٿس هٿ ڦيرائيندو رهيس. ڪپڙن رکڻ واري ڪٻٽ ۾ گهاگهريون، مفلر ۽ رومال وغيره ٽنگيل هئا. ميز جي خانن ۾ هار سينگار ۽ سينڊ سُرمي جو سامان سليقي سان سٽيو پيو هو. ٻئي خاني ۾ هن جا شخصي خط ۽ ويهارو ڪن شلنگ بہ پيا هئا. ميز تي ڪيترائي ادبي ڪتاب پڻ رکيل هئا. ميز جي مٿان ازبيلا جو فريم ٿيل فوٽو مون ڏي نهارڻ لڳو. هيءَ اها ساڳي ازبيلا تہ هئي- ازبيلا، جيڪا سراپا سوپيا ۽ سونهن جو اسرار هئي. ڪمري ۾ هڪ وڏن شيشن واري دري بہ موجود هئي. آءٌ دريءَ وٽ اچي بيٺس. ٻاهر سامهون، هيٺ باغ هو. خوشنما باغ ۾ ڪتي ڪتي چيريءَ جا وڻ بہ هئا. چيريءَ جو هر هڪ وڻ بيشمار گلابي گلن سان جهنجهيل هو. هن طلسمي ۽ رنگين دنيا، ۽ تصور جي فريب، مون کي مندي مدهوش ڪري، ڪنهن ٻيءَ دنيا ڏانهن ڌڪي ڇڏيو.

ازبيلا منهنجي پرسان هئي. نڪو وهم، نڪو گمان..... برسٽل شهر ۾ هڪ چانهه پارٽيءَ جي موقعي تي. نه ڄاڻان ڪٿان ۽ ڪيڏيءَ مهل هوءَ اچي منهنجي پرسان ويٺي. مون اکيون مهٽيون، پاڻ کي چُهنڊڙي هڻي، هن کان پڇيو هو: ”يا الاهي! هيءُ خواب آهي يا حقيقت، مئڊم، گستاخي معاف.“ مون ڏانهن هٿ وڌايو، ۽ ڪيس ٻڌايو: ”آءٌ پرديسي، پورب جو رهاڪو آهيان. توهين پنهنجو تعارف ڪرايو.“

مجلس دستور مطابق هن به پنهنجو هٿ منهنجي هٿ سان ملايو. هن جا هٿ گلاب جي پنکڙين وانگر نازڪ ۽ ريشم کان وڌيڪ نرم هئا. هن ٻڌايو: ”منهنجي ملڪ جو نالو اٽلي آهي.آءٌ مِلان شهر ۾ رهندي آهيان. ڪئمبرج ۾ پڙهندي آهيان. برسٽل گهمڻ آئي آهيان. منهنجو نالو ازبيلا آهي.“

هن جي آواز ۾ ڪنهن ازلي ساز جو سحر آلود سوز سمايل هو. ”توکي خبر آهي، ازبيلا..... ازبيلا ته اسپين جي پريچهره شهزاديءَ جو نالو آهي. اي اسپين جي شهزادي، تو وري ٻيهر جنم ورتو آهي ڇا؟“

هن شوخيءَ سان چيو، ”هن کان پوءِ هاڻي پاڻ شهزادي هئڻ جي دعوا ڪندين. پر اڄوڪي زماني ۾ شهزادا ۽ شهزاديون مري چڪا آهن. مون کي اهڙي نسبت پسند ڪانهي. هرويرو ڪنهن کي پڏائڻ ڪو اخلاق آهي!“

”معاف ڪجو، مئڊم، مون کان غلطي ٿي. آءٌ پنهنجا چيل اکر واپس ٿو وٺان.“ ۽ پوءِ مون آهستي آهستي چيو، ”پر هي تنهنجا چوڏهينءَ جي چانڊوڪيءَ جهڙا وار، مست ۽ معصوم اکيون، ڪشيل ڪمان وارا ڀرون، سُرخ مرجان جهڙا چپ- شهزادي ته تنهنجي در تي ٻانهي به ڪين سونهي. تون ته آسمان جي اپسرا ۽ ڪوهه قاف جي پري آهين. ڇا، تون.........“

مون اڃا ڪجهه وڌيڪ چوڻ تي چاهيو، پر هن پنهنجو هٿ وڏائي منهنجي وات تي رکيو ۽ چيائين، ”بس، بس، مون کي بيوقوف ٿو بنائين. ڏاڍو چالاڪ ٿو ڏسجين، ٻڌاڪي! منهنجو نه ته ٻين جو، جيڪي هيترا سارا پنهنجي چوڌاري ويٺا آهن، تن جو خيال ته ڪر. ٻيا ٻڌندا ته ڇا سمجهندا، ڇا چوندا؟“

مون بلڪل هوريان هوريان چيو، ”ٻيا ٻڌندا ته ڇا سمجهندا ۽ ڇا چوندا.... چوندا ته آهي ڪو ديوانو. مستن تي ڪهڙي ميار. ازبيلا، توکي خدا پنهنجي هٿن سان پاڻ ناهيو آهي.“

”شرير ڇوڪرا،“ هن پڻ پڻ ڪندي چيو: ”تون هر نئين ڇوڪريءَ کي ائين ئي چوندو هوندين.“

هن جون اکيون عجيب خمار سان جهرڪڻ لڳيون. مون سهي ڪيو تہ هوءَ ظاهري طور ناراض ٿي رهي آهي. ڇانھ پارٽيءَ ۾ سوين ماڻهو هئا، پر آءٌ ۽ ازبيلا سيني کان بي نياز، هر ڪنهن کان بيخبر، هڪٻئي سان دلين جو حال احوال اورِيندا رهياسين. محفل برخواست ٿي ويئي، هرڪو ٽڙي پکڙي ويو، پر انهيءَ رات آءٌ هڪ بجي ازبيلا کان جدا ٿيو هوس.... آءٌ الائجي ڇا ڇا ياد ڪري رهيو هوس، تہ هاسٽل- واردن جي اچڻ جو آواز ٻڌم.

تصورات جي طلسمي طوفان مانو ٿي ويو. منهنجي سامهون هيٺ، پرپرو، هڪ مروٽيل سروٽيل پَنو پيو هو. جان ڪٽي کولي ڏسان، تہ مٿس ڪجھ ازيبلا جا لکيل اکر نظر آيا. اهو ساڳيو پنو هتي پهچڻ وقت منهنجي ئي هٿن ۾ هو. انهيءَ تي ازبيلا جي ائڊريس هئي. پر شايد بيخوديءَ جي عالم ۾، خبر ناهي ڇو ۽ ڪيئن پني جي اها حالت ٿي. مون اهو پنو کولي سڌو ڪري، ڪٽي ميز تي رکيو ۽ پوءِ آءٌ اڪيلو ئي اڪيلو ازبيلا جي ڪمري مان ٻاهر نڪري آيس.

موکي ۽ متارا

”جا پُون پيرين مون، سا پُون متي سڄڻين،
ڏِڱ لَٽبا ڏوڙ ۾، ايي ڏٺاسون،
ڏيھ مڙيئي ڏون، اُتي لوچ لطيف چئي.“
(لطيف)

وائي
تان تون ويھ سَنبھي ساٿي، ميان پانڌي، ميان
ڪاڪ ھلبو ڪڏھين!
لڪين لڏوٽيان مَٽي، متي واٽ ويا ٿِي، ميان.....
ڪاڪ ھلبو ڪڏھين!
(لطيف)

راوي
انسانن کي ازل کان وٺي ورثي ۾ عشق ۽ محبت کان وڌيڪ ڪا اعليٰ ۽ افضل نعمت عطا ڪانہ ٿي آھي. جيڪي بہ ھڪ واريءَ انھيءَ دولت سان نوازيا سي تاقيامت تونگر. وقت ۽ حالات تبديل ٿيندا رھن ٿا، دنيا جو ذرو ذرو ۽ ھرڪا شيءِ بي بقا ۽ فاني آھي، پر عشق جي انتھا ڪانھي ۽ پلي صديون گذري وڃن تہ بہ انھيءَ جي ابتدا بہ جڻ ھاڻي ۽ ھينئر ٿي آھي. قدرت جي ڪاريگر جي ھن ڪمال جي کھڙي اپٽار ڪجي! سندس راز ۽ رمزون جيتريون ٿيون پروڙجن اوتروئي حيرت ۽ حسرت ورايو وڃي. پنھنجا ڳجھ پاڻ جاڻي پاڻ سنيالي.
تقدير جي اڳيان تدبير بيوس ٿيو پوي. عقل جا حيلا وسيلا، بيڪار ۽ بي سود ٿيو وڃن. بي رنگ کھڙا رنگ رچائي ڇڏيا آھن! رچي جي ريٽو ٿيا سي ڪنھن نہ جھليا ۽ ڪنھن نہ پليا. اھي پنھنجي منزل ڏانھن ازخود ڇڪبا ۽ وڌندا ٿا رھن. عقل، مت، شرم، ٿيئي نينھن نھوڙيا. مجاز جي ميدان ۾ وک وک تي رڪاوٽون ۽ رنڊڪون، تہ بہ آسائتا برسر ڪندا ھلندا ئي ٿا رھن. سر جو سانگو ڇا جو. بس ھڪڙي تن ۾ تار، ويھڻ وھ ٿيو پوي. نا اميدي ڇا جي، ھو سوز ۽ ساز ۾ سڙھندا، لڇندا وتن، پر نڪي ڪڇن نڪي پڇن. سوريءَ تي سڏ ٿئين تہ ھليو وڃيو سر اڏيءَ تي ڌرين. ۽ مري پوءِ ماڻين جانب جو جمال. حسين ھر ڪنھن کي ھرڪائي. جنھن ڪجھ ڏٺو، تنھن کان سڀ ڪجھ وسريو. لاڳاپا لاھيو،

نڪريو پون. دنيادار ڪلندا رهن، پلي پيا جڪ مارين، پر جن مشاهدو ماڻهو سي سدائين ساوا. ماڻهو انهن کي وساري ڇڏين پر تاريخ انهن کي سيني سان سانديندي ٿي رهي. اهائي ته دنيا جي دولت آهي ۽ اها ئي ته اسان جي امانت آهي. ڪير آهي، جو هن امانت ۾ خيانت ڪري؛ هر ڪنهن کي عقيدي سان احترام ٿو ڪرڻو پوي. عشق جا قائدا پنهنجا ته ان جا نبيرا ۽ فيصلا به پنهنجا.

سسئي وندر، پنهون ۽ هاڙهي جي واٽ تي پير پٿون ڪري مئي؛ چنسير وچوڙي بعد ليلا سان مليو ته دم ڏنائين؛ سهڻي درياهه ۾ لڙهي ويئي، ته مومل مينڌرو هٿ ڪري، وڃائي ۽ وري ڳولي به وڃي ڏاگهه چڙهي. اڄ نه سسئي آهي ۽ نه ليلا، نڪي سهڻي آهي نه مومل، پر جيسين اسان جي سرزمين، جيسين اسان جو وطن ۽ جيسين اسان جا انسان جيئرا آهن، تيسين سسئي، سهڻي، ليلا ۽ مومل کي ڪير وساريندو؟ اهي هستيون ته تاقيامت امر رهنديون. ۽ اُهي سندن ڳالهيون ته هميشه ڳائبيون رهبيون.

چون ٿا ته ڪنهن سمي راجا نند، گجر قوم جو سردار، ميرپور ماٿيلي جو حاڪم هو. هن راجا پنهنجو خزانو هڪ ڪرامتي ڏند جي مدد سان درياهه جي وچ ۾ ڪٿي لڪائي ڇڏيو. هڪ حرفتيءَ کي اها خبر پئجي ويئي. راجا نندُ شيل شڪار تي ٻاهر اسهيو، ته هن پنيان محل جي دروازي تي فقيرُ ٿي اچي ٻاڪاريو. محل جون ٻانهيون ڊوڙي آيون، خيرات ڏنائونس ته ونئي ئي نه، چي ”آءٌ“ راڻيءَ سان حال اوريندس ۽ ان کان ئي دان وٺندس.“ ۽ وري زور زور سان صدائون ڪيائين. راڻي اچي ئي اچي تنهن کان اڳ مومل وڏي اچي فقير کان پڇيو ته ”توسان ڪهڙي ماجرا آهي!“ فقير ڏند لاءِ سئن هنئي. مومل کي سجهي آيو، سو ڪرامتي ڏند ڳولي ڦولي اچي فقير جي جهوليءَ ۾ وڌائين. فقير دعائون ڪندو رمندو رهيو، ۽ راجا جو سارو خزانو ٻهاري هليو ويو.

راجا نند شڪار تان موٽيو. ڏند ساريائين، ڳوليائين، پر هجي ته ملي! نيٺ خبر پيس، ته مومل تي ڪاوڙجي پيو، راجا جي ڪاوڙ آڏو، توڙي جو مومل سندس ڌيءَ هئي، مومل جي حيثيت خير ڪا هئي، پر مومل جي پيڻ سومل وچ ۾ پَئي قصي کي ناهيو ۽ اها ذميداري پاڻ ڪنئي ۽ پيءُ کي اِئين چئي ريجهائين ته اُهو خزانو اوهان مون کان لهڻو!“

مومل ۽ سومل پوءِ سوچي ويچاري هڪ رٿ تيار ڪئي. هنن جيسلمير جي پرسان لڊاڻي شهر ۾ رهي، ڪاڪ تي عجيب غريب طلسمي محل اڏايو. جڏهن سڄو ٽڪسات تيار ٿيو، تڏهن اوري پري هوڪو ڏياريائون ته جيڪو به جوان محلات ۾ اچي مومل جي ديوان خاني

واريءَ ڪٽي تي ويهندو، سو مومل ماڙيندو. مومل تہ هونءَ بہ سونهن ۽ سوڀيا ڪري ملڪان ملڪ مشهور هئي، ويتر جو پڙهو ڏنو ويو تنهن هٽي وجي هنڌ ڪيو.
اها ڳالهہ هرهنڌ پکڙجي ويئي، ڪيترائي شهزور،شهزادا ۽ سوداگر ڪاڪ ڏانهن قسمت آزمائڻ نڪتا.
مومل ۽ سومل ڪي اڪيليون ڪين هيون. هنن سان گڏ شاهي محل جو سڄو اثالو هو- نوڪر چاڪر، نوڪرياڻيون ۽ ٻانهيون پڻ هيون. سيني ڪان سرس تہ ٻانهي ناتر بہ هئي. ناتر نهايت چالاڪ ۽ هر فن مولا هئي، هوءَ ست پيڙهائتي ٻانهي هئي ۽ محل سراءِ جي هر ڪم ۽ ضرورت ڪان نہ صرف واقف پر ان ۾ پڙ هئي. هوءَ سونهن ۾ بہ سرس هئي. ڪيس پيار توڙي ٽوڪ وچان 'تيرنهن تالي' بہ سڏيندا هئا. هن جي وصفن جو ڪهڙو وستار ڪجي. هوءَ هار سينگار ۽ روپ ٻهروپ ڀري پنهجن ڪي بہ پنيلائي ويندي هئي. راڳ ۾ مجرو تہ ڪانئس ڪو سڪي! محل جي عيش عشرت جو سامان، منڌ جي بڻي چڪائڻ، مٽ پرڻ، وٿيون وارڻ ۽ پيارڻ، ۽ پيش ڪرڻ جو ڍنگ ۽ طريقو هن جو اهڙو تہ هو، جو جنهن هيڪر چکيو سو سدائين سوالي! انهيءَ ڪان سواءِ محلات جون ست رڇيون طعام ۽ انهن جي تياري، نظرداري ۽ ورچ..... محلات جي اندروني آرائش ۽ زيب زينت سان گڏ نفاست نزاڪت، ذوق، شوق..... آداب ۽ اطوار.... شهزاديون بہ هن جي سنڀال ۽ نظرداريءَ هيٺ پلبيون ۽ وڏيون ٿينديون هيون. هوءَ هر ڪنهن ڪي موهي پنهنجو ڪري ڇڏيندي هئي. پر پاڻ ڪنهن تي موهت ڪين ٿي. ڪيس هڪ ڏيءَ بہ هئي، ڇوڪريءَ جو نالو موکي هو.

مومل ڪي مجاز جون تارن ۾ تبرون،
هٽي حاڪمن ڪي، زور پريون زبرون
ڪاڪ ڪنڌيءَ قبرون، پسو پرڏيهين جون.
(شاهہ)

ڪاڪ محل، مومل جي ڪري، ۽ ناتر جي حڪمت عمليءَ سبب، بي باڪ بانڪن ۽ اڻ موٽ شهزورن جو گويا زيارت گاهہ بڻجي ويو. پر ڪاڪ محل حقيقت ۾ ڪوريئڙي جي ڄار ڪان بہ چار رتيون ڪسر هو، جيڪو بہ ويجهو ويو، سو ڇٽو، باقي جيڪو اتفاقي بچي نڪتو سو نہ دين جو رهيو نڪي دنيا جو، اهڙي ماڻهوءَ جي حالت تہ وڏيڪ خراب هوندي هئي. مڇيءَ وانگر پاڻيءَ ڪان ٻاهر لڇي لڇي، ڦٿڪي ڦٿڪي پاڻهي پنهنجو انت آڻي، عشق جي آزار مان آزاد ٿيندو هو. مگر تعجب آهي، جو انهيءَ هوندي بہ شائقن جي ڪاڪ محل تي ڪاهہ هوندي هئي. پتنگن وانگر سوين حسن ۽ حرفت جي شمع تي سوختہ ٿي

جلي خاڪ ٿي ويا، هزارين حيرانيءَ ۾ هوش وڃائي وينا، لڪين سپ ڪجهہ لٽائي فقير ٿي پيا، ڪروڙين ڪونڌر ڪسجي ويا. مومل هتي ئي قيامت ۽ محشر برپا ڪري ڇڏيو..... سومل پنهنجي پيءُ ڏي دولت جا انبار موڪليندي رهي ۽ جلدي شاهي خزانو دولت سان مالا مال ٿي ويو. بادشاهہ 'بس' جو فرمان جاري ڪيو. پر ڪاڪ تي تہ هڻ ۽ ڪڻ، اڻ کُٽ ميڙ ۽ بهار، وارو معاملو هو ۽ ائين......... ڪافي سال گذري ويا.

هڪ ڏينهن همير سومرو، عمرڪوٽ جو بادشاهہ پنهنجي وزيرن جي چوياريءَ سميت شيل شڪار تي نڪتو. ڪجھ ڏينهن ڪان پوءِ رستي تي ڪنهن بيحال مستاني کي "مومل.... مومل" ڪندي ٻاڪاريندو ٻڌائون.... همير سومري ۽ سندس وزيرن کي مومل جي سڌ تہ اڳ ۾ ئي هئي، پر هُن مستاني جي عجيب آهہ و زاري اميراڻي آر کي هرڪائي، ڪاڪ محل ڏانهن روانو ڪيو.

ڪاڪ محل تي پهچي، مانجهين پير تي ڏونڪو هنيو، ناتر نڪري، هنن جي مرحبا ڪئي، واري وٽيءَ تي سيني ڪوشش ڪئي. پر مومل جي ڪٽ تي فقط راڻو مينڌرو ئي وڃي وينو. راڻي مومل ماڻي، تہ همير سومري ۽ ٻين وزيرن جان جي امان پاتي. هنن جا بخت زور هئا. قدرت کي ائين منظور هو، پر قضا جو فيصلو ڪجهہ ٻيو هو. راڻو مينڌرو همير سومري جو باتدبير وزير هو. پر مومل جي مامري همير سومري جي دل کي حسد ۽ ايرکا جي باهہ سان جري ڇڏيو. هوڏانهن مومل ۽ مينڌري هڪٻئي کي پنهنجي محبت جي منڊ ۾ منڊي ڇڏيو. 'تون ۽ آءٌ' جو فرق مٽجي ويو. مومل مينڌرو هئي تہ مينڌرو مومل هئي. عشق نہ پڇي ذات. عشق جي واردات ئي نرالي آهي. جيڪي نوازجن سي هميشہ حيات.....

همير سومري بادشاهہ عمرڪوٽ وڃي مينڌري ڏانهن قاصد موڪليا، مينڌري کي حڪومت جي ذميداريءَ جو احساس ٿيو. هو مومل سان روز رات ملڻ جو واعدو ڪري عمرڪوٽ موٽي آيو ۽ پنهنجي واعدي تي پورو رهيو. همير سومري جو اندر اجا ڪين ٺريو هو. سو ڪٽي راڻي کي ٽُرم ۾ وڌائين. مومل اوسيئڙا ڪري ٿڪجي پئي، گهڻا ئي حيلا وسيلا هلايائين، راڻي ڏانهن پيغامن تي پيغام پهچايائين. هڪ رات ناتر سومل کي راڻي جو ٻهروپ ڪرائي مومل وٽ وني آئي. سومل پوءِ انهيءَ رات مرداني ويس ۾ ئي، مومل سان گڏ سمهي رهي. اتفاق سان راڻو بہ انهيءَ رات اچي سهڙيو. پري کان ڏاريو مرد ستل سمجهي، مومل کي ڏهاڳ ڏيئي، اتي پنهنجو لڪڻ ڇڏي، عمرڪوٽ وڃي نڪتو، صبح ٿيو تہ راڻي جو لڪڻ ڏسي، مومل ڏجي ويئي. ڪيس معلوم ٿيو تہ راڻو رات رسي ويو آهي. ڪاڪ محل ۾ ماتم پئجي ويو، روڄ ۽ راڙو شروع ٿي ويو. نيٺ ٻيو ڪو چارو نہ

ڏسي مومل وڻجارڪو ويس ڪري، وجي عمرڪوٽ نڪتي، ۽ اتي ماڙي اڏائي ويهي رهي. راڻي سان ڏيٺ ويٺ پيدا ڪري ورتائين، هڪ ڏينهن جيئن ٻئي چوپڙ راند ڪري رهيا هئا، تہ راڻي مومل کي سڃاڻي ورتو، پر غير نہ ڪيائين ۽ مومل کي بي عزتو ڪري، گهر مان تڙي ڪڍي ڇڏيائين. مومل لاءِ هاڻ جيئڻ جنجال هو، سو ڪاٺين جو آڙاھ تيار ڪرائي، متل مچ ۾ ٽپو ڏنائين، اِتي راڻي کي خبر پئي ۽ خبر پونديئي اچي ساڻئي مچ ۾ پتنگ وانگر ڪريو. آڙاھ جا شعلا آسمان سان ڳالهيون ڪرڻ لڳا. مينڌري ۽ مومل جا جسم جلي رک تي ويا، پر هنن جا روح... روح.... هڪٻئي سان ملي هڪ ٿي ويا.

"جا پُون پيرين مون، سا پون مٿي سڄڻين؛
ڏِگَ لٿيبا ڏوڙ ۾، اپي ڏناسون؛
ڏيھ مڙيئي ڏون، اتي لوچ لطيف چئي."

"ڪُل نفس زائقتہ الموت...... لاشڪ دنيا درگذر جو مڪان آهي.... پر زندگيءَ کي قرار ڪٿي آهي. خزان ڪان پوءِ بهار جو وارو آهي. بهار ايندي ئي رنگ لڳيو وڃن. بر بہ بازاريون ٿيو پون. جيئرن جو ميڙو تہ هميشہ متل هوندو آهي. جيڏانهن نظر ڦيرايو، تماشائين جو هل هنگامو ۽ ڪلهي گس لڳي پئي آهي. هرڪو پنهنجيءَ هڻ وٺ ۾ قابو آهي: هتي هرهڪ مصروف آهي. هتي هرڪو بيقرار آهي.... بي چين آهي. هن طلسماتي دنيا جو ذرو ذرو جادونگري آهي. جادونگري بہ اهڙي جو رڳو پنڊپهڻ پيا آهن. پر هن ڪلجڳ ۾.... "اجا پي آهن ڪي ڪلجڳ ۾ ڪاپڙي." سياڻا ۽ داناءُ انسان..... تماشائي نہ.... پر مشاهدو ماڻي.... ٻين سان ونڊ ورڇ ڪندا آهن. پر عشق ۽ عقل جو جهيڙو ڪير نبيري؟ بي انت قدرت جو ڦورو ڪير ڦولهي؟ عقل، دانائي، سمجهہ ۽ سياڻپ.... انديشا ۽ دليل.... ٿاهي.... ۽ ڊاهي.... انسان عاجز ٿيو پوي. پر جن همٿ نہ هاري..... ۽ ڪٿي، آس سان دل کي آباد رکيو، انهن لاءِ "مون سان مون پرين؛ پورائيءَ ۾ پال ڪيا" واري ڪار بہ ٿئي ٿي. اهي وڃيو ماڳ ماڻين ۽ منزل تي رسن.

رنگ محلن ۾ رهڻ واريءَ ناتر کي ٿي ڏيئرو هيون، موکي، سونگل ۽ سقوران. موکي سيني کان وڏي هئي. هن جي سونهن ۽ سوپيا جو کهڙو وستار ڪجي. بس وڄ جو ٽڪرو هئي. جواني آيس تہ قيامت جو قهر ٿي پيئي. اٿندي ويهندي، ڪلندي ڳالهائيندي، ڪلور ٿي ويندا هئا. هن جي اکين جي گهور جو پور.... شل نہ ڪنهن ڏانهن آر ڪري.... شڪاري خود شڪار ٿي، نيم بسمل وانگر لڇي لڇي.... پساھ پورا ڪندو هو. هن جو جسم، جسم جو انگ انگ... ڪو قدرت جي ڪاريگر پاڻ ويهي هٿن سان جوڙيو هو. هوءَ سون چانديءَ،

سنگ مرمر، ماڻڪ موتين، ۽ هيرن جواهرن جو مرڪب هئي، هن جو ڳالهائڻ موتئي ۽ گلاب جي ورڪا....۽ ... ماڪيءَ کان منو.... ٻڌڻ وارو جنهن هيڪر ٻڌو سو مُنو... سدائين لاءِ سوائي. راڄ محل جي رواج موجب... موڪي هر وقت نُنهن کان چوٽيءَ تائين سينگاريل پڪاريل رهندي هئي. شل نہ ڪٽي ڪو سڌ ٿئيس.... هوءَ وڄ وانگر وراڪا ڏيندي.... لچڪندي، ماٽا ڪندي، وڃي حاضر ٿيندي هئي، هن جو هلڻ، هن جو سراپا تہ جنسي ۽ هڪ ازلي ساز هو ۽ انهيءَ ساز جو آواز..... قدم قدم تي..... ازخود نغمہ سرائي شروع ٿي ويندي هئي.... هوءَ تہ هوبهو سرڳ جي اپسرا هئي.

موڪي سرڳ جي اپسرا ڪيئن نہ ٿئي.... راجا نند جي راڻيءَ ڪيس پاليو هو تہ ناتر ان ڪي نپايو هو. ناتر محل ۾ نوڪرياڻي ڪانہ هئي، هوءَ تہ راجا ۽ راڻيءَ جي خاص داسي هئي. جيئن ئي هن جي ڪُک سائي ٿي، تہ راجا ۽ راڻيءَ ۾ هوڏ لڳي. راڻيءَ چيو تہ ناتر ڪي نياڻي ڄمندي، راجا چيو تہ نہ نہ ناتر ڪي نينگر ٿيندو.... نيٺ اها شرط راڻي کٽي. جنهن ڏينهن، ناتر جو موڪ ٿيو ۽ نياڻيءَ هن دنيا ۾ اکيون پٽيون تہ محل ۾ شادمانا ٿي ويا. راڻيءَ خزاني جا در کولي.... پاڻ ويهي اشرفيون ورهايون... غريب غربي لاءِ عيدون ٿي ويون. امير امرائن کي انعام اڪرام مليا. ناتر سوغاتن سان سٽجي ويئي. لاشڪ هن نياڻيءَ ڄمندي ئي پهرين پهرين راڻيءَ جي سوني پينگهي ۾ سُتي ئي لاڏ ڪيا. ناتر کي ويم ۾ ڏاڍي ڪا تڪليف ٿي هئي. اهوئي سبب هو، جو راڻيءَ نينگر جو نالو "موڪي" رکيو. موڪي ڄائي تہ ناتر جو مانُ ويتر وڌي ويو. راڻي ناتر ۽ موڪيءَ کي پاڻ کان پلڪ بہ پري ڪين ڪندي هئي. راڻيءَ موڪيءَ کي شهزادين وانگر سنياليو تہ ناتر موڪيءَ کي نپائي پنهنجو پيڙهائتو هنر سيکاريو. اهوئي سبب آهي جو موڪي جڏهين جوان ٿي تہ ان جي حفاظت خاطر ناتر جي نند حرام ٿي ويئي... آخر تہ هوءَ هڪ جيجل ماءُ هئي. ناتر کان وڌيڪ اڻ تڻ تہ راڻيءَ کي هئي. راڻيءَ موڪيءَ لاءِ سويمبر سڏايو. سوين سورهيہ ۽ شهزادا انهيءَ اهتمام تي اچي حاضر ٿيا. موڪي هار کڻي مجلس ۾ آئي تہ شاهي سازندن وقت جا نغما ڇيڙيا..... موڪيءَ جو حسن اڄ پنهنجي انتها تي هو..... حورن ۽ پرين جو ذڪر تہ رڳو تصوراتي.... رڳو ڪاغذي هوندو آهي. موڪي تہ جيئري جاڳندي حسن جي حقيقت هئي. محفل ۾ هوءَ بي باڪ، هار هٿن ۾ جهلي، مور وانگر ٽلندي رهي، هوءَ هر هڪ ڪي نهاريندي، نهاريندي، تڪيندي، ۽ توريندي رهي.... هن جنهن ڏانهن بہ ٿي ڏٺو، يا جنهن بہ هن ڏانهن ٿي نهاريو.... تنهن صورت جي تاب ۽ تجليءَ کان بي تاب ٿي ازخود ٿي ڪنڌ جهڪايو. سازندن سوز سان ساز وڄايا. پر، پريءَ دربار ڪي ڄڻ ڪنهن ماهر ماريءَ منڊ ۾

منديِ چڙهيو هو. چوڌاري چپ چپات هئي. سازن جا نغما فضا ۾ تحليل ٿيندا رهيا، سويمبر جو ٿيون چڪر پورو ٿيڻ تي هو.... تہ هن وسيع دنيا جي ڪائنات بہ جڻ فيصلي ٻڌڻ لاءِ منتظر پنهنجي گردش روڪي بيهي رهي..... ”خبر ناهي ڪنهن جو ٿو بخت کُلي، خبر ناهي.... موڪي.... ڪنهن جو ٿي انتخاب ڪري..... خبر ناهي ڪنهن جي قسمت تي ناز ڪري....“ موڪي ٽيو چڪر پورو ڪري. راڻيءَ جي تخت ڏانهن وڌي ويئي.... ۽ وري پريل دربار ڏانهن منهن ڪري، سيني کي سلام ڪري، جهٽ پٽ هار ڪٽي راڻيءَ جي ڳچيءَ ۾ وڌائين ۽ پاڻ راجا جي پيرن تي مورڇا ٿي ڪري پيئي..... شاهي طبيب ڊوڙي آيو.... عطر عنبير ڇڻڪاريا ويا. هن هيڏيءَ ساريءَ تقريب جو نقشو ۽ صورتحال ئي تبديل ٿي ويئي. سيني کي مايوسي وڪوڙي ويئي.... ڪنهن کي بہ همت ڪانہ ٿي، جو ڪٽي چون چرا ڪري. سيني جون نظرون شاهي طبيب ۾ هيون..... شاهي طبيب پنهنجا حيلا وسيلا هلايا ۽ جلدي فيصلو ڏنائين. ”موڪي..... خطري کان ٻاهر آهي..... ڪيس صدمو رسيو آهي..... هوءَ سُرتِ ۾ آهي، ڪيس آرام جي ضرورت آهي.....“

انهيءَ حادثي کان پوءِ راڻيءَ موڪيءَ کي مومل جي ڀيڻ ڪري ڇڏيو. موڪي ۽ مومل گڏ رهڻ لڳيون. پر جڏهن مومل..... ڏند وجائي..... ڪاڪ وسائي.... وڻجاري ٿي، عمرڪوٽ پهتي. ۽ نيٺ وجي ڏاگهہ چڙهي، تہ ناتر ۽ موڪي..... اڪيليون رهجي ويون..... دنيا جو دستور ئي اهو آهي......“

سومل تہ ڦڪائيءَ کان ڪاڪ تان ئي ميرپور ماٿيلي ڏانهن وڃڻ جو بهانو ڪري...... الائجي ڪيڏانهن گم ٿي ويئي. مومل کان پوءِ..... ناتر ۽ موڪي...... سونگل ۽ سڦوران ۽ ٻيا.... ڪيڏانهن وجن ۽ ڇا ڪن..... ڇا هو عمرڪوٽ ۾ رهي پون، يا ڪاڪ محل ڏانهن موٽن يا ميرپرو ماٿيلي وڃن..... ناتر سيني کان وڏي هئي. ڌن دولت جي وٽس ڪمي ڪانہ هئي..... هن ڪيترن ئي کي ڦريو ۽ لٽيو هو..... مومل وارو حصو بہ وٽس ئي رهيو هو..... عمرڪوٽ جتي مومل ۽ راڻو سڙي رک ٿي ويا هئا. اتي رهڻ هنن لاءِ دل آزاري هو، ڪاڪ ۽ ڪاڪ جي تہ سرزمين مان..... جتي ڪيترا ڪونڌر ڪسجي ويا هئا، اتي.... اتي تہ رت جي بوءِ پئي لامارا ڏنا.... ۽ ميرپور ماٿيلي، شاهي محل ۾ کهڙو نڪ ڪٽي بادشاھ ۽ راڻيءَ جي سامهون ٿي ٿي سگهيا.......

ناتر ۽ موڪيءَ کي اندر ۾ وويڪ جا وڍ هئا ۽ هنن جا چهرا تہ ضمير جي ملامت سان داغدار هئا.... ساڱئي وقت بادشاھ.... ۽ راڻيءَ جي ڊپ ۽ خوف هنن کي ڌڪائي ڇڏيو هو...... ناتر جهڙي شاطر ۽ طرحدار عورت..... دل من هٽي، عمرڪوٽ مان ڪوچ ڪري نامعلوم منزل

ڏانهن ڪٽي منهن ڪيو.... هوءَ ڏينهن جو لڪندي ۽ رات جو ڇپندي وسنهه ڪان پري پري ويرانن ۽ برپٽن ڪي اورانگهيندي پنهنجي ٿنهي ڏيئرن ۽ مال متاع سميت، ڏور ڏور اوپر طرف، ”ڪونڪر“ وٽ وڃي منزل انداز ٿي. هيءَ اها جوءِ هئي جتي هڪ پاسي تہ گهاٽو ٻيلو هو ۽ ٻئي پاسي اڙانگو جبل ڳاٽ ڪنيو بيٺو هو. آدم ذات جو اتي نالو نيشان بہ ڪونہ هو. سيني ڪي اهو هنڌ پسند پيو، پوءِ تہ مڏيون ڪولي ۽ خيما ڪوڙي اتي آباد ٿيا.

محلن جا رهاڪو اڄي پٽن تي پيا، انسان.... پر انسان ڪي ڇا نٿو ڪپي. خانہ بدوش واري زندگيءَ مان هو بيزار ٿي پيا هئا. هنن مان هر هڪ هنر مند هو... تہ ساڳئي وقت شاهاڻين عادتن جا هيراڪ پڻ هئا. اجهي ۽ آرام جي هر ڪنهن جاندار ڪي ضرورت آهي. سيئي گڏجي اجهي ناهڻ ڪي لڳي ويا، گهرج آهر چڱو خاصو مڪان تيار ٿي ويو. مڪان جو تہ نالو هو. منجهس اجهي ۽ آرام لاءِ سڀ ڪجهہ موجود هو، ڪاڌ خوراڪ، ساز ۽ سرود، ڪلالڪي ڪوٺي، سرديءَ ۽ گرميءَ جي بچاءَ ڪان محفوظ ڪمرا، نرم نرم بسترا..... تہ نظاري لاءِ خوش نما باغيچو.... ناتر ۽ موڪيءَ جي ٽوليءَ جهنگل ۾ منگل برپا ڪري ڇڏيا.

ڏاهڻ سولو آهي پر ناهڻ ڏاڍو ڏکيو آهي، سو جڏهن هنن جون رواجي گهرجون ۽ خواهشون پوريون ٿيون..... گهر ڪي سينگارڻ ۽ پاڻ ڪي پڪارڻ ڪان پوءِ هو شطرنج ۽ چؤسر راند ڪري، ڳائي وڄائي، پيٽ پري ڪائي، ۽ ڪلالڪي بٺيءَ مان مٽ پري، سرڪيون چاڙهي... خمار جي ۽ بي خود ٿي سمهي رهندا هئا. ڪين نڪي اڄ جو ارمان هو ۽ نڪي وري سڀاڻي جو انديشو هو. هنن جي هرڪا ساعت خوشين ۽ مسرتن سان همڪنار هوندي هئي. گهڻن ڏينهن جي اوڪاين ڪان پوءِ هنن سيني سک جو ساهہ ڪنيو هو. موڪي جيڪا اڳئي چوڪي هئي، سا تہ هاڻي چوڪي هئي، سا تہ هاڻي چوڏهينءَ جو چنڊ ٿي چڪي هئي.

موڪي تہ محلاتن ۾ رهڻ لاءِ ڄائي هئي. پر هت آزاد فضا ۾ ٽڏيون ۽ ڪوسيون سهي، ويتر ڇڄُري ٿي پيئي هئي. شهزادين وانگر تہ هن ڪي تربيت ملي هئي. جتي ناتر تيرنهن تالي هئي تہ موڪي هاڻي هزار تالي ٿي پئي هئي. هڪ دفعي جڏهين هنن جي محفل متل هئي، سيئي سي جي سرور ۾ سرشار هئا، تہ ناتر چيو تہ.... موڪي هن قبيلي ۾ تون ئي سيني ڪان وڏي ۾ وڏي ۽ سياڻي آهين. آءٌ پنهنجي وهي ڪائي چڪي آهيان. مون ڪان پوءِ هن پنهنجي ننڍڙي قبيلي جي مُکياڻي توکي ئي ٿي چونديان. زندگيءَ تي ڪهڙو پروسو..... زندگي تہ پاڻيءَ جو ڦوٽو آهي؛ ٺنهنڪري منهنجي اها وصيت دل سان هنداءِ، سيئي ٻڌو تا نہ! ها، هڪڙي ٻي بہ حسرت دل ۾ اٿم..... موڪي تون پٽ راڻي نہ ٿي سگهينءَ.... ڪاش هن برپٽ ۾ ڪٽ راڻي ٿي سگهين.... سيني وني آمين ڪئي، پر موڪيءَ جنهن ڪجهہ چڪو

سوايو چڪيو هو، سا ڪلي ڪلي ڪيري ٿي، چوڻ لڳي ته امان اها قبيلي جي سرداري مون کي سونپين ٿي، سان ته آءٌ سنيالي سگهنديس، پر تنهنجي اها، پٽ راڻي، چٽ راڻي ۽ نه نه اها ڪٽ راڻي.... منهنجي سونگل ۽ سقوران کي بناءِ..... نه نه..... نه نه تون ئي ڪٽي پاڻ کي راڻي بناءِ.....ها ها..... هي هي.... تون ئي ته اسان جي راڻي آهين.... هن اسان جي قبيلي کي ڪنهن حاڪم جي ضرورت ناهي.... اسين پاڻ سردار آهيون.... ها ها..... آءٌ مڪياڻي آهيان. آءٌ سردار آهيان..... پوءِ موڪي سيٽجي وجي سيني ڪان مٿي ويني ۽ حڪم ڪيائن ته مجرو تيار ٿئي. راڳ ۽ رقص جي محفل پيش ڪجي! آهستي راڳ ۽ رقص جو آواز اپري وڏو ٿي هلڪو ٿئي..... پوءِ ناچ ۽ راڳ جي محفل شروع ٿي ويئي. ناتر باقي رهيل اشرفيون خرزين ۾ ڪٽي آئي، ۽ موڪيءَ تان گهوري گهوري، سيني ۾ وري ورهائي.... خرزين خالي ڪئي. ناتر پاڻ ته ڪنگال ٿي ويئي.... پر قبيلي جي هر هڪ فرد کي سونو ڪري ڇڏيائين.... انهيءَ رات ڪان پوءِ سڄو قبيلو موڪيءَ جي حڪم ۽ اشاري تي هلڻ لڳو... ۽ ناتر..... ناتر گوشي نشين ٿي ويهي رهي.

موڪيءَ جون هاڻي مصروفتيون وڌي ويون. هن پنهنجي ڪلالڪي ڪوٺيءَ کي سڌاريو سنواريو. خاص بنيون تيار ٿيون، منڌ جا مختلف مٽ پرجي ويا. چڪائڻ ۽ مچائڻ جا مختلف نسخا ايجاد ٿيا. سري جا سواد ۽ ذائقا ئي ڦري ويا.... نوان ساز ۽ نوان نغما ايجاد ٿيا....بورچيخاني ۾ طرح طرح جا طعام تيار ٿيڻ لڳا...... رقص ۽ راڳ ۾ تبديلي ٿي ويئي.. گهر ۾ مڪان وارو ننڍڙو باغيچو.... بُستان ۽ گلستان تي پيو.... اناجن جا گدام گڏ ٿي ويا... موڪيءَ جي مزاج.... نزاڪت ۽ نفاست... ناتر جي مڪان کي... موڪيءَ جو محلات بنائي ڇڏيو... موڪي هاڻي پنهنجي محل جي سردار به هئي ته ساڳئي وقت راڻيءَ جي به ڏ ٿي ڏنائي. ناتر، موڪيءَ جي ماءُ، پاڻ کي خوش نصيب سمجهڻ لڳي. هن پنهنجي اکين سان موڪيءَ جا سيئي روپ ۽ رنگ ڏٺا. هوءَ دل ئي دل ۾ موڪيءَ کي دعائون ڪرڻ لڳي.

موڪي اصل ڪان ئي عجيب هئي، هوءَ اڪثر مردانو ويس ڪري بيلي ڏانهن اڪيلي شرڪار ڪرڻ هلي ويندي هئي، هن جي ڪلهي تي هميشه ڪشيل ڪمان ۽ هن جي ترڪش ۾ لاتعداد تير هوندا هئا. هوءَ پاڻ سان هڪ تيز ڀالو ۽ نيزو به هن جي تڪرش ۾ لاتعداد تير هوندا هئا. هوءَ پاڻ سان هڪ تيز ڀالو ۽ نيزو به ڪٽندي ئي. ۽ پوءِ جڏهن موٽندي هئي هن جي گهوڙي تي هرڻ، ڦاڙهو يا ڪنهن شينهن يا چيتي جي کل يا تترن جو ڍير هن سان لٽڪيو ايندو هو. ڪنهن مهل ته هوءَ جنسي جيئرا جانور به جهلي ايندي ئي، هن طرح طرح جا طوطا به ڦاسايا... موڪيءَ جي مڪان سان لاڳيتو چڙيا گهر به موجود ٿي ويو... قدرت

انسان ذاتي ڪي ڪيڏيءَ نہ ڏات سان نوازيو آهي.. جي هر ڪنهن ڪي آزادي هجي... جي هر ڪنهن ڪي وه ملي تہ هيءَ دنيا هوند هتي ئي جنت بنجي پوي. موڪي سچ پچ تہ پنهنجي قبيلي جي جنت ۽ جنت جي خالق هئي. قبيلي جو هر ماڻهو هن سان پيار ڪندو هو تہ هن کي عزت بہ ڏيندو هو.
موڪي هڪري ڏهاڙي دستور مطابق شڪار ڪارڻ ٻيلي ۾ گهڙي، اتي ڪيس هڪڙو هرڻ نظر آيو. ٻيلي ۾ اڄ اوندهہ هئي. آسمان تي ڪارا ڪڪر ڇانيل هئا، فضا ۾ هوا جو غيرمعمولي شور هو. پر موڪيءَ، جو هرڻ کي ڏٺو، تہ ڪلهي تان ڪمان لاهي تير چاڙهي هرڻ جو نشانو ورتو، هوءَ بہ بهترين تيزانداز هئي. هن جو ڪمان لاهي تير چاڙهي هرڻ جو نڙگهٽ ۾ لڳو. نشان ڪارِي هو. هرڻ ڪرڻ تي هو تہ هرڻ تي ٻين تيرن جو وسڪارو ٿي ويو، اهي تير نہ موڪيءَ جا ڪين هئا، هن کي باهہ وني ويئي. هوءَ سڄي ڪاوڙ وچان ڳاڙهي ٿي ويئي. هن سمجهيو تہ اڄ ٻيلي ۾ ڪو ٻيو بہ آهي. هڪ ٻيلي ۾ ڪاوڙ وچان ڳاڙهي ٿي ويئي. هن سمجهيو تہ اڄ ٻيلي ۾ ڪو ٻيو بہ آهي. هڪ ٻيلي ۾ بہ شينهن ڪيئن ٿي سمائجي سگهيا! هن چوڌاري نهاري چڪاسيو پر ڪيس ڪجهہ بہ نظر نہ آيو. لاچار، بي ضبط ٿي، هن رڙ ڪئي. ”اڄ هن مهنجي ٻيلي ۾ ڪنهن پير پاتو آهي. ڪنهن شڪار ٿيل هرڻ تي هلان ڪئي آهي.... ڪير آهي اهو تستاخ، ڪير آهي... موڪيءَ جو گجڪار وارو آواز ٻيلي ۾ ٻُرڻ لڳو. چوڌاري خاموشي هئي، رڳو هوا وڻن ۾ سوسات ڪري رهي هئي، ڄڻ تہ موڪيءَ جي چيڙائي رهي هئي... ڪو هن تي چٿرون ڪري رهيو هو. موڪي غصي ۾ لالُ ٿي ويئي، تہ هن ويجهو تمام هلڪو کڙڪو ٻڌو. موڪي چيتي وانگر ٽپ ڏيئي گهوڙي تان لٿي.... ڪُڙڪي واري پاسي نيزو سنڀاليندي، کڙڪو ڪري چيائين، ”اچئي ٿو منهنجو وار، هاڻي تون پاڻ کي بچائي نهو سگهين.“ نيزو سرڙاٽ ڪري غائب ٿي ويو... تہ هڪ جوڌو جوان موڪيءَ جي سامهون نمودار ٿيو، هن جا ٻيئي هٿ مٿي هئا.... هن موڪيءَ کي مرد سمجهي، چيو، ”آءٌ سمون سردار آهيان.... تون ڪير آهين؟..... ڪير بہ هجين پر تون بيشڪ بهادر آهين... شينهن جو پٽ آهين.... پر ايڏي لاابالائي ۽ الغرضائي ڇو......!“
موڪيءَ تاڻيل ڀالو هيٺ ڪري حشمت سان چيو، ”سما سردار..... هن ملاقات جي مهرباني. آءٌ بہ گجر قبيلي جو سرواڻ آهيان“ سمي سردار ٻانهون هيٺ ڪري ڪيڪار لاءِ ويجهو اچي هٿ ملايو. موڪيءَ سمي سردار ڏانهن نهاريو. سمي سردار جون اکيو موڪيءَ سان چار ٿيون. موڪي سردار جي اکين کي ڏسي دهلجي ويئي. هن جي دل زور زور سان ڌڙڪڻ لڳي. بي خوديءَ وچان موڪيءَ جو هٿ سردار جي هٿ ڏانهن وڌيو.... سمي سردار هٿ سان

هٿ ملايو. موکيءَ جي سڏ پڏ نوکيءَ کان موکلائي رخصيت ٿي ويئي... سمي سردار اک چنيءَ ۾ هٿ جدا ڪري چيو، ”اي گجر قبيلي جا سردار.... تنهنجا هٿ ته بخمل کان به وڌيک نرم آهن..... انهن هٿن ۾ اهي پالا ۽ تير ته ڪونه ٿا سونهن!“ موکي، جنهن سالن کان، ڪنهن ڏارئي مرد جو، پاڇولو به ڪونه ڏٺو هو، سا پنهنجي سامهون خوبرو سردار کي ڏسي، اصلي اپسرا واري روپ ۾، موٽي، قدري شرمائجي ويئي، ۽ شرمائجي به ائين ويئي، جيئن شرم ڀوٽي ڪنهن شرير ڇوڪري جي هٿ لائڻ سان ڪومائجي ويندي آهي. حُسن ۽ حيا، موکيءَ جي خوبصورتيءَ ۾ خبر ناهي الائي ڪيترو اضافو آندو. موکيءَ کي جواب ڏيڻ وسري ويو. چڻ هوءَ ٻوڙي ۽ گُنگي هئي. هن جي خاموشيءَ ۾ به ڪي هزارين حروف هئا، هوڏانهن سمون سردار به ماٺ ۾ هو، ايتري ۾ سمي سردار جا ٻيا ست يار به اچي سهڙيا، رنگ ۾ ڀنگ پئجي ويو. موکيءَ کي ويساهي ۽ وٺي ملي ويئي، هن پاڻ کي سنڀاليندي، سيني کي سلام ڪيو ۽ پوءِ لغام ڇڪيندي لانگ ورائي، گهوڙي تي چڙهي، هُن سيني مانجهن کي مهمانيءَ جي دعوت ڏني. سمون سردار ۽ ان جا ست يار... ائئي ڄڻا، موکيءَ جي مکان ته پهتا. انهيءَ رات... انهيءَ رات، موکيءَ جي مکان جي بات ئي ڪا اور ٿي پيئي. مهمانن جو آڌر ڀاءُ قبيلي جي هر فرد ائين ڪيو، جيئن ڄڻ اهي مهمان هنن جا ڪي پير مرشد هئا، هر ڪنهن نمي ۽ نوڙي ڪورنش ڪئي. مهمان خاني ۾ عطر ۽ عنبير جون اگربتيون ٻاريون ويون. طعام ۽ قيام جو اهتمام ٿيو، ميخاني ۾ مٽن جا منهن کلي پيا، سونگل صراحين ۾ سرور اوتي، وٽيون وارڻ لڳي، ائئي يار مئي پياڪ هئا. موکيءَ جي ميخاني جي منڌ جو ذائقو ئي ٻيو هو. سري جون سرڪيون پيتائون.... ڇڪا ڇڪيائون ته ڪيف ۽ خمار سان ڪڪورجي ويا، هر هڪ جي هينانءَ تان حجاب جا پردا ڪجي ويا، حجاب پاسيرو ٿيو ته حجتون ٿيڻ لڳيون. ڄڻ ڪي ورهين جا وڇڙيل جگري دوست مليا هجن، ڄڻ ڪي رنل يار وري پرتا هجن، موکيءَ جي قبيليءَ ۽ انن يارن جي ٽوليءَ ۾ ڪو فرق، ويڇو يا گمن ڪين بچيو. مهمانن ۾ به سمان، به سومرا، به چنا ۽ به ڄَوهاڻ هئا. هو سيئي سورهيه، هو سيئي هوڙه هئا، جيڏانهن نڪرندا هئا ته رڻ ٻاري ڇڏيندا هئا. سمي سردار جو نالو ”تارو“ هو، انهيءَ ڪري سڄي ٽوليءَ کي ”متارا“ سڏيندا هئا. متارا جنهن پاسي منهن ڪندا هئا ته راڄ، ڳوٺ ۽ شهر سندن ڌڪاءُ کان خالي ٿي ويندا هئا. هو اڪثر ڦرلٽ ڪندا. ڌن دولت سميٽيندا، اڃين ڪڇين هڪڙي هڏان ٿي ٻئي پاسي وڃي نڪرندا هئا..... پر اهي متارا.... موکيءَ جي مکان ۾ گنگي گانءِ وانگر گگدام ٿيو وينا هئا....

ميخاني واري محفل متل هئي تہ موکيءَ، سقوران جي ٽوليءَ کي ڳائڻ لاءِ اشارو ڪيو، ٽوليءَ جي راڳ، مجلس ۾ رونق پيدا ڪري ڇڏي. هر هڪ جهومڻ لڳو.... راڳ ڍرو ٿيو تہ سونگل نچڻ شروع ڪيو.... سونگل جي ناچ، ناچ جي آواز ۽ آواز جي سرتار تہ سڀئي وقت سري جي وٺين جي وارو وار..... سيني ميخوارن کي مخمور ۽ مدهوش ڪري ڇڏيو. اهو سارو وقت موکي سمي سردار کي ڏسندي رهي. موکي سوچيندي رهي، موکيءَ جي دل موکيءَ کي ۽ موکي دل کي سمجهائيندي رهي..... هوڏانهن سمي جي حالت بہ ساڳئي هئي....

ناچ ختم ٿيو... تہ سمي سردار پنهنجن ٻن ساٿين سومرن کي ڪو اشارو ڪيو، سومرن مجلس مان اٿي اٺن گهوڙن جي خرجينن وارا خزانا ڪڍي آڻي موکيءَ جي اڳيان رکيا. سمي سردار نهايت نهٺائيءَ سان چيو، ”اي گجر قبيلي جي سردر توهان جي مهماني تہ اسان قبول ڪئي.... هاڻ اسين تہ رڻ پٽن جا رولاڪ آهيون. تنهنڪري جتي اوهان اسان جي هيڏي عزت افزائي ڪري اسان کي پنهنجي جيءَ ۾ جايون ڏنيون آهن، هتي جيڪي ڪجهہ هن وقت اسان وٽ موجود آهي سو نذراني طور پاڻ وٽ رکو ۽ اسان جو بہ مان مٽاهون ڪريو.“

سيني وني ”صدق صدق“ ۽ ”مرحبا مرحبا“ ڪئي. موکيءَ جي مکان ۾ هرکو ماڻهو محفل جي رنگ رلين ۾ مصروف هو، پر جيڪڏهن ڪو بي چين ۽ بيقرار هو تہ هڪڙو هو سمون سردار ۽ ٻي هئي موکي. موکيءَ جي دل ڪيترائي پيرا ڇڪي ڪاڏي، هن جي دل هن کي هر هر متاري ڏانهن ڏسڻ لاءِ مجبور پئي ڪيو، هن چاهيو ٿي تہ مردانو لباس ڇڏي، وڃي سردار جي قدمن ۾ پوان، تہ ساڳئي وقت سندن دل دليل ڊوڙائڻ لڳي... خبر ناهي مون کي ڇا ٿي ويو آهي. بيوقوف تہ ڪانہ آهيان، عورت جو عقل ڏائيءَ کڙيءَ ۾ چئبو آهي... سمون سردار.... پنهنجي ٽولي جو مهندار ئي تہ آهي.... نہ نہ..... هو نڪي سردار آهي ۽ نہ وري ڪو مهندار... هڪ ڌاڙيل آهي. ڪٿي هڪ ڌاڙيل ۽ ڪٿي هڪ موکي.... ڪوڙوئي ڪين ٿو لڳي...ها ها..... هو برابر هڪ چور آهي. هن منهنجي دل چورائي..... پلا ..... هو ور ور ڪري مون ڏانهن ڇو ٿو نهاري.... ڇو، ڇو آءٌ پاڻ بي حيا ٿي، ڪيس هر هر پيئي ڏسان.... هاءِ هي مون کي ڇا ٿي ويو آهي، خدا ڪري..... خدا ڪري، اجوکي رات اتي بيهي رهي.... سمون سردار سدائين منهنجي سامهون ائين ئي وينو رهي... ۽ائين ئي مون ڏانهن ڏسندو رهي. خبر ناهي..... هو تہ هڪ ڇڙواڳ جوڌو جوان آهي. جيڪڏهن هو شادي شده آهي تہ پوءِ منهنجو ڪهڙو حشر ٿيندو..... آءٌ برباد ٿي ويس. آءٌ بدبخت آهيان. منهنجي

ماءُ مون کي مرندي مرندي جنم ڏنو.... ماٽيلي جي محل مان نڪتيس تہ ڪاڪ تي بيشمار ڪوپا ڪسجي ويا، مومل ڏاگهہ چڙهي.... مينڌرو جلي رکي تي ويو.... سومل منهن واهہ ڪري دربدر تي. خود منهنجي ماءُ.... منهنجي ڪري دربدر خاڪ بسر تي آهي. آءٌ نياڳي آهيان. نياڳ کي وري ڪي سڳ ٿيندا آهن؟

’راڻي جي گود ورتل شهزادي..... سونن هندورن ۾ لڏڻ واري لاڏلي.... ۽ ڏاڙيل لاءِ چري! چري؟ هو تہ پاڻ کي سمون سردار ٿو سڏائي.... تون... تون تہ هڪ ٻانهيءَ ۽ نوڪرياڻيءَ جي لاوارث ڌيءُ آهين. حيف آهي تنهنجي حقيقت تي. لعنت آهي تنهنجي زندگيءَ تي.... ڪوهان ڪوهہ دنيا کان پري.... برپٽن ۾ مڪان ناهي... لئيءَ مان لٺ پيجي سردار ٿي آهين.... لعنت آهي تنهنجي وجود تي..... سمي هردار جي شادي ٿيل هجي تہ.... هن جي شادي ٿيل هوندي تہ زهر کائي مري ويندس. قربان ٿي ويندس.... عشق ۽ محبت ۾ اها قرباني تہ آهي......‘

آڌي رات لڙي چڪي هئي، متارن جي مهمانيءَ جو ٻيو دؤر شروع ٿيو، مزمانن کي سري ۾ سوڪ ٿيل گوشت پيش ڪيو ويو..... راڳ جي ٻي محفل شروع ٿي وئي. مجلس ۾ هڪ ٻي جان بہ هئي جيڪا پريشان ۽ سرگردان هئي. اها هئي موکيءَ جي جيجل ماءُ، ناتر.... ناتر بظاهر تہ شريڪ محفل هئي.... ناتر جيڪا تيرنهن تالي هئي، ناتر جيڪا شاطر هئي، اها ناتر جنهن ڪاڪ ۾ ڪِيس ڪيا... اها ناتر جنهن دنيا جون لاهيون چاڙهيون ڏٺيون هيون.... تنهن سمي سردار کي پنهنجي جگر جي ٽڪري تي پنهنجي ئي گهر ۾ ڌاڙو هڻندي ڏٺو.... ڌاڙو هڻندي ڪين ڏٺو پر ان کي چوريءَ ڪندي سڳ سوڌو پڪڙيو هو. قبيلي وارا موکيءَ کي نياڳي ڪري سمجهندا هئا.... پر ناتر موکيءَ کي چوکي ۽ سياڳي ڪري ڪوٺيندي هئي. موکي نہ ڄمي ها تہ ناتر جو ماڻُ هڪ تڪي جو بہ نہ هجي ها. ناتر جون ست پيڙهيون محلن ۾ ڇاڻيندي ٻهاريندي ختم ٿيون هيون.

ناتر موکيءَ کي هڪڙي ڌاڙيل جي پنيان ڪيئن ٿي لڳائي سگهي..... موکيءَ جيئن سمي سردار اڏنهن پئي نهاريو تيئن ناتر جک پئي ڪاڏا..... پر ڇا ڪري... قبيلي جي رواج مطابق گهر آيل مهمان جي هوءَ ڪيئن بي عزتي ڪري، تنهن کان سواءِ هو ”متارو“ ڌاڙيل ناتر جي آندن ۾ هٿ وڌا هئا. ناتر بڪايل اڪ جي ماکي کانہ هئي..... ڌاڙيل ناتر جي آندن ۾ هٿ وڌا هئا. ناتر بڪايل شينهڻ وانگر ڇتي ٿي پيئي هئي. هن جي مرضي هئي تہ.... متاري کي چيري ڦاڙي ڪچو کائي وڃان. ناتر جيتوڻيڪ هن وقت پوڙهي هئي، پو موکيءَ کي، پنهنجيءَ ڌيءُ کي غلط رستي تي هلندو ڏسي، هن کي مومل ياد آئي. مومل کي ياد ڪندي

ئي ناتر جا لڳ ڪاندارجي ويا.... پر موڪيءَ ڪي مرداني لباس ۾ ڏسي هن ڪي وڏو آٿت آيو. ناتر پاڻ سڪي سمجهائڻ لڳي. ”موڪي، موڪي تہ منهنجي ڌيءَ آهي. ناتر جي ڌيءُ پاڻ ڪي ڪيئن ٻوهي ۾ وجهندي. موڪي جنهن پنهنجي ماءُ، جيڪا ناتر آهي ناتر، ناتر سان گڏجي هن بيشمار شهزورن ڪي شهہ ڏئي مات ڪري ڇڏيو هو، سا ڪيئن ٿي پاڻ پنهنجي پيرن تي ڪهاڙي هڻي.....! نہ نہ..... مون کي يقين آهي تہ اهي متارا موڪيءَ جي وار ڪان پاڻ ڪي بچائي ڪين سگهندا.... بيوقوف..... جتي نوڳي هجن، اتي لوپي بک نہ مرن.ڳوهہ ڪي ڪٽي ڪٽندي آهي تہ شڪارين جا گهر ڳوليندي آهي.... مون کي پڪ آهي هو شڪار ٿي ويندا. متارا ٿا سڏائين پاڻ ڪي. موڪي، تو تہ پهرينءَ رات ۽ پهرينءَ ئي ملاقات ۾ متارن ڪان سموري دولت ڦري ورتي. وڏا آيا آهن نذرانو پيش ڪرڻ! هيءَ تہ اجا پهرين ٽڪي آهي، ٻي بہ ڏيندو الله..... ناتر دل ئي دل ۾ انسنا ڪرڻ پاڻ کي پرچايو.... ۽ پرچايو.

رات جو ٽيو پهر ختم ٿيڻ تي هو، محفل جو پيو دؤر ٿورو سرد ٿيڻ تي هو تہ موڪيءَ متاري ڏانهن منهن ڪري چيو، ”سمان سردار، هاڻي مجلس جو ٽيون ۽ وڌيڪ دلچسپ دؤر شروع ٿيندو.“

”واهہ..... واهہ.... موج ٿي ويئي. توهان جي ذوق ۽ شوق جي کهڙي ساراهہ ڪجي، ههڙا بندوبست تہ محلن ۾ ٿيندا آهن. سوچيان پيو.... توهان جا هي احسان ڪيئن لاهي سگهندناسين. دل ٿي چوي تہ هيءَ رات ۽ هي رنگينيون سدائين رهن..... تاقيامت رهن......“

متاري جون اکيون ڪلاڪ جي سان ڪڪورجي ويون هيون. هن جون اکيون ٽانڊن وانگر چمڪي رهيون هيون.... اوچتو موڪيءَ جي ڪڙن دس هنيا.....

سمون سردار ٽپ ڏيئي اٿيو، سردار اٿيو تہ هن جا ساٿي بہ سنوان ٿي اٿيا، سردار چيو، ”دوستو، مهرباني..... هاڻي موڪلاڻي ڪانهي، اسان جي اسهڻ جو وت ٿي ويو آهي. اجازت ڏيو تہ جڳي رمندا رهن.“ موڪيءَ چيو ”جيڪي وجان وجان ڪن سي رهي رهندا ڪيترو.... پر مهرباني ڪري هڪ بہ ساعت ترسو..... جيڪر ويهو.... تہ محفل جو آخري جام آڻيون.“

”اوهان جي هجت اسان لاءِ حڪم جي برابر آهي، پر ميڙو متل ڇڏجي......اسين هاڻي هڪ پلڪ بہ وڌيڪ ترسي نٿا سگهون.“ ائين چئي متارا ميدان خالي ڪري مڪان ڪان ٻاهر نڪتا.

موڪي اجا بہ مرداني لباس ۾ هئي، موڪي بہ خاص حلقي سان متارن ڪي الوداع ڪرڻ لاءِ آئي.... چوڻ لڳي، ”سردار پيرو نہ پججو. موڪيءَ جي مڪان ڪي نہ وسارجو. وري ڪڏهن ديدار ٿيندا.....؟ واعدو ڪريو...... وري ڪڏهن ايندا.“

سردار تعجب مان وراڻيو، ”سردار..... موڪيءَ جو مڪان وري ڪهڙي بلا آهي.“
”هيءُ غريب خانو! نه نه هي ته گجر سردار جو دولت خانو آهي. ڪيئن سچ آهي نه؟ پر سردار اها موڪي ڪير آهي؟“
فضا ڀنل هئي، آسمان ستارن سان جڙيل هو، موڪي متاري جي سوال جو ڪهرو جواب ڏئي. اسمان يت پوئين پهر جي اڄ وڌڻ لڳي. متارن جا گهوڙا سنجيا هڻڪارون ڪري رهيا هئا. موڪيءَ متاري ڏانهن نهاري ڪنڌ جهڪائي چيو ”سردار.... موڪي اسان مان ئي آهي پر... پر وري چا..... سردار چا اسان ڪي ايرو به پڇڻ جو حق ڪونهي.... موڪي منجهندي منجهندي جواب ڏنو. سردار..... اوهان ڪي شايد..... اوهان ڪي اندازو ئي ڪونهي...... توهان جو..... نه نه معزز مهمان جو اسان تي..... ڪيڏو حق آهي.“...... واقعي..... واقعي سرڪار..... ائين چئي انئي پار گهوڙن تي سوار يئا، موڪيءَ وڏي وجي متاري واري گهوڙي جي واڳ ڪي جهليو ۽ پڇيو..... ”اي سردار، ڀلا اوهين، وري ڪڏهين منهن ڏيکاريندا..... اي.... دوست..... اوهين ڪٿي تا رهو؟
متاري لغام ڪي تاڻيندي ٺهڪ ڏيندي..... چيو..... ”معزز ميزبان.... ميلو ۽ ملاقات قسمت جي اختيار آهي. مصلحت انهيءَ ۾ آهي ته اوهين وڌيڪ اتاولا نه ٿيو. اسين رهون ڪٿي تا، هينئر ۽ هن وقت ته تنهنجي اڳيان بيٺا آهيون. اسان جي دنيا ئي نياري آهي. اسين ڪٿي به ڪونه تا رهون، جوڳين جي ڪا جوءِ ٿيندي آهي؟ اڄ هتي ته سڀاڻي هُتي....“ ائين چئي، متاري گهوڙي ڪي اڙي هنئي، ته انن جوانن جي انن، گهوڙن، جي ”ڪڙپٽ ڪرپٽ“ جو آواز يڪساهي آسمان ڏانهن بلند ٿيو.... زمين دهلجي ويئي. موڪيءَ سرد آهه ڀري، اُتي ئي مٽي تان مولهاتو لاهي زمين تي ڦٽو ڪري وني مڪان ڏانهن ڊوڙ پاتي ۽ پنهنجي ڪمري ۾ دروازو بند ڪري ڦان ٿي ڪري پئي.
رات ڪٽي، باک ڦٽي، پرڀات موڪلايو ۽ صبح صادق ظاهر ٿيو... رات جي تات قبيلي جي سيني انسانن ڪي ٿڪائي چڏيو هو، سيئي.... نشي ۽ خمار ۾ سرشار هئا، جيڪو جتي هو سو اتي ئي ڊهي... سمهي رهيو. موڪيءَ جي مڪان تي چپ چپات جو قبضو هو، سورج شاخون ڪڍيون. آسپاس جي ڪائنات، ڪر موڙي سجاڳ ٿي، ڏينهنجو هڪڙو پهر چڙهيو ۽ ٻيو پهر لٿو. پر مڪان جا اوجاڳيل انسان اجا موڳا ٿيل هئا. سچ پچ ته ننڊوري ننڊ موت جي ڀيڻ آهي. سيني ڪان پهريائين ناتر سجاڳ ٿي. سجاڳ ٿيڻ سان ئي ناتر ڪي نامعلوم ڊپ ۽ خوف وڪوڙي ويو. هن ڪي اهو انديسو ٿيو ته متان متارا، ڪٿ موڪيءَ ڪي وري موٽي ڪٽي نه ويا هجن. ناتر چوڪيدار وانگر مڪان جا چڪر هنيا. هر ڪا شيءِ پنهنجيءَ

پنهنجيءَ جاءِ تي موود هئي. سيڪجهه نيڪ ناڪ هو. پر موڪيءَ جي ڪوٺيءَ جو دروازو بند هو، ناتر وڏي دروازي تي زور لاتو. موڪيءَ جي ڪمري جو دروازو ڪو اندران بند هو. ناتر دروازو ڪو اندران بند هو. ناتر دروازي جي ڪڙي کي پهرين هوريان ۽ پوءِ ڏاڍي کڙڪايو. هن موڪيءَ کي سڏ ڪيا، ناتر کي ڪوبہ جواب نہ مليو، البت گهر جا سيئي ياتي اکيون مهٽي اٿيا ۽ انهن مان ڦري گهري ڪيترائي ناتر وٽ آيا ۽ منجهيل منجهيل ڏسي، ڪاڻس سوالن تي سوال ڪرڻ لڳا. دروازي تي وري زور آزمائي ڪئي ويئي، نتيجو ڪجهہ بہ ڪين نڪتو، نيٺ هڪڙي ڇڙي ڇت جي دريءَ مان ٽپو ڏيئي اندران وجي دروازو کوليو.

موڪي اندر موجود هئي. پر هن جو ابتر حال هو، هوءَ بيهوش هئي، هن جا وار ڇڙوڇڙ هئا. هن جي جسم تي پيل زنانو جامون ليڙون ليڙون ٿيل هو، هنڌ بسترو ڇا جو؟ هوءَ اونڌيءَ منجيءَ تي ابتي ليٽيل هئي، ناتر.... ديوانن وانگر ”موڪي، موڪي، موڪي“ ڪري روئڻ ۽ پٽڻ لڳي. هڪڙي ڇٽي موڪيءَ کي سبتو ڪري مٽس چادر وڌي، ٻئي ڪنهن هن جي هٿن پيرن جون ترين مهٽيون، قبيلي جي ڏاهي ويڄ، موڪيءَ جي نبض ڏٺي.... عطر گلاب جو ڌوپ جلايو ويو. چميگويون شروع ٿي ويون. هر ڪنهن پنهنجو خيال ظاهر ڪيو ڇي، ”موڪيءَ تي پرين جو سايو پيو آهي. موڪيءَ کي ڪو صدمو رسيو آهي. موڪيءَ سان ڪنهن دِوهہ ڪيو آهي. نہ نہ هن کي حساب ٿيو آهي، متارن موڪيءَ سان ڪريب ڪيو آهي. ڏنيي ڏيوس تہ هوش ۽ سرت ۾ اچي.“ مطلب تہ جيترا منهن اوتريون ڳالهيون..... ناتر بيزار ٿيندي، سيني کي دڙڪا ڏيئي، ٻاهر هڪالي ڪڍيو. باقي وجي ويڄ ۽ ناتر بچيا. ناتر ويڄ جي پيرن تي ڪري پئي ۽ چوڻ لڳي.... مهرباني ڪري مون کي جلدي ٻڌاءِ تہ منهنجي لاڏليءَ سان ڪهڙي ماجرا آهي! هن کي ڇا ٿي ويو آهي.... ناتر موڪيءَ جي وات ۾ ماکيءَ جا قطرا وڌا ۽ پٽ تي ليٽي پيئي دانهون ڪري دعائون گهرڻ لڳي، تہ ويڄ ناتر کي چيو، ”ڏس ڏس، موڪيءَ اکيون کوليون آهن. خدا جو شڪر آهي، موڪياٽي مهندارِ زندهہ آهي. موڪيءَ برابر اکيون کوليون هيون، ناتر موڪيءَ جي مٿي تي هٿ ڦيرائيندي زندهہ آهي. موڪيءَ برابر اکيون کوليون هيون، ناتر موڪيءَ جي مٿي تي هٿ ڦيرائيدني چيو، ”منهنجي منري توکي ڇا ٿي ويو آهي؟ جي مٿي تي هٿ ڦيرائيندي چيو، ”منهنجي منڙي توکي ڇا ٿي ويو آهي؟ تو سان ههڙو ڪلور ڪنهن ڪيو آهي؟ منهنجي موکي مون کي معاف ڪر.... رات منهنجيءَ دل توکي بد دعا ڏني هئي. آءٌ پنهنجي ڪاري زبان وڍي اڇلائي ٿي

ڇڏيان. منهنجي ٻچڙي، مون کي معاف ڪر..... آءٌ تنهنجي ماءُ آهيان. مون سان دل جو حال اور، ڇو تي وهلور وجين.“

موڪيءَ اکيون ته کوليون هيون، هوءَ هوش ۾ ته آئي هئي، مگر پنهنجي ماءُ ڏانهن اهڙيءَ خالي خالي نگاهه سان هاري رهي هئي، ڄڻ هوءَ ڪجهه ياد ڪري رهي هئي. هن جي چهري تي ڪوبه خوشيءَ ۽ رنج جو احساس ڪونه هو، شايد هوءَ بيمار هئي، شايد هوءَ ٿڪل هئي، شايد هن کي ڪجهه به ڪين ٿيو هو... ناتر کي اطمينان ٿيو، ٿوري عرصي کان پوءِ موڪي پاسو ورائي، سامهون پيت ڏانهن گهورڻ لڳي، ماڻس ويجهو آيس ته ڪيس ڏسي، مشڪي، ڪٽي اکيون پوريائين. ناتر کي هاڻي خاطري ٿي ته موڪي هاڻي خطري کان ٻاهر آهي. ايتري ۾ موڪي اکيون پوري سمهي رهي..... رات جو ناتر به ساڳئي ڪمري ۾ ستي.

ٻئي ڏينهن تي موڪي معمول مطابق اٿي ويني ۽ ڪجهه ڪائڻ پيئڻ لاءِ گهريائين، چئن پنجن ڏينهن کان پوءِ موڪي بلڪل تندرست ٿي ويئي، ڄڻ ڪجهه ٿيو ئي ڪونه هو. هوءَ پنهنجي قبيلي جي ڪمن ڪارين ۾ مصروف رهڻ لڳي. فرق رڳ اهو ٿيو، جو شروعات ۾ هو اڳئين وانگر مردانو لباس ڍڪي ٻاهر نڪري ويندي هئي. ۽ دير سان موٽندي هئي، يا ماڳهين پنهنجو زنانو وڳو ڍڪي، اڪيلي اڪيلي ويڳاڻي ويهي ڳائيندي هئي. هن جي ڳائڻ ۾ سوز هو.... هن جي اکين ۾ ڪنهن جو انتظار هو. ناتر پنهنجيءَ پر ۾ موڪيءَ کي وندرائڻ ۽ خوش رکڻ جا ڏاڍا جتن ڪيا، پر خبر ناهي موڪيءَ کي ڇا ٿي ويو آهي. جلدي قبيلي جي هرڪنهن ماڻهوءَ کي خبر پئجي ويئي ته موڪيءَ کي ”متاري“ جي جهوريءَ ئي جهوريو آهي. هن جي حالت ڏسي سيني جي دلين ۾ همدردي پيدا ٿي، سيئي متارن کي ڳولڻ لڳا. ۽ خبر ناهي هو متان لاءِ ڪيڏو دربدر ٿيا. پر خبر ناهي متارا ڪيڏانهن هليا ويا هئا، ڪٿي ٿي رهيا، ۽ ڇا ٿي ڪيائون.... هوڏانهن موڪي هر روز ماري جي اوسيئڙي ۽ انتظار ۾ وڌيڪ پريشان ۽ سرگردان رهڻ لڳي. موڪيءَ کي ناتر باربار سمجهايو ۽ سيڪاريو. پر موڪيءَ کي انهن هدايتن تي ڪهڙي ضرورت هئي! وقت گذرڻ سان زخم پرجي ويندا آهن. دنيااريءَ جا واقعا، حادثا.... ۽ حقيقتون پنهنجو وجود مٽائي غائب ٿي ويندبون آهن. پر موڪيءَ ۽ ناتر جنهن هزارن ۽ بيشمار ماڻهن کي پڙهايو ۽ سيکايو هو، سي اڄ پاڻ پڇائيندبون ۽ ڳوليندبون ٿي رهيون. هفتا، مهينا ۽ سال گذري ويا. موڪي روز رات جو..... انهيءَ رات کي ياد ڪري ڳوڙها ڳاڙيندي ۽ هنجون هاريندي هئي.

موڪي مايوس ٿي، نااُميد ٿي وري به آسري ۽ اعتبار جي خوش فهمين ۾ مبتلا ٿي ويندي هئي. هن نئين سر وري پنهنجي مڪان کي وڌيڪ سڌاريو ۽ سنواريو. راڳ ۽ رقص جون

محفلون.... ميخاني جا مت..... سوز ۽ ساز جا نغما.... موڪيءَ جي مڪان ۾ وڏو انقلاب آيو... پر موڪيءَ جي اندر جي آنڌ مانڌ..... هن جون معمولي خواهشون ۽ هن جون معصوم حسرتون....موڪي محروميءَ جو اهڙو مدفن ۽ اهڙو مرڪز بنجي پيئي جتي جڻ ڪنهن عابد زاهد ۽ پارسا سئو سالن جي عبادت ڪئي هجي ۽ حقيقي معبود جي پرستش جي ذوق ۾ هزارين سجدا ڏنا هجن. رضا تي راضي، صابر ۽ شاڪر.... موڪيءَ جو مان وڌي ويو.
پر ناتر.... هن دنيا جي ناتر، ناتر پنهنجي ڌيءَ ڪي ڏسي پاڻ ڪي هيچ ۽ ذليل سمجهڻ لڳي، هن جي ڌيءَ.... هن جي نہ رهي هئي. ناتر ڪان اهو سيڪجهہ ڪيئن تي برداشت ٿي سگهيو.... پر هوءَ هڪ ماءُ تي.... ڪري، ڪري بہ ڇا تي سگهي...... وقت گذرندو رهيو. ماضي بہ ناتر ڪي نمائي ۽ بدلائي نہ سگهيو، هوءَ ناتر..... اڃا بہ ڪجهہ نہ ڪجهہ سوچي ويچاري ۽ رتي رهي هئي. ڪي سال گذري ويا.... موڪي زمين ڏانهن نهاريندي هئي تہ ناتر آسمان ڪي تڪيندي هئي. نيٺ هڪ رات، هڪ موڪيءَ جي مڪان تي متارا اچي وارد ٿيا. متارا ڇا آيا. موڪيءَ جي مڪان جو نقشو ئي ڦري ويو. محل جو بندوبست ٿيو، راڳ ۽ رقص جي مجلس شروع ٿي، ميخاني جا مٺ..... جام ۽ صراحيون ۽ پيمانا ٽڪرجڻ لڳا.... موڪي پنهنجي اصلي عورت واري روپ ۾ هار سينگار ڪري اچي متاري جي اڳيان ويني، موڪيءَ جي ڇهري تي ازلي حسن جلوي نما هو..... متارو..... اهو نظارو ڏسي.... حيران ٿي ويو.... هو خوابن جي دنيا ۾ هليو ويو، جيئن موسيٰ طور جي تجليءَ جو تاب نہ سگهي سگهيو هو، تيئن..... متارو بہ هوش و حوس وڃائي وينو، موڪيءَ راز و نياز سان ڳالهيون ڪري، ڪيس سهارو ڏنو..... ڪڪون جو دؤر شروع ٿيو، راڳ رقص پنهنجو رنگ ڄمايو.... اڄوڪي رات، گجر قبيلي جو هرهڪ انسان بي انتها خوش هو. ۽ متارا، جيڪي موڪيءَ جي نئين روپ سان متعارف ٿيا هئا.... ۽ سندن سردار متارو ۽ موڪيءَ جو مڪان.... شايد بهشت برين جو بهترين حصو زمين تي نازل ٿيو هو..... موڪيءَ ۾ اڄ ڪائنات جو سارو سحر ۽ قدرت جي سموري سونهن سوپيا، نزاڪت ۽ نفاست سمايل هئي، اڄوڪي محفل جا نغما ۽ ساز.... بي خوديءَ جو جادو ۽ طلسم هئا.... موڪي ۽ متاري پريءَ محفل ۾ ظاهر ظهور ڪي فيصلا ڪري ورتا..... نگاهن نگاهن۾ دلين جا سودا ٿيا. سري جي وٿين ۽ وٿين جي وار ڦير... عقل ۽ خرد ڪي رخصت ڏيئي دنيادارن ڏانهن روانو ڪيو. هرهڪ انساني جزبات ڪان بي نياز ٿي ويو هو. محفل جو لحظو لحظو ۽ هرهڪ ساعت... هر ڪنهن ڪي، نئين ۽ نرالي آگاهيءَ سان روشانس تي ڪرايو. هر هڪ فرد... ان وقت... ازل جو رازدان هو. گمان ۽ شڪ جا انديشا.... سچ ۽ حق جا پيغامبر بنجي آيا. حاضرين وجود جا فاصلا ختم

ڪري عالم امڪان جي منزل تي پهتا. وقت ۽ زمانو، زماني جي رفتار ۽ دنيا جي گردش حيرت ۾ گرفتار ٿي، انسانن جو مشاهدو ڪرڻ لڳي. هستيءَ ۽ هئڻ جي حقيقت بي معنيٰ ٿي ويئي... شايد... گجر قبيلي ۽ متارن جي هيءَ گڏيل مجلس خواب و خيال هئي.

رات جو ٽيون پهر ٽيڻ وارو هو. ناتر متارن وٽ....ناتر... مهمان وٽ، هڪ بلوري صحرحي ۽ شيشي جا ساغر ڪٽي آئي. هن پري پري، متارن ڪي پُر پالا پيش ڪيا. جنهن جام تي چاڙهيون تنهن هڪڙي ڳيت تي ڏني... ۽ وري ٻئي جام جي تي تقاضا ڪئي... جيئن جيئن متارن تي نشا چڙهيا.. تيئن تيئن... هو سرور ۽ ڪيف ۾ تي ڪڪوريا. سازن جا نغما پوري عروج تي هئا. تہ موڪيءَ ناتر ڪي چيو ”امان هڪڙو پيالو مون ڪي بہ ڏي تہ پنهنجي هٿن سان متاري ڪي پياريان. پيالو موڪي جي هٿن ۾ آيو پيالي واري منڊ ڇلڪي رهي هئي...تہ متارو گهيراٽجي ڪري پيو. موڪي پيالي واري چسڪي پاڻ چاڙهي متاري جو لڙڪيل ڪنڌ پنهنجي جوٺ تي رکي ۽ هوا هٽي هوشيار ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي، تہ ناتر پوئتي هٽي، وري اڳتي وڌي...متاري...جا ٻيا دوست بہ ونجي ويا... هر هڪ بولاٽي ڪائي جو جتي هو سو تتي وٽ ڪائيندي ڪري پيو... موڪي... ناتر ڏانهن نهاريو... ناتر سيني ڪي قاتل زهر پياريو هو. موڪي ڏائڻ وانگر... نانگڻ نهاريو.... ناتر سيني ڪي قاتل زهر پياريو هو. مڪي ڏائڻ وانگر... نانگڻ ونگر... سرڪندي موڪيءَ وٽ آئي... ميزبان جو خمار ۽ ڪکوھ جي ڪڪور اکين اڳيان ٽيل حادثي ڪري... افور تي ويا... خوشي ۽ شادمانو... ماتم سراءِ ٿي ويو. هر ڪنهن ڪي ڏندين آنڱريون اچي ويون... موڪيءَ بہ گهيراٽجي... پيچ تاب ڪائيندي... متاري جي لاش ڪي ڇهنندي، بيوسيءَ جي عالم ۾ ”امان، امان.... متارا.... ۽ امان امان جي آخري آواز ڪڍيو....

ناتر موڪيءَ جي ويجهو اچي ساڳئي قاتل زهر واري صراحي پنهنجي وات ۾ ليٿائي.... موڪي.... منهنجي منڙي موڪي.... ترس تہ آءٌ توسان گڏ هلان ٿي.... ناتر موڪيءَ جي پيرن ۾ ڪري پساھ پورا ڪيا... ۽ موڪي... مون ڪي تہ اڳ ۾ ئي.... عالم ارواح ۾ پهچي چڪي هئي... موڪيءَ جي مڪان ۾ سردار ۽ سندس ست ئي يار.... انين موڪيءَ ۽ نائين ناتر.... نون ڄڻن جا لاش بي ڪفن.... پيا رهيا.... گجر قبيلي جي باقي انسانن ڏاڍي ضبط ۽ تحمل سان موڪيءَ جي مڪان واري دامن ۾ نون ئي ڄڻن ڪي دفن ڪيو ۽ پوءِ پاڻ مڪان ڪي خالي ڪري ٻيءَ منزل جي تلاش ۾ نڪتا.

متارا موڪي ۽ ناتر.... صديون گذري ويون هن سرزمين جي گود مان نڪتا ۽ وري اتي ئي واپس موٽي آيا. هن ڪائنات جو ذرو ذرو فاني ۽ بي بقا آهي.... بقا ۽ فنا جو سلسلو.... ڪن

فيڪون جي صدا.... ازل کان ابد تائين جاري ۽ ساري رهندي. هڪڙا پيا وڃن تہ ٻيا اچيو انهن جي جاءِ والارين ۽ زندگي.... زندگيءَ جو ميلو... ۽ حياتيءَ جو هل هنگامو سدائين جاودان، متل ۽ موجود رهندو... تنهن کان پوءِ انسان جو عشق.... عشق جيڪو ازل کان اسان سيني کي عنايت ٿيو آهي.... اسان وٽ امانت طور هميشہ محفوظ رهندو..... وقت، حالات ۽ دنيا جا ٻيا حادثا اسان جي هن مقدس ورثي کي ذرتيءَ کان الڳ ۽ جدا ڪري نٿا سگهن.... جاندار واقعي جر تي ڦوٽي مثال آهن.... پر زندگيءَ جو ميلو.... جِيوتَ ۽ جيوَت جو سَحَرُ لاڳيتو لڳو رهندو قائم ۽ دائم رهندو.... حق موجود.... سدا موجود!!

گلو باشا

گلو بادشاهہ کو وڏو ماڻهو ڪونہ هو، هو هڪ رواجي ۽ پوڙهو پٽيوالو هو. پر ٻين عام رواجي پٽيوالن کان هو بلڪل نرالو هو. هن جو اصل نالو تہ گل محمد هو پر ماڻهو هن کي گلڻ، گلو يا گلو باشا ڪري سڏيندا هئا. ڪير بہ سڏ ڪندو هوس تہ زور سان چوندو هو "حاضر سائين، اجهو آيو." ۽ پوءِ هو ادب سان سراپا سوال بڻجي اچي سامهون بيهندو هو. ڪم رڳو ٻڌايوس، ٻڌي سمجهي ۽ پوءِ گولي ٿي ويندو هو. ٽٽائڻ، لهرائڻ يا دير ڪرڻ تہ هو سکيو ئي ڪونہ هو. ڪوبہ ڪم نہ نڪري شل، هو زور ڪري پاڻهي ئي پاڻهي اچي همراهي ڪندو هو. پارٽي، محفل ۽ مجلس ڪا ٿيندي هئي تہ سڄو ابر پنهنجي ڪلهن تي کڻندو هو. حاضر جواب ۽ چرچائي بہ ڏاڍو هو. هو جتي بہ هوندو هو اتي منديل مچايو وينو هوندو. واندڪائيءَ ۾ وٽس چار ماڻهو ويناٺي وينا هوندا هئا. پوءِ ڪڏهين وٽس چانهن جو دؤر تہ ڪڏهن وري تاڏل جي گهوٽ گهوٽان، تہ ساڳئي وقت يڪتاري ۽ دلي سان ڪن تي هٿ رکي 'الوڙي ميان' چئي بيتن، واين ۽ ڪافين جي ڏم لڳائي ڇڏيندو هو. پور پوندو هوس تہ پنهنجا بيت ۽ پنهنجون ڪافيون ٺاهي پوءِ هر ڪنهن کي زورءَ پيو ٻڌائيندو هو. هو ڪو سٺو شاعر تہ ڪونہ هو ۽ نڪي وري ڪو آواز ئي مٺو هوس، پر هو جنهن جوش ۽ جذبي وچان ڳائي مست ٿي ويندو هو، سو جيڪو بہ ٻڌندو هو سو بہ مست ٿي ويندو هو. ڪابہ موڪل ٿيندي هئي تہ گلو شهر ڇڏي ٻهراڙيءَ ڏانهن هليو ويندو هو. هو گهڻو ڪري پنهنجي ڳوٺ ڏانهن ئي ويندو هو يا ڪنهن يار دوست وٽان ٿي، موٽندو هو. هو موٽندو هو تہ اتان ڪانہ ڪا موسم جي شيءِ کڻي اچي ورهائيندو هو. ڪڏهن هو ٻير آڻيندو هو تہ ڪڏهن هو مڪائيءَ جا سنگ، ڪٽڪ جا آيُون، ليسوڙا، گيدوڙا، ڇيڙ، گدرا، چانهيون، ونگا، پيرون ۽ ڪنيون ۽ انب آڻيندو هو. مطلب تہ گلو ٻاهر وڃي ۽ خالي هٿين موٽي اچي، سا ڳالهہ هن لاءِ ڄڻ تہ اڻ ٿيڻي هئي، تنهنڪري گلو جڏهن بہ موڪل تي ويندو هو، تہ ڪيترائي هن جي موٽڻ جو انتظار ڪندا هئا.

گلوءَ جو انتظار رڳو وڏا ڪونہ ڪندا هئا، پر هو جتي جتي رهندو هو يا نڪلهو ويهندو هو، تہ اتي جا ننڍڙا ٻار تہ هن لاءِ جنسي چريا هوندا هئا. هن کي پري کان ڏسي خوشِيءَ وچان چوندا هئا، "گلو باشا اچي پيو، گلو باشا اچي ويو." ۽ پوءِ تاڙيون وڄائي، هن جو استقبال ڪندا هئا. گلوبہ ٻارن تان اور گهور پيو ٿيندو هو. اول تہ گلوءَ وٽ جيڪي بہ ٻار هئا. گلو بہ ٻارن تان اور گهور پيو ٿيندو هو. اول تہ گلوءَ وٽ جيڪي بہ ٻار ايندا هئا سي هوندا هئا

غريبن جا ٻار، تنهنڪري اهي اڪثر اڌ اگهاڙا ۽ ميرا گدلا هوند اهئا. گلو پنهنجي پٽڪي جي پلاند سان هنن مان ڪن جا نڪ ۽ منهن صاف ڪندو هو. ۽ اڪثر هنن ڪي ڪٽمنا، پڳڙا يا ڪاڇا وڍي ڏيندو هو، ته ڪن ڪي ڪڇ تي ڪڻي گهمائيندو هو يا ڪلهي تي ويهاري عجيب غريب ٻوليون ڪري وندرائيندو ۽ ڪلائيندو هو. ڪي اهڙا ٻه ٻار هوندا هئا جي گلوءَ کي ’بابا بابا‘ ڪري وٺس سمهي رهندا هئا ۽ پوءِ ٻارن جا مائٽ پريشان ٿي، ڳولي ڳولي، گلوءَ وٽ پهچندا هئا، ته وري ڪي عورتون ٻارن جون مائرون به پنهنجي ننڍڙن جي آر ڪري گلوءَ جو آڌرياءُ ڪنديون هيون. قدرت جي اها بي رحمي هئي، جو گلوءَ جي زال جوانيءَ ۾ مري ويئي ۽ هن ڪي پنهنجو ڪوبه اولاد ڪونه هو ۽ نڪي وري ڪي ٻيا ويجها مٽ مائٽ هئس، پر گلوءَ ان جو ڪڏهن به ڪو ارمان ظاهر ڪونه ڪيو. هو زندگيءَ جون ٽڏيون ڪوسيون سهي پڪو ٿي ويو هو. گلوءَ هر هنڌ پنهنجا يار دوست ايترا ته پيدا ڪري ڇڏيا هئا، جو هن ڪي اڪيلائي ته محسوس ئي ڪانه ٿيندي هئي.

شل نه گلوءَ جو ڪو دوست ۽ واقفڪار، بيمار ٿئي. بيمار ڪان وٺيڪ سڪ گلوءَ جي ڦٿي پوندو هو. بيمار جي ٿهل ٽڪور دوا درمل ڪان ويندي ڪاڌي پيتي تائين بندوبست ڪرڻ جڻ گلوءَ جو فرض هوندو هو. راتيون جاڳي پيرن پر ٻينو هوندو هو. گلوءَ جا دوست ڪي امير ماڻهو ڪونه هوندا هئا، اهي هن جهڙائي غريب هوندا هئا. ٻاهران ڪو سندس مهمان اچي سهي، هو ان جي پنهنجي حال سارو ڏاڍي آجيان ڪندو هو. هٿ جو به ڇوٽ هو. ضرورت وقت ٻين ڪي سؤ يا پنجاھ اڌارا به ڏيئي ڇڏيندو هو. هو اڌارا ته ڏيئي ڇڏيندو هو پر هو هيڪر ڏئي پوءِ پڇاريندو به ڪين هو. ظاهر آهي ته هن دؤر ۾ جتي گُهرجائو گهڻا آهن اتي ڪيترائي گلوءَ جا قرضي هئا. گلوءَ جا دوست چوندا هئا ته گلوءَ جا ڪيترائي پئسا ڏسٽا وائسٽا ماڻهو به ڪائي ويا آهن. پر گلو پاڻ، جي اهڙي ڳالهه نڪرندي به هئي، ته چوندو هو ته ”ادا منهنجا آهن حق حلال جا پئسا ۽ مايا آهي هٿ جو مير، جيڪو ٻين جي آئيءَ ويل ۾ مدد نٿو ڪري سو سچ پچ ته انسان ناهي. هوندي تي هونگار آهي. جن وٽ هوندا آهن، جن وٽ هوندا آهن سي ته مون کي گهر ويٺي پهچائي ويندا آهن، باقي جن وٽ ڪجهه هوندو ئي ڪونه تن تي ڪهڙي ميار؟“

گلو ڳالهين جو ڳهير هو، ته ساڳئي وقت ڪچهريءَ جو به ڪوڏيو هوندو هو. چرچي پوڳ ۽ ڳجهارتن ۾ ته ڪنهن کي وٺ ڪونه ڏيندو هو. جتي گلوهوندو هو، اتي محفل متل هوندي هئي. الله سائينءَ جتي هڪ غريب گلوءَ کي ايڏين خوبين سان نوازيو هو، اتي قدرت جي ستم ظريفي ڇئبي، جو گلوءَ ۾ هڪ وڏو عيب پڻ موجود هو. هونءَ ته هرڪو

انسان عيبن هاڻو آهي پر ساڳئي وقت تہ انسان جي قدر ۽ قيمت جو ڪاٿو بہ ڪير ڪري؟ گلو تہ سارو سون هو، منجهس جي عيب هو تہ صورت جو- ڄائي ڄم ڪان هن جو مٿيون چپ ٻن هنڌان چيريل هو. انهن چيرن مان هن جا وڏا وڏا ڏند پڌرا پيا ڏسبا هئا. هن جي شڪل هيڪر تہ ڊيڄاريندڙ پئي لڳندي هئي. بس انهيءَ عيب کان سواءِ هن جو ٻيو سڄو سارو جسم عام انسانن جهڙو ئي هو. سهڻا تہ ٿوهر بہ پيا آهن. ظاهري سهڻي صورت ۾ تہ شيطان بہ آسانيءَ سان روپ سروپ جي چادر اوڍي فرشتو ٿيو پيو هلندو آهي. اهڙي سونهن ۽ صورت کان گلو بنهہ وانجهيل هو. پر هو سيرت جو اهڙو ئي تونگر هو. هو هر هنڌ ماڻهن جي وچ ۾ ويهڻ وارو هو. هن جي هر هنڌ آڌر ڀاءُ ٿيندو هو. البت دنيا ۾ پنج ئي آڱريون برابر ڪينهن، ڪي ڪي نيچ ۽ بيوقوف انسان هن کي 'چپو چپو' بہ ڪري ڪوٺيندا هئا. چپو چوڻ واري کي بہ گلو ڪلي، ڪونہ ڪو نہ پهه جواب ڏيئي، هن جي مرلي بند ڪري ڇڏيندو هو. ڪيڏيءَ مهل ڪي گستاخ دوست گلوءَ جي قميص پٺيان ٽاچني يا ڪانٽي سان ڪپڙي جي ريڙ اٽڪائي، پڇ ناهي، تماشو ڪندا هئا. پر جڏهن گلوءَ کي اها خبر پوندي هئي تہ هو ڪلي ڪنهن نہ ڪنهن ڏانهن نهاري ميڇ ڏيئي چوندو هو. ”اک ۾ آهين اک ۾“ ۽ پوءِ تہ گلوءَ جي بدران ڪو ٻيو تماشو ٿي پوندو هو.

هڪڙي دفعي جو واقعو آهي. اونهاري جي موسم هئي. رات جو ڪچهري متل هئي تہ مجلس ۾ هڪَ نام ڪنئي شيديءَ کي، ڪٺي تي ڪتي، جو اچي گلوءَ سان چرچن ۾ دوبدو ٿيو. واري وٽي شروع ٿي ويئي.تئي ڪان بہ بنهہ ڪارو، نڪ منو ۽ ڊول بلاڙو ٿيندي، گلوءَ کي وٺ ئي نہ ڏي. ڪافي وقت گذري ويو. ڪلي ڪلي سيئي ڪيرا ٿي پيا. گلو بہ هرون پرون کو ويل ڪين هو: رکي رکي اهڙي ٿي هنيائين، جو سوناري جا سؤ ڏڪ ۽ بس لوهار جو هڪڙو ئي گنج. شيديءَ کي ڪٺي تي ڪتي سو ڪيائين گلوءَ جي چپن تي چرچو. انهيءَ تي گلوءَ وراڻيس، ”ڏاڏا، آءٌ تہ تنهجي قوم ۾ رڳو هڪڙو اتفاق سان ڪريل نڪتس پر تنهنجو تہ سڄو سارو نسل، چو ٻُوٿ سڄايو ۽ منهن تي رنگ هنيو پيو هلي......“ پوءِ تہ ٽهڪڙن جا هوڪرا پئجي ويا، سيئي ڪل ۾ ونجي ويا ۽ هو شيدي پاڻ بہ کل ۾ ٻڌي ويو ۽ جڏهن سامت ۾ آيو تڏهن هٿ ٻڌي چوڻ لڳو، ”گلو باشا، گلو باشا، بيشڪ تون استاد آهين.“

هڪڙي ڏينهن گلوءَ کي آفيس مان هڪ ليٽر مليو. اهو ليٽر سول سرجن کي ڏيڪاري، گلوءَ کي فٽنيس جو سرٽيفڪيٽ وٺڻو هو. گلوءَ کي جڏهن اها خبر پئي تڏهن چوڻ لڳو آءٌ ماڳهين نوڪري ٿو ڇڏيان. اهڙي نوڪري گهوري جا سٽڻ لهرائي. گهڻي سمجهائڻ کان پوءِ نيٺ همراهہ دل ٻڌي وڃي ڊاڪٽر جي اڳيان پيش پيو. ۽ ٻئي ڏينهن تي فٽنيس جو

سرٽيفڪيٽ وٺي آيو. هو سرٽيفڪيٽ ته وٺي آيو پر گلوءَ جا دوست گلوءَ کي ورائي ويا. آخر هن پيرائتي ڳالهه ڪري ٻڌائي: چيائين، ”ڊاڪٽر مون کي برابر چيو هو ته اندر هل، مون چيو مانس سائين معاف ڪريو. مون کي اتي ئي ڏسو. پر جڏهن مون کي چيائين ته جلدي ڪر ڪپڙا لاهه تڏهن هٿ ٻڌي چيو مانس سائين آءٌ غريب ڪليٽري جي ڪرسي تي ڪونه وهندس. آءٌ ته پٽيوالو آهيان. عمر ۾ تنهنجي پيءُ جيڏو هوندس. پيءُ جيڏي سان اهڙي جٺ توکي ڪيئن ٿي جڳائي، پوءِ ته ڊاڪٽر کلي پيو، ۽ چيائين بيشڪ مڙس مانجهي تو ڏسجين!“ سو گلو فٽنيس جو سرٽيفڪيٽ اعتبار ڪريو نه ڪريو وٺي ائين آيو.

ٽڏو گهڙو پاڻ کي چانورَ ۾ رڪائيندو آهي. گلو هونءَ هو ته، دودستو جٺ، پر هن جهڙو ايماندار ۽ فرض شناس ماڻهو ڳوليو نه لڀيدو، آفيس ۾ نائڪ جي جاءِ خالي ٿي ته صاحب گهرايس ۽ پڇيائينس ”گلو، نائڪي ڪندين؟“ ”جيڪا سائينءَ جن جي مرضي!“ گلوءَ جواب ڏنو، پر وري اتي جو اتي چيائين، ”سائين آءٌ جتي آهيان اتي نيڪ آهيان. باقي رهيو ڪم سو هڪل ڪري ڏس.“ ”گلو، تون هاڻي پوڙهو ٿي ويو آهين،“ صاحب همدرديءَ وچان چيو. ”هائو سائين سيڪا ڳالهه وهيءَ ۽ عمر سان آهي. اڄ به ڪنهن سان ملهن جي جوڙي ڪرائي ڏسو.“ خبر ناهي صاحب کي کهڙو ريچڪ آيو سو پٽ تي ٽنگيل گهڙيال ڏانهن اشارو ڪري پڇيائين، ”گلو هينئر ڪهڙا لڳا آهن.“ ”سائين هينئر ته سيئي لڳي ويا آهن.“ ”سو وري ڪيئن“ صاحب وري پڇيس. ”سائين اهو هيئن آهي، جو آءٌ ته رڳو سال ڳڻي سگهندو آهيان. حقيقت اها آهي ته وقت کي اڄ ڏينهن تائين ڪوبه ڏسي نه سگهيو آهي. فيشن خاطر هرڪو ڪٽيو ٻانهن ۾ واچ ٻڌي. آءٌ ته پٽيوالو آهيان. مون کي وقت جي کهڙي ضرورت!“ خبر ناهي صاحب ڪيترو وقت، گلوءَ جا گفتا ٻڌندو رهيو، پر پڇاڙيءَ ۾ صاحب کيس ٻڌايو ته ”گلو ايندڙ مهيني کان توکي نائڪ جو پگهار ملندو.“

چئن پنجن ڏينهن کان دستور جي برعڪس گلو پريشان نظر اچڻ لڳو. پڇڻ تي گلوءَ ٽڏو شوڪارو ڀري ٻڌايو، ”سائين، منهنجو هڪڙو پاڙيسري دوست بيمار آهي. بيماري سيماري ته هر ڪنهن کي ٿئي ٿي. هن کي به مهينا ٿي ويا آهن. کٽ تي سمهي ڳري ڪندا ٿي ويو آهي. هاڻي ته ڪاڏو به ڪائي نٿو سگهي. غريب جو ڪوبه اوهي واهي ڪونهي. مزوري ڪندو هو. جيڪا ميڙي چونڊي هيس سا ته ڪڏهوڪي خلاص ٿي وئي اٿس. بروقت ته مون کي خبر ئي ڪانه پئي. ۽ هاڻي ته ڪيترن ئي ڊاڪٽرن جون دوائون پياريون اٿومانس پر ڪو فرق ئي ڪونهي. توبهه توبهه، خدا جا ڳجهه خدا پاڻ ڄاڻي. ويچارو غذابن ۾ آهي. مون ڪان ته هاڻي ڏٺو به نٿو ٿئي. آءٌ ته منجهي پيو آهيان. سائين اوهان کي ڪو سنو ڊاڪٽر

سجهي؟ ثواب ٿيندوَ. مون تہ پنهنجي وسان گهڻايو ڪونهي....." "گلو، ڀلا فلاڻو ڊاڪٽر ڀڙو اٿئي؟" "هائو سائين، هائو، انهيءَ بہ ڏھ ڏينهن دوا ڏني. يارنهين ڏينهن چيائين تہ "گلو هاڻي تنهنجي دوست کي دوا جي نہ پر دعا جي ضرورت آهي! سو سائينءَ جو ٿو ڀڏايان تہ پاڙي جي سيني معصومن کي کارايو اٿم، فقيرن کي خيرات بہ ڏني اٿم. سچي ساڳئي ڊاڪٽر ٻي صلاح بہ ڏني هئي تہ هن کي سول اسپتال ۾ داخل ڪرايان. هو بہ غريب ۽ آءٌ بہ مڙس مولائي. ڇا ڪريان. هتي گهر ۾ آهي تہ ڳالھ سولي آهي. اسپتال ۾ ويندو تہ اکين کان پري هليو ويندو. خير آءٌ تہ روز رات جو نماز پڙهي هن لاءِ دعا گهرندو آهيان. هو دانا بينا آهي ضرور ٻڌندو، هو ضرور ڏسندو."

اڄ جمعي جو ڏينهن هو. گلو نوان ڪپڙا پائي ٺاٺ تي آيو هو. اڃا اڌ ڪلاڪ ئي ڪونہ گذريو هوندو، جو گلو مون کان موڪل وٺڻ آيو. مون ڇرڇو ڪندي ڪائنس پڇيو هو، "گلو ڪنهن سان انجامي آهين ڇا؟" مرڪي ٻڌاڻ لڳو، "سائين، اُهو زمانو ۽ اهڙو دؤر تہ گذري ويو." هاڻي تہ رات جو روز ذڪر ڪندو آهيان." سائين آءٌ وڃان ٿو، او، هُن ڳوٺ واري حڪيم وٽ. لاثاني طبيب آهي. نہ رڳو ايترو پر هو نهايت پرهيزگار ۽ خدا پرست پهتل درويش پڻ آهي. انهيءَ کان هن ويچاري مڙهي، پاڙيسريءَ لاءِ دوا وٺندس- سائين مهرباني ڪري موڪل ڏيو. متان گاڏي ڇٽي نہ وڃي. سائين پري ڪونہ ٿو وڃان، ٽن چئن ڪلاڪن ۾ موٽي ايندس."

انهيءَ رات دستور موجب آءٌ پنهنجي گهر ستو پيو هوس، تہ ڪملهو دروازي کي ڪنهن زور زور سان ڪڙڪايو. اکيون مهٽي اٿي دروازو کوليم. سامهون هڪ شخص زاروقطار روئي رهيو هو. هو گلوءَ جو دوست هو. آءٌ دهلجي ويس. نيٺ دل جهلي پڇيو مانس، "هيڏيءَ مهل ۽ هت! خير تہ آهي، روئين ڇو ٿو؟" منهنجو ايترو چوڻ هو، هو وڏيون وڏيون اوڇنگارون ڏيئي روئڻ لڳو ۽ پوءِ جڏهين ڪجھ ڍرو ٿيو تہ سڏڪا ڀريندي چيائين:...... سائين گلو باشا، گلو باشا..... ڳاڙهو گهوٽ ٿيو وينو آهي..... هلو تہ هلي هار پايونس..... توهان کي سڏي پيو...... سائين گلوءَ اسان کان موڪلايو بہ ڪونہ...... سائين گلو..... گلو مري ويو آهي....."

منهنجي پيرن هيٺان جڻ زمين کسڪي وئي. صبح جو تہ هو مون کان موڪلائي ڳوٺ ويو هو. ڇي "پاڙيسري حڪيم کان دوا آڻيندس." گلوءَ جي شڪل بار بار منهنجي اکين اڳيان ڦرڻ لڳي. مون جيئن گهران اٿي در کوليو هو، تيئن ئي هن دوست سان گلوءَ جي گهر ڏانهن ويس. غريبن جي محلي ۾ گلوءَ جي ڪوٺڙيءَ اڳيان غريبن جو انبوھ گڏ ٿيل

هو، هر ڪنهن جون اکيون آليون هيون، ننڍا وڏا، زالين مڙسين سڀئي روئي رهيا هئا. آءٌ دير سان پهتو هوس. تنهنڪري پڇاڙيءَ جو ڪانئس موڪلائي به ڪين سگهيس. گلو پنهنجي بيمار پاڙيسريءَ لاءِ ڳوٺ جي حڪيم کان دوا وٺڻ ويو هو. پاڙو به پنهنجي ڪيسي مان ڪڍيو هئائين. گلو غلطيءَ وچان ميل گاڏيءَ ۾ چڙهيو هو. اها اسٽيشن ننڍي هئي. اها ميل گاڏي اتي بيهڻي ڪانه هئي. انهيءَ ڏانهن نيرن به ڪانه ڪئي هئائين. چيو هئائين ته ”اڃهو ٿو بي گاڏيءَ ۾ موٽي اچان.“ خير، گلوءَ جا ڪي ڏينهن پورا ٿي آيا هئا. هو جيئن هلندڙ ميل گاڏيءَ مان ڳوٺ واريءَ اسٽيشن تي لٿو، تيئن خبر ناهي ڪيئن ان جي هيٺان اچي بلڪل قيمون ٿي ويو. اتفاق سان هن جي منهن وارو چيريل چپن وارو حصو بچي پيو هو، نه ته هوند هو سڃاڻپ به ڪين سگهجي ها.

بربت ۽ بهشت

اسين ٽيئي هڪ ننڍڙي ڳوٺڙي کان واپس حيدرآباد موٽي رهيا هئاسين. موٽر، دوست جي هئي. هن ڊرائيور کي ڏاڍيون پارتون ڪيون. ڊرائيور مشڪندي چيو، ”سائين رکو الله تي... موٽر نئين ۽ نيڪ ناڪ آهي، ٽانڪي پيريل آهي، دعا ڪجو.

دراصل وڃڻ انهيءَ ڪري ٿيو هو، جو هڪ دل گهرئي دوست دعوت ڏني هئي. هن دوست پنهنجي دستوري مهمان نوازيءَ جا حق بجا آندا. ڪاڏو پيتو. ونڊر، ڪچهريون، راڳ روپ..... پر اسين ٽيئي شهر جا ماڻهو، پوئتي جي ڇڪ ۽ دنيا ادريءَ جا ڪم ڪار، لاچار ٽي راتيون مزا ڪري. چوٿين ڏينهن دوست کان موڪلائي، وري اچڻ جو واعدو ڪري، ڪيس خدا حافظ چئي، اچي موٽر ۾ ويناسين.

هو وڏي پروسي سان اچي اسٽيئرنگ تي وينو ۽ الله توهار ڪري گاڏي هلائڻ شروع ڪيائين. هو اڳيان اڪليو هو ۽ اسين ٽيئي دوست، اڪبر، اختر ۽ آءٌ پنيان هئاسين. اختر وچ ۾ هو. ۽ آءٌ اڪبر پاسن کان هئاسون. اختر ته ڪتابن جو ڪيڙوآهي، سو ڪتاب ڪولي پڙهڻ لڳو. اڪبر آرٽسٽ جو ٿيو، سو دريءَ کان ٻهراڙيءَ جي نظام ڏسڻ ۾ غرق هو ۽ آءٌ.... خالي ذهن هوا، ويران ۽ جابلو علائقو.... موٽر واقعي تيز هلي رهي هئي.

اڪبر پنئين پاسي واري شيشي مان پنتي نهاري رهيو هو. اختر کان رهيو نه ٿيو. هن چيو ته، ”اڪبر ڇاکي پيو تڪين.“

اڪبر سڌو ٿيندي ۽ اکيون پوريندي چيو، ”هن بربت ۾ اهو ٻبرن وارو جهڳٽو، هينان چانولي ۾ بَرين ٻڪرين جو ولر ۽ پريان جلبن جي قطار ۽ مٿان صاف نيرو آسمان......

فلسفاني انداز ۾ اختر چيو، ”واهه واهه.... قدرت ڪيڏي نه فياض آهي، بربٽن ۾ به منگل لڳا پيا آهن. رڳو ڏسڻ لاءِ اکيون هجن......“ موٽر الائجي بيني هئي يا هلي پئي. البت رستو نهايت ئي تيزيءَ سان ويڙهجي رهيو هو. مون وري سئيءَ ڏانهن ڏٺو..... هن دفعي رفتا واري سئي اسي ۽ نوي جي انگن تي لڏي رهي هئي. مون اختر ڏانهن ڏٺو. هو ڪتاب پڙهڻ ۾ مصروف هو ۽ اڪبر پر واريءَ دريءَ جي شيشي مان شايد جبلن جي قطار جو مشاهدو ڪري رهو هو. موٽر رستي جي ورن وڪڙن تان وچ وانگر وراڪا ڏيندي اڳتي ڪاهيندي پئي وئي، ته...... ته اوچتو وڏو نڪاءُ ٿيو. بريڪ جو چرڙاٽ ٿيو، موٽر به اجا بيني مس ته ممونءَ چيو، ”سائين ٽائر ڦاٽي پيو آهي. ڊرائيور هيٺ لٿو، اسين به هراسجي ٻاهر نڪتاسين.

ممونءَ چيلهه تي هٿ رکيو، ٽائر کي ڪاوڙ مان ڏسي رهيو هو. جڻ چئي رهيو هجي تہ ’رستي ناهڻ وارن جي اهڙي تهڙي، نوان نکور ٽائر ڦاڙيو ڇڏي.....‘ هن چيلهه کان هٿ هيٺ ڪري موٽر جي مشين وارو پاسو کوليو ۽ ذري پرزي کي جانچيندي فيصلي واري اواز ۾ چوڻ لڳو تہ سائين ٽائر تہ مون وٽ ٻيو بہ آهي. پر مشين جي مرامت ۾ ٻہ ٽي ڪلاڪ ضرور لڳي ويندا، ترسو ابي ٿو ڪري وٺان. حيدرآباد هاڻي رڳو هڪ سؤ ميل وڃي رهي آهي.“

اسين ٽيئي ٽٻيءَ ۾ پئجي وياسين تہ ڇا ڪريون ڇا نہ ڪريون. هيءُ رستو صفا سڃو هو. حيدرآباد جلد پهچڻ لاءِ ڪنهن بہ سواريءَ جو آسرو ئي ڪون هو. البت رستي جي ساڄي پاسي آبادي هئي. ٻاجهر سنگن سان جنجهي پئي هئي ۽ پريان پيهي تي ڪو ڪانپاٽيءَ سان جهار هڪلي رهيو هو. رستي جو ڪاٻو پاسو بلڪل بربٽ لڳو پيو هو. جهاز وارو مڙس لهي، سڌو اسان ڏانهن، ويجهو اچي بيٺو. چيائين، ”سلام عليڪم. پائي پلي ڪري آيا.“ اسان ٽنهي وعليڪم اسلام چيو. اسان چيو. اسان مان هڪڙي ڪانئس پڇيو تہ ”ادا هيءَ ٻني ڪنهن جي آهي. نالو ڇا اٿئي؟“ ”سائين ٻني تہ منهنجي آهي. نالو پنهون اٿم..... پر سائين اوهين شهر جا ماڻهو هتي قسمت سان آيا آهيو. رستي تي نتا نهو، مون پيهيءَ تان موٽر جو رنگ پي ڏٺو...... خدا خير ڪندو پريان اوطاقڙي بہ آهي..... جيسين موٽر تيار ٿئي، توهين اتي هلي ٽڪ پجو.“ (اختر، اڪبر کان پڇيو تہ ”ڪهڙو خيال آهي؟ خيال نيڪ آهي. هلو تہ هلي نظارو بہ ڪريون ۽ جيسين موٽر نهي.....)

”ممون، اسين هن همراهه سان هلون ٿا.“ مون واچ ڏانهن نهاريندي چيو، ”ممون“، ڇهہ ٿا لڳن ۽ رات پوڻ کان اڳ ۾ هتان نڪري هلون. ڪيئن سچي ٻڌاءِ!“ ”سائين الله ۾ آسرو آهي. توهين پلي هلو. موٽر تيار ڪري اوهان کي اطلاع ڪندس.“ شام جو پويون پهر هو، سج لهڻ ۾ اڃا ڪجهہ دير هئي. پر ڏينهن لڙي ٽڏو تي ڇڪو هو. پنهون اسان کي ٻنيءَ جي وچان وني پئي هليو. ٻاجهر ۽ اُبس جي هڪ وٽندڙ خوشبوءِ اسان کي وڪوڙي ويئي ۽ اڳيان پنهون چپ چاپ هلندو پئي ويو، تہ ڪي پکي پڙڪو ڪائي اڏامي ويا. اڪبر پڇيو، ”پنهون، اهي ڪهڙا پکي هئا؟“ پنهونءَ فقط ايتري ورندي ڏني ”اهي ٻاٽيڙ آهن. ٻاجهر جو ٻور پڪو ٿيڻ تي آهي ۽ اهي اَنَ جا ويري آهن.“

ٻني پوري ٿي تہ سامهون هڪ نار ۽ ان جي پرسان ڇاپراٽيون چنو نظر آيو. ڇني جي مٿان ست گلي ۽ توريءَ جي ول جهنجهيل هئي. پريان هڪ ڪشادو باغ. ترتيب وار ڇٻر جا زمردي ٻارا.پنهونءَ سڌو ڇني ڏانهن رخ ڪيو. ويجهو پهتاسين، تہ ڪچي پٽ تي ڇٽڪار

جي واس اسان جو آڌرڀاءُ ڪيو. اسين اتي پيل ڪٽن تي ويناسين مس، تہ سامهون هڪ پير مرد ايندي نظر آيو.هو باغ واري پاسي کان نڪتو هو. پريان، تمام پريان، شايد ڪو ڳوٺڙو هو. نار ۾ ڊِڳو ٻڌل هو، جيڪو اسان کان لاپرواهہ پئي ڦريو. کوهہ جي شفاف پاڻيءَ جي هلڪي گڙگڙاهٽ جو چمڪار، ڊِڳي جي ڳچيءَ جي چڙي جو منو آواز، ۽ هڪ پاسي نسريل ٻاجهري ۽ سامهون طلسمي باغن جي ٿڌي صاف ۽ پاڪيزه فضا..... اسين ٽيئي ڪنهن هوش ربا سرزمين جي طلسمي دنيا ۾ جڻ سراپجي ۽ مندجي ويا هئاسين. سجُ دور اولهہ پاسي ٽامڻي ٽاندن جو ويس ڍڪي ڪنهن فنڪار وانگرافق ۾ گلاب جي ورڪا ڪري رهيو. شفق جي سرخ لالاڻ زمين کي جڻ مينديءَ رتڙو ڪري رهي هئي. تہ هو پير مرد، پريو مڙس، السلام عليڪم چئي اسان ڏانهن ويجهو آيو. هن جي ميري ٽِڪنِ واري ٽوپي هن جي هٿن ۾ هئي. منجهس ڪا شيءِ هئي. پرسان اچڻ تي اسان ڏٺو تہ هن جي صحت مند چهري تي زماني ۽ وقت جا هلڪا نشان.... ليڪا ۽ گهنج..... هن کي بگاڙڻ جي بدران بزرگي عطا ڪري رهيا هئا. هن جي اکين ۾ ازلي نور جي چمڪ هئي. گوڏ ٻڌل. موڪري ۽ اگهاڙي ڇاتي، مٿي ۽ ڏاڙهيءَ جا وڪريل وار، اجاريل چانديءَ جي تارن وانگر چمڪي رهيا هئا- هن ٽڪن واريءَ ٽوپي مان اسان کي ٽانگر جي گلن جي مٺ مٺ ڏني، تنهن کان پوءِ جلدي وري هڪ گلاب جو گل ڏنائين. ٽانگر جي خوشبوءِ سان چنو واسجي ويو. گلاب جا گل تہ هر ڪنهن ڏٺا آهن. پر اهڙن رنگن جا گلاب" ڪارو، وانگڻائي ۽ رتول ڳاڙهو"..... اسين حيران ٿي وياسين. هو هيٺ منجيءَ تي ويهي پڇڻ لڳو، "جيءُ سائين، خير جون خبرون چارون ڏيو!" "جيءُ" اختر چيو، "هن رستي جي ڇيڙي تان نڪتاسين، ويا هئاسين رئيس وٽ، حيدرآباد پئي موٽياسين تہ موٽر خراب ٿي پئي. پنهونءَ چڪ ڪئي، هتي پهتاسين، موٽر نهندي ئي جوڳي رمتا پلا."..... چاچا..... اسين .... ائين سمجهہ تہ مسافر آهيون."..... "ابا...... برابر هن دنيا ۾ هرڪو مسافر آهي، هن ٿڌو ساهہ پريندي چيو." پنهونءَ ٻڌايو، "سائين چاچي جو نالو پيرل آهي. (ڏٽيءَ جو ڏنو سڪي هوس. پر هاڻي.... هيءُ اڪيلو) ۽ اهو پر وارو باغ سندس سيڪجهہ آهي. ڏسو تہ هن بربٽ ۾ اڪيلي سر.... پيرل پورن پنجاهن سالن کان پنهنجو هيءُ بهشت ناهيو آهي. ڏسو تہ ڇا چا نہ رکيو اٿس!" چاچو پيرل نهاري تہ اسان ڏانهن رهيو هو، پر هن جون نظرون ۽ نگاهون ماضيءَ جي خلاف ۾ الاجي ڇاکي ڳولي رهيون هيون. پنهونءَ چيو "سائين باغ ضرور ڏسو." اسين ازخود اٿي بيناسون. اڳيان پيرل ۽ پٺيان اسين، باغ جي وچ ۾ بيهي پيرل چيو. "سائين، اوهين ٿيا هلندا مسافر..... ڏسڻ ۽ ڪري ڏيکارڻ ۾ وڏو فرق آهي. هن باغ جي ڇپر ڏسو، غاليچو آهي نہ،

هتي هر قسم جو گل موجود آهي. چميا، چمبيلي، موتيو، مگرو..... نرگس، سوسن ۽ گينڊو ۽ گلاب تہ هر رنگ جو اوهان کي هتي، هن ملڪ ۾ نہ ملي يا ڏسڻ ۾ نہ اچي تہ منهنجو نالو پيرل ڪونهي...... اڪبر پيرل جي ويجهو اچي چيو. ”چاچا ڪمال آهي..... آخر تون هيءُ سيڪجهہ..... هيترو ڪشالو....... چاچي لاءِ ۽ ڪنهن جي لاءِ پيو ڪرين.....“ سائين اهو هڪ وڏو داستان آهي. مون دنيا ۾ رهي سک بہ ڏٺا ۽ ڏک بہ ڏٺا.... آءٌ جيئرو ئي انهيءَ ڪري آهيان،جو شونق سان محنت ٿو ڪريان. هيءُ ڪوهہ، اهو ڍڳو، هن باغ جو هر هڪ ٻوٽو، گل ۽ وڻ وڻ سان منهنجون يادگيريون ڳنڍيل آهن....“ ائين چئي، پيرل وري اڳتي هلي بيهي چوڻ لڳو ”هيءُ وڻ ڏسو تا.... سڃاڻو- توهين شهر مان آيا آهيو..... مون وٽ ديس بديس جا وڻ آهن. اهي هتي ڪيئن آيا ۽ ٿيا... پنجاهہ سالن جي محنت آهي. هي ڏسو املداس، ڪچنار، چڪو، جٽڪ فروٽ، بادام، گل مور، آنوارا ۽ اڪروٽ..... هُنن انبن جو هر ڪنهن وڻ ۾ چاليهہ يا پنجاهہ قسمن جا انب ٿا ٿين.....“ سو وري ڪيئن.....! بيروءَ منهنجي اٽڃاٽائيءَ تي خوش ٿيندي چيو، ”ابا اها سولي ڳالهہ آهي. انب جي شاخن ۾ قلم هڻبو..... پر مون ڪان پڇ تہ هتي اڪروٽن ۽ بادامن جا وڻ ڪيئن ٿيا؟“ آءٌ ٿبيءَ ۾ پئجي ويس ۽ سوچڻ لڳس تہ هن اڪيلي شخص.... ڪيڏيون نہ محنتون ڪيون هونديون! اختر ۽ اڪبر وائڙن وانگر باغ جي ذري ذري تي نظر ڦيرائي رهيا هئا.... تہ پيرل چيو، ”ابا محنت سان هيءَ زمين سوني ٿي سگهي ٿي.“

.... سج لهي چڪو هو، اوندهہ وڌندي تي ويئي ۽ الاجي ڪٿان ۽ ڪيڏيءَ مهل ممون اتي اچي بيٺو هو. هن چيو ”سائين، موٽر تيار آهي. هلو رات پئجي ويندي.“ ۽ اسين ٿيئي دوست باغ تي آخري نظر ڦيرائيندي. پنهونءَ ۽ پيروءَ کان موڪلائي، اچي موٽر ۾ ويٺاسون.

ايڏو عظيم......!؟

چوندا آهن تہ جيل جي دنيا ئي نرالي آهي. هوندي تہ پوءِ ڇا؟ ”چو ۽ ڇا“ جا اکر تہ انسان کي ازل کان عطا ٿيل آهن...... پر وري جيل جا سپاهي، ننڍو عملو، وڏا آفيسر، تن جي ڪهڙي واکاڻ ڪجي.....! ضرور نرالا ئي هوندا.... هن جيل ۾ اٽڪل ٽن هزارن کان مٿي قيدي هوندا. قيدي بہ تہ انسان آهن، جيڪي جيل ۾ رهن ٿا. اهي انسان سيئي گنهگار آهن. ضرور ڪو انڌو ابتو ڪم ڪيو هوندائون. واقعي سڀ مجرم آهن ۽ ڏوهاري آهن. چوندا آهن ”سيد سپاهي غضب الاهي“ پر جيل جو سپاهي، تنهن جو اندازو رڳو هڪ قيديءَ کي ئي نصيب آهي، ٻيا اجا اجرا انسان سيئي انهيءَ حقيقت کان محروم آهن. آءٌ تہ سچ پچ هڪ قيدي آهيان- اهو قيدي، جو هڪ وڏي الزام هيٺ اندر آيو آهيان. وڏو گنهگار آهيان. پر هن دنيا ۾ ڪهڙو اهڙو انسان آهي، جو گنهگار نہ آهي. ڪير آهي جو پاڻ کي سَتي جَتي ٿو سمجهي! گناهہ ۽ ثواب تہ مسئلا آهن پرهيزگارن جا- ڇڏي ٿا ڏيون ان ڳالهہ کي.

مون کي ڦري لٽي فقير ڪري هٽين خالي اندر اماڻي ڇڏيائون. پر جڏهن منهنجو ساٿي ۽ دوست ساڳيءَ تهمت ۽ ساڳئي ڏوهہ ۾ اندر آيو تہ وڏي مان شان سان اندر آيو. صوبيدار صاحب ۽ هو اڳيان اڳيان گڏ پاڻ ۾ ۽- پريان سپاهي- پهرين تہ سمجهيم تہ اهي سڀ گهمڻ آيا آهن، پر مون کي تہ اڳئي ٻڌايو ويو هو تہ يعني منهنجي دوست جا بہ وارنٽ هئا، سو اُن کي پاڻ سان ڏسي خوش بہ ٿيس. صوبيدار مرڪي چيو تہ ”هاڻي تہ جوڙي ٿي. مزي سان گذرندي.“ واهہ واهہ! مزي سان گذرندي جيل ۾! دل ۾ چيم.

صوبيدار صاحب ڏاڍو وائڙو پئي معلوم ٿيو. هو وجهہ ملندي ئي اسان وٽ ايندو هو ۽ دلداريون ڏيندو هو. فرمائش تي بسڪوٽ، سگريٽ، ڪپڙا لٽا گهرائي پيو ڏيندو هو. شڪل جو سانورو، قد جو ڊگهو بت ۾ ڀريل ۽ چهرو پروقار، صوبيدار واريءَورديءَ ۾ ۽ مٿان ڳالهائڻ ۾ منڙو منڙو، بس جيءَ ۾ جايون ڏجنس. اسين سندس اچڻ جو انتظار ڪندا هئاسين ۽ دل ئي دل ۾ سندس ساراهہ ڪندا هئاسين. اسين چوندا هئاسين واقعي هو صوبيدر ۽ سو بہ جيل جو صوبيدار، تہ آهي، پر هڪ دردمند دل رکندڙ فرشتو ۽ هڪ عظيم انسان ئي آهي. هن جي لاءِ ڪيئن نہ دل ۾ عزت پيدا ٿئي. جڏهن خبر پيس تہ جيل جي ماني اسان جا لاهہ ڪڍي ڇڏيا آهن، تہ يڪدم ڊاڪٽر کي موڪليائين. ڊاڪٽر مريضن وارو کاڌو عطا ڪيو. ٻين قيدين کان ڌار ڪري هڪ بهترين وارڊ ۾ رکيائين. انهيءَ وارڊ جا چارئي پاسا ڪليل هئا. مانيءَ کان پوءِ وهنجيو سنهجيو، هار سينگار ڪيو، وينا نَوَتِڻ ڪيڏندا

۽ يٽ هٽندا ۽ ٻيڙيون ساڙيندا هئاسين. هڪ دفعي تہ دوست ائين بہ چئي ڏنو، ”واھ مولا، تنهنجي مهرباني، ههڙا صوبيدار ۽ اهڙو جيل هجي، تہ رڳو پوءِ هڪ ٻي مهرباني ڪن، جو مصوريءَ جو سامان ڏين تہ پوءِ، تہ پوءِ، يا عمر پلي هتي ويهاريو وينا هجن! تاقيامت وينا هونداسين.“ انسان ڪي ڪپي بہ چا؟ ماني، اجهو ۽ زندگيءَ جو تحفظ، سو اهو سيڪجهہ اسان ڪي جيل ۾ حاصل هو. ڪير پيئندا هئاسين، انب ملندا پيا هئا. ڊبل روٽي ۽ چانهہ. هن جي مهربانين ۽ نوازشن جو تفصيل ڪهڙو ڏيئي ڪهڙو ڏيان. نيٺ بہ تہ هو هڪ سرڪاري ملازم آهي ۽ سوبہ جيل جو صوبيدار.

هو ڪنهن ڪنهن وقت هيڏي هوڏي نهاري پوءِ آهستي آهستي چوندو هو، ”خبر اٿو آءٌ ڪيڏو جوکم کڻي رهيو آهيان. توهان جي ڪري سيني جي اکين ۾ آهيان. هتي اچي ۽ پهچي هر هڪ قيدي، سپاهي، جمعدار، صوبيدار، ڊپٽيءَ کان ويندي سپرنٽينڊنٽ تائين وات ڦاڙيو وينا تڪين تہ ڪڏهن تي ڪا موٽي مرغي هٿ اچي. ڦر مار اهڙي، جو الامان! قيديءَ جي سٽڻ ڪنهن ڪي وٽي تہ لهرائي وننس. انهيءَ کان سواءِ چغل خوري ۽ چمچہ گيري. هتي هرڪو پيو هڪٻئي تي سڙندو پوسرندو آهي. ۽ جيئن ئي ڪنهن ڪي وجهہ مليو ناهي، ڏک هٽي پنهنجو پيٽ ڀري ڇڏيندو ۽ پوءِ ميجون مروڙي بنان اوڳرائيءَ جي سيڪجهہ هضم ڪري ويندو. پر پاڻ، توهين تہ دوست آهيو، توهان قسمت سان هتي آيا آهيو. دوستيءَ ۾ نوڪري چا، جي سر هليو وڃي تہ بہ ڪجهہ ڪينهي......“

صوبيدار صاحب جون اهي ڳالهيون تعجب ۾ وجهي ڇڏينديون هيون، ۽ ٻئي پاسي هن جي لاءِ اسان جي دل ۾ وڏيڪ عزت ۽ عقيدت پيدا ٿيندي هئي. هو اسان وٽ ڪڏهن تہ ڏينهن ۾ بہ ٽي دفعا ايندو هو، يا تہ وري ڏينهن جا ڏينهن گم ٿي ويندو هو. ۽ پوءِ وري موٽڻ تي خبر پوندي هئي تہ هو موڪل تي هو يا ٻاهر ڊيوٽيءَ تي ويو هو.

جيل ۾ وڏي جڻ ٿيندي آهي ٻيڙين يا سگريٽ پيئندڙن ڪي. ٻيڙين سگريٽن جي اجازت آهي پر ماچيس تي بندش. پوءِ شل نہ موالين جون ٻيڙيون ڪٽن يا ماچيس ڪٽي. جيل ۾ ماچيس لڪ چوريءَ ۽ رشوت تي ايندو آهي. جيڪو غريب هوندو بس تنهن جو الله واهي.

هڪ ڏينهن اهو صوبيدار صبح جو سويلو آيو. آءٌ نلڪي تي وهنجي رهيو هوس. هن مون واري دوست سان پاسي تي پئي ڳالهايو تہ وارڊن، دروازن بند ڪرڻ وارو قيدي، مون وٽ آيو. چي ”توهان جي سامان رکڻ وارو پلاسٽڪ جو ڇٻو ڏيو. توهان جو سامان آيو آهي.“ مون خوش ٿيندي چيو هو، ”اندر ڪوليءَ ۾ پيو اٿئي. سامان لاهي کڻي وڃ.“ آءٌ وهنجي موٽيس تہ صوبيدار صاحب وڃي چڪو هو. آءٌ ڪپڙا پائي، سگريٽ دکائي، مزي سان پسار

ڪرڻ لڳس. نيٺ ٽڪجي ڪوليءَ اندر آيس. سامان ڪنڊ ۾ ٽڙيل پکڙيل پيو هو. ڪلاڪ اڌ گذري چڪو هو. نيٺ پنهنجي ساٿيءَ کان پڇيم، ”يائو، مون وارو ٿيلهو؟- ڇا ڳالهه آهي؟ نڪي وري ڪو نئون سامان ئي اچا پهتو آهي.“ هو مون وارو دوست ٿورو مرڪيو ۽ پوءِ چيائين ته، ”ادا تو وارو ٿيلهو. ٿيلهو ڪنهن صاحب کي وٽي ويو هو سو سمجهه- ته بس ڇٽو.“ منهنجي جسم تي جڻ وڄ ڪري پئي. نيٺ هوش آيم تڏهين سوچيم: ’ٿيلهي جي کهڙي راس هئي، اهو پلاسٽڪ جو ٿيلهو قيمت ڪيتري هئس، بس رڳو پندرنهن روپيا. منهنجي زال شوق ڪري لاهور مان گهرايو هو. هن هڪ ڏينهن به هٿ ۾ ڪين ڪنيو هو. بيوقوف ڪٽي جي، سامان وجهي موڪليو هئائين. خبر ناهي ڇا سمجهيو هئائين. شايد اهو ئي پاڻ کي پرپائڻ جي ڪوشش ڪري رهيو هوس، ته اوچتو منهنجي پرسان هڪ وڏو ڌماڪو ٿيو. منهنجون اکيون خودبخود پورجي ويون. آهستي آهستي سامهون صوبيدار صاحب جي عظيم سراپا ڏسڻ ۾ آئي. فرق رڳو ايترو هو، جو هن جا اڳيان به ڏند ڇپن وٽان ٻاهر سونڊ وانگر لڙڪي رهيا هئا. هن جي لونڊڙين وٽان سنگ نڪتل هئا. هن جون ٻانهون هيٺ پر سندن هٿن جي آڱرين جا وڏا وڏا ننهن زمين کي ڇهي رهيا هئا! مون چتائي ڏٺو ته هن جي وات جي واڇن مان رت وهي رهيو هو. اتي هن به مون کي سڃاتو، پر ڳالهائڻ جي بدران هو ٻڌا ٻڌا ٽهڪ ڏيڻ لڳو...... ها ها....... هي هي..... هو هو...... ها ها!

ابابيل

صفا! اڄو صبح ٿي ويو هو. ٻاهران انب جي وڻ تي ڪوئل رڪي رڪي ڪوڪاري رهي هئي. اولهه پاسي واريون نم جون ٽاريون ٽڏڪار واريون هوائون ۽ جهوٽن ۾ لڏي لَمي هيٺ مٿي ٿي جڻ ڪنهن کي اشارا ڪري رهيون هيون. اوڀر طرف سونهري سج جو شعاع پکڙجڻ شروع ٿيو هو. سپاهي پهريدار ڇهن جا ٽڪاءُ هنيا. اونهاري جي موسم هئي. صفا صبح ٿي ويو هو. سينٽرل جيل جي ڪوليءَ جي شيخن وارو دروازو جمعدار کولي ڇڏيو هو. پر چارئي قيدي اڃا ننڊ جي نشي ۾ هئا. هو ڪڏهوڪو جاڳيا ته هئا، پر ڄڻ موڳاٽيل موڳاٽيل هئا، بس ائين ليٽيا پيا هئا. هڪڙي قيديءَ جون اکيون کليل هيون، باڪي ٽن قيدين جون اکيون معصوم مکڙين وانگر بند هيون. اوچتو هڪ منڙو چرڙاٽ ٿيو.

چر- چر- رر- سجاڳ قيديءَ رڙ ڪري چيو ”اڙي مٿي تي ڏسو.“ مٿان ڇت جي هينيان ويهن پنجويهن ابابيلن جو ولر گهمرا ڏيئي رهيو هو. هڪڙو آواز ٻيو قيديءَ جي رڙ- ٽيئي قيدي اکيون کولي ڏسڻ لڳا. واقعي ابابيلن جو ولر بلڪل منظم طريقي تي ڪوليءَ جي اندر طوائف ڪري رهيا هئا.

قيديءَ نمبر پهرئين گهبرايل آواز ۾ چيو ”سائين، سائين منهنجا ساٿي اڄي ويا آهن. ڪو سبق ڏيون يا ڪجهه سيکاريون.“ ٻئي قيديءَ چيو، ”ڏسين نٿو پاڻ ۾ سڀ ابابيل گڏ ۽ هڪ ئي ٽولي ۾ آهن.“ ٽئين قيديءَ چيو، ”رنگ ته ڏسون- ڪارا آهن ڪارا، ڪارو ٻه ڪو رنگ آهي. پر پيٽ ۽ سينو ته اڇو اٿن- اندر جا ته اڇا آهن.“ ۽ ”اهو رنگ جنهن کي اوهين ڪارو چئو ٿا، سو ڪارو نه پر گهاٽيگ نيرو آهي ۽ نيري ڪنين کي جانچي ته ڏسو، سونهري نه پر مٿن سوني دز جو جڙاءُ ٿيل آهي. واقعي سندن ڪنين ۾ سونهري شعاع آهن. پر پڇ ته ڏسون. جهڙا عاج جا چپاني پنڪا.“ چوٿون قيدي اهو سڀ ڪجهه بنا هٻڪ جي چئي ويو.

ابابيل مٿي ڇت هينان باقاعدي ڪنيڙاٽيون تڪڙيون تڪڙيون هٽي ڪنهن خاص ترڪيب سان پرواز ڪري رهيا هئا. ڄڻ ته ڪنهن سائنسدان ننڍڙا ۽ ڦرنڊڙ راڪيٽ ناهي اُڏاريا هئا. يا ٿهوري اهي اڏامنڊڙ ابابيل وري ائين ئي لڳا جيئن ڪنهن جوهريءَ ڪو ٽڙڪنڊڙ هيرن جو هار ڇت هينان گولائيءَ ۾ پاٽاري ڇڏيو هو. چر- ر- چر- چين- چين جو آواز رڪي رڪي ڪوليءَ ۾ گونجڻ لڳو. سڏ ۽ پڙاڏي وارو قصو هو. خبر نه آهي ته هو قيدين کي خوش ڪرڻ لاءِ نغم سرائي ڪري رهيا هئا يا ماڳهين ڪنهن تارن واري ساز کي ڪنهن معصوم اوچتو

ئي اوچتو هلڪو ڏڪ هٽي لوڏي ۽ لرزش ۾ آٽي چڙيو هو. عجيب وايومنڊل هو. فضا دم جهلي گهٽجي رهي هئي. چار ئي قيدي ابابيلن کي ڏسندا ئي رهيا.
ڪا مهل گذري ويئي. ابابيل ڪوليءَ ۾ چڪر لڳائي رهيا هئا ۽ چارئي قيدي ڪين ڏسندا رهيا تہ پهرين قيديءَ چيو، ”اي ابابيلو! ابابيلو توهان فرعون جهڙي ظالم بادشاهہ کي شڪست ڏني هئي قرآن شريف ۾ بہ توهان جو ذڪر آهي. توهين پڪي پلي پار جا ساٿي رهيا آهيون. مرحبا ڀلي آيا- جيءَ آيا. اسان جي لاءِ ڪهڙو پيغام آندو اٿوَ. توهين سڀاڳا آهيو. اجهو اسان جي آزاديءَ جو پروانو پهتو ڪي پهتو. شل اسين چارئي ڇٽي وڃون..... ڇٽي آزاد ٿي وڃون- آمين آمين.“
ٻئي قيديءَ چيو، ”نوجوان نلهو سگهين دعائن مان ڪجهہ ڪين ورندو توکي، توهين آزاد ائين سولائيءَ سان ٿي نہ سگهندا. آزادي دعان سان ڪنهن بہ بني بشر کي اڄ ڏينهن تائين نڪا ملي آهي نڪا ملندي. ڏس هيءُاهي ابابيل سيئي گڏ آهن. گڏ آهن هڪ آهن. بابلا ڪٿيءَ جي مجني کي ڪڏهن ڪجهہ حاصل ٿيو آهي. پهريائين سيئي گڏجي هڪ تہ ٿيو. توهان جون ڪيتيرون جماعتون آهن- ڇو؟ بس، رڳو عهدن، پئسن خرچڻ ۽ اخبارن ۾ نلها بيان پيا ڇپيايو ۽ پوءِ پاڻ ۾ ئي وڙهي هڪ ٻئي جو خانو خراب ڪيو.... آزاديءَ جا پروانہ ٿيو. پنهنجا پراوا سڃاڻو ۽ پوءِ آزاديءَ ۽ وطن ٻئي اوهان جا آهن. پوءِ دنيا جون نعمتون ازخود اوهان کي عطا ٿينديون وينديون.“
”بس، بس هاڻ اهو واعظ بند ڪر.“ ٽئي قيديءَ چيو، ”هتي نہ پبلڪ جلسو آهي نڪو وري ڪا اسٽيج آهي. موقع پرست اقتدار لاءِ رڳو پيا واجهہ وجهو. توهان مطلب پرست سياستدانن تہ عام ماڻهن کي ڏوڪو ۽ فريب ڏنو آهي. مڪار، توهان ڇا ڪيو آهي. 25- 26 سال گذري ويا آهن. آهي ڪا اسان جي فقط هڪڙي منظم ۽ سياسي جماعت. ڇو. ڇو. ڏنا اٿئون توهان جا سياستدان. ڪٿي کي ٽڪر پور ڏيوتہ پڇ لٽڪائيندو. اڄ توهان مان ڪيترا انهيءَ ٽڪر پور ڪري ڪرسيون والاريو وينا آهن. بي شرم ۽ بي حيا-“ ٽئي قيديءَ جون اکيون ڳاڙهيون ٿي ويون هيون. انهن مان بي انتها ڪاوڙ ڪروڌ ۽ نفرت جو اظهار پئي ٿيو. هو اٿي ويهي ٻئي نمبر قيديءَ ڏانهن گهورڻ لڳو. ٻيو نمبر قيدي ماٺ ٿي ويو.
پلڪ بہ ڪين گذريو تہ قيديءَ نمبر ٽئي پاڻمرادو ڪلي ڏنو ۽ ڪلندي چوڻ لڳو، ”يائو معاف ڪجانءِ. دل ۾ مٽان ڪرين. آءٌ نهايت جذباتي آهيان. مصور جو ٿيس. موڊ ئي خراب ڪري ڇڏيئہ، ڏس ڏس ڪهڙا نہ سهڻا آهن اهي ابابيل. سندن سفيد سينا ڪيئن نہ پيا جرڪن.

قدرت سندن کھڙو نہ خوبصورت جسم ناھيو آھي. ۽ پوءِ کيس آزاد فضا ۾ آسمان جي وسعتن ۾ آزاد اڏامڻ جي اجازت بہ ڏيئي ڇڏي آھي“..... ۽.... اھي.........“

چارئي قيدي خبر ناھي ڪڏھوڪو اتي ويھي رھيا ھئا. سيني ڳالھايو ھو. پر چوٿون پيرسن قيدي خاموش سيني کي ٻڌندو بہ رھيو تہ ھر ھڪ ڪنڊ ڪڙي ھن اڏامندڙ ابابيلن کي پئي ڏنو- ھن چيو. ”يارو، ڳالھيون تہ ڪافي ٿي چڪيون. ڳالھين سان ڳوٺ ڪين ٻڌبا. ڪو قياس ڪريو. ھيءُ نوجوان شاگرد خون جي ڪوڙي ڪيس ۾ چار سال جيل ڪاٽي چڪو آھي. ھيءُ دوست عيرمنظم سياسي پارٽيءَ جي ليبريءَ ڪري ٽي مهينا بي دريافتو پيو اھي“ ۽ اسان ٻئي وطن جا دشمن سمجھايا ويا آھيون..... پر ھي جيڪي بيقصور ابابيل اٽجاٽائي ڪري ھتي اچي ڪوليءَ ۾ ڦاٿا آھن. اٽجاٽائي وڏو عذاب ۽ وڏو گناھ آھي. اٿو پاسن ڪان ٿي بيھو تہ ھنن کي ڪوليءَ مان ٻاھر ڪيون. اٿو اٿو. دروزو ڪليل آھي، پاسن ڪان ٿي بيھو.“

ھُش ھش، ھو ھو، ھلو ھلو، وجو وجو، چئني قيدين ھوڪرا ڪري- ٻانون مٿي الارڻ شروع ڪيون. ويرم ڪانہ ٿي تہ ابابيل پڙڪو ڪائي ٻاھر نڪتا. پريشان جيڪي بروقت پوئتي رھيل ھئا. پر ابابيل رھجي ويا- اھي ابابيل- جوڙ تيز تيز ڦرڻ لڳا. پر مجال آھي جو ھيٺ لھن يا ٻاھر نڪرن. چارئي قيدي ھوڪراڪري، ٻانھون الاري ٿڪجي پيا. ويھي رھيا ۽ ابابيل بہ ڇت جي ڇيرن ۾ ليڪ گم ٿي ويا.

اھو ابابيلن جو جوڙو پورا ٽي ڏانھن ڪوليءَ ۾ اندر ٻين قيدين وانگر قيد ھئا. صبح ۽ شام ابابيلن جو ولر ور ور ٻاھران وراندي ۾ چڪر لڳائي لڳائي وري آزاد فضائن ۾ گم ٿي ويندو ھو. ڪوليءَ وارا ابابيل بہ اڪثر ڪوليءَ جي ڇيرن مان ٻاھر نڪري اندران ئي اندران پرواز ڪندا رھيا، پر جنھن وقت بہ قيدي ڪين ٻاھر ڪڍڻ جي ڪوشش ڪندا ھئا تہ ڪنيڙاٽيون ھڻي ھڻي ٿڪجي ڇت جي ڇيرن واري پناھ گاھ ۾ اجھو وٺندا ھئا. قيدين نيٺ گڏجي صلاح ڪئي. گھڻي بحث مباحثي ڪان پوءِ فيصلو اھو ٿيو تہ جنھن مهل ٻاھر وراندي ۾ ٻيا ابابيل اچن. انھيءَ وقت ڪيئن بہ ڪري انھيءَ جوڙي کي ٻآھر ڌڪي ڪڍجي، جيئن نڪرن تہ وڃي پنھجي وڳرن سان ملن.

فيصلي موجب چوٿين ڏينھن جيئن ٻاھر وراندي ۾ ابابيلن جو ولر آيو، چئني قيدين ھٿن ۾ ٽوال ۽ چادرون ويڙھي ڪنيون ۽ پوءِ ھوڪرا ڪري الرون ڪري ويڙھيل ٽوال ۽ چادرون مٿي اڇلايون ۽ باقي رھيل ابابيلن جو جوڙو آزاد بہ ٿيو تہ وڃي پنھنجي وڳر سان مليو.

اڄ چارئي قيدي خوش هئا. پر تعجب انهيءَ ڳالھ جو آهي تہ انهيءَ ڏينهن ڪانپوءِ ابابيلن جو ولر، وري وري اڇڻ وارو ولر جيل جي ڪولي ۾ يا ٻاهر وري اصل ڪين آيو. شايد هنن جي اٽڪاٽائي وارو شعور سڄاڳ ٿي ويو.

قلتو صاحب جي واپسي

قلتو صاحب جي واپسيءَ وارو قصو ڪو ايڏو دلچسپ ڪٿي نہ بہ هجي، پر هن جي گم ٿيڻ يعني گم ٿي وري ظاهر ٿيڻ متعلق ڳالهيون غير معمولي ضرور آهن. هن جي دوستن جو ڪهڙو ڪاٿو ڪجي؟

پر ماڻهن جو منهن ڪوبہ بند نہ ڪري سگهيو آهي. هر ڪنهن پنهنجي پر ۾ پئي انومان ڪيا...... چي، ”قلتو صاحب لاڏاڻو ڪري ويو آهي.“ لاحول ولا....

هُن چيو، ”مون ڪي خبر آهي، قلتو صاحب آبِ حيات جي ڳولا ۾ نڪتو آهي!“

”نہ نہ، نہ، چاچهنس موٽر وٺي ڏني اٿس، انهيءَ ڪري دنيا جي سير سفر تي نڪتو آهي،“ سندس هڪڙي ٻئي دوست ائين ٻڌايو.

”توهان کي ڪهڙي خبر؟ قلتو صاحب لِڪ ڪئي آهي. دراصل هو هتي ئي گوشہ نشين ٿي ويهي رهيو آهي- ياد الاهيءَ ۾ مستغرق. سندس خليفن تہ مريديءَ جو سلسلو بہ جاري ڪري ڇڏيو آهي....“ ڪنهن وري ائين چيو.

پر اهي ڳالهيون ائين هيون، جيئن ’گنگوءَ جي گوڙ جي خاوند کي خبر.‘

ڏينهن، هفتا، مهينا بہ نہ، پر سالن جا سال ويا گذرندا، پر قلتو صاحب جيئن تہ وڏين خوبين ۽ خصلتن جو مالڪ هو، تنهنڪري وسرڻ ۽ وسارڻ جهڙو ٿي نٿي سگهيو.

نيٺ، هڪڙي ڏينهن، هڪڙي دوست قلتو صاحب جو اڪين ڏٺو احوال آڻي پهچايو. هن ٻڌايو، ”اڃهو هينئر هُن سان ملاقات ڪري، سڌو تو وٽ آيو آهيان، هو هوائي محل واري بنگلي ۾ ترسيل آهي. سچي پچي تہ مرندي مرندي بچيو آهي. ڪي چوٽا هئس. موٽر جي حادثي ۾ ضربجي پيو آهي. اهو سيڪجھ دوستن جي ڪري ئي سهٽو پيس. شاهراه تي پنهنجي دوست کي موٽر هلائڻ پئي سيکاريائين، موٽر جو اسٽيئرنگ، قبضي مان نڪري ويس. قلتو صاحب جيئن پاڻ سگريٽ پئي دکايو تہ سامهون ٽرڪ اچي لانگهائو ٿي. بس عزرائيل بہ ان ويل ڪا رستي تي پيٽرولنگ پئي ڪئي- سيڪڙاٽ دوست بدحواس ٿي ويو. موٽر ڪلٽيون ڪائيندي ڪائيندي، رستي کان ٻاهر وڃي کڏ ۾ ڪريو. چار ماڻهو انهيءَ حادثي ۾ مري ويا آهن. موٽر تباھ ٿي ويو. باقي پاڻ قلتو صاحب.... معجزو ئي چئبو.....

سلامت آهي! معمولي ڌڪ لڳا اٿس. البت پوليس، ڦلتو صاحب کي ماڻهن مارڻ جي تهمت هيٺ چالان ڪيو آهي. پوليس وارن جو اهو الزام پڻ آهي تہ مذڪوره موٽر چوري ٿيل آهي، باقي اهو معاملو تحقيق طلب آهي تہ ڦلتو صاحب وٽ پاڻ موٽر هلائڻ جو ليسن الاجي آهي بہ يا نہ؟

”سچي، ڦلتو صاحب توکي سلام ڏنا آهن ۽ چيو اٿس تہ تنهنجي شهر ۾ ڇپيا آهيون. وڏيڪ مرضيءَ جا مالڪ آهيو. اوڪيءَ ويل، دوستن کي ئي سار سنڀال ڪرڻ گهرجي.“

اهي ڳالهيون ٻڌي، خوش ٿيڻ جي بدران مون کي ارمان ۽ افسوس ٿيڻ لڳو. تقدير جي اڳيان انساني تدبيرون ايتريون بيوس ڇو ٿيون ٿين؟ هن هيڏيءَ ساريءَ دنيا ۾، ايترن انسانن جو هئڻ ۽ سندن ڪارناما! حيرت ۽ حسرت کان سواءِ، اسان جي دنيا ۾ باقي ٻيو بچي بہ ڇا ٿو؟

هر هڪ ۽ هرڪو پنهنجي ڄڻ پٽ ۾ پورو آهي. منهنجي دل ۾ ڦلتو صاحب لاءِ ازغيبي همدري پيدا ٿيڻ لڳي. پارپتا پڇي وڃي وٽس نڪتس. محل نما بنگلي ۾ غاليچن کي لتاڙيندي، خوشنما پردن کي سرڪائيندي، ڪرسين ۽ ڪوچن وارن ڪمرن مان ڦرندي گهمرندي، مون کي محسوس ٿيڻ لڳو تہ آءٌ ڪا وڏي غلطي ڪري رهيو آهيان. اجهو ڪي اجهو ڪو دڙڪا ڏيئي تڙي ڪيندم.

آخر مون کي اهڙي ڪمري ۾ آندو ويو، جهڙو ڪنهن وڏيءَ اسپتال جو وارڊ. دروازي تي هڪ نرس منهنجي مشڪندي مرحبا ڪئي پريان ڦلتو صاحب اکيون پوريو سڌو ٿيو ليٽيو پيو هو. آءٌ اتي ترسي وڏيس، تہ هوءَ نرس اڳتي اچي تمام آهستگيءَ سان چوڻ لڳي،

”صاحب آرام ۾ آهي. اوهين پر واري ڪمري ۾ ويهي سگهو ٿا. هو هينئر تہ ستو آهي، ڊاڪٽر ڪيس ننڊ جي سُئي هنئي آهي. پورن پنجن ڪلاڪن کان پوءِ سجاڳ ٿيندو. ايترو انتظار نہ ڪري سگهو تہ پنهنجي ائڊريس ڏيئي وڃو. اٿڻ تي ڪيس سڀڪجهہ ٻڌايو ويندو.

آءٌ ٻئي ڪمري ۾، ڪوچ تي بہ الاجي ڇو، پاڻ کي بي آرام سمجهڻ لڳس. پر نرس ڳالهائي رهي هئي.

”ڦلتو صاحب سنو مريض آهي، هتي ڪيس چار مهينا ٿي ويا آهن. علاج جاري آهي، هو هاڻي جسماني طور تہ بلڪل نيڪ آهي- البت ذهني طور ٿوري گڙٻڙ اٿس. ڳالهائي گهٽو ٿو ۽ ننڊ بہ ٿوري ٿو ڪري. هزارين شعر برزبان ياد اٿس. نهايت لاثاني انسان آهي. سچ پچ مون کي فخر آهي، ڦلتو صاحب جهڙي ماڻهوءَ جي خدمت ڪرڻ جو موقعو مليو اٿم.“

اجا هفتو کن مس گذريو هوندو، ٽاڪ ٻن پهرن جو وقت هو، ڪانگ جي اک تي نڪتي، تہ گهر واريءَ گهنٽيءَ ۾ موٽر جو هارن، خطري جو گهگهوءَ وانگر، رانياٽ ڪرڻ لڳو. دروازي تي نڪا نوڪي شروع ٿي ويئي. ڄڻ مترڪي سان ڪو دروازي تي پنهنجي طاقت آزمائيءَ جي ڪوشش ڪري رهيو هو. مون ڊوڙ پائي وڃي دروازو کوليو..... ”او! اهين آهيو! ڦلٽو صاحب! اچو، اچو، لک مهربانيون، اوهين پاڻ ۽ پنهنجي سر! پلي ڪري آيا!“ پر ڦلٽو صاحب پوئتي هٽي، تڪڙو تڪڙو وڃي موٽر ۾ وينو. لاچار وڃي پر ورتيمانس، تہ هن موٽر اسٽارٽ ڪري ڇڏي. مون رڙ ڪندي چيو، ”هيءُ ڇا آهي، ڦلٽوصاهب؟“ هُن ڪلندي وراڻيو، ”بس تنهنجي سِڪ لڳي هئي، سو توکي ڏٺم، هاڻي جوڳي رمتا يلا!“ ”پر.....پر!“ ”پر...... پر ڪجهہ ناهي. اڄڪلهہ، هينئر ۽ هن وقت، مون وٽ منٽ منٽ جو پروگرام آهي- وقت دناي جي هر ڪنهن شيءِ ڪان مهانگو آهي- هڪ اهم ميٽنگ ۾ شريڪ ٿيڻو اٿم- بس بس.... سياڻي تنهنجو مهمان آهيان.....“ ۽ هُو هليو ويو.

ڪيترين ’سياڻي‘ گذري ويئون....... هن پنهنجو واعدو وساري ڇڏيو هو...... ڦلٽو صاحب...... شايد مصروف هو. پر هڪڙي ڏينهن شهر جي چؤواٽي پرسان نوجوان جي ميڙاڪي ۾ نظر اچي ويم. هو انهن سان ڳالهائي رهيو هو... ”نوجوان ملڪ ۽ قوم جو سرمايو آهن. سياڻي آهي اُها سرزمين جنهن جا نوجوان سجاڳ آهن. سياسي سياٽپ جو هتي ڏيوالو نڪتل آهي. اچو اچو..... نوجوانو! اسان جي خالص سياسي جماعت ۾ شامل ٿي وڃو... اسان کي، نہ.... اسان جي وطن کي ايماندار ۽ خلوص وارا سياسي ڪارڪن گهرجن. مردن ۽ عورتن کي گڏجي ڪرم ڪرڻ گهرجي.“

”اُها مردن ۽ عورتن واري ڳالهہ وري ڪجو، ڦلٽو صاحب...“

”آءٌ جوان تو جاهل نہ ٿيو.... مرد ۽ عورت، قدرت جو عظيم عطيو آهن. پراڻيون روايتون مدي خارج ٿي چڪيون آهن. آزاد يورپ ڏانهن ڏسو. اسان جي پارٽيءَ ۾ باهمت عورتون بہ آهن..... پارٽيءَ جي هر گڏجاڻيءَ ۾ بين الاقوامي سطح تي، سماجي، سياسي ۽ اقتصادي ڇنڊڇاڻ ٿيندي آهي. انساني زندگي ڇا آهي....؟ انساني زندگيءَ جو سارو دارومدار اسان جي اقتصادي حالتن تي ئي آهي.... اسان جي آفيس اٺ ئي پهر يعني رئونڊ دي ڪلاڪ ڪليل ٿي رهي. او..... هو.... ڏسو...... سي. آءِ. ڊيءَ جو سپاهي پيو اچي!...... اچي پيو تہ ڇا ٿيو ٽڪي جو نوڪر آهي: ڇا ڪندو؟ متان ڊنا آهيو.“

پر هڪڙي رڙ ڪئي، ”يارو هتان ڦُٽي وڃو، پاڻ کي ٻوهي ۾ نہ وجهو.“

ٻئي نوجوان چيو، ”جلدي ڪريو! سيئي تڙي پکڙي وڃو! تي وڃو دودو يارنهن!“ ۽ پوءِ سيئي نوجوان هڪٻئي ڏانهن اشارا ڪندا، ڪلندا، چڙوچڙ تي هليا ويا. ۽ هُو ڦلتو صاحب ڪنڌ هيٺ ڪري. پڻ پڻ ڪندو، پنهنجي پاڻ سان جهيڙيندو. ڪنهن نامعلوم منزل ڏانهن تڪڙو تڪڙو هلڻ لڳو.

عجب اتفاق آهي. ٻئي دفعي ٻه ڦلتو صاحب کي رستي تي ڏسڻ جو موقعو مليو. اهڙي شل ڪنهن سان ٻه نه ٿئي. هو اونڌو ٿيو پيو هو ۽ منهن گٽر ڏانهن هوس. هو هوش ۾ ڪونه هو. شايد وري ڪو حادثو ٿيو هو. رستو ته بلڪل ويران هو. ڪو ايڪڙ ٻيڪڙ ماڻهو ٿي لنگهيو، سو ٻه ڪيس ڏسي، ڪنڌ ڦيرائي تي هليو ويو. پر هڪ پوليس واري خبرناهي ڪيئن ڪيس ڏسي ورتو. هن پهرين ڪيس اٿلائي، سڌو ڪيو. پوءِ ڇاتيءَ تي هٿ رکي، ائين اٿي ڪڙو ٿيو ڄڻ ڪيس ڪنهن ٿيلهو ڏنو هو، ۽ پوءِ حقارت سان منهن تي رومال رکي، چوڻ لڳو صاحب ٿيا آهن. شراب جي بدبوءِ، آئّ اڃهو تو پيڻ.... جو بندوبست ڪريان.‘

پوليس واري پٺ ئي مس ڏني هوندي، ته ڦلتو صاحب اٿي، ڪپڙا ڇنڊي، ڪڙو ٿيو ۽ پوءِ هڪ چڱي ڀلي ماڻهوءَ وانگر رستو پار ڪري هليو ويو.

هن ڀيري ڦلتو صاحب شهر جي ڪورٽن وٽ ڏسڻ ۾ آيو. ماڻهن جا ڪي ميڙ هئا. پر ڦلتو صاحب پري ڪان پڌرو هو. اڄ ته هن کي وڪيلن وارو ويس ڍڪيل هو. ڪارو ڪوٽ ۽ اڇو سوٽ، هو سچ پچ وڪيل ٿي نظر آيو. وڪيلن وانگر هن سان ٻه ست اٺ همراهه گڏ هئا. هو انهن سان ڳالهائي رهيو هو. ”چاچا، ماما، بابا... بس ڪيس هلي سهي. پنهنجو ڪم اصل پڪو آهي. سرڪاري رڪارڊ ڪان وڏيڪ ٻيون ڪهڙيون ثابتيون ٿينديون؟ زمينون پنهنون آهن. اسان جون آهن. متان ڊنا آهيو. چاچا، تون سيني جو وڏو آهين، پير ڪوڙي سچ چئجان.“ اهي زمينون اسان جي ابن ڏاڏن ڪان ٻه اڳاٽيون آهن.

”جج وٽ روبرو ۽ دوبدو اهي سڀ ڳالهيون ٿينديون. قانون اسان جي پاسي آهي. ۽ هيٺيان بندوبست پڪو آهي.“

ڦلتو صاحب جو بندوبست ٿيو يا نه تنهن جي خبر ملائڪن کي، باقي انهيءَ زماني ۾ اهو افواهه ضرور ٻڌڻ ۾ آيا هئا ته ڦلتو صاحب جي پاتاريدارن بنهه کي ٻيا آڏا ابتا ڪم ڪيا آهن. پر حق جي ڳالهه اها آهي ته ڦلتو صاحب جيڪڏهن ڪا ابتي ڳالهه ڪندو هو، ته اها پاڻمرادو سُبتي ٿي پوندي هئي. هو پنهنجي حريف ڪان هارڪائڻ يا پٺ تي هٽڻ لاءِ ته ڄائو ئي ڪونه هو. حوصلي جي ٻه ڪا ڳالهه ٿيندي آهي! ڦلتو صاحب هڪ ئي ٽپ ۾ سيئي سرحدون اورانگهي ويندو آهي.

وڏو صاحب

ڪن سالن ڪان پوءِ- تازو واٽ ويندي نثار سان ملاقات ٿي هو هڪ شاندار موٽر مان لٿو هو، ۽ آءٌ اتفاق سان هن جي آمهون سامهون هوس، هن سان گڏ ٻيا ٻه ڪي ماڻهو هئا، هو شايد پر واري هوٽل ڏانهن پئي ويا. پر منهنجي پرسان اچي نثار صاحب بيهي رهيو، مون کي خبر هئي ته هو هن وقت هڪ وڏو صاحب هو، هن مونکي سڃاتو هو ۽ پاڪر پائي، اهڙيءَ ريت مليو، جو جڻ ورهين جا وڇڙيل هجون، نهايت هجائتي نموني تي ڪيڪاري پڇڻ لڳو، ”ڪهڙا حال احوال آهن؟“ خوش ته آهين نه!“.... ۽ آءٌ.... دل ئي دل ۾ هڪ دوست جي دوستيءَ ۽ پنهنجائپ واري اظهار تي محسوس ڪري، چوڻ لڳس، ”حال احُال ته الاهي آهن، ۽ ساڳيءَ ملازمت ۾ آهيان، بس مڙئي پيا هلون، خوش آهيان، جي فرحت هجيئي ته ڪٿي نوڪلائي ۾ ويهي، ڪا روح رهان ڪيون. پلا، رات جو منهنجي گهر اچي ماني کائج!“

نثار مرڪندي وراڻيو، ”يار، تنهنجي دعوت اکين تي، تنهنجو گهر ته منهنجو گهر آهي، پر اڄ هتي منهنجا مختلف پروگرام آهن، آءٌ مصروف هوندس، ٻه ٽي ڏينهن هتي آهيان. پاڻهي ئي اچي تنهنجو دروازو کڙڪائيندس ۽ حاضري ڀريندس.“ آءٌ اجا پنهنجي دعوت کي پڪي ڪرڻ لاءِ وڌيڪ موزون اکر ويچاري رهيو هوس ته نثار صاحب ”خدا حافظ“ چئي، پنهنجن ٻين دوستن سان پر واري هوٽل ۾ هليو ويو......

هو مون کي ائين ايڏيءَ حب سان ملڻ کان پوءِ ڇڏي هليو ويو، تنهنجو ارمان ۽ افسوس ته ٿيم، پر اهو احساس بلڪل لحظي لاءِ پيدا ٿيو هو.... هو جنهن نموني تي مون سان مليو هو، هن جنهن طريقي تي مون سان ڳالهايو هو.... هو ته ساڳيو ئي نثار، اهو نثار جيڪو منهنجو دل گهريو دوست هو ۽ ننڍي هوندي جو يار هو، ڇا ٿي پيو- اها ته قسمت جي ڳالهه آهي، جي اڄ هو هڪ وڏو صاحب آهي، ۽ آءٌ هن جي ڀيٽ ۾ هڪ معمولي ملازم. هو واقعي مصروف هوندو، هن پاڻمرادو مون وٽ هلي اچڻ جو وعدو ڪيو آهي، هو ضرور ايندو. مون کي ناراض نه ٿيڻ گهرجي، دنياداري ۾ هر ڪنهن کي پنهنجا پنهنجا ڪم ٿيندا آهن ۽ پنهنجون ذميواريون.... نيٺ هو وڏو صاحب آهي.... پر صاحب وندو ٻين لاءِ، منهنجو ته هو دوست آهي.... ۽ ائين ويچاريندي، آءٌ شهر مان ٿيندو، اچي پنهنجي گهر پهتس.

خبر ناهي ڇو اڄ آءٌ غير معمولي طور خوش هوس، گهر اچي، آئون پنهنجي ڪمري ۾ صفائي ۽ چند ڦوڪ ڪرڻ لڳس، گهر وارن سان پڻ نثار صاحب واريءَ ٿيل ملاقات جو

ذڪر ڪيم، دراصل نثار سان منهنجا تعلقات مٿن مائٽن ڪا بہ وڌيڪ هئا، هو اسان جي گهر ۾ آءٌ هن جي گهر، ايندا ويندا هئاسين. اهو ئي سبب هيو، جو گهر جا سڀئي ڀاتي هن جي استقبال ۽ آڌر ڀاءُ لاءِ تياريون ڪرڻ لڳا، سڄي گهر ڪي موقعي جي مناسبت سان تيار ڪيو ويو. هن ڪي مانيءَ جي دعوت ڏني هيم، تنهنڪري سيڌي سامان تي بہ خرچ ڪيم. نثار صاحب جڏهن بہ مون وٽ ايندو هو ۽ ماني ڪائيندو هو، تہ مڇيءَ يا مرغيءَ جي فرمائش ضرور ڪندو هو. اها ڳالهہ بہ ڌيان ۾ رکي ٻيئي شيون ونئي آيو هوس، هن انهيءَ بندوبست ڪان پوءِ واقعي جيڪڏهن ڪا ڪسر رهجي ويئي هئي تہ اها هئي خود نثار صاحب جي ګڏجاڻي ۽ سندس يادگيريون.

اهو ڏينهن گذري ويو، شام آئي ۽ رات تي، رات جا ڏهہ بہ تي اويا پر نثار صاحب ڪونہ آيو، نثار صاحب تہ ڪونہ آيو پر هُن جون يادگيريون، وساريان نہ وسرڻ جهڙيون ڳالهيون، وري وري دل ۾ پئي آيون، سالن جا سال ګڏ ګذريا هئاسين. ساڳيئي، اسڪول ۾ پڙهيا هئاسين، ګڏجي رانديون ڪيون سين، ۽ شرارتون بہ ګڏجي رٿيندا هئاسين ۽ واري وٽيءَ تي گهران پئسا چورائي بهانا ڪري، چيري ميري بہ ڪندا هئاسين، تہ فلمون بہ ڏسندا هئاسين، جڏهن اسڪول جي هاسٽل ۾ رهندا هئاسين، تہ خاص ڪري محمود ڪي، جيڪو ان وقت اسان جو هم ڪلاس هو، هٿرادو جنن ڀوتن جون ڳالهيون ٻڌائي، پورو مهينو، هر روز آڌيءَ رات جو لڪي لڪي جنن جهڙا ڪرتب ڏيکاري، ڪيس ڊيڄاريو هيوسين، هن ڪي اهڙيءَ ريت ڊيڄاريو هيوسين، جو توبهہ، الامان! جڏهن هاسٽل جا سڀئي شاگرد سمهي رهندا هئا، تڏهن اسان جون شرارتون شروع ٿينديون هيون، رڍن ۽ ٻڪرين جون سسيون ڳاڙهي رنگ ۾ تر ڪري، هن جي بستري تي اسان اڇلايون هيون، تہ ساڳئي وقت وڌيڪ هراس پيدا ڪرڻ لاءِ مئل ګڏهہ جا ڪن ۽ اُٺ جون سسيون بہ هٿ ڪري محمود جي ڪمري ۾ رکيون هيوسين. هر هرات ڪانہ ڪا شرارت ضرور ڪندا هئاسين، نہ رڳو محمود جو پر سڄيءَ هاسٽل جي ڇوڪرن جو سُک ڦٽائي ڇڏيندا هئاسين، پر جيئن چوندا آهن تہ اُٽنيهہ راتيون چور جون ٿِهين رات ساڌ جي، سو هڪڙي رات اسان ٻيئي جهلجي پياسين. معاملو هيڊ ماستر تائين پهتو، هن اسان ڪي ڏاڍي مار ڏني. پر جڏهن آءٌ ۽ نثار سزا کائي ٻاهر نڪتا هئاسين، تہ ڪلي ڪلي خيرا ٿي پيا هئاسين. ڪهڙو نہ دؤر ۽ زمانو هو، اهو، بي پرواهيءَ جو ۽ معصوميت جو، اهو محمود جنهن ڪي اسان ڊيڄاريو هو، هن وقت ڊپٽي ڪمشنر آهي ۽ مون وارو دوست نثار بہ هينئر هڪ وڏو صاحب آهي- ۽ آئون هڪ معمولي

ملازم هوس، مون لاءِ حالتون اهڙيون هيون، جو ڪاليج ۾ داخل ٿيڻ جي بدران ڪلارڪ جي ڪرسيءَ تي ويهڻ کان سواءِ ٻيو ڪو چارو ڪونه هوم.
نثار ڪاليج ۾، آءٌ نوڪريءَ ۾، ته به اسان جي دوستيءَ ۾ ڪو فرق ڪونه پيو هو، گڏجي گهمندا هئاسون، ۽ گڏجي شرارتون به ڪندا هئاسين، جيئن چوندا آهن 'ياري ۾ کهڙا ليکا'، سو پئسن جي معاملي ۾ اسان پاڻ ۾ ، ڪڏهن به حساب ڪتاب يا ليکو چوکو ڪونه ٿي ڪيو. هڪڙي ڀيري جڏهن هن جي چوري ٿي ويئي هئي، ته مون پنهنجي پوري مهيني جي پگهار رضا سان سڄي جو سڄو هن کي ڏيئي ڇڏيو هو، ايترو ياد اٿم ته هن کان اُهي پئسا مون ڪڏهن به ڪين گهريا هئا، نه ڪي هن پاڻ ئي مون کي موٽايا هئا.
انهيءَ وچ ۾ منهنجي دوست نثار عشق به ڪيو هو، ان معاملي ۾ آءٌ ئي هن جو رازدان ۽ همدرد هئس، مون پنهنجي جانجوکي ۾ وجهي به هن جي مدد ڪئي هئي، نثار به مون تي ساهه پساهه ڇڏيندو هو- اسان جي دوستيءَ کي ٽيهه پنجٽيهه سال ٿي ويا هوندا، پر ٻنهي جون يادگيريون ۽ ٻنهي جي زندگيءَ جو تعلق رکندڙ بيشمار ننڍڙيون ننڍڙيون ڳالهيون ۽ واقعا مون لاءِ ڄڻ ڪالهوڪي ڪالهه ٿيا هئا، هو منهنجو دوست ۽ ننڍي هوندي جو يار هو، پنهنجي ياد نثار جي انتظار ۾، پيو ڏينهن ۽ رات به گذري ويئي، ٽيئن ڏينهن ۽ ٽيئن رات به هو مون ڏانهن لڙي ڪين آيو. خبر ناهي ڇو مون هن جي لاءِ يڪو پئي انتظار ڪيو، ۽ سچ پچ ته ٽن ڏينهن ۽ ٽن راتين جي هر ويلي تي هن جي لاءِ مڇيءَ ۽ مرغيءَ جو بندوبست به ڪيو هوم.
ڇا، نثار، صاحب ٿي، واقعي وڏو ماڻهو ٿي ويو؟ ڇا، دوستيءَ جا معيار بدلجي چڪا هئا، ڇو هو مون وٽ ڪين آيو هو ۽ اهي ۽ اهڙا سوال مون بار بار پاڻ کان پئي ڪيا، پر نثار کي وساري ويهڻ منهنجي وس ۾ ڪين هو، آءٌ هن جي پڇا ڪندو رهيس، نيٺ پنجين ڏينهن خبر پيم ته ڊاڪ بنگلي ۾ ترسيل آهي، آءٌ پنڌ ڪري وڃي اتي پهتس، ڪيس پري کان دروازي تي بينل ڏٺم. آءٌ خوشيءَ وچان ٽڪڙو ٽڪڙو پڳس، ۽ جيئن ويجهو اچي دروزي تي پهتس ته نثار صاحب کي ڪسڪندو ڏٺم ۽ اندران هڪ چاڪ چوبند وردي پيل ماڻهو تيزيءَ سان وڏي مون ڏانهن آيو. هن مون کي روڪيو ۽ چوڻ لڳو، "ڪير آهين؟ هتي ڇو آيو آهين؟ نثار صاحب نهايت مصروف آهي ۽ اندر آفيسر ويٺا آهن- هو ڪنهن سان ڪين ملندو......" پر آءٌ ته هن جو دوست آهيان، تون هن کي اندر وڃي ٻڌاءِ ته سهي، مون وڏي اعتماد سان چيو، (وردي پيل ماڻهو مون ڏانهن هڪ چوبدار وانگر ائين گهورڻ لڳو، ڄڻ آءُ ڪو چرو هوس). ڏسين ڇا ٿو؟ وڃي صاحب کي ٻڌاءِ! مون وري ڪيس ورجايو.

ھو مڙي دروازي ڏانھن تہ ويو، پر موٽي اچي چوڻ لڳو، ”نثار صاحب نھايت مصروف آھي، ھو ڪنھن سان بہ ملڻ نٿو چاھي، ھن جو ھن شھر ۾ ڪوبہ دوست ڪونھي.......“
منھنجي پيرن ھيٺيان زمين ڪسڪي ويئي- منھنجي دوستيءَ جو رنگ محل چڪنا چور ٿي ويو ھو، مون کي سمجھہ ۾ ئي نٿي آيو ۽ نہ ڪي اھو فيصلو ڪري سگھيس تہ ھاڻ مون کي اُتي ترسڻ گھرجي يا موٽي واپس وڃڻ جي ڪوشش ڪرڻ گھرجي.

عورت

ڊاڪٽر موهن عينڪ صاف ڪري اکين تي چاڙهي شياما ڪي حيرت ۽ غور وچان ڏسڻ لڳو. هن سر ڪٽي جهڪايو، شايد رڳو انهيءَ ڪري ته پل هو جانچي ڏسي. هوءَ بلڪل حسين هئي ۽ نوجوان..... امير گهراڻي جي ڇوڪري هئي. بي. اي تائين تعليم حاصل ڪئي هئائين. ٿوري عرصي کان پوءِ هوءَ منهن مٿي ڪري چپ چور لڳي. پنهنجي ٻانهن مان سوني چوڙي لاهي آڱر ۾ ڦيرائڻ لڳي. ڦيرائڻ کان پوءِ هوءَ چوڙي پير ۾ وجهڻ لڳوي. هن جي چرهي تي ٿوري حيا جي سُرخي هئي ۽ اکين ۾ ڪشش، هن چوڙيءَ کي زور ڏيئي مٿي تي چاڙهيو مگر چوڙي پير ۾ وجئي نه، نيٺ جڏهن هن جو نازڪ لعل ۽ اڱريون ڳاڙهيون ٿي ويون، تڏهن بس ڪيائين هوا ۾ هٿ هيٺ مٿي ڪري ڊاڪٽر کي ڏسي کلي، کلندي چوڙي، ڪٽي وات ۾ وڌائين. ڏندن ۾ هڪڙو پاسو جهلي پنهنجي هٿن جا آڱونا وجهي ڇڪڻ لڳي. هن جي ٻنهي آڱونن ۾ وڍ پئجي ويا. چوڙي وات مان ڪڍي. بيپرواهيءَ سان در کان ٻاهر پنهنجي سموري طاقتن سان اڇلايائين، هوءَ پنهنجا آڱونا چتائي ڏسڻ لڳي. وري پنهنجي پير ڏس ۾ لڳي آهستي ڪنڌ ڦيرائي هن ٿُڪ اڇلائي، ڊاڪٽر موهن جنهن هن کي ڏنو ويني سو هن جي ٿُڪ ۾ رت ڏسي ميز تي پيل گهنڊٽيءَ جو بٽڻ دٻايو. ڊاڪٽر موهن جو شڪ پورو نه بينو جيئن هن سمجهيو ٿي، گهنڊٽيءَ جي وڄڻ سان هڪ پوڙهو چپڙاسي حاضر صاحب، چئي اچي ڊاڪٽر وٽ بينو. جو! ليڊي وارڊ کي ٻڌاءِ ته هنن مريضن کي 17- نمبر واري ڪوٺيءَ ۾ رکي.“ پوڙهو شياما کي ڏسي (حاضر صاحب) چئي دروازي ڏانهن وڌيو.

ڊاڪٽر شياما کي ڏنو، هن جي چهري تي خوشي هئي ۽ اکين ۾ زندگي. ڊاڪٽر وري بٽڻ کي زور ڏنو، راجو وري موٽي آيو. ”راجو چانهن ڪٽي اچ، پوءِ وارڊ ڏانهن وڃ.“

”حاضر صاحب“ چئي هو ويو هليو. شياما کي خوش ڏسي ڊاڪٽر وري شڪجي پيو. ٻيا ٻه وٽس گهڻائي مريض آيا ٿي. هن جو ڏنڌو ئي پاڳلن سان هو، مگر هن جي دل ۾ الائجي چو ويساهه ئي نه ٿئي، ته شياما ڪا سچ پچ پاڳل آهي. شياما ڪرسيءَ تان اُٿي. ڪرسيءَ جي هينان ويهڻ جي ڪوشش ڪئي، ”شياما! هي ڇا ٿي ڪرين؟“ هن ڪوبه جواب ڪونه ڏنو، ڪرسيءَ جي هينان ٿوري جاءِ هئڻ ڪري ويهي نه سگهي، تنهن ڪري ڪرسي کي ڪٽي مٿي تي رکيائين.

”شياما! هيڏانهن اچ“.... ڊاڪٽر جي آواز تي جيئن لاچار شينهن پڃري مان نڪري تيئن ڪرسي لاهي شياما اتان ئي ڊاڪٽر ڏي نهارڻ لڳي. نهاري وري ڪرسي کڻي مٿي تي رکيائين. ايتري ۾ راجو جي اچڻ جي ٺڪ ٺڪ ٻڌڻ ۾ آئي. شيما گهپير تي ڪرسي کان نڪري جيسين راجو اندر اچي ئي اچي تيسين هوءَ وري اچي ڪرسيءَ تي ويٺي. اکيون پيرن ۾ کوڙي ڪجهه سوچڻ لڳي، ڊاڪٽر عينڪ لاهي ڪيس نهاري چانهه جون ٻه پياليون ٺاهيون. هڪ پيالي شياما ڏانهن وڌائي چوڻ لڳو، ”شياما، خبر ناهي مون کي الائجي ڇو توسان همدردي آهي... هان هي چاءِ وٺ.“

”ڊاڪٽر صاحب! اوهان جي همدرديءَ جي مهرباني.“ هوءَ چانهه وٺي پيئڻ لڳي، ڊاڪٽر کي چتائي پئي ڏٺو. ٻنهي چانهه پي پوري ڪئي.

”شياما! ڇا تون سچ پچ پاڳل آهين؟“

”ته ڇا اوهان کي شڪ آهي؟“ هنن چيو، ورائي ڪنڌ هيٺ ڪري هو مشڪڻ لڳي. ڊاڪٽر جو شڪ وڌندو ويو. هن ڪنڌ مٿي ڪري ڇت ۾ نهاريو، وري ساڙهي جو پلاند پاسيرو ڦاڙي ٻن ڇيڙن کي کڻي ڳنڍ ڏنائين، اُتي اهو ڊاڪٽر جي ڳچيءَ ۾ وڌائين.

”کهڙو نه سنو هار آهي، ڊاڪٽر! ڊاڪٽر سنو هار آهي نه! ڊاڪٽر ڪلندي راجو کي اشارو ڪيو، شيامان چپ چاپ راجو سان پنهجي نئين گهر ۾ وڃي پير پاتو جتي هينئر هميشه لاءِ ڪيس رهڻو هو.

ڊاڪٽر موهن روزانو شياما کي تپاسڻ لاءِ ويندو هو. هو آزمودگار ڊاڪٽر هو، خاص ڪري پاڳلن جي علاج ۾ هاڪارو هو. هو ٻين مريضن کي ٻه ڏسندو هو، مگر شياما سان هن جي غير معمولي دلچسپي ٿي. ڊاڪٽر ڪلاڪن جا ڪلاڪ شياما سان ويهي ڳالهيون ڪندو هو. هوءَ اهڙي ريت پورا، سنا ۽ وٽندڙ نموني جا جواب ڏيندي هئي، ڊاڪٽر جو شڪ وري يقين جي درجي تي پهچڻ لڳو. شياما قتل جي الزام ڪري گرفتار ٿي هئي، ڏوهه بلڪل صفا ۽ ظاهر هو، ثابتي به ڪافي هئي، پر شياما جي پاڳل هئڻ ڪري ڪيس ڦاسيءَ بدران پاڳل خاني ۾ موڪليو ويو هو.

منوهر شياما جي پاڙي جو هڪ نوجوان ڇوڪر هو ۽ شياما جي شادي ان سان ٿيڻي هئي، موهن شياما جي گهر ايندو ويندو هو. هڪڙي ڏينهن شياما ڪيس پستول جو نشانو ٺاهي ڇڏيو. دماغي خلل کان سواءِ شايد ٻي ڳالهه ڪانه هئي، جنهن ڪري هن اهڙو قدم کنيو هو. ڊاڪٽر موهن ڪيترائي ڀيرا انهيءَ راز کان واقف ٿيڻ جي ڪوشش ڪئي مگر شياما ان بابت ڪيس ڪجهه به ڪونه ٻڌايو.

شياما جي دماغي حالت جهڙي هئي، تهڙي رهي نہ تہ هوءَ پاڳل نٿي معمول تي ۽ نہ هوءَ عاقل تي ڏسجڻ ۾ آئي، رڳو ايترو فرق ظاهر هو تہ هوءَ روز روز ڪمزور ٿيندي پئي وئي. ٽن سالن جي اندر شياما بلڪل بدلجي چڪي هئي. هن جو چهرو ڪومايل گلاب وانگر ٿي ويو، اکيون ڏارا ڏيئي اندر تي گهڙي ويون هيون. گدرايل مرمري جسم ڦري زرد هڏن جو پڃرو ٿي پيو هو. ايتري قدر جو هوا جي تيز جهٽڪي ۾ بيد وانگر لچڪي ويئي. ڊاڪٽر موهن نہ رڳو ڊاڪٽر هو پر فلسفي بہ هو. هن پنهنجي سڄي عمر ۾ شياما کان زياده ٻئي ڪنهن کي چڱي طرح ڪونہ جانچيو هو. مگر شياما جي سڄي حالت کان باخبر رهڻ هن جي لاءِ بي جواب معمو هو. ايترو سو شڪي هو. هن سمجهيو ٿي تہ شياما کي دل جي بيماري آهي ۽ نہ دماغ جي.

هڪ اونداهي رات جڏهن چوڌاري خاموشي ڇانيل هئي، ڊاڪٽر موهن پنهنجي لائبرري ۾ پڙهڻ ۾ مشغول هو، هو فلسفي جا ڪتاب پڙهي اونهو ويچار ڪري رهيو هو. چوڌاري خاموشي هئي، ڪيڏي ڪيڏي مهل هن جي پنن اٿلائڻ جو کڙڪو ٿي ٿيو. اوچتوئي اوچتو ٻاهر گوڙ ۽ هل ٻڌڻ ۾ آيو، هو ڪتاب بند ڪري ٽارچ کڻي ٻاهر نڪري آيو، شايد پاڳل خاني کي باهہ لڳي هئي، باهہ جا الا پڙڪاٽ ڏيو مٿي تي ويا، هو تمام تکڙو شياما جي ڪوٺيءَ ڏانهن ڊوڙيو، جا جلي رهي هئي. اندر شياما ڪٽ تي سمهيل هئي، باهہ جون ڄڀيون کٽ کي ڳڙڪائڻ لاءِ بيرحمي سان وڌي شياما کي پهچي رهيون هيون. هن جا ڪپڙا سڙڻ لڳا، اهو ڏسي ڊاڪٽر موهن بي تاب ٿي ويو. ماڻهن چوڌاري شور ۽ واويلا مچائي ڏني هئي، مگر باهہ وسائڻ يا شياما کي بچائڻ جو الڪو ڪنهن کي ڪونہ هو، ڊاڪٽر موهن نڪا ڪئي هم نڪا تم، يڪدم ٻاهر آڻڻ ۾ ڪامياب ٿي ويو.

شياما ڪنجهي رهي هئي. هن جي نازڪ، خشڪ ۽ سڙيل چپن مان پريو پريو جو آواز رڪي رڪي پئي نڪتو، هن جي بدن جو اڳيون حصو سڙيل ڪپڙن مان صاف ڦوڦيندن سان ڦوڪجي پيو هو. منهن سڄو سُڄي ڳاڙهو ٿي ويو هو. مٿي جي وارن جو اڳيون اڌ حصو جلي خاڪ ٿي اڏامي ويو هو ان جي جاءِ تي ڪلاري چمڙي چلڪي رهي هئي، جڻ اتي قدرت ڪا گنج ٺاهي هئي، اکين جي پورن ۽ پنبڙٽن جو تہ ڪو نشان بہ ڪونہ هو. ڊاڪٽر ٻن ٽن نوڪرن جي مدد سان هن کي پنهنجي بنگلي جي هڪ ڪمري ۾ کڻائي آيو ۽ ڪيس ڊگهيءَ ميز تي ليٽارئي يڪدم دوا درمل شروع ڪيائين. مگر شايد هوءَ لاعلاج ٿي چڪي هئي، ڊاڪٽر نهايت هوشياريءَ سان سڙيل ڪپڙا لاهي، پائوڊر ۽ پليسٽر هڻڻ لڳو، نهايت خبرداريءَ سان باهہ جي بيرحمي کي جانچي جونچي ذري زري کي اوزارن سان ڏسي جدا

جدا دوا تي ڪم آندائين. پرهہ ڦٽي چڪي هئي، ڊاڪٽر موهن پورن پنجن ڪلاڪن جي محنت کان پوءِ پنهنجي دل جي پسندي ۽ خاطريءَ موجب ڪوشش ڪندي پنهنجو فرض اميد کان وڌيڪ پورو ڪيو. هن جي اکين ۾ رهہ۾ هو مگر بيحرم هٿن سان فائدي لاءِ جيڪو درد شياما محسوس تي ڪيو، تنهن مان ظاهر تہ ائين معلوم تي ٿيو تہ مريض جو اجهو ٿو دم ٽٽي. مگر سخت جان شياما ڪي اجا ڪو وڌيڪ دک سهڻو هو. هوءَ ڪنجهندي رهي، ڪيڏي مهل پريو پريو ڪري بس تي ڪيائين. ڊاڪٽر موهن نراڙ تان پگهر اُگهي پنهنجي آپريشن وارو ڪوٽ لاٿو. هٿ ڌوتائين، هو لڳ ڀڳ پنج ڪلاڪ ڪم ڪري ٿڪجي پيو هو. مگر تنهن هوندي بہ هو وري سگريٽ دکائي ٽڪ ٽارڻ جي بهاني سان ڪرسي تي ٽيڪ ڏيئي وينو هو، شياما جو لهسيل چهرو ڏسي پنهنجي دل کان پڇڻ لڳو، الائجي شياما بچندي يا نہ؟ ويچاري شياما! شياما، مون تنهنجي لاءِ هر ڪا ممڪن ڪوشش ڪئي، مگر تنهنجو راز.... آخر راز رهجي ويندو ڇا! سچ پچ شياما پاڳل هئي ڇا؟ هن پاڻهي پاڻ کي ڇو ساڙيو؟ ٽن سالن جي عرصي اندر هن ظاهري طرح تہ پاڻ کي ڳاري سڄو جلائي ڇڏيو هو. روپ ۽ رنگ تہ اڳيئي بدلجي چڪو هوس، باقي بدن کي هن ريت جلائڻ ضروري هو ڇا؟ پاڳل ڪٿي ڪيترو بہ پاڳل هجي مگر هو ڪڏهين بہ آپ گهات جي اهڙي زبردست ڪوشش نہ ڪندو. پاڻ کي ساڙڻ جي چالاڪ ڪوشش ثابت تي ڪري تہ هن جو دماغ سالم هو، هن جي دل بيمار هئي، شايد هن جي دل پاڳل هئي.“

شياما اتي پريو پريو چوڻ لڳي، هن جو سڄو بدن ڪپهہ ۽ پٽين سان قابو هو، هن جو مٿو، اکيون وغيره بہ پٽين سان وڙيل هيون، رڳو نڪ ۽ وات وٽ خال هيس، جنهن سان هوءَ ساهہ کڻي رهي هئي ۽ وات سان ڪنجهي رهي هئي ”پريو پريو“ جي لفظن ڊاڪٽر جي خيالن جو سلسلو ٽوڙيو.

’هو پريو کي ياد ڪري رهي آهي، ڊاڪٽر ٿڌو ساهہ ڀري چيو، ”آخري وقت يا تڪليف ۾ هرڪوئي پريوءَ کي ياد ٿو ڪري مگر خوشي ۾ پاڻ ڪرڻ مهل ڪيس انسان وساريو ڇڏي. ڏٽي پنهنجي پاپين کي دِر سا ڏيئي ٿو، مگر بدلو سو ضرور ٿو ڏيئي، تڏهن شياما بہ ڪو پاپ ڪيو هوندو! هي سڀ ان جو نتيجو آهي. شايد هن جي ڪنهن سان دل هجي! هن جي دل بہ شايد پريم ڪري ئي پاڳل تي هجي. هي نتيجو شايد دنيا ۽ ان جي سماج ڪري ٿيو هجي. ڊاڪٽر فلسفي جو ماهر هو. دنيا ڏٺي هئائين جهونو هو. شيانا سان دلچسپيءَ هوندي بہ تن سالن جي ڊگهي عرصي کان وني ويندي هن حادثي تائين هو ڪنهن بہ فيصلي تي پهچي نہ سگهيو هو.

مٿان بورڊ پئي لٽڪيو، جنهن تي ’بسم الله هوٽل‘ لکيل هو، سامهون ٻيو بروڊ هو، جنهن تي وري ”سبحان الله هوٽل“ جا اکر لکيل هئا. سمجهيم تہ اُهي ڪي نئين نموني جون اسلامي هوٽلون کليون آهن، جن ۾ ’لا الله الا الله‘ جو ذڪر اذڪار ٿيندو هوندو، چٽائي ڪٽي ڏسان تہ هٽ تہ ڪوپ ساسر جي ڪڙڪڙ ۽ سگريٽ جي دونهين جون لاٽون لامارا ڏيئي رهيون هيون... باقي خير صلاح.
پاسي کان، ’پاڪستاني اسٽور‘ وٽ/ ٻهراڙيءَ جا ڪارن ڪپڙن سان ماڻهو، بافتي جو ڪپڙو ڏسي رهيا هئا. منهنجو روح بہ نہ رهيو، اڳتي وڌي مون بہ ڪپڙي کي هٿ لاتو ۽ اگهہ پڇيو، چي، ”صرف تين روپيہ گز“ تاڪئي کي اٿلائي ڪٽي ڏسان تہ احمد آباد جي ڪارخاني جو نپو نظر آيو ۽ مال هلندڙ مهيني جوئي نڪتل هو، وري عجب تہ اهو، جو ان جي ريزڪي وڪري جو اگهہ ڏهہ آنا وال هو.
بيٺلن مان هڪڙي چڙي چيو، ”شڪر آهي ڪپڙو ملي تہ ٿو، سهانگو يا مهانگو، نہ تہ ڪنٽرول جي زماني ۾ تہ ڪپڙو ڪيڏانهن گم ٿي ويو هو.“ وري ٻئي ڦٽل ڦٽل اردوءَ ۾ چيو، ”دو روپيہ وٺينگا؟“ اهي اکر ٻڌندي دڪاندار جي چهري جو رنگ بدلجي ويو، ڳوناٺن کي هيٺ مٿي نهاري، چرئي وانگر رڙ ڪري چوڻ لڳو: ”جائو جائو، بڑي آئي ليني والي، دو روپئي مسن تو ٽاٽ کي بوري بهي نهين ملتي،... جا، جا! تمهاري باپ دادا ني بهي ڪپڙا پهنا تها.“ هن جو آواز هن جي چهري وانگر ڦري ذري گهٽ جانور جهڙو ٿي پيو.
هو ويچارا هڪا ٻڪا ٿي، دڪان ڇڏي، پاڻ ۾ گڏجي ٻاهر ٿي بيٺا، جهڙيءَ طرح ڪارا ٽنڊڻ ننڍين ٻارن جي ستائڻ تي چرڙ هٽي دت ڪندا آهن.
ڪي لانگهانو وري پاڻ ۾ چوندا ويا: ”وه ديکو ڪالي شلوار والي سنڌي هين!“ ٻئي چيو، ”سڀ سنڌي ڪالي شلوار پهنتي هين.“ نہ ڄاڻان ڇو، منهنجو دماغ پينگهہ وانگر لوڏا کائڻ لڳو، اکين اڳيان بنهہ ڪاير ڪاري اوندهہ اچي ويئي. اها اوندهہ، اها ڪاراڻ، وڌندي، وڌي ٿيندي رهي. بازار جي رونق، نظارو، هل بکيڙو الائجي ڪيڏانهن ڪا گهڙي گم ٿي ويا. ايسين تائين، جو منهنجي ڪنن هڪ منو منو آواز ٻڌو، چوڌاري ساڳي دنيا جاڳي اٿي، ساڳيا رستاس، ساڳيون محلاتن جهڙيون جايون هيون، پر اهي ماڻهو جن سان اها رونق هوندي هئي، سي ڪيڏانهن ويا؟ منهنجي پرسان کي ڪارن برقعن سان ۽ ڪي منهن اگهاڙيون عورتون ڪلنديون، ٺهڪ ڏينديون، پڙڪو ڏيئي هليون ويون ۽ اهي ڪارن ڪپڙن وارا سنڌي، هيڏانهن هوڏانهن ڏٺم، پر نظر نہ آيا.

نازو (1948ع)

نيرو ۽ نفيس ريشمي ڪپڙو،تنھن تي وري اڇا ٽبڪا، جھڙو آسمان ۽ ان ۾ ٽمڪندڙ ستارا. اڄ ھوُ اھا گھاگھري پائي، ائين پئي گھمي، جھڙو رنگ برنگي پوپٽ. معصوم، ٻولي ٻالي، پورا وار. سندس عمر ئي ڇا ھئي، بس اھي پنج ڇھ سال. ڳورو رنگ، چمڪندڙ اکيون ۽ توتلي زبان. جنھن وقت ھوءَ پنھنجي پيءُ جي ھنج ۾ ويھي، ڪيس ڳچيءَ ۾ ٻاڪر وجھي، ”بابا“ ڪندي ھئي تہ جانو خوشيءَ جي لھرين ۾ لڙھي ويندو ھو. خوشيءَ جون اھي لھريون ٽلڪنديون ٽلڪنديون ڪيس گذريل زماني ڏانھن ٽيلھينديون ھيون ۽ اڪثر ڪلندي مشڪندي ھو ڪنھن ڳوڙھي خيال جي دنيا ۾ غرق ٿي ويندو ھو. ھو ڪجھ سوچيندو تہ ھو، پر الائي ڇا؟

اڄ نازو تمام خوش ھئي. ٽپنگ ٽپا ڏيندي، اچي جانوءَ جي ھنج وسايائين ۽ چوڻ لڳي، ”بابا، ڏس ھيءُ گھاگھري، ڪھڙي نہ سني آھي! مون کي تہ ڏاڍي ٿي وڻي.“

”تون تہ ڏاھي ٿي پئي آھين نازو، سچ تہ توکي اھا گھاگھري ڏاڍي سھڻي لڳي. ڇڳو، ھاڻي وڃي راند ڪر.“

ھن جي ڇھري تي خوشيءَ تہ ظاھر ٿي، پر پوءِ جلد ئي ھو ڪنھن وڏي ويچار ۾ پئجي ويو. نازو ھن جي ھنج ۾ ويني رھي. ھن نيري ڪپڙي تان ھٿ گھمائيندي چيو، ”آھي تہ جھڙو نئون ڪپڙو. ڪنھن سبي آھي؟“

”بابا، پڦان سبي آھي. ڏسو ڪھڙي نہ سني ناھي اٿس. بازار مان ھڪڙي رپئي ۾ وٺي آئي آھي.“

پڦان جانوءَ جي ڀيڻ ھئي_ نازوءَ لاءِ پڦي نہ پر پڦان ھئي.

ھن جو نالو زيبو ھو، ھوءَ ڪنھن انگريزي اسڪول ۾ پڙھندي ھئي. جانو ھڪ معمولي ملازم ھو. سندس گھر ۾ ھڪڙو ٻيو ڀاتي بہ ھو، اھا ھئي ھن جي پوڙھي ماءُ. نازوءَ زور سان سڏ ڪيو، ”پڦان، او پڦان! ھيڏانھن اچ،“ زيبو ھٿن ۾ نيري ڪپڙي جي ليڙ وٺيندي آئي.

پڦان، تو ڪيئن ھيءَ گھاگھري سبي آھي؟

”پر ھي روپيو تو ڪٿان آندو؟“

جانوءَ پڇا ڪيس. ”فيءَ مان بچيو ھوم، اوھان پنجن روپين وارو نوٽ ڪين ڏنو ھو. اسڪول مان موٽندي، نيلھي تي ھڪڙي ماڻھوءَ پراڻيون گھاگھريون پئي وڪيون، ڏاڍيون سٽيون ۽ سستيون ھيون. ادا، نازوءَ جي اڳين گھاگھري بہ تہ ڦاٽڻ تي ھئي.“

جانوءَ خاموش تي چوڻ لڳو، ”ڏاڍي سمجهو آهين، زيبو! ها، ڪي وني وجي راند ڪراءِ.“
پر نازوءَ چلولي تي چيو، .بابا، اها چابيءَ واري موٽر تہ وني ڏيو. “
”نازو ڏس، اجايو ضد نہ ڪر، اچ تو ڪي ننڍڙو رومال سبي ڏيان، ڪپڙي مان اجا ٽڪر بچيو پيو آهي.“
زيبوءَ جانوءَ جي مدد ڪئي. نازو رومال جي آسري تي اٿي هن سان گڏجي ويئي ۽ زيبو، ليڙ اُتي ڦٽي ڪري، ڪيس پاڻ سان وني وجي پاسي تي ويني.
جانوءَ نِوڙي اها نيري ڪپڙي واري ليڙ ڪنئي ۽ ان کي آڱرين ۾ مهٽيندي، ڦيرائيندي، ان جي نرم نازڪ ڌاڳن ۾ گم ٿي ويو.ڪنهن ڳالهہ ۾ گم ٿيڻ جڻ هن جي عادت ٿي ويئي هئي. آفيس ۾ گم، دفتر ۾ گم، گهر جي خرچ پکي ۽ سامان سڙي جي چڪر ۾ گم. پر هو هينئر نازو واري گهاگهريءَ، پراٽي ۽ لٽل ئي سهي، پر جهڙي نئين. اها اصل ڪنهن جي هوندي؟ اِهي ولايت جي ميمُن جون هونديون. انهن ميمن ۽ مندمن کي ڇو اهڙن ڪپڙن جي پرواهہ ئي ڪانهي؟ وٽن شايد گهڻا ڪپڙا آهن. ههڙا نفيس ڪپڙا ضرور هو پئسن سان وٺنديون هونديون. ايترا پئسا هنن وٽ ڪٿان ٿا اچن؟ هنن جا مرد ماڻهو ڪمائيندا هوندا.‘
پر هو پاڻ بهتہ سجو ڏينهن ڪم ڪندو هو. صبح کان شام ۽ شام کان صبح ڪندو هو. هن جا ابا ڏاڏا بہ ائين ئي ڪپي ڪاڇي ويا هئا، پر هنن کي تہ اهڙو نرم ڪپڙو ڪڏهن بہ ڪونہ نصيب ٿيو هو. جانوءَ جي سوچ ايئن ڇُرندي رهي.
صاحب کي ڪلهہ بوسڪيءَ جي قميص پيل هئي، صاحب کي وڏو پگهار ٿو ملي، ڪيس ڪم بہ وڏو ڪرڻو ٿو پوي، ڏاڍو وڏو ڪم ٿو ڪري. زير دستن کي ڇڙٻون ڏيڻ، ڪاغذن تي صحيحون ڪرڻ ۽ موٽر ۾ سير ڪرڻ بہ ڪو وڏو ڪم آهي!
نيري ڪپڙي وارو ٽڪرو سندس آڱرين ۾ مهٽبو رهيو. هن جو خيال وري وڏن ڪمن ڏانهن ڇڪجي ويو_ ’وڏا ڪم ڪهڙا ٿيندا آهن، اهي وڏا ڪم ڪير ڪندا آهن. سيٺ، واپاري، آفيسر،۽ زميندار سڀ وڏا ماڻهو آهن. اهي ضرور وڏا ڪم ڪندا هوندا. پر هو تہ بلئڪ مارڪيٽ، چور بازاري، ناجائز نفعي، سستيءَ ۽ بيڪاريءَ جي معرفت ٻين جي محنت تي پنهنجا پيٽ وڏا ٿا ڪن، تہ، اهي سڀ وڏا ڪم آهن. پر هت تہ سجو سجو ڏينهن ڪم ڪندڙ بک پيا مرن، ويلا پيا ڪين ۽ انگ اگهاڙا پيا گهمن _ محنت مزدوري ڪرڻ وارا، شايد ڪو بہ وڏو ڪم ڪونہ ٿا ڪن. انهيءَ ڪري ئي اهي سڀ ننڍا ماڻهو آهن! هن جي دماغ جو چڪر ائين سوچيندي سوچيندي، بيهي رهيو. ڪيس خبر ڪانہ پئي. هو اٽجاٽائيءَ جي حالت ۾ ٽنگون لوڏي لوڏي، سامهون پٽ ۾ نهارڻ لڳو. هو پنهنجو دماغ

ڪيڏي مهل وڏو بلڪل وڏو، محسوس ڪرڻ لڳو ۽ اهڙيءَ ريت، هو پاڻ ڪي ننڍ وڏائيءَ جي فرق ۾ وساري ويهي رهيو.

نازو، رومال ڪڍي، ”بابا، بابا“ ڪندي، اچي ڪيس خيالن جي غوطن مان ٻاهر ڪڍيو. زينوءَ نه فقط ڪيس رومال ناهي ڏنو هو، پر هڪ پٽي به ناهي وارن تي ربين وانگر ٻڌي ڏني هئائينس. جانو ڪيس ڏسي مشڪڻ لڳو ۽ چوڻ لڳو، ”نازو، راڳ ته ٻڌاءِ.“ ”ڪهڙو راڳ؟“ ”تو ميرا چاند.....“ نازوءَ ڳائڻ شروع ڪيو- ”تو ميرا چاند مئين تيري چانڊني.“ هن هڪڙو هٿ چيلهه تي رکيو ۽ ٻيو پيشانيءَ تي، ساڳيءَ سٽ ڪي ورائي ورائي چوندي، نچندي ۽ ڦيريون ڏيندي ڏوُ اچي جانوءَ جي هنج ۾ ڪِري- ”بابا! بابا! چاچيءَ واري موٽر، موٽر وٺي ڏيو. پلا اوهان ڪي پگهار ڪڏهن ملندو؟ ٻين ٻارن وٽ الاهي الاهي رانديڪا آهن.“

”پٽ، انهن جا ماءُ پيءُ وڏا ماڻهو آهن، انهن وٽ پئسا آهن.“

جانوءَ ڪان اهي جملا ٻنان سوچ ويچار جي منهن مان نڪري ويا.

”بابا، اوهين مون ڪان ته وڏا آهيو، پئسا ته اوهان وٽ به آهن.“

”هائو پٽ، آءٌ وڏو ته آهيان پر ٿلهو نالي جو. پئسا به برابر اٿم، پر اهي ته رڳو سيڏي سامان ۾ ئي پورا ٿيو وڃن.“ هو انهيءَ ڪان وڌيڪ پنهنجي ننڍڙيءَ نازوءَ ڪي ٻڌائي نه سگهيو ۽ نه سمجهائي سگهيو.

نازوءَ وري چيو، ”بابا، پلا اوهين پگهار واري ڏينهن ته وڏا ماڻهو ٿيندا نه! ڏسو، آءٌ به وڏي ٿي ٿيان.“ ائين چئي، نازو ڪٽ تي چڙهي، هٿ مٿي ڪري چوڻ لڳي، ”آءٌ مٿي تون هيٺ، آءٌ وڏي تون ننڍو.“ هن تاڙيون وڄائڻ شروع ڪيون هوءَ تاڙيون وڄائيندي. ٽپ ڏيندي، چوندي رهي، ”آءٌ مٿي تون هيٺ، آءٌ وڏي تون ننڍو.“ جانوءَ جي دل به نازوءَ سان گڏ نچڻ ۽ ٽپڻ لڳي. ٽپا ڏيندي ڏيندي، نازو بي خياليءَ ڪان ڏُو اچي پٽ تي ڪِري، جانوءَ جي دل به هن سان گڏ زمين تي اڇلجي پئي.

جانوءَ هوش سنڀاليو، زيبو ۽ ماڻس ڪي سڏي مٿي سڏ ڪيائين. پوڙهي ۽ زيبو سهڪنديون آيون. ڇوڪريءَ ڪي ڪڍي، وري ساڳيءَ ڪٽ تي ليٽايائون پوڙهي مٿانئس رلي وجهي، ويهي ڪلما پڙهڻ لڳي.

جانو سراپجي پنڊ- پهڻ ٿي ويهي رهيو. نازو جون اکيون بند هيون. ڪيس ڪو ڏاڍو ڏڪ آيو هو. هن جي مٿي، وات ۽ نڪ مان رت وهي رهيو هو. پوڙهي چوڻ لڳي، ”جيڏيءَ مهل ڪان اها نياڻي گهاگهري پاتي هئائين، نازوءَ ڪي الائجي ڇا ٿي ويو هو، زمين تي پير ڪو نه هوس. مون ڪي ته پڪ آهي ته ’نظر‘ نهوڙي نيو آهي.“

جانوءَ جو هوش جنبش ۾ آيو، هن جي جسم جا وار ڪاندارجي ويا، هن جي دماغ ۾ ’گھاگھري‘ ۽ ’نظر‘ جا اکر زوزات ڪري ڦرڻ لڳا! هن جون اکيون ڳاڙهيون لال ٿي ويون. اوچتو هن جي زبان چُرپر ۾ آئي، هو هڪ گنڀير آواز ۾ چوڻ لڳو، ”امان، تون ڇا پئي چوين، هزارين هوند وارا روز روز نوان ڪپڙا پيا پائين، انهن کي ته ڪجھ ٿئي ئي ڪونه ٿو- جيڪي هر لحظي ٻين کي ڦرين ٿا، جيڪي هر وقت ڪليو ڪلايو نڱيون پيا ڪن، انهن جو ته وار به ونگو ڪونه ٿو ٿئي. باقي هن ننڍيءَ نازوءَ نيلامي گھاگھري پاتي ته ڪهڙي اربع خطا ٿي پئي؟ هن معصوم نياڻيءَ ڪهڙو ڏوهه ڪيو آهي. هن ڪنهن جي چوري ڪئي آهي؟ هي ڇا جي سزا آهي. هي ڪهڙو بغداد آهي، هيءَ ڪهڙو انڌير آهي؟

”نازو! نازو! منهنجي ٻچڙي، تون ڪيڏانهن ٿي وڃين! نه وڃ! موٽي اچ! اها گھاگھري آءٌ انهن پاپين کي موٽائي ڏيندس. نه نه، آءٌ توتان اهڙيون هڪ نه پر هزارين نيون گھاگھريون گھوري، اڇلائي ڇڏيندس.“ هن جون مُنيون پيڙجي ويون. هن جو آواز ڳرو ٿي ويو ۽ هن جون اکيون لڙڪن سان پرجي آيون ۽ پوءِ هو ڪٺ تي پيل خاموش نازوءَ ڏانهن نهاريندو رهيو.

هڪ شام _ هڪ رات

(1948)

”بابا! بابا! ڊاڪٽر چوي ٿو تہ ڪڪيءَ کي نمونيا ٿي پئي آهي.“ نجمہ ڪڪيءَ کي واپس آڻيندي پيءُ کي ٻڌايو. ”بابا! ڊاڪٽر اهو بہ چيو آهي تہ جيئن دير ٿيندي، تيئن ڪڪيءَ جي حالت خراب ٿي ويندي، تنهنڪري هن کي هڪدم سُئي هڻايو.“

رشيد وچولي طبقي جو هڪ ٻچڙيوال ۽ معمولي سرڪاري ملازم هو. معمولي پگهار مان چڪي تاڻي مهينو گذاريندو هو. ڌيءَ جي اها ڳالهہ ٻڌي، رشيد جي منهن جو پنوئي لهي ويو. هن پهرين سمجهيو هو تہ ڪڪيءَ کي معمولي بخار آهي. پر نمونيا جو ٻڌي، هو فڪر ۾ پئجي ويو، ۽ ڪجهہ سوچي، هو پاڻ ڪڪيءَ کي کڻي ڊاڪٽر وٽ ويو. ڊاڪٽر شرافت سان مليس ۽ صلاح ڏنائينس تہ ”ڪڪيءَ کي هڪدم سئي هڻايو!“ البت اهو بہ چيائين تہ ”اها سئي پينسلين جي آهي، جيڪا اڄڪلهہ بليڪ تي ملندي.“

رشيد دل ئي دل ۾ پنهنجي کيسي جو اندازو ڪندي، سوچيو تہ ”انهيءَ جي مون ۾ توفيق بہ آهي يا نہ. ڌن، دولت ۽ پئسا، جن جي هٿن ۾ آهن، اُهي تہ مزي سان وينا اسان جو تماشو ڏسن. اسان جي زندگي هنن جي کيسن ۾ پيل نوٽن جي ٿهن ۾ قانون جي جادوگريءَ سان سسندي ۽ سوڙهي ٿيندي رهندي آهي. مردو سرڳ وڃي يا نرڳ، تنهن سان هنن جو ڇا واسطو! جنهن شيءِ تي ڪنٽرول پوي، جنهن شيءِ کي زندگيءَ لاءِ ضروري سمجهيو وڃي، اها حڪم نڪرندي ئي ڪافور ٿيو وڃي. پر ساڳئي وقت چوڻا پنجوڻا پئسا ڏجن تہ ترئ تي بهشت، جيڪي کپي سو حاضر، اسان جهڙن سفيد پوش ماڻهن کي تہ انهيءَ ڪان بہ جواب. چي، ”مسٽر، معاف ڪجو! اها دوا اسان وٽ ڪانهي. انتظار ڪريو، ٻن ڏينهن ڪان پوءِ مال ايندو! ايستائين ڊاڪٽر سان صلاح ڪري ڪنهن ٻيءَ دوا مان پورت سورت ڪريو.“

وري ٻي دوا تجويز ٿي، ۽ ان لاءِ پڇا شروع ٿي. دڪان واري جو لڳ ڀڳ جواب اهو ساڳيو: ”سائين! انهيءَ دوا رکڻ لاءِ اڃا تائين ليسن ڪونہ مليو آهي، درخواست ڏيندي سڄا سارا ڇهہ مهينا ٿي ويا آهن، نہ آهي ٻڌڻ وارو نہ سُڻڻ وارو. چئو تہ اها دوا ڪنهن ٻئي دڪان تان گهرائي ڏيانوَ. هميشہ جا گراهڪ آهيو، پر دڪاندار ٻٽي پئسا وڌيڪ وٺندو. پاڻ کي تہ پائي بہ حرام آهي، ملي تہ غنيمت ڄاڻجو. پنهنجي غرض جي پورائيءَ لاءِ ٻٽي پئسا وڌيڪ ڏئوَ تہ اهم ڪونهي. تازو انهيءَ دوا لاءِ هٽ هٽ ڪري ڳولا ڪئي هيم، تہ بہ ڪٿي ڪانہ ملي.“

رشيد موٽي ڊاڪٽر وٽ آيو، جنهن سندس پريشانيءَ کي محسوس ڪندي چيو: ”اوهين فڪر نہ ڪريو. آءٌ پنهنجو ماڻهو ميڊيڪل اسٽور تي موڪليان ٿو تہ سئي وٺي اچي. اڌ ڪلاڪ کن ترسڻو پوندو. چئو تہ گهرايان. هونئن بہ تہ ڪڪيءَ جي حالت نازڪ آهي ۽ سئي ضرور لڳندي.“

رشيد ڪان وڏيڪ ڪجهہ بہ سوچيو نہ ٿيو ۽ هو رڳو ايترو چئي سگهيو، ”ڊاڪٽر صاحب! پل گهرايو، آءٌ ترسان ٿو.“ هن کي پنهنجي ٻيءَ ڌيءَ جي بيماري ياد آئي، جڏهن ڊاڪٽر جي پرمٽ ۽ ايڪيهن روپين جي موٽيءَ تان هٿ ڪڻڻ ڪان پوءِ بہ هن کي ٽائيفائيڊ جون نيون گوريون نہ مليون سگهيون هيون، ۽ سندس معصوم نياڻي پورا چاليهہ ڏينهن تپ ۾ ڳهندي ڳهندي ڪنڌا تي ويئي هئي. اهو سوچي هن نجم کي چيو تہ ’گهران ڏهہ روپيا وٺي اچ!‘ نجم موٽي آئي، ۽ چيائين تہ ”اوهان جو دوست نعيم، ڪريم، سليم ٻاهر بيٺا آهن.“

”بيٺا آهن تہ آءٌ ڇا ڪريان؟“ هن وراڻيو ۽ دل ئي دل ۾ سوچڻ لڳو تہ ’هو دوست آهن يا دشمن، مون وٽ آيا آهن، ٻيو نہ تہ ايرانيءَ جي هوٽل تي چانهہ ۽ سگريٽ تہ هنن بہ لهڻا: چار اسپيشل چانهيون ۽ چار ڪئپسٽن جا سگريٽ. اهي دوست پير مرشد ڪان گهٽ تہ ناهن، دوستيءَ جي نالي ۾ اهو خرچ مري بہ ڪرڻو آهي. ڪڏهن ۾ پوي اهڙي دوستي، اڄ مون کي پنهنجي ڌيءَ کي سُئي هڻائڻي آهي، هڪ طرف هڪ معصوم جي زندگيءَ ۽ موت جو سوال ۽ ٻئي طرف هي دوست! ڀلا مون سڀي وٽ ڇو آيا آهن؟ مون کي دوست نہ گهرجن. آءٌ هنن جون خوشامدون ڇو ڪريان ۽ ڇا لاءِ هيءَ روز روز جي ڪيسي ڦُر سهان. ٻنپهرن جو مليا هئا. جواب مليو هُئن تہ اسين ڪونہ هونداسين. اوهين نہ اچجو. پوءِ هينئر ڇو اچي پَرگهٽ ٿيا آهن؟ ڀلي تہ بيٺا رهن، آءٌ بہ اڄ هنن سان نہ ملندس. هتي اسپتال ۾ ئي ويٺو رهندس. خبر بہ اٿن تہ ڪکي بيمار آهي، انهيءَ هوندي بہ پٺ نہ ٿا ڇڏين. اڄ انسان ڇو اهڙو سنگدل ٿي پيا آهن؟ مروان موت ملوڪان شڪار!‘

رشيدَ، اسپتال جا سينگاريل ڪمرا ۽ فرنيچر ڏسي، سوچيو تہ هيءُ سمورو ناڻ ڊانگر مون جهڙن ڪنگالن جي پگهر مان ئي نهيو هوندو. ڪمائين هڪڙا ۽ عيش عشرت ڪن ٻيا.

”ڊاڪٽر صاحب! گهڻا پئسا؟“ هڪڙي بيمار جي آواز هن جي خيالن جو سلسلو ٽوڙي ڇڏيو.

”پنج روپيا سئيءَ جا ۽ بہ روپيا دوا جا،“ ڊاڪٽر وراڻيو.

”ڊاڪٽر صاحب! ڪجهہ مروت ڪريو، آءٌ غريب آهيان.“

”تڏهن تہ توکان واجبي پئسا وٺان ٿو. ايم بي بي ايس آهيان- پنجن روپين ڪان گهٽ سئي هڻائي نہ وٺندس. تپاس مفت، انهيءَ ڪري جو تون غريب آهين، باقي ٻن ڏينهن جي دوا

جا ٻه روپيا، اها دوا جي اصلي قيمت آهي. مون وٽ سرڪاري اسپتالن وانگر شيشن ۾ سالٽ جو پاڻي ڪونهي. چڱو، جلدي ڪڍ ست روپيا ته ٻين مريضن کي اڪلايان.“ ڊاڪٽر بيزار ٿيندي چيو.

”پريو پريو“ جا لفظ وري ڊاڪٽر جي ڪنن تي پيا، ڊاڪٽر جي دل ۾ ڪٽڪو ٿيو مگر الائجي هو ڪهڙو خيال ڪري اُٿيو، صبح صفا ٿي ويو هو. موهن لعل شيانا جو ڪمرو هڪ هوشيار نرس جي حوالي ڪري هن کي هدايتون ڏيئي پنهنجي ڪمري ۾ آيو، ڪيس اڄ دل ۾ آنند مانڊ پئي ٿي، تڙ تڪڙ ۾ وهنجي سنهنجي ڪپڙا بدلائي نيرن ڪرڻ لڳو. ڏسڻ ۾ ته ائين پي آيو ته هو نيرن ڪري رهيو هو. مگر هن جو دماغ ڪنهن لڪل ڳجهه کي کوٽي ڪڍڻ لاءِ شياما جي پهرينءَ ڏينهن يعني پاگل خاني ۾ داخل ٿيڻ واري ڏينهن کان آخري نظاري تائين هڪ هڪ ڏينهن کي جانچڻ ۾ مشغول هو. ڪيڏي مهل هن جي پيشانيءَ ۾ گهنج پي پيا، هڪ گراهه کان پوءِ ٻي گراهه جو دامرو منٽن جي نوبت تي وڃي رسيو. شياما جي ٽن سال جي عرصي جو هڪ هڪ ڏينهن هن جي پيشانيءَ ۾ گهنج پي پيا، هڪ گراهه کان پوءِ ٻي گراهه جو دامرو منٽن جي نوبت تي وڃي رسيو. شياما جي ٽن سالن جي عرصي جو هڪ هڪ ڏينهن جي دل جي پردي تي چٽجڻ لڳو. مگر نيٺ ڏينهن خلاص ٿي ويا، پردو سفيد ٿي ويو. هن جو دماغ لوڏا ڪائڻ لڳو، سامهون چانهه جي نريل ڪٽليءَ کي ليٽائي پيالي پريائين چپن کي وجهو آني تي چار لاڳيتا ڍڪ پريائين اکيون پوري ڪرسيءَ تي ليٽي پيو، الائجي ڪيترو وقت ائين ئي وينو رهيو، گهڙيال پورا ٻارنهن وڄايا، نرس پنهنجي ڊيوٽي تان لهي ڊاڪٽر وٽ حال احوال ٻڌائڻ آئي.

”ڊاڪٽر صاحب، اوهان جي محنت شايد سڦلي ٿئي، شياما پورا پنج ڪلاڪ ننڊ ڪئي. گهڙي فرحت ۽ آرام اٿس، باقي ايترو چوي ٿي ته پلائي ڪري منهنجون اکيون کولي ڇڏيو، اکين ۾ جلن ۽ ٻاهه اٿم بت ته سجو سڙي پيو اٿم.“

ڊاڪٽر جي اکين چمڪاٽ ڪاڏو خوشيءَ جي لهر ڇهري مٿان چانئجي ويس، دل ئي دل ۾ ڏاڍي جو شڪرانو ڪري نرس کي چيائين ته ”فلاٽو پائوڊر ڪٽي پهرين پٽي لاهي، اهو اکين تي ڇڙڪايو، تنهن کان پوءِ هنن ٽن دوائن جو مڪسچر ناهي آهستي اکيون ڌوئجوس، پڇاڙي ۾ سنهڙي برش سان هيءَ بط لائجوس، مگر اهو ڪم سڄو خبرداري سان ڪج پوءِ توکي موڪل آهي.“ نرس ته ويئي هلي، هو وري ڪرسي تي ڪري پيو، هينئر هو مشڪي رهيو هو، ڪيس هينئر خاطري ٿي ته شياما بچي ويندي هن کي هلاڪي ۽ تڪليف اجائي نه ويندي، اهي خيال ڪندي هن جون اکيون ننڊ سان خمارجڻ لڳيون ۽ هو جلدئي سمهي رهي

بي خيالو ۽ ڳڻتين کان سواءِ سڄي رات ننڊ کانه ڪئي هئائين، تنهن ڪري جلد ئي بي سرت ٿي ڪونگهرا هڻڻ لڳو. نرس آزمودگار هئي، ڊاڪٽر جي چوڻ موجب هن پڪي طرح ڪاريگريءَ ۽ هوشياري سان اکر اکر تي پيروي ڪئي. ٻي نرس کي وهاري پاڻ ويئي هلي، شياما اکيون کوليون، هن جون اکيون جيتوڻيڪ لهاستيل هيون، مگر اڳي کان گهٽيون بهر، سوڄ وغيره لهي ويئي هئي، باي جي ڪا ڪمي هئي اها پنبڻين جي هئي، جيڪي جلي ويون هيون، هن جو دماغ ڪم ڪرڻ لڳو ۽ سمجهي ويئي ته ڪيس اڃا دنيا ۾ ڪجهه وڌيڪ دک ڏسڻو هو. هو پنهنجا مائٽ ياد ڪرڻ لڳي. ننڍپڻ وارا ڏينهن، جواني وارا ڏينهن.... مگر اوچتو ئي اوچتو اهي پهر پڇائيندي هوءَ اڇي روئڻ ۾ ڇٽڪي. نرس اڇي هن کي دلداري ڏني، ۽ ڪيس ٻڌايائين ته ڊاڪٽر موهن ڪيس ڪيئن جان جوکي ۾ وجهي بچايو هو. ڊاڪٽر ننڊ ڪري اٿيو، نرس وري اڇي پنهنجي ڪري والاري. ڊاڪٽر موهن اُتي آهستي آهستي شياما جي ڪمري ۾ داخل ٿيو، نرس کي اشارو ڪيائين جا چپ چاپ ٻاهر نڪري ويئي، شياما ڀانيو ته هوءَ بلڪل اڪيلي هئي ٿوري دير کان پوءِ ڇت تي اکيو کپائي چڻ لڳي، پريو! تون ڪٿي آهين؟ منهنجو آخري وقت آهي. ڇا هينئر به منهن ڪونه ڏيکاريندين.... پريو!

ڊاڪٽر ڳالهه کي سمجهي ويو هو، يڪدم موقعي کان فائدي وٺڻ لاءِ شياما وٽ آيو ۽ چوڻ لڳو، شياما، تون ڪهڙي پريو کي ياد ٿي ڪرين؟ مون کان ڪجهه نه لڪائي.

ڊاڪٽر تو هي غضب ڪيو آهي. مون کي مرڻ چو نه ڏنو اٿيئي..... ڏس، ڏس تون نادان آهين، منهنجو بدن ٻاهريون جيڪو مون پاڻ هٿن سان جلايو آهي. سو تنهنجي ڪوشش سان ڪٽي چڱو ڀلو به ٿئي..... مگر مهنجي اندر دل صاف جلي چڪي آهي."

"شياما، تون ڇا چئي رهي آهين..... هوش ڪر..... نااميد نه ٿي.... تنهنجي ئي ڪري مون پنهنجي حياتي خطري ۾ وڌي."

"مگر آءُ هينئر جيئري رهڻ نٿي چاهيان."

"شياما تون ٿورن ڏينهن ۾ چڱي ڀلي ٿي ويندين..... مون کي توسان همدردي آهي، ڏس پاڳل خاني ۾ آءٌ توکي پيار ڪريان ٿو، ڏيءَ وانگر شياما سچ ٻڌائي آخر تنهنجا هي حال چو ٿيا آهن؟"

شياما چپرن کي پوريندي لڙڪ وهايا، "ڊاڪٽر، هائو تون منهنجو همدرد آهين، ڀلا توکي زندگي جو راز ٻڌاين ڇا؟" ڪنجهندي هن پاسي ورائڻ جي ڪوشش ڪئي، مگر ڊاڪٽر ڪيس روڪي ڇڏيو.

ٿوري عرصي کان پوءِ شياما چوڻ لڳي، ”ڊاڪٽر هتان ڏکڻ پاسي ٻن ميلن تي ننڍي ڳوٺڙي ۾ هڪ غريب انسان رهي ٿو. جنهن جو نالو آهي پرڀو هو شهر جي ڪنهن آفيس ۾ ڪلارڪ آهي. هر روز شام جو گهر موٽي ايندو آهي. ڊاڪٽر! ڊاڪٽر! ڪيس وٺي اچ چئينس تنهنجي شياما توکي آخري وقت ياد ڪري رهي آهي.“ شام جو وقت هو، پکي پکڻ پنهنجي آکيرن ڏانهن موٽڻ لڳا. سج پنهنجا آخرين سنهري ڪرڻا پلٽي لڪي رهيو هو. هاري پنهنجا هر ڪنيو ڏاندن سميت گهر موٽي پئي آيا. ڊاڪٽر موهن موٽر تي اچي ڳوٺڙي ۾ نڪتو، پرڀو جو پڇائي وڃي سندس در تي موٽر بهاري هارن وڄايائين، هڪڙو سندر مگر نوجوان ڌوتيءَ قميص سان ٻاهر نڪري آيو هن جي ڪڇ تي ننڍو روئيندڙ ٻار هو، جنهن کي هو پرچائي رهيو هو. موٽر ڏسي هو ڪجھ هراسجي ويو، پر نيٺ دل جهلي ويجهو آيو.

”تنهنجو ئي نالو پرڀو آهي؟“ ڊاڪٽر چيو:

”فرمايو..... ڪهڙو ڪم آهي؟ پرڀو آءٌ آهيان.“

”توسان ڪي ڳالهيون ڪرڻيون اٿم.“

تہ چڱو اندر اچو تہ ويهي ڳالهيون ڪريون.“

”هيءَ گهر تنهنجو آهي ۽ هيءَ ٻار! تنهنجي شادي ٿيل آهي؟“

”ها، هن يڪو جواب ڏنو، ڊاڪٽر ڪجھ ويچار ڪري چيو، ”مگر اهي راز جون ڳالهيون آهن، ان ڪري تنهنجي گهر ۾ ڪونہ ٿينديون- بهتر ائين آهي تہ ٻارڙي کي اندر ڇڏي اچ تہ موٽر ۾ خلاصا ٻئي اڪيلا ٿينداسون.“

پرڀوءَ کي خواب خيال بہ ڪونہ هو، تہ هيءَ شخص ڪير هو. انهيءَ ڪري عجب ۽ اچرج ۾ هن ڏانهن نهاريندي پنهنجي زال کي ٻار ڏيئي ٻاهر موٽيو، ۽ اچي موٽر ۾ ويٺو. ڊاڪٽر پرڀو ڏي نهاري چيو: ”پرڀو، عجب ڪائڻ جو ڪو ضرور ڪونهي. مون کي تنهنجو نالو شياما ٻڌايو آهي. ڇا تون ڪيس سڃاڻين؟“

پرڀوءَ جي هٿن مان ڪجھ ڪري پيو، بدحواس ٿي چوڻ لڳو ”شياما! سيٺ رتن لعل جي ڇوڪري؟ ها.... ها، آءٌ ڪيس سڃاڻان. منهنجي ساڻس دل هئي، ۽ هن جي مون سان پر آءٌ هڪ غريب ۽ مفلس ماڻهو آهيان ۽ هوءَ امير شاهوڪار. هن جي پيءُ هن جي شادي منوهر سان ڪرڻ ٿي چاهي.“ ائين چئي ڊاڪٽر کي شڪي نگاهن سان ڏسڻ لڳو.

”پرڀو، آءٌ پوليس آفيسر يا تنهنجو دشمن ڪونہ آهيان. مگر مون کي پنهنجو همراز ۽ همدرد ڪري ليک، آءٌ پاڳل خاني جو ڊاڪٽر آهيان، ۽ شياما منهنجي زير علاج آهي.“

پريو شڪ دور ڪري چوڻ لڳو، ”ڊاڪٽر، مون کي معلوم هو تہ شياما جو بہ مو سان پريم آهي. تنهنجي هوندي بہ هن جي ڪائي پرواهہ ڪانہ ڪئي، مون شياما کي ڪيترائي ڀيرا منع ڪئي تہ منوهر کي گهر ۾ اچڻ نہ ڏنو وجي. مگر هوءَ ويچاري بہ مجبور هئي، هن جي پتا جي مرضيءَ موجب منوهر هر روز گهر ايندو ويندو. آخر مون ڪان اهو سنو نہ ٿيو منهنجي بدگمانين مون کي مجبور ڪيو تہ منوهر کي ماري پنهنجو رستو صاف ڪيان. مون شياما کي بہ ٻڌايو، مگر بي فائده. آخر هڪ ڏينهن مون پستول چورائي لڪائي آندو ۽ جيئن منوهر شياما جي گهران ٿي نڪتو تہ هن جو خاتمو ڪري ڇڏيم. شياما ويجهي باغيچي ۾ هئي، مون کي ڏسي ڊوڙندي مون وٽ پهتي ۽ چوڻ لڳي، پريو، هيءَ ڪهڙو ناحق ڪيئي..... ڇڱو پستول مون کي ڏي ۽ تون ڀڄي وڃ.“ آءٌ بيهي رهيس مگر هن مون کي ٿيلهو ڏيئي زبردستي ڊوڙائي ڇڏيو.“ پريو ٿڌو ساهہ کڻي چيو ڊاڪٽر اهو راز آهي جو ان کي معلوم آهي يا توکي اچ ٻڌايو اٿم.

ڊاڪٽر ڪنڌ لوڏيندي چيو، ”هائو..... اهو راز آهي.... ٻن دلين جو... جنهن جي معلوم ڪرڻ لاءِ مون سڄا سارا ٽي سال وڃايا. ڇڱو ٻڌا انهيءَ ساڳي شياما توکي گهرايو آهي.... توکي ياد ڪيو آهي.“

”پر آءٌ ان سان نٿو ملي سگهان“، پريو جواب ڏنو.

”پريو، تون ڇا چئي رهيو آهين؟ جنهن تنهنجي گناهہ پنهنجي سر تي کنيو تنهنجي جان بچائي جا تنهنجي ڪري هوش حواس وڃائي ديواني ٿي چڪي آهي، ڇا تون ان سان نہ ملندين؟“

”هائو، آءٌ ان سان نٿو ملي سگهان.“

”پر توکي پڇتائڻو پوندو پريو، هوءَ حياتيءَ جون آخري گهڙيون ڪاٽي رهي آهي.“

”تڏهن ڇا، هوءَ مري رهي آهي ڇا؟“

”هائو، شايد مري چُڪي هجي.“

تہ آءٌ ضرور هلندس، ڊاڪٽر مون کي جلدي وٺي هل.... جلدي پهچائي مون کي آءٌ ڪيس ڏسندس.... ڪانئس معافي وٺندس... ائين چئي هو روئڻ لڳو.

ڊاڪٽر پريو کي وٺي شياما وٽ آيو، شياما ان جي انتظار ۾ اکيون کولي در ڏانهن نهاري رهي هئي، شياما ڪيس پري ڪان ڏسي، پريو..... پريو چوڻ لڳي. پريو بدحواس شياما شياما ڪندو اچي شياما مٿان ڪريو. ڊاڪٽر منٿ ڪان پوءِ شياما جي نبض ڏٺي، مگر اها هميشہ

لاءِ خاموش تي چڪي هئي، هن جي مرضي ٿئي ته پرپوءَ ڪي جدا ڪيان، مگر جڏهن ڊاڪٽر ڪيس هٿ لاتو ته هن جو بت به ٺڌو ٿي ويو هو. هو به شياما سان گڏ هليو ويو هو.

ڊاڪٽر آهستي چيو، ”عورت...... پريم....... قرباني.....“ هن ائين چئي ڪٽي، ڪنڌ هيٺ جهڪايو.

طوفانِ ۽ محبت

وقت ايندو. ڇڪ ٿيندي. اڪيون ڏسنديون. دنيا دل جي ڌڙڪن ۾ تي ويندي غائب. اکڙين ۾ ايندي، ساجن رڳو تنهنجي تصوير ۽ چوڌاري... چوڌاري هوندي اونداهي طوفانِ محبت جي.

تنهنجي وڇڻ ڪان پوءِ ساجن هيءَ منهنجي حياتي! زندگي زهر تي ويئي آهي. مون نٿي ڀانيو تہ آءٌ بہ ٻين وانگر سرد آهون ڀريندو، لڙڪ ڳاڙيندو، خوامخواھ بي چين ٿيندس. نکو وري اها ئي اميد هئي تہ آسمان تکي تکي، تارا ڳڻي ڳڻي، چنڊ سان ڳالهائيندي صبح ڪندس. سڄو ڏينهن سر ۾ سوداءِ....

دوستن سان دشمني... پنهنجن ڪان بي رخي..... ديوانن وانگر چريو_ ٺوڪون سهندس ۽ ڪلائيندس پاڻ تان ساري دنيا.

تنهنجي خيالن جي حسين يادگري! دنيا! تو مون سان ڪهڙو جادو ڪيو آهي؟ ساجن اهو منو درد ڇا جو آهي؟ منهنجي دل ڪنهن لاءِ تڙپي رهي آهي؟ نااميد هوندي بہ منهنجي آس ٽٽي نٿي. ويران رڻ پٽ ۾ بهاريءَ جو جهُوٽو. اونداهي رات ۾ تارا چو ٽا ٽمڪن؟

ڪالھ باغ ۾ حسين پوپٽ ڪنڊي جي نوڪ تي لٽڪيل ڏٺم. شايد آيو هو گلڙن تي ڦيرا ڏيڻ. پريان سامهون اڏامي رهيون هيون هوا ۾ بيوس شاخون. هيٺ مٽي تي ڪري رهيون هيون، چمڻ جي لاءِ زمين ڪي. ڇڻندي ڏٺم منجهائن نرم نازڪ پنکڙيون گلن جون. گلشن جو اهو سادو نظارو.... اکڙين مان بي اختيار ڇلڪجي ڪريا بہ لڙڪ.

اوچتو ڪوئل جي ڪوڪو ڪنن ٻڌي. دل ڌڙڪي اٿي. خوشيءَ ڪان مشڪي ڏٺم. مکڙيون بہ مرڪڻ لڳيون. نچڻ شروع ڪيو تن مان نڪتل خوشبوءِ. اهو ساڳيو باغ هو جتي هڪبئي کي ڏسي پاڻ مشڪندا هئاسين. تنهنجا خاموش اشارا لڪائي پهچائيندا هئا پيغام پريت جا. پر هاڻي.... اجا بہ آءٌ انهيءَ اجڙيل باغ ۾ چو ٿو وڃان؟ منهنجو. اکيون ڪنهن جي ڏسڻ لاءِ آيتون آهن؟ تون تہ آهين ڪونہ! تہ پوءِ انتظار ڇا جو؟

دک دردن کي مون ڪلندي منهن ڏنو. رضا تي راضي. اوچتو ئي اوچتو ڦري ويئي منهنجي حالت..... قسمت.... سڀ ڪجھ. تنهنجي وڃڻ ڪان پوءِ. آءٌ زندھ آهيان، جيئرو گهمان ڦران پيو. ٻين وانگر.... دوستن سان ظاهري طرح... ٻين کي ڪهڙي خبر! دنيا ڇا ڄاڻي؟ تون ڇا سمجهين جلي جلي جيئڻ ۽ جيئي جيئي جلڻ!

ٻين کي کهڙي خبر تہ دل جي ڌڙڪڻ سان خون جو شعلو ڦڙڪي نس نس ۾ آگ ڀڙڪائيندو. خاموش زبان فرياد ڪري پڪاريندي ۽ ڪجهہ نيڻ وهائيندا نير پردن پنيان، جن کي ڏسي ڪانہ سگهندي ڪا هڪڙي اک ڪنهن انسان جي.

ڏوکو ۽ فريب ڇا نٿو ڪري!.... مون سان بہ هرڻ جون رج تي ڇالانگون.... هر هڪ کي خبر آهي، پر اصلي راز کان ڪير واقف آهي؟ ڇڱون ڇو ٿيون ڀڙڪن؟_نيڪ نگاهون بدنام ڇو ٿيون ڏسجن؟ رج پاڻيءَ مثل ڇو ٿي لهرون ڏي؟ قدرت هر هڪ کي لاچار ڪيو آهي؟.... بيوس.... منهنجو ڪهڙو ڏوهہ! آءٌ تہ مجبور آهيان توکي الزام ڪينءَ ڏيان تنهنجو ڪهڙو قصور؟ شمع جا پاڻ جلي ٿي ان ۾، جي پتنگ ٽپو ڏيئي پاڻ کي خاڪ ڪري تہ شمع جو ڪهڙو گناهہ؟ پر پرواني جو شعلي ۾ ڪامي جلڻ..... شعاع کي وڌيڪ تيز ڪرڻ جو آخر مطلب ڇاهي؟

گل ۽ خوشبوءَ..... دونهون ۽ آگ.... شمع ۽ پروانو.... دل ۽ پيار.... ڪين جدا ٿيندا؟ ساجن! تون ۽ تنهنجي يادگيري ڪينءَ وسرندي؟ انتظار جون گهڙيون! اکيون اکين ۾! دنيا جي نگاهن کان دور! ڏينهن ڏني.... ۽ تارن ڀريئي آسمان هيٺان. اکثر ڪندا هئاسين.... ڳالهيون پريت جون.... ڇا اهو خواب هو؟ هيءَ ساري دنيا بہ خواب آهي؟

پل خواب هجي. مون کي تہ انهيءَ خواب جي حقيقت بي قرار، بي آرام ۽ دربدر ڪيو آهي. آرزو اٿم تہ تنهنجي يادگيريءَ جو فريبي سپنو هميشہ ائين ئي ڏسندو رهان. تنهنجي من موهيندڙ تصوير، شربتي اکيون، ڪوئل جهڙو آواز، بلوري جسم، گلابي رخسار، پازيبن جي جهڻڪار، تنهنجو گهر، دريون، پردا، گهٽيون ۽ سڄو شهر.... ڦرندا رهن تا خيال. هُتي، اُتي، هوڏانهن، آهستي ۽ هميشہ......

تنهنجا ڏنل گل سانڍي رکيا اٿم، جيسين حياتي اٿم. انهن جو هڪڙو بہ پن گهر ۾ ضايع نہ ٿيڻو آهي. جيتوڻيڪ ڪومائجي ۽ مرجهائجي ويا آهن اهي ظاهري طرح...... مگر انهن سان گڏ تنهنجون گذريل ڳالهيون آهن، بلڪل نيون ۽ تازيون.... پرهہ جي ٻاک ۽ ماڪ جيان!!

گهريلو يا بنگلو؟

گهر لاءِ ته ڪيترائي سڪندا وتن. اڄ ڪلهه پڳڙين ۽ رشوتن کان سواءِ منٿن سان ته، گهر نٿو ملي. پناهه گيرن کان پڇي ڏسو. شل نه ڪنهن کي گهر جي گهرج پوي. سرڪاري ڪامورا به رلندا وتن. پر مون کي ته ٺڪيل سينگاريل گهر ملي ويو هو. پلو ٽئي سيٺ رامداس جو جڙ ته جاءِ نهرائي ئي منهنجي واسطي هئائين. پاڪستان ۽ هندستان جي لهر ۾ لڙهي، هو اها جاءِ منهنجي حوالي ڪري ويو هو. سڄيون ساريون تي ڪوئيون رڌڻو، وهنجڻ جي جاءِ، اوطاق، ڪرسيون، ڪموڊ، ڪٻٽ، پينگها، بجلي، پاڻي، ورانڊا، دالان، سڀ ئي منجهس موجود. تنهن کان سواءِ پاسي تي ۽ مٿي ماڙيءَ جي صورت ۾، تڏهن ته يار دوست ريسون ڪندا اٿم. هو انهي گهر کي بنگلو چوندا آهن. بنگلو ڇو نه چون، بنگلي کي وري سگ ٿيندا آهن ڇا؟ پر گهر جي سونهن آهي زال سان، سو زال به اٿم ۽ ان سان گڏ ٻار به اٿم. پر هن بيگاهه وقت منهنجو بنگلو ڏسي ڇا ڪندا. جيڪڏهن اوهان کي منهنجو گهر ڏسڻو هجي ته ٻن ڏينهن جي نوٽيس کان پوءِ ڏيکاري سگهندس، ٻچڙيوال جو آهيان.
هنيئر ته مانيءَ جو وقت آهي. شايد ماني تيار به ٿي وئي هجي. ٻي ڪنهن وقت ڪٽي ڏسجو. مڇڏ ٿو ڏسجين، هن پاسي کان قري اچو، نه اوهين ٻارڙن کي اوڏانهن ڪيو. باقي رهندي اوطاق اها ته مون اڳئي ڏني آهي. ڇگو به چار منٽ ترسو. ته سڌ ٿو ڪيانوَ. ڇگو هاٽي اچي سگهو ٿا. اچو هيءَ اڱڻ آهي. هو ڏائي پاسي ڪارخانو هوندو آهي. اسين ته هري مري ويا آهيون، ڪجهه وقت گذري ويو آهي ۽ باقي حياتي جي ڪاٽي وجي مٿي چڙهيو. هيءَ ڪنڌ واري ڪٽ سياري اونهاري اتي پئي هوندي آهي. ڇڇي وئي آهي ته فڪر ناهي. ڪنهن ڏينهن تون ۽ آءٌ به ڇڇي ويندا سون. ڪير پيو اندر ٻاهر ڪريس. ان جي هيٺان اونڌي ٿيل چونئري ڪير جي آهي. شام جي وقت اها اتان ڪڇي صفا ٿيندي ۽ پوءِ ان ۾ ڪير رکيو ويندو آهي. هي موري جي منهن وٽ ڇا آهي، سڃاڻين ٿو. اها ڏونگري آهي. انهيءَ سان ڪپڙا ڌوئبا آهن.
پاسي کان گلن جون ڪونديون آهن. ڪو ڏاڍو شوقين ٿو ڏسجين. پر اهي ته اڳيئي اتي هيون، هيءَ وچ ۾ گنل ۽ سڪل سپاتي جو ڪارو پادر چمٽي سان گڏ پيو آهي. ۽ هيءَ نڪريون شايد ڪو دلو پڳو هوندو. هن ٽنهي جاين ۾ ڪاڪوس رڌڻو ۽ وهنجڻ جون جايون آهن. پر جيئن ته سيني مان مڪين جي ڦڻ ڦڻ جو آواز پيو اچي ان ڪري اندازو لڳائڻ ذرا مشڪل ٿيو پوي. جايون جو اهڙيون آهن، آخر ٻيو مڪيون ويندون ڪٽي. باقي هيءَ ڪٽ

ٻہ ڏسي وٺ. انهيءَ تي ڇا ڇا پيو آهي. رلڪو، ڪڇو، چڊي، ڍڪڻ، اڳٺ وجهڻي، سوئي، پڳل هوائي جهاز، سليٽ جا ٽڪرا، سڳيون، ڦٽي وارن سوڌي ۽ واڏڻ ۾ اڳٺ ٻہ پيو لڙڪي. وٽي، ٽارچُ ۽ قئنچي وري پاڳي جي پرسان آهن، اهو پراڻو فوٽو آهي، جنهنجو فيرم بر خوردار ڏسندي ڏسندي پيجي چڏيو آهي. ٻاراٽي گهر ۾ اهڙوئي سامان هوندو آهي. هاٽيءَ هتان وراندبو شروع ٿو ٿئي. پاسي ڪان هنڏن رکڻ جي ڪوني آهي ڏسي ڇا ڪندين. بس ڪٽي سمجهہ تہ بسترا اڏ گول، اڏ ڪليل ڪٽ تي سٽيا پيا هوندا، چائٺ وٺ بال ٻارڙن جا آهن. هن ڪنڊ مان ڪهڙي بانس پئي اچي. بانس وري ڇا جي. اها برنيءَ ۾ رکيل سانڌاٽي جو خوشبوءَ آهي. مانيءَ سان گڏ ڳنڊڻ ۽ ڇهر نہ هجي تہ ڪاڏي جو ڪهڙو مزو. پرسان هي مانين جا سڪل ٽڪرا آهن. اهي آهستي آهستي اسان جي ٻڪريءَ جو چارو ٿيندا. تيسين تائين اتي پيا سڪندا ۽ گڏ ٿيندا. ڪين ماڪوڙيون ٻہ پيون ڪائين. ”اڪ ڪاج دوڪام“ ثواب ٻہ ٿيندو. ڏائي پاسي ڪان گهڙامنجي آهي. دلا؟ دلا تہ اندر هوندا. ڪونيءَ ۾ مانيءَ مهل پاٽي تہ پرسان هئڻ گهرجي. اجا گلاس داني وسري وئي، ڏس منجهس همام دستي جو مٽيون پڙ ۽ سرمي جا ڪاني پيئي آهي. هي تہ ميرن ڪپڙن جو ڍڳ آهي ڌوٻيءَ ڪي ڏيٽا آهن. جڏهن ڌوٻي اچي. بنگلو بنگلو ڪري سيئي دوست چوندا آهن. پر آءٌ تہ انهيءَ ڪي گهر ڪوئيندو آهيان. هڪ ٻچڙيوال ۽ عيالدار جو گهر.

خير هاٽي اندر گهڙو. هن ڪونيءَ ۾ خاص سامان رکيل آهي. فرنيچر اهڙو ڪن ٿورن گهرن ۾ هوندو. باقي سچ پچ جيڪي بنگال هوندا آهن. تن جي تہ ڳالهہ ئي ٻي آهي. انهن ۾ اسان جهڙا رواجي ماڻهو نہ رهندا هوندا. ڏس هيءَ وات ڦاٽل ڪٻٽ، ان جو منهن سدائين کليل هوندو آهي. ڇو جو هميشہ ڪم ۾ ايندو رهندو آهي. وٽس ٻاهر ڏائي پاسي ڪنڊ وٺ، فرش تي شيشن صاف ڪرڻ وارو برش پيو آهي. ڪٻٽ اندران ڪپڙا، سٽٽون، گهاگهريون، چولا، پوتيون ڪي ويڙهيل ڪي ڪنڊٻريل خانن تان هيٺ پيا لڙڪن. ڪٻٽ جي مٿان پيتي رکي آهي. شايد نلهي هوندي. انهيءَ پيتيءَ جي مٿان وري گري ٽوپي فرحت پيئي وني. اها ٽوپي منهنجي پاءُ تي مهينا ٿيندا تہ اتي رکي ڇڏي هئي جو هو بازار مان نئين ٽوپي خريد ڪري آيو هو. پيتيءَ جي پرسان اها ڪاغذن جي وڏي پڙي آهي. خبر ناهي تہ الائجي منجهس ڇا آهي! سمجهان ٿو تہ ٻارن جون سُتيون ڦڪيون هونديون. هيٺ تري ۾ ڪٻٽ جي سامهون پٽ تي سٽيءَ جو ريل آهي. جنهن جي ڏاڳي جو چيڙو ڪافي ريل تان لهي آيو آهي. انهيءَ ڪٻٽ جي اولهہ ڪان جيڪو فيل ۽ پئا رکيل آهن. پئسن جي بيگم صاحبہ ڪي ٻہ گهرج ٿيندي آهي.ان ڪري ان جي هڪڙي ڪنجي مون وٽ تہ ٻي بيگم صاحبہ وٽ

هوندي آهي. ڪڙي ڪرف وٽ تہ ڪاٺ ۽ ان جي پالش اڪڙيل نظر ايندي. ڇو جو ٻہ چار دفعا نہ پر الائي دفعا: ٻنهي ڪان ڪنجيون وڃائجي ويندون آهن. ڪرف ايندو آهي. ڪنجي ڪان سواءِ، تنهنڪري اڪثر ڪنجيون اندر رهجي ويندون آهن. پوءِ ڪرف ڪولڻ ڪان ڇُٽو، تنهنڪري ڪڙي ڪي ڪلين ۽ همام دستي سان ڪولٽو پوندو آهي.
بيهندا ڪيترو، هن ڪرسيءَ تي ويهي رهو. آسانيءَ سان ڏسي سگهندا. ڏکڻ پاسي انهن ٻنهي ڪٻٽن جي وچ ۾ گاديلي سان پلنگ آهي. فڪر ناهي تہ گاديلي جي ڇوَ ڪانهي، فڪر ناهي تہ اها ميري ۽ تيل سان ڀريل آهي. پلنگ ناهي تہ تخت آهي. پاسن ڪان ڪپڙا رکيا اٿس، هيءُ برقعو آهي. هي ٽوال آهي. ها گهاگهري آهي ۽ هي ٻيا ڪپڙا تہ سجاٽپ ۾ نٽا اچن. خير نهيو. پلنگ هيٺان ٻہ نظر ڦيرايو هيٺان بوٽ پالش جي برشن جو جوڙو پيو آهي. پيرانديءَ هيٺان وري سبڻ جي مشين جو پرزو آهي. اهو جهالر ناهڻ وقت ڪم ايندو آهي ۽ هاٽي گاديلي مٿان ڏس. نوٽبڪ، ساسر، ڪاري عينڪ، اخبارن جا پرچا ۽ ڪتاب پڻ آهن. ميز تي تنهنجي پرسان آهي. ڏس تہ مٿس ڇا ڇا پيو آهي. آرسي، قلم، تيل جو شيشو، ڪتاب، نوٽبڪ، مس ڪپڙي، قئنچي، بوٽ پالش جي دٻلي، ڏندن وارو برش، گلاس، دٻڪي، ٻڪل، صابڻ، ٽالهيون وغيره. انهيءَ ميز کي ٻہ خانا ٻہ آهن، جن ۾ ٻہ ڪُجھ جهڙو سامان آهي، ميز جي هيٺان همام دستي جو هيٺيون پڙ، ڪٽيجي ۽ بوٽ پيا آهن. باقي هيءَ ڪند رهي آهي. ان ۾ هي هيڏو سارو پينگهو تہ اوهان سولائيءَ سان ڏسي سگهندا هوندا. انهيءَ جي هيٺان ڏسڻ جي شيءِ رکي اٿو. اهو تہ بصر آهي. پلا بصر هي ڇو؟ اهو تہ آءٌ اوهان کان پڇڻ وارو هوس. اهو ئي هڪڙو ڪم آهي، جو منهنجي بيگم صاحبہ سجاٽپ جو ڪيو آهي. اهو بصر سستائي جي وقت ۾ ورتو ويو هو جو گهٽ ۾ گهٽ ڇهہ مهينا هلندو، تسين تائين اهو اتي ٽڙيو پکڙيو ۽ پاٽاريو پينگهي جن ٽڏيون هوائون پيو کائيندو. هوند ٻئي ڪنهن هنڌ رکي ها تہ ضرور خراب ٿي وڃي ها. سمجهان ٿو تہ هاٽي هن ڪوٺيءَ جون شيون سڀ ئي اچي پوريون ٿيون آهن. پر واريءَ ڪوٺي افسوس اٿم تہ هيئر ڏسي نہ سگهندا جو گهر جا ماڻهو ماني کائي رهيا آهن. ها هو ڏس پٽيون اهي ليڪا ٻارن راند ڪندي ڪڍيا آهن. پلا انهن بي پرواهہ بادشاهن کي ڪير روڪي! باقي ڪپڙن ٽنگڻ جون ڪليون رهيون. انهن ۾ سواءِ ٻوڙ رڌڻ واريءَ هنديءَ ۽ ڇبيءَ ڪان سواءِ ٻيو ڪجهہ ڪينهي.
اٿو ڇو ٿا؟ اوهان کان سوال پڇٽو اٿم. ڪينءَ منهنجو گهر پسند آيو؟ وڃين ٿو وڃن تنهنجا ڪپڙا. پلا سچي ويهہ تہ ماني کٽي اچان. تڏي تي آيو آهين، ائين ڇڏبو! مڙيئي دال روٽي

هوندي. پلا تون ڪٿي ٿو غريبن جي ماني ڪائين. چڱو نٿو ترسين تہ نہيو. باقي جيڪو سوال پڇٽو هوم. ان جو جواب تہ ڏيئي وجو. آءٌ خود عجب ۾ آهيان، منجهيل آهيان تہ هن جاءِ کي بنگلو سڏيان يا گهر. توهان جي نظر ۾ هاڻي اوهان جڏهين هي گهر ڏسي چڪا آهيو، تڏهن هاڻي ٻڌايو تہ ان کي بنگلو سڏجي يا گهر يا ماڳهين ٻيو ڪجهہ! اهو وري ڪينءَ؟

انجام شڪني

حميد، پنهنجي ضعيف ۽ زرد آڱرين ڪي قبر تي ڦيرائيندي چيو... ”محبت جي واسطي عام طرح هر ڪو ائين چوندو آهي ته انهيءَ جي ابتدا هميشه مرد جي طرفان ٿيندي آهي. فطرت عورت ڪي شرم ۽ حيا جو پتلو بنايو آهي. ها آءٌ خود به انهيءَ جو قائل هوس. مگر جڏهين ڪان جميله جي محبت ۾ گرفتار ٿيس يا جڏهين هن جي زاهد فريب نظر جي دام ۾ ڦاٿس، منهنجي نظر هن معاملي ۾ ساري دنيا ڪان مختلف ٿي ويو. منهنجو يقين آهي ته دنيا ئي محبت جي شروعات جو آغاز ان جي اندروني اثر ڪان خالي ناهي. مرد جو ان سان ڪو تعلق ڪونهي- بي وفائي رڳو عورت ڪان ئي شروع ٿي ٿئي.... عورت جي عادت ڪي سمجهڻ عقل ڪان ٻاهر آهي، ان جو وڏو دليل اهو آهي ته ان جو هر هڪ فعل جنهن جي در حقيقت هوءَ فاعل آهي سو ان جي طرفان ٿيندو معلوم نٿو ٿئي“......

هو مشڪيو مگر مشڪندي وري ڪنهن خيال ۾ گم ٿي ويو. سندس ڪپڙا ڦاتل ۽ ميرا هئا- وار وڏا ٿي لڙاٽجي ڪنڌ تي ڪري پيا هئس. ڏاڙهي بي ڊولي، بت ۾ چڻ ته رت هوس ئي ڪونه. هو بي جان ٿي قبر تي منهن لڳائي مون ڏانهن بي معنيٰ نگاهن سان تڪڻ لڳو. نظرن ۾ عجيب ڪشش ۽ رعب هو. جهنگل، قبرستان، ديوانه ۽ آءٌ اڪيلو خوف محسوس ڪرڻ لڳس. پاڻ ڪي ڦٽڪار وجهڻ لڳس ته بي سبب هن ڪي ڇو ستايم ڇو ڳالهرايم. منهنجي حيرت جي حد نه رهي، جڏهين ڏٺم ته هو اڪين مان لڙڪ ڪيرائي رهيو هو. لڙڪن جون لڙيون موتين جي داڻن وانگر حسين مجسمه مگر خاڪ ٿيل خاڪ جي پيرن ۾ پيئا ٿيڻ لاءِ گم ٿي رهيون هيون- فضا خاموش هئي، اوچتو منهنجو متو ڦرڻ لڳو، دل سست ٿيڻ لڳي. اڪين اڳيان اونده ڇائنجي ويم خبر ناهي ته منهنجا هوش و حواس ڪيڏانهن ويا.....

آءٌ بيوس بوتي وانگر خبر ناهي ته ڪيترو وقت بيجان بيهي رهي.... اوچتو ڪنن ۾ دهڪاءُ ٿيو. اڪيون کوليم، ساھ پيم.... اڪيون اوچتو سامهون ڪٽل ٻيريءَ ڏانهن ڏسڻ لڳيون.... ٻه اڇا ڪبوتر گهو.... گهو.... گهو.... گهو.... ڪري ڪنيڙاٽيون ڦڙڪائي.... ڪنڌ هيٺ متي ڪري- ٻچيون ٻچين سان ملائي رهيا هئا.... پکيئڙا.... آزاد...... جوڙو.... جوڙو.... جوڙي ڪي ڏسي مون ڪي قبر ياد آهي.... نظير ڦيرايم.... قبر ڏانهن... هو مجنون اڪيون پوريو.... چپ چاپ... هڏن جي موڙي وانگر مرده مثل قبر ڪي چنبڙيو پيو هو.... مون ڪي يقين ٿي ويو ته ويچارو هن دنيا مان آزاد ٿي چڪو آهي.... انسان.... اڪيلو.... نه نه.... هو اڪيلو ڪونه هو.... ڪو

زمانو ھو.... ھو سچ پچ اڪيلو ڪونہ ھو.... مگر اڄ ھو شڪستہ حال.... بيمار.... زرد رو.... دنيا جو ٺڪاريل.... قسمت جو ڪيرايل.... برھنہ.... چاڪ دامن.... بي يار.... ماڻھن جي نظر ۾.... چريو.... ديوانو.... مجنون... ھا ماڻھن جي نظر ۾.... ھو ننڍي ھوندي منھنجو دوست ھو.... سندس پيءُ لکا پتيہ ھو.... ”دوست! دوست!! حميد!!!“... مري ۾ چرڦر ٿي... ھو ڪنھن ڳري آفت ۾ پيڙھجي رھيو ھو... ڦڪو منھن... ڪاراٽجي ڪارو ٿي پيو.... آھستي آھستي رنگ ھيٺينءَ ڏڙ ڏانھن پکڙيو ويو... تان جو وجي نهن تائين رسيو... اوچتو ڦڙڪاٽ ٿيو منھنجي خيالن جو سلسلو ٽٽي پيو... آسمان ڏانھن... مٿي بلڪل مٿي... ڪبوترن جو اچو جوڙو پرواز ڪري رھيو ھو... شايد.... اھو حميد جو روح ھو جو ڪنھن سان پرواز ڪري.... ھا ھا... ھا.... ھا.... ڪنھن جي ڪلڻ جو آواز ٻڌم، ڪنڌ ورائي جان ڪٽي ڏسان تہ حميد.... زنده حميد... جنھن کي مئل سمجھيو ھوم... سو منھنجي پرسان ھو، کلھي تي ھٿ رکي چيائين- ”دوست تو اڄ اھو ڪي ڏنو آھي... جنھن کي آءٌ دنيا جي نظرن کان لڪائيندو آيو آھيان. منھنجي زندگيءَ جو نظارو... انھيءَ حد تي پھتو آھي... نہ جيئرن ڳڏ نہ مئلن ڳڏ... عجيب بيماري... الفت جي... ھا تو مون کان حال احوال ٿي ورتو... منھنجو داستان ٻڌي ڇا ڪندين، انسان آھين. آخر تہ سيني ۾ دل اٿيئي محسوس نٿو ڪرين تہ ھي سڀ ڪجھہ ڇا جي بدولت آھي. ڇو آھي... ڪينءَ آھي... تنھنجو ڏوھہ ڪونھي دنيا خود غرض آھي. ان جو ذرو ذرو بہ خود غرض... خود غرضيءَ کي دل ٿئي ڪانہ... نہ رڳو دل مگر اکيون بہ ڪونہ اٿس... انڌي... آھي...“

جتي گل آھي... اتي خار بہ آھي... ڪنڊي جي عدم موجودگي ۾ گل منھنجي نظرن ۾ گل ئي ناھي... مگر مجبور دل کي ڪير سمجھائي.... حسن جي حسين دنيا جا خواب ئي نرالا... عقل ۽ ھوش موڪلايو وڃن.... فراق ۽ ڦوڙائي... روڄ ۽ راڙو... جھيڙو ۽ جھجھڻ... بدنامي، ناڪامي ۽ رسوائي... تارا تڪڻ ڪتيون ڳڻڻ... رات کي صبح ڪرڻ... مست الست مگن رھڻ تہ بہ تن ۾ تاڙي واري تنوار... ڪوئل واري ڪوڪو، پپيھي واري ”پي ڪھان“ جي چنگاري پئي چٽڪي ئي چٽڪي... گل... کي خار نہ ھجي ھا، اکين کي تير ھجي ھا مگر تلوار نہ ھجي ھا... حسن ھجي ھا مگر جواني نہ ھجي ھا... مخمور جواني... ديواني... ۽ ديوانو... شمع ۽ پروانو... گل... اکڙيون... جواني... شمع... ۽ خار... ۽ تير... ۽ دلفريبي... ۽ بادضر صبر... ناڪامي کان سواءِ دنيا جنجل ٿي پوي...

حميد وري سن ۾ پئجي ويو. ڪنڌ ھيٺ ڪري وري ڪنھن ويچار ۾ ڦاسي ويو... ھو ھيٺ ويھي رھيو... آھستي چپ چورڻ لڳو... مگر انھن مان آواز ڪوئي ڪونہ ٿي نڪتو...

سندس چهري جو رنگ ڳاڙهاڻ ڏانهن مائل پي ٿيو، ٿوري دير کان پوءِ ڇپن جي چرڻ سان آواز پڻ نڪري رهيو هو... الائجي هو ڪنهن سان ڳالهائي رهيو هو... سندس ڳالهائڻ ڍڪار جي نموني هو، جنهن کي مون ڌيان سان غور ڏيئي ٻڌو مگر ڪنهن نتيجي تي پهچي نه سگهيس جو آواز بلڪل ضعيف هو... سندس اکين مان سرهائي پئي بکي... چپ چريا پئي... پڻ پڻ چالو هئي. نظر پيرن ۾ هيس... آهستي آهستي آواز وڌڻ لڳو... بيخوديءَ جي حالت ۾ تتل اکر ڳالهائڻ لڳو... ”دوست!... جميله‘... بي وفا!...نه نه!...“

ڇئي هو قبر کي ڳراهنڙي وجهي وري اچي روئڻ ۾ ڇتڪيو. منهنجي دل اهو نظارو ڏسي بيتاب ٿي ويئي، پر جلد ئي حميد روئڻ بس ڪري وري اچي منهنجي پرسان وينو. هنيئر هو بلڪل سامت ۾ هو...

دوست منهنجي عمر رنگين دور مان گذري رهي هئي. آءٌ ڪاليج ۾ پڙهندو هوس... ڪتابن ۾ محو... دنيا جي آزارن کان پري... عيش... حرص و هوائن... کان بيزار... پريم.... محبت... پيار کان پاسو ڪندڙ... حسن وارن ڏانهن خالي نگاهن سان ڏسندو هوس. عورت جي وجود کي پاڻيءَ جو ڦوٽو حسين... ڪڌن ڪرتوتن... نفس جي آگ اجهائڻ جو ذريعو... سرتاپا سهوت پرست... گناهن ۾ اضافي جي لالچ ڏيندڙ. انسان جو رت چوسي موت کي ويجهو رسائڻ لاءِ سندس مشغولو دنيا جي شروع ٿيڻ کان چالو آهي. جادونگريءَ جي رهواسي.... سندس اٿڻ، ويهڻ، روئڻ، کلڻ، ڪنڌ هيٺ ڪرڻ ۽ مخمور نگاهن سان ڏسڻ، لبن جي لعلائي.... حيا جي سرخي.... زلف ڪارا... گل رخسار... خط و خال... جوانيءَ... سينو اپريل... نيم برهنه... نقاب پوش... چلولي البيلي... مستاني... ديواني... جادونگريءَ جي رهواسي! ناڪام روپ ديوداسي! راهزن... دل جي ڌاڪو... مطلبي.. مڪاري سان پرپور.... انسانن کي انڌو ڪرڻ.. دربدر... بي دل... مجنون ديوانو... پروانو... بي عقل ڪرڻ سندس ادائي ڪرشمون آهي.

مرد مجبور چار ۾ ڦاٿل... پکيئڙي وانگر... صياد جي دام...“ ڦڙڪي ڦڙڪي... نفس پرستيءَ کي... عورت جي خود غرضيءَ کي لڪائڻ لاءِ عشق پيار، محبت، پريت، پريم... پيارا... دل... من... زال... مڙس... عاشق معشوق جي گندن الفظان ۾ شيطاني کي پردو ڏيئي... سندس حيوانيت لڪائڻ لاءِ جادو زرده حيوان ٿيو پوي... عام طرح ائين چيو ويندو آهي ته عورت جي عصمت دري بي رحمي سان ٽوڙڻ وارو... پرهيزگاريءَ ۽ پوترتائي جو املهه موتي وڃائڻ وارو مرد آهي... عورت جيڪڏهين شرم و حيا... چاڪ ۽ صاف هجي ها ته

هيءَ ڦشڪ وارو ڏنڊو وڏيءَ ڪونه ها... نه هي دنيا هجي ها... نه هيءَ آبادي... هجي ها.... نه تون هجين ها.... ۽ نه آءٌ....

دوست... جيڪڏهن مرد عورت جي عصمت ٽو وڃائي ته ان ۾ عورتن جي رضامندي جو ضروري ثبوت ٿو ملي، مگر مرد جي پرهيزگاري ٽوڙڻ وارو ڪير... آهي؟... ڇا مرد جي پرهيزگاري ۽ عورت جي عصمت ۾ ڪو تفاوت آهي؟... اصل نه... نه... نه ته خود غرضي جي شروعات... گناھ جي دعوت... نفساني لذت... جي مرتڪب عورت ئي آهي... لالچائڻ واري به عورت آهي... مرد هرگز نه.... لوھ مقناطيس ڏي ڇڪجي ٿو وڃي ته لوھ جو ڪهڙو ڏوھ؟ خود گل شاخ تان ٽوڙيو ٿو وڃي ته ٽاريءَ جو ڪهڙو ڏوھ؟ شمع جلي ٿي پروانو سڙي ٿو! شمع جو ڪهڙو قصور؟ صياد پڪي ڦاسائي ته دام جو ڪهڙو قصور؟ انهيءَ ڪري عورت ڏانهن قصد ڪري ڪڏهين ڪين ڏسندو هوس. جيڪڏهين ڪابه ڇوڪري بي حيا ٿي منهنجي سامهون ايندي ته آءُ اکيون پوري ڪنڌ ڪٽي هيٺ ڪندو هوس، اجا به جيڪڏهن ڪا وڌيڪ جرئت ڪندي هئي ته زبان مان هڪ اکر به ڪين ڪڇندو هوس، بي معنيٰ نفرت جي نگاهن سان نهاري، پن هنجي من کي قابو ۾ رکي، پنهنجي ئي ڌُن ۾ هوندو هوس- ڪاليج ۾ هوشيار هئڻ ڪري، منهنجا حرصيف ۽ حريص گهڻائي پيدا ٿيا، ان سان گڏ ڇوڪرين جو خاص مرڪز هئس، مگر سندن مطلبي دوستي ۽ خود غرضيءَ کان آءٌ هوشيار هوس، تنهنڪري ڇوڪريون ته ڇڏ ڪٽي،مگر ڇوڪرن مان ڪو منهنجو دوست، غمخوار ڪونه هو.

ڇوڪرن مون کي "ساڌو" "ساڌو" ڪري طرح طرح اکر سان ڇيڙائيندا هئا. ليڪن منهنجي طرفان هميشه خاموشيءَ وارو جواب ٻڌي اهي به نيٺ بس ٿي ويا. منهنجا جيڪڏهين ڪي دوست ها ته به ڪتاب هئا ۽ گهر جون چار ديوارون. اسڪول ۾ وڃڻ تڪليف پيو سمجندو هوس. خاص ڪري ڇوڪرن ۽ ڇوڪرين کي جدا جدا باغ جي ڪنڊن، موٽرن ۽ سائيڪلن تي، هوٽلن تي ٽهه ٽهه ڪلندو، مشڪندو آهستي پڻ پڻ ڪندو، ڦس ڦس ڪندو ڏسي ڏڪاريندو هوس ۽ چوندو هوس ته يا الاهي هي ڪهڙو ماجرو آهي، سوسائٽي ڇا انهيءَ جو نالو آهي ته جوان ڇڪر ۽ ڇوڪريون ريل ڇيل گهمي ڪلم ڪلايو بي حيائي جو ائين مظاهرو ڪندا وتن. مون کي ته انهن تي به عجب لڳندو آهي، جن جي واسطي معلوم ٿيندو اٿم ته شادي شده آهن، مگر اهي پنهنجي بي حيائي جو مظاهرو ٻاهر ائين ڪندا وتندا ته جڻ ڪنهن ڇڪلي جو سائين بورڊ ڪنيو ٽا وڃن. هٿ هٿن ۾ ٻانهون ڇيلھ ۾ سيٽيون وڄائيندا نظر ايندا، جن ته شادي ڪرڻ ڪان پوءِ ڊاوائي ڪونهن.

سڀ کو سمجھي ٿو تہ شاديءَ کان پوءِ جوڙي جو کھڙو مشغلو شروع ٿيندو، انهيءَ هوندي بہ ان ڳالهہ تي ارمان يا افسوس ڪائڻ تہ نهيو، مگر انهيءَ هيواني ڪرتوتن کي همٿائڻ لاءِ خوشيون ۽ شادمان شروع ٿي ويندا- وري جي بي حيائي جو نتيجو ڏيءَ يا پٽ ڄائو تہ دهل ڌهمامان راڳ روپ ٿيندا نظر ايندا. خود غرض ۽ مطلبي دنيا گناهن کي کھڙي نہ ري ظاهر ظهور همٿائي رهي آهي. خير عورت زات لاءِ منهنجي دل ۾ ايتري عزت هوندي جهڙي کنهن واسينگ نانگ جي لاءِ. ڪائن جيئن ڪانگ پڄي ڪمان ڪان ائين پڄندو هوس. دوست آءٌ بي. اي. جي پڇاڙي واري سال پنهجي چاچي جي دعوت تي ويس. منهنجو چاچو سادو سودو ماڻهو هو. ٻهراڙي ۾ رهندو هو. منهنجي پيءُ جو هن سان گهڻو پيار هو ۽ اهو ئي سبب هو جو آءٌ ڪاليج جي بند ٿيڻ ڪري پنهنجي پيءُ جي چوڻ موجب وئڪيشن وارو عرصو اتي گذارڻ لاءِ تيار ٿيس. گھر پھچڻ سان منهنجي چاچي مون سان چڱي طح مليو. ڪجھہ عرصو گذريو ڪونہ تہ سامهون هڪ ڇوڪري جو پاڇولو لنگهيو هو. منهنجو ڪنڌ دستور موجب هيٺ تي ويو. پيرن جو آواز اچي منهنجي پرسان بس ٿيو. ”هيءَ منهنجي ڌيءَ آهي... جميلہ نالو اٿس“... لاچار ڪنڌ مٿي ڪڻو پيم. ٻي حالت ۾ دنيا جي بيهوده باشدن مان شمار ڪيو وڃان ها. هڪ قوهہ جواني وري دور مان گذري رهي هئي. اکين ۾ معصوميت ۽ شرارت هئي تہ چپن تي هڪ هلڪي مسڪراهٽ هئي. مون هن ڏانهن نهاريو، مگر خالي نگاهن سان مون اجا ڪنڌ مٿي ڪنيو ئي ڪين تہ هوءَ ڊوڙ پائي ڪمري مان نڪري ويئي. ”حميد، جميلہ اجا ٻي سمجھہ آهي.“ هائو چاچي، مون ڪنڌ هيٺ ڪري جواب ڏنو. ان رات آءٌ ٿڪل هوس جنهن ڪري جلد ئي ننڊ ڪٽي ويم. آڌيءَ رات جو سجاڳي ٿيم، جان ڪٽي ڏسان تہ سڀ منيءَ ننڊ ۾ ڪونگهرا هڻي رهيا هئا. چنڊ چمڪي رهيو هو. هوا پرمست ۽ نشي واري هئي. آءٌ پاسو ورائي سمهڻ تي هئس تہ هڪ ڪٽ تي ڪنهن جي چرڻ جو آواز ٻڌم. جان چتائي ڏٺم تہ هوءَ جميلہ هئي. آءٌ يڪدم پاسو ورائي ليٽي پيس. رڳو انهيءَ خيال کان تہ متان هن کي شڪ پوي. اجا سيڪنڊ ئي ڪونہ گذريو تہ وري آواز ٻڌم مطلب تہ ڪو عرصو اهو آواز بدستور چالو رهيو. دماغ ۾ طرح طرح جا خيال اٿڻ لڳا.

”يلا هوءَ مون کي ڏسي پڄي چو ويئي؟ هينئر ذر ذر چو پاسا اٿلائي رهي آهي. چا اهوءَ مون کي شڪار ڪرڻ تي گهري چا؟ دل ئي دل ۾ پنهنجي اهڙن چريائي وارن خيالن جي لعنت وجهي. ڪيس تاٽي دت ڪري ڪونگهرا هڻڻ لڳس. مگر ننڊ چوي تہ آءٌ اج اچان چو تي. رات گذڙي ئي نہ. ڪيس ڪري گرميءَ ۾ اچي ورايو، نيٺ ڪڪ تي ڪيس لاهڻ تي

هوس تہ ڪنهن جي پيرن جو آواز ڪَٽ ڏانهن ايندو ٻڌم. آواز ويجهو پوندو ويو ۽ اچي منهنجي ڪَٽ جي پرسان بس ٿيو. ڪونگهرا هٽڻ بند ڪري ڇڏيم. بدن ڪي سيٺي سڪ جهلي. آهستہ آهستہ ساهہ ڪڻڻ لڳيس. خبر ناهي تہ انهيءَ ۾ ڪيترو وقت وڄايم مگر آخر ڪڪ ٿي پيس. بدن ٿڪجي پيو، گرميءَ ۽ ٻوساٽ اچي گهٽيو، نيٺ لاچار ٿي ڪيس منهن تان لاٿم. اڪيو بند هوم. پيراندي ڪان وري ڪڙڪو ٻڌم. هيڏيءَ مهل ڪير جو ائين گهمي رهيو هو. دل ۾ سمجهيم تہ اهو وهم آهي. هن بيگاهہ وقت ڪنهن ڪي ڪٿيءَ ڪنيو هو جو گهمندو وتي. وري ٻيو خيال آيم تہ متان ڪو چور هجي. انهيءَ خيال ايندي ئي اکيون ڪٽي کوليم.

منهنجي حيرت جي حد نہ رهي، جڏهين منهنجون اکيون وڃي جميلہ ۾ کتيون، مو کي جاڳندو ڏسي هوءَ ڪسڪڻ لڳي ۽ وڃي پنهنجي هنڌ تي ليٽي يا الاهي هيءَ ڪهڙو معاملو آهي. هن جي وات جو هينءُ ڦرڻ مان ڪهڙو مطلب آهي! صبح جو مون کي ڏسي هوءَ ڇو ڊوڙي ڀڄي ويئي. هوءَ مون کي لالچائي رهي هئي. جي ها تہ پوءِ مون کي جاڳندو ڏسي ڇو وئي هلي. آءٌ پليل آهيان، هوءَ اتفاقي اٿي هوندي. شايد هوءَ ون وانگر مردن کي ڏڪاري ٿي، تڏهين وئي هلي وغيره وغيره.

اهي خيال ڪندي آءٌ سمهي رهيس. صبح جو ڪنهن اچي مون کي لوڏيو. اکيون کٽي پٽيم تہ جميلہ اکيون هيٺ ڪري حيا ۾ ٻاڙهي ٿي ويئي. مون وري ڪٽي اکيون بند ڪيون، اتي جمليہ چوڻ لڳي تہ ماڻهن کي ڪيتري نہ ننڊ آهي؟ اٿو اٿو ڏهہ لڳي ويا آهن. نيرن تيار ٿي رکي آهي. سيئي توهان لاءِ سيڙهيا وينا آهن. مون کي لاچار اٿڻو پيو. پر اکيون اجا بند هوم. اتي پيرن ۾ چپل پائڻ لاءِ اکيون کوليم تہ ڇم ڇم ڪري جميلہ اکين کان غائب ٿي ويئي. سامهون وراندي ۾ ٻيا کي رهيا هئا. شايد منهنجي سستيءَ تان. مگر دوست تون تہ اوٻاسيون ڏيئي رهيو آهين، شايد منهنجي بڪواس ٻڌي ٿڪجي پيو آهين. نہ نہ حميد تنهنجو داستان عجيب ٿو ڏسجي،" پوءِ ڇا ٿيو. چڱو دوست آءٌ ڪوشش ڪري توکي ٿوري ۾ سڀ ٿو ٻڌايان، ائين چئي هُن اکيون ڪٽي مون ۾ ڪپايو. شايد هو انهيءَ لاءِ خاطري ڪري رهيو هو تہ ڪٿي آءٌ ٿڪجي نہ پيو هجان. حميد تون ڇا ٿو ڏسين؟ شڪ اٿئي ڇا! جنهن تي بہ هو ڪجهہ ڪونہ ڪڇيو، آخر مون چيو دوست اڳتي ڳالهہ ٻڌائڻ کان ڪترائين ٿو ڇا؟ ها ها هن مشڪندي جواب ڏنو مگر جواب سان گڏ هن جو منهن هيڊو ٿيندو ويو. هو مون ۾ کتيون اکيون وجهي ڏسڻ لڳو. جلد ئي اکيون پاٽيءَ سان پرجي آيس، سندس نيڻ ٽمٽار ٿي ٽمڻ لڳا. هو وري قبر تي ڪري پيو. سندس قميص جو اڳيون حصو پسيل

هو. اتي يادگري آيم تہ هن اهو روئي پسايو آهي. مون وڏي سندس دل تي هٿ رکيو. هن جي دل جان بنان مڇيءَ وانگر ڦٿڪي رهي هئي. اها جاءِ اهڙي تہ گرم هئي جو مون سمجهيو تہ ڪنهن اتي ٽانڊا رکي ڇڏيا هئا. آءٌ هن جي پيرن جو تريون مهٽڻ لڳس. ٿورئي وقت کان پوءِ هو سامت ۾ آيو. هن اکيون کوليون. هن آسمان ڏانهن نهاري رهيو هو. آخر اتي وينو. اتي مون چيو دوست اٿ تہ هلون هاڻي ڪافي دير ٿي چڪي آهي. رات پئجي وئي آهي. چنڊ پڻ ايري آيو آهي. حميد هڪ ٿڌو شوڪارو پريو ۽ چيائين دوست منهنجو گهر هتي ئي آهي. هتان آءٌ ڪيڏانهن وڃان. ڪنهن وٽ وڃان. ڪنهن کي حال ٻڌايان."
”حميد افسوس آهي تون بلڪل نااميد ٿو ڏسجين. مون تي اعتبار ڪر، آءٌ تنهنجي هر ڪا مدد ڪندس. ٻيو نہ تہ بہ گهٽ ۾ گهٽ پنهنجي دل جو راز مون کي ٻڌائي هلڪائي ڪرين. دوست هلڪائي تہ مون کي گهرجي ڪانہ. آزادي قرب جي قيدي کي ملندي تہ پيار ڪري ڪونہ سگهندو- محبت جو نالو آهي غلامي، عاشق جو خزانو آهي تصور ۽ درد- دک کان سواءِ انسان ڪهڙو؟ اها حياتي ڪهڙي مزي جي آهي جنهن ۾ سک ۽ سنهنج لڳا پيا هجن؟ اهو راز جنهن کي مون ايترو وقت سيني ۾ لڪائي ههڙا حال ڪيا آهن. تنهنجو حاصل مطلب هيءُ آهي تہ عورت ذات تي اعتبار ڪرڻ نہ گهرجي. تون منهنجو نڊي هوندي جو سنگتي آهين. متان تون بہ ڪٿي ڦاسي پوين. ها منهنجي مدد جيڪا تون ڪري سگهندين سا مون کي خبر آهي. منهنجي نصيحت مان عبرت حاصل ڪري ان موجب پيروي ڪيئي تہ وري مون جهڙا مثال ڪري شايد ٿور اٿين ها. پوءِ ان ڏينهن کو خاص واقعو ڪونہ ٿيو، اڳئين رات جي اوجاڳي ڪري آءٌ جلد ئي سمهي رهيس. ٻي ڏينهن ٻن پهرن جو ماني کائڻ مهل، اسين سڀ گهر جا ڀاتي ماني کائي اٿياسين تہ نوڪر هٿ ڌئارڻ لاءِ اڳتي وڌيو. جميلہ اتي نوڪر کان پاڻي ورتو ۽ سيني جا هٿ ڌئارڻ لڳي. منهنجو وارو بہ آيو. منهنجي دل ڌڪي رهي هئي.الائجي ڇو، هٿ ڌئاريندي هن منهنجي قميص جون ٻانهون پسائي ڇڏيون، لاچار آءٌ پنتي هٽيس زبان جي اکر اچي خبر ناهي تہ ڇو رکجي ويا. نظر مٿي ڪري ڪيس ڪاوڙ سان ڏسڻ لڳس مگر منهنجي ڪاوڙ ڪافور ٿي وئي. هوءَ مشڪي رهي هئي. ڪيس نهن کان وني چوٽيءَ تائين اچا ڪپڙا پيل هئا. آءٌ ڪيس پرستان جي پري سمجهڻ لڳس. اتي پاڻ يت افسوس ڪاڻم ۽ ڪنڌ هيٺ ڪري گهر کان ٻاهر نڪير ويس. خبر ناهي تہ ڪيترو پنڌ ڪري ويس. ٻاهر هوا صاف هئي. جيتوڻيڪ ٻن پهرن جو وقت هو تہ بہ سج جي تپش هئي ڪانہ. ٻنين جي ساوڪ تي جهرڪين جا ولر لامارا ڏيئي رهيا هئا، هاري ناري سڀ پنهنجي گهرن ڏانهن هئا. نيٺ آءٌ وڃي هڪ وڻن جي جهڳٽي هينان وينس.

منهنجا خيال نامعلوم ڪشش ڪري وري جميلہ ڏانهن واپس وڃڻ لڳا. اڄ هن نوڪر ڪان پاڻي ونئي سيني جا هٿ ڇو ڏٺاريا؟ ڇا رڳو منهنجي ڪري؟ ڀلا ڪالهہ رات هن ڇو ننڊ ڪانہ ڪئي؟ هوءَ منهنجي ڪٽ ڪي ويجهو ڇو آئي هئي؟ مون ڪي هٿ ڏٺاريندي ڇو پسايائين؟ ڇو هوءَ مون ڪي پيار تي ڪري؟ جميلہ ڪهڙي نہ حسين هئي. پاڪ. نہ نہ هوءَ معصوم آهي اتفاق سان پاڻي اوتجي آيو هوندو. اجا اهي ئي خيال پچائي رهيو هوس تہ جميلہ اچي سامهون بيٺم. هوءَ اڪيلي هئي. ڪيس ڏسي آءٌ شرمائجي ويس. پر هوءَ اچي منهنجي پرسان ويهي رهي. ڪيس هلڪي نيري رنگ جي ساڙهي پيل هئي. ٻانهون اگهاڙيون، اڌ ڍڪيل سينو ۽ وار ڇڙيل مون ڪي اعتبار ئي اچي تہ هوءَ ڪا سچ پچ جميلہ هئي. مون سمجهيو تہ آءٌ ڪو خواب ڏسي رهيو آهيان. ساوڪ ۽ سرسبزي گم تي ويئي. ان سان گڏ منهنجو هوش ۽ عقل بہ، بيخوديءَ جي حالت ۾ آءٌ اٿي هلڻ لڳس، پر منهنجي طاقت الائجي ڪيڏانهن غائب ٿي ويئي هئي. جميلہ منهنجي ڪلهي تي هٿ رکي چوڻ لڳي. حميد! هيءُ وقت ڪو گهمڻ جو آهي ڇا؟ مون تي ناراض ٿيو آهين ڇا؟ آءٌ توڪان معافي وٺڻ آئي آهيان. مون ڪي معاف ڪر. معاف ڪريان! منهنجي وات مان الائي ڪيئن اکر نڪري ويا. هوءَ چوڻ لڳي، هائو مون ڪي معاف ڪر، مون تنهنجي سڄي رات جي ننڊ حرام ئي هئي. توکي ناحق پسائي ڇڏيم. منهنجي دل آهي تہ تون مون سان ڳالهاءِ. هن جي اکين ۾ نيزاري هئي. هن جي آواز ۾ جادو هو، منهنجي بدن ۾ آگ لڳي ويئي. بجليءَ جو دورو ڇالو ٿي ويو. ضمير ملامت ڪرڻ لڳو تہ جيڪڏهن ڇاچي ڏسي ورتو تہ ڇا سمجهندو. انهيءَ ڪري سواءِ ڪنهن ڳالهائڻ جي آءٌ اٿي هلڻ لڳس، هوءَ منهنجي پويان لڳي آئي. منهنجي حالت هئي ڪيس مون ڪنڌ ورائي ڏنو بہ ڪين. ان رات ماني مهل هوءَ منهنجي سامهون ميز تي ڪائي رهي هئي، ڪيڏي مهل ڇوريءَ ڇوريءَ مون ڏانهن نهارڻ لڳي، اوچتو منهنجي پيرن تي ڪنهن جا پير لڳا، ڪنڌ نوڙائي ڏسان ڪٿي تہ اهي پير جميلہ جا هئا. منهنجي بدن ڪي سياٽو ونئي ويو، ڇڻ تہ ڪنهن باهہ ڏيئي ڇڏي هجي. پرسان ٻيا وينل ڏسي آءٌ شرمائجي ويس، تڙ تڪڙ ۾ ٻہ چار گراهہ وجهي اٿي هليو ويس ۽ وڃي ڇاچي جي ڪٽ جي پرسان سمهي رهيس. رات ساري ننڊ ڪانہ ڪيم ۽ نڪا جميلہ بہ ڪئي. صبح جو سوير اٿي سامان ٻڌڻ لڳس ۽ ڇاچي ڪان موڪل ونئي ڳوٺ ڏي روانو ٿي ويس، بابي چيو تہ حميد ڇو جلدئي موٽي آئين. بابي کي ائين چئي جند ڇڏايم تہ بابا ڳوٺڙي ۾ مزو نہ آيو، تنهنڪري موٽي آيس. ڇاچي وٽان موڪلائيندي مون جميلہ ڪان موڪلايو بہ ڪونہ، جيتوڻيڪ منهنجي مرضي بہ هئي تہ ساڻس هڪ دفعي ڳالهايان. وڃڻ وقت ڪنهن جي بہ چهري تي رنج يا

ملال ڪونہ ھو. جي ڪو ڏک ھو تہ اھو جميلہ کي ھو ۽ ٻيو مون کي. مگر دل تي پٿر رکي حسرت ڀريءَ نگاھ سان جميلہ ۽ سندس ڳوٺ کي الوداع چئي اچي پنھنجي ڳوٺ رھيس. ڳوناں آيس تہ سھي مگر مون سان گڏ منھنجو نلھو ٻوتو گڏ ھو، ائين محسوس ڪرڻ لڳس تہ ڪا شيءِ وڃائي آيو آھيان. رات جي ننڊ بلڪل ٿوري يا ايندي ڪانہ ھئي. جميلہ جي ڌنڌلي تصوير ھميشہ نظرن سامھون ڦرندي تي رھي منھنجو ڳوٺ پڇي اچڻ جو خاص مطلب اھو ھو تہ متان ڦاسي پوان ۽ انھيءَ ڳالھ مان پاڻ کي ڌار نہ ڪري سگھان. دوريءَ ۽ جدائي سبب ڪيس وساري سگھان. آءٌ ڪو ڪيس دل ڏيئي ڪونہ چڪو ھوس، نڪا ڪا منھنجي مرضيءَ ھئي تہ ھن کي آءٌ پنھنجو ڪريان. منھنجي اڳيان مکيہ مقصد ۽ آدرش اھو ھو تہ ڪنھن بہ عورت تي مست ٿي بس حيوانن واري زندگي کان پري رھان. انھيءَ ڪري پري تہ ڀڄي آيو ھوس. اڳي جو سڄو ڏينھن گھر ۾ ڪتابن جي اٿل پٿل ڪندي گھاري ڇڏيندو ھوس، اھو ھينئر ناممڪن ٿي پيو. گھر ڪائڻ ٿي آيو. ڪتاب خاڪ جي ڍيرن وانگر گند سان ڀرپور بي معنيٰ پئي لڳا. ھروڀرو زور ڪري دل وندرائڻ ڪري جي ڪٿي ڪو ڪتاب کوليندو ھوس تہ ان جا پنا يا تہ صاف اڇا نظر ايندا ھئم يا صفا ڪارا. الائجي ڇو؟ مون کي ڇا ٿي ويو ھو؟ ان بيچيني جي حالت ۾ بلڪل ئي جميلہ کي وجيھو سمجھڻ لڳس. ڏسي سمجھي رھيو ھوس تہ منھنجي حالت ۾ يڪايڪ ايترو ڦيرو ڇو ٿي آيو. اھو سڄو جادو جميلہ جو ھو. ھن جي ڪشش ۾ غضب جو زور ھو. مون تہ ڪانئس پاڻ کي ڌار ڪري ڇڏيو ھو، بلڪل پري ۽ دور ھئس. مگر ھوءَ مون کي اڳي کان ويجھي پوندي ويئي. بلڪل نزديڪ، آءٌ ڪشمش ۾ مبتلا ھوس. آخر موڪل وارو عرصو پورو ٿي ويو. آءٌ ڪاليج ويس ۽ دستور موجب پڙھڻ کي لڳي، جميلہ کي وساري ڇڏڻ ۾ ڪامياب ٿي ويس. پوري مھيني کان پوءِ مون کي خط مليو جو ھن ريت ھو.

پيارا حميد!

تو تہ مون کي وساري ڇڏيو، بلڪل مگر مون کي تون ياد آھين، بي حيا ٿي ھي چند سٽون لکي رھي آھيان، مجبور آھيان. منھنجي زندگيءَ جو دارو مدار تون ئي آھين. بس وڌيڪ ڇا لکان، تون پاڻ سمجھو آھين. ــ تنھنجي جميلہ!

ھي خط تہ مختصر ھو، مگر منھنجي حالت اڳي کان بہ خراب ٿي چڪي. آءٌ وري اچي اوڙاھ ۾ ڪريس. ڏينھن رات جمليہ جي تصور ۾ گھارڻ لڳس. انھيءَ تصور ۾ اھڙو تہ ڪو جادو ھو. جو آءٌ انھيءَ فريب ۾ وڌيڪ ڦاسندو ويس. دل ۾ ناسور تہ اڳئي ھو مگر ھينئر انھيءَ ۾ منو منو درد ۽ سور ايامي اٿيو، ڪاليج ۾ وڃڻ تي مرضي ٿئي ئي نہ.

نڪو وري ٻيو ڪو ڪم ڪار سمجهيو ٿي. الائجي ڇو؟ خبر ناهي ڇا جي ڪري؟ منهنجي انهيءَ حالت ڪري نتيجو اهو نڪتو جو آءٌ بي. اي. جي آخري سال ۾ ناپاس ٿي پيس. ناپاس جو نالو مون هن ڪان اڳ ڪڏهن به ڪونه ٻڌو هو، منهنجا ڪپاٽ کلي ويا. مٿن مائٽن اڳيان شرمسار ٿي ڪنڌ جهڪائڻو پيم. دل ۾ پڪو پهه ڪيم ته آئينده سال ڪيئن به ڪري امتحان ۾ ضرور پاس ٿبو. پاس ٿيڻ جي شوق مون ۾ نئون ڦيرو آندو ۽ هڪ دفعي اٽڪل ڇهن مهينن جي عرصي کان پوءِ آءٌ وري پنهنجي پڙهڻ ڪي لڳي ويس. ناپاس ٿيڻ ڪري منهنجي مائٽن ڳجهيءَ طرح پڇا ڳاڇا ڪئي ۽ ڇڳيءَ طرح ڳولا ڪئي ته سچ پچ منهنجي ناپاس ٿيڻ جو سچو سبب ڪهڙو هو. انهيءَ ڪوشش جو نتيجو اهو نڪتو ته هنن مون کي شاديءَ ڪرڻ تي زور بار آندو. مگر آءٌ شادي جي لفظ، خيال نه رڳو ارادي کان باغي هوس. ليڪن دشمن هوس. تنهنڪري منهنجا مائٽ مون کي سولائيءَ سان انهيءَ ڳالهه لاءِ تيار نه ڪري سگهيا. ٻئي سال آءٌ بي. اي. ۾ پهريون نمبر آيس ۽ ايم. اي. جي وري تياري ڪرڻ لڳس. ٻن سالن جي رنگ رنگ ۽ ڪلڪل ٻڌي ٻڌي نيٺ ٿڪجي پيس، آخر ماءُ ۽ پيءُ جي عرضن کي اونائيندي، مون شاديءَ لاءِ هائوڪار ڪئي- منهنجي ته رڳو هائو جي دير ئي، يڪدم تياريون ٿي ويون. آخر شادي واري رات به اچي پهتي. سنوڻ ۽ ساٺ پورا ٿي چڪا هئا.

آڌيءَ رات کان گهڻو عرصو گذري چڪو هو. آءٌ سمهڻ تي هوس. ته بيگاهه وقت ۾ جميله منهنجي ڪوٺيءَ ۾ اچي نڪتي. اچڻ سان اچي منهنجي پيرن تي ڪري پئي ۽ سڏڪا ڀري چوڻ لڳي. ”حميد! حميد!! تون ڏاڍو سنگ دل آهين، مون گهڻو ئي صبر ڪيو. مجبوريءَ کي حد ٿيندي آهي. آءٌ توکي پيار ڪريان ٿي. مون کي اجازت ڏي ته آءٌ اهي اکر چوان ته تون به مون کي پيار ڪرين ٿو. حميد! حميد!! هن منهنجي هٿن کي جهليندي چيو،“ ”منهنجي عرض کي حقارت جي نگاهه سان نه ڏس. آءٌ بيوس آهيان. مون پنهنجو راز گهڻو لڪايو مگر باهه باهه سان وسامي نٿي سگهي. هي اها آگ جا لڳائڻ سان لڳي نٿي سگهي.“ هوءَ وري اچي روئڻ لڳي.

هوءَ گوڏن تي ويٺي هئي ۽ منهنجي ٻنهي هٿن ۾ پنهنجا بي بها آنسو ڪيرائي رهي هئي. اها حالت ڏسي منهنجي دل پگهرجي ويئي، ڪيس دلداري ڏيئي بس ڪرايم ۽ جيئن ڪيس اٿاري پرسان ٿي وهاريم، ته اندر ۾ الاجي ڇا ٿي ويو. بدن ۾ بجليءَ جو دورو چالو ٿي ويو. دماغ ۾ نشي وارو خمار چڙهي ويو. دل ڌڪ ڌڪ ڪرڻ لڳي، بيخوديءَ جي حالت ۾ هوءَ منهنجي سيني سان چهٽي ويئي. مون ڪيس چپن تي چمي ڏني. هوءَ منهنجي ڳچيءَ

۾ ٻانهون وجهي چوڻ لڳي، ”حميد هاڻي باقي رستو اهو وڃي رهيو آهي ته تون هتان هيئنر ئي نڪري وڃ ٻيو چارو ڪونهي. گهر تي وڃ. انهيءَ عرصي ۾ آءٌ به پنهنجي مائٽن کي راضي ڪري وٺندس.“ منهنجي دل ۾ وري ڌڪار پيدا ٿي ويئي جميله لاءِ ۽ منهنجي ٿيڻ واري زال لاءِ. انهيءَ ڪير جمليه واري رٿ پسند اچي ويم. اهو خيال ڪري مون جميله کي چيو ته چڱو، منهنجي هاڻي موڪلاڻي آهي... جي جيئرا هونداسين ته اچي گڏباسين. هوءَ اڳتي وڌي آئي ۽ پنهنجي منڊي لاهي منهنجي آڱر ۾ وڌائين ۽ منهنجي منڊي لاهي پاڻ ڪنيائين.

هڪ ڀيرو وري عورت جي چنبي کان آزاد ٿي نڪري آيس. ڪڏهن ڪڏهن جميله کي ياد به ڪندو هوس. سندس منڊيءَ کي ڏسي غلطان ٿي ويندو هوس. هڪڙي ڏينهن مون اها منڊي به لاهي درياءَ ۾ اڇلي ڇڏي ته من ڪيس وساري ڇڏيان.

پورن پنجن سالن کان پوءِ پرديس ۾ مون رات جو خواب ڏٺو. ”ڏسان ٿو ته جميله جا حال برا آهن. ڪپڙا ڦاٽل اٿس. پرسان هڪ ننڍڙو ٻار اٿس.پاڻ بيمار آهي ته به سندس زبان مان حيمد! حميد!! جو آواز اچي رهيو آهي.“ صبح جو اٿندي ئي مون کي ڇڪ ٿي، نامعلوم ڪشش ۽ دل ۾ بينچيني، نيٺ لاچار ٿي ڳوٺ ڏانهن سنيريس. سڌو جميله جن جي گهر ويس. ڏسان ته جميله خوش خورم هئي. سندس مائٽن شادي ڪري ڇڏي هئي. ڪيس هڪڙو پٽ به هو. دوست اهو معاملو ڪري آءٌ ديوانو ٿي ويس. مجنون- مون کي الائجي ڇا ٿي ويو. آءٌ شهر جي گهٽين ۾ رڙيون ڪري ڊوڙڻ لڳس. ڪپڙا سڀ ڦاڙي ڇڏيم. ماڻهن کان مون کي ڪوبه شرم يا حيا ڪونه ٿيندو هو.

منهنجا ماءُ ۽ پيءُ نااميد ٿي آسرو لاهي مون کي چريو سمجهي ڇڏي ڏنو. مگر دوست منهنجي دل خوب ڄاتو ٿي ته آءٌ چريو هوس يا سنئون. ۽ جميله کي به خبر هئي ته آءٌ ڪنهن جو ديوانو هوس. منهنجي آهه هٽي وڃي هنڌ ڪيو. دوست ٿورن ڏينهن ۾ منهنجي اميدن جو آسرو. زندگي جو دارومدار، دل ۽ دماغ تي حڪم ڪرڻ واري سنگدل جميله بيمار ٿي هميشه لاءِ موڪلائي ويئي. هيءَ سندس قبر آهي... دوست... ”دوست“ چئي هو ڪري پيو.

بهار

آءٌ گهمندي رهيس.... ڦرندي رهيس.... جتي.... شبنم جي موتين جو فرش آهي.... ۽ آءٌ انهيءَ ملڪ جي طرح اچي رهي آهيان.... جنهن جي پيرن ۾ شبنمي هيرا ۽ جواهر لڳل آهن.....
آءٌ گهمندي رهيس.... ڦرندي رهيس..... جتي..... سرخ گلاب ۽ سوسن اپرن تا..... ۽ آءٌ انهيءَ حسين نازنين وانگر اچي رهي آهيان.... جنهن جي سنهري وارن ۾ گل ٿي گل هجن.....
آءٌ گهمندي رهيس..... ڦرندي رهيس..... جتي..... پونئرا گلن جو رس ٿا چوسين..... ۽ آءٌ ان پونئور وانگر اچي رهي آهيان..... جنهن جي چپن تي گلن جي چمندي چمندي..... چمين جا داغ پئجي ويا هجن.....
آءٌ گهمندي رهيس..... ڦرندي رهيس..... جتي..... ساوا ڇهچ ميدان، جبل ۽ ماٿريون آهن..... ۽ آءٌ ان پڪيئڙي وانگر اچي رهي آهيان..... جو سڄو ڏينهن ٻاهر گذاري، شام جو پنهنجي آکيري ڏانهن موٽي.....
هُوءَ ۽ آءٌ
هوا چوڻ لڳي..... ”اي نازنين! ٻاهر اچ ته گڏجي راند ڪيون“
چنڊ چيو..... ”اي حسينه! هيڏانهن ته اچ، آءٌ تنهنجي ڪري آيو آهيان“
تارن چيو..... ”اسين تنهنجي ضرورت محسوس ٿا ڪريون“
مون چيو..... ”اي محبوب! اچ، آءٌ تنهنجو ڪڏهين ڪان منتظر آهيان“
هوا وري چوڻ لڳي..... ”اي جادوگرڻ! آءٌ تنهنجي ئي ڪري..... خاموش ۽ صبر سان..... نهايت خاموشيءَ سان سرد آهون ٿي ڀريان“
چنڊ وري چيو..... ”اي حسن جي ديوي! مون تنهنجي ئي واسطي چهرو زرد ڪيو آهي“
تارن وري چيو..... ”ايسن سڀ تنهنجي لاءِ منتظر آهيون“
مون وري چيو..... ”اي محبوبه! اچ، مون وٽ اچ..... آءُ تنهنجو ڪڏهوڪو منتظر آهيان.“
هوا..... ساري رات سرد آهون ڀريندي رهي.....
چنڊ..... زرد چهري سان هيٺ مٿي.... تمام مٿي.... صبح تائين انتظار ڪندو رهيو.... تارن جون منتظر اکڙيون پٽجڻ ۽ پورجڻ لڳيون.....
مگر..... هوءَ ۽ آءٌ..... ٻئي اجا تائين..... ڳالهائي رهيا هئاسين..... آهستي... آهستي.....
چوراِيل خط
سوشيلا ڏانهن

سوشيلا!
ڪراچيءَ لوٽڻ کان پوءِ پريم پلٽو کاڌو. ان کي جيئري رکڻ لاءِ سڀ ڪجهه موجود ٿي ويو. راتيون اونداهيون ٿي ويون. ڏينهن لوچ پوچ ۾ گذرڻ لڳا. انهيءَ اٿل پٿل دل ۽ دماغ کي پاگل پن جي درجي تي پهچايو. آءٌ سواءِ ڪنهن خيال جي سارو وقت تنهنجي ئي يادگيريءَ ۾ گهارڻ لڳس. مون کي پروڙ به هئي ته تون هرگز منهنجي ٿي نٿي سگهين. مگر دل کي ڪيئن سمجهايان پريت جي ريت نرالي آهي. تنهنجي رسيلن نيڻن جي اشارن مون کي منجهائي ڇڏيو. تنهن کان پوءِ ڇا ٿيو.
مون لاءِ رات ڏينهن ننڊ حرام ٿي ويئي- سيني ۾ هلڪو هلڪو درد، دل ۾ منو منو سور جاڳي اٿيو. انهيءَ ڏينهن کان منهنجي حالت ٻي ٿي پئي. سوشيلا اهو هڪڙو داستان آهي، منهنجي مرضي ناهي ته آءٌ توکي ٻڌايان. آرزو اٿم ته شل منهنجي دل جي حالت جو تون اندازو لڳائي سگهين. جيڪڏهن تنهنجي دل ۾ منهنجي لاءِ پريت جي ڪٽي آهي. جيڪڏهن تنهنجي دل پٿر جي ناهي ته ڪٽي ٻاهران نه ئي سهي پر اندروني طرح محسوس ڪري سگهندينءَ ته سچ پچ ڪو ستايل آهي. جنهن جي زبان بند آهي.... خاموش آهي، مگر ان جي خاموشيءَ ۾ ضرور ڪو نه ڪو سوال آهي. سوشيلا ڪنهن چيو آهي.
چمن ۾ آهه ماتم بي نصيب غنچي جو،
جو رات هڪڙي به شاخ تي نه رهيو.
ها چمن ۾ ماتم هوندو. هن جي شاخ تي نه رهڻ جو! مگر آه.....! هتي ته هڪڙي گهڙي به اهڙي ڪانهي جنهن کان پوءِ آرام نصيب ٿئي. ته پوءِ رات ڏينهن ۾ تفاوت ڪهڙو! شاخ تي رهڻ ۽ نه رهڻ جو غم ڪهڙو! مون کان سواءِ ماتم ڪرڻ وارو ڪهڙو! اڪيلائي آهي جا مددگار آهي ۽ دل کي تسلي آهي ته هيءَ آهي:
جڏهين ٻيو ڪوئي ڪونهي،
شايد ويسين ٿو تون مون وٽ.
هي خط لکندي ان جريت کان ڪم وٺي رهيو آهيان. پر انهيءَ همت جي صدقي جنهن مون کي توسان ٻن چئن ڏينهن گهارڻ جو موقعو ڏنو: اميد اٿم ته مون کي جواب لاءِ وڌيڪ منتظر نه ڪندينءَ. آسرو اٿم ته هيءَ خط توکي عجب ۾ نه وجهندو. جيتوڻيڪ منهنجي زبان پريم جي اپٽار کان خالي رهي آهي ته به منهنجي ڪمزور اکڙين توکي سنيهو ضرور پهچايو هوندو. توکي معلوم آهي. پاڻ گڏ هئاسين...... پوءِ جڏهن سامهون حشر ٿئي برپا ڪريان اظهار تمنا ڪيئن؟

شروعات مون ڪئي آهي..... باقي تنهنجي جواب جو انتظار اٿم..... تنهنجو رميش
رميش!
خط پڙهيم، لکان ته ڇا لکان. تنهنجي دردیلي خط منهنجي دل تي اونو اثر ڪيو آهي. آءٌ سمجهان ٿي ته تون ضرور دکي آهين، تنهنجي خط جو هڪڙو هڪڙو لفظ منهنجي دل تي نشتر ٿي چڀڪيو آهي.
مگر جڏهين مرد جي بيوفائي ڏانهن نظر ٿي ڪيان ته دل ڏڪيو وڃي. شروعات ڪي ڇڏي انجام ڪي ٿي سنڀاليان ته آهہ! هن مٽي جي پتلي، بيوفائي جي بوتي جي ڪشش ڪهڙي نه رنگين آهي، پر ان جي پڇاڙي ڪهڙي نه خوفناڪ.سچ آهي ته رميش! اهو ئي خيال مون کي بيهوش ڪيو ڇڏي. دماغ چڪر کايو وڃي. اف! مرد ڪيترو نه فريبي ۽ چالاڪ آهي. پٿر وانگر سخت پر ميڻ وانگر نرم. مطلبي، ڌوڪيباز ڪنهن جي ڳڻڻ ڳائڻ تي اچي ته زمين آسمان ڏڪايو ڇڏي. رميش! ڇا تون ئي ٻڌائي ته عورت اهڙي سهڻي آهي جو سجي دنيا جو حسن منجهس اچي واسو ڪري! نديءَ جي وهندڙ پاڻيءَ ۾ ان جي جهلڪهجي. شفاف چشمي ۾ ان جي تصوير چلڪي. صبح جو منڙي هير ئي رڳو ان جا ئي رسيلا گيت ٿي ڳائي. ڇا دنيا جو ذرو ذرو عورت جي ڪري ئي وجود ۾ آيو آهي؟ ڪهڙا نه فريب ڏيندڙ آهن اهي اکر، عورت کي بيوقوف بنائڻ لاءِ! ڪهڙا نه وڻندڙ پردا عياري لڪائڻ لاءِ! مون لاءِ ته پريم جي هيءَ قيمت آهي ته پريم پاگل پڻو آهي. چريائي آهي، جا ٿيو پوي. لهيو وڃي ته سڀ ڪجهہ ٿيو اڏاميو وڃي. ها آءٌ چوان ٿي ته پريم جي ريت مرد لاءِ اها آهي ته جيسين ڪو پريم ڪندو رهي ته پريم آهي ۽ پوءِ....... بس.......
پريم بہ وري ڪهڙو ته ٻيو سندس غلام ۽ نوڪرياڻي ٿي رهي. زباني وعدن جي ڪمي ڪانهي پريم هي آهي پريت هيءَ آهي ريت هوءَ آهي. پريت دنيا جي ٻنڌڻن کان آزاد آهي وغيره وغيره.
رميش! اهي بيقراريون، آه زاريون، اونداهيون راتيون...... آءٌ نٿي سمجهان، ڇا جي لاءِ آهن. ڇا تون انهن ۾ شاديءَ جي تصوير ٿو ڏسڻ چاهين ڇا خط بہ انهيءَ ڪري لکيو اٿئي ته آءٌ پنيلجي آئينده تنهنجي ٿي رهان؟ هائو تنهنجو اهو ئي خيال هوندو....... پر افسوس آءٌ اهڙي خيال تي همراءِ ٿي نٿي سگهان. پريم جي دعويٰ ڪرڻ ۽ ان جي شاديءَ جو پوش چاڙهڻ جهڙو دفتريءَ تي بخمل چاڙهڻ آهي. پريت اها هئڻ گهرجي جا معصوم هجي زبان سان نہ پر دل سان هجي.

زياده چا لکان. مون کي اهو ڪجهه سمجهه جو تون آهين. تو رباب کي ڇيڙيو ۽ تارون وڄڻ مگر فرق سو اهو آهي. تنهنجي تمنا آهي تہ منزل تي جلد پهچين، منهنجي مرضي آهي تہ پريم جو رستو اجا اڙانگو ٿئي. تنهنجو پريم پوڄا جي لائق آهي مگر تنهنجي طبيعت نہ...... آخر تون بہ تہ انهن مان آهين جن کي آءٌ ڌڪاريان ٿي.ان ڪري تون مون کي ياد ڪندو رهہ ۽ آءٌ توکي ياد ڪندي رهنديس.

تنهنجي سوشيلا-

اسين ٻيئي

اوهين ڪيس ڪونہ سڃاڻو؟

هوءَ تہ اُهائي هئي جنهن کي سيني سڃاتو ٿي.... پر سمجهيو ڪنهن ڪونہ ٿي... سيني ڪيس پسند ڪيو ٿي... پر سيني ڪيس ڌڪاريو ٿي.

اُن ڪي پنهنجي وس ڪرڻ لاءِ خدا سان هزار بار بغاوت ڪئي ويئي، ان کي ڌڪارڻ واسطي شيطاني نفس اختيار ڪيو ويو. گناهہ سان ان جي پوڄا ڪئي ويئي. محبت پنهنجي خون سان ان جي حسن کي جوان ڪيو. دولت ان جي نازڪ قدمن تي ليٽي قربان ٿيڻ لڳي. اخلاقي دنيا جي راتين ۾ ان کي شمع وانگر ايسين تائين جلايو ويو، جو ان جي نوجوان زندگيءَ جو هر چمڪندڙ ڪرڻو ڪاري دونهين جي ليڪ بنجي پيو.

ان جي شوخ نظرن کي زهريلو سڏيو ويو ۽ شراب ڪري پيتو ويو. ان جي باقوتي مشڪڻ کي خوني ٻڌايو ويو. مگر تنهن هوندي بہ لڪي لڪي ان ڪان حياتي بخشڻ جون منٿون ڪيون ويون. ان کي حسين نانگڻ سمجهندي بہ انسان ان کي پنهنجي سيني سان نہ لڳائڻ جي همت نہ ڪري سگهيا، اخلاق، مذهب ۽ سماج سيني پڪاري چيو، ”هيڏانهن قدم نہ کڻو! اها خوبصورت جئور توهان جي روح کي چوسي ويندي“.... پر ماڻهو بلڪل بي اختيار ڏڪندڙ، ڪرندا، لڏندا ۽ ڇڪبا ويا.... جهڙا آسمان تان ڪرندڙ تارا... ان جي گنهگارين راتين جي لذيذ اونداهي ۾ گم ٿي ويا.

پر سچ تہ اهو آهي تہ ماڻهو ان ڪان سواءِ ٻيو ڪجهہ ڪي ڪري بہ نٿي سگهيو!

بي پناهہ ڪشش جي اڳيان ڪمزور جزو گهلبو نہ وڃي تہ ٻيو ڇا ڪري! بي رحم شعلن جي وچ ۾ ڪک پسم نہ ٿئي تہ ڪيڏانهن وڃي!..... اهو ڏوهہ آهي تہ ان ۾ گنهگار جو ڪهڙو قصور؟ اها بغاوت آهي تہ باغيءَ جي ڪهڙي خطا! هن تنگ ۽ ننڍڙيءَ دنيا ۾ آخر دل کي ڪيڏانهن ڪجي؟ جان ڏيڻ لاءِ بہ تہ ڪنهن سارڻ واري جي ضرورت آهي.

مگر حقيقت تہ اها آهي، جو اهو سڀڪجهہ جذباتي قريب هو، جنهن جي پنيان نفساتي خود غرضيءَ جي لڪل تصوير هئي. ماڻهو جڏهن اخلاق، مذهب ۽ سماج جي قانون کي ٽوڙي، هُن جي دلنواز خلوت ڏانهن ايندا هئا، تہ هوءَ چڱيءَ طرح سمجهي ويندي هئي تہ اُهي بڪايل بگهڙ آهن، جو سندس جوانيءَ جو رت پيئڻ لاءِ سون چانديءَ جا پيالا کڻي آيا آهن... انهيءَ لاءِ اُن اهڙي تعليم حاصل ڪئي، جو هُن جو جسم اندلٺ وانگر ور ڪائي تہ ناچ ۽ شاعري جاڳي اٿن. هن جي چپن جو آب حيات ڇُرڻ سان شراب ڇُلڪجي وڃي. هن اهو بہ

سڪيو هو تہ اُنهن بگهڙن کي ڪيئن پاليو وڃي. ساهه جي تيزي ۽ سستي، عضون جي گولائي... اکڙين جا اشارا... اُنهن سيني ۾ ماهر هئي. هُن جو شڪار هُن وٽ قاتل هو.

هن کي اهو معلوم هو تہ اُهو پوچا ۽ پريم جو طوفان جو اُن جي اشاري تي هلي رهيو هو، ٿوريءَ ئي غفلت ڪان ڪيس باغ دنيا جي شخ تان مکڙيءَ وانگر ٽوڙي اڇلائي ڇڏيندو.

جڏهن شام جو هوءَ پنهنجي خوبصورت بالاخاني جي آغوش ۾ پنهنجي ساري جوانيءَ ۽ تمام رنگينيءَ کي سينگاري ويهندي هئي تہ رات پوڻ سان سڄي دنيا هن وٽ ڇڪجي ايندي هئي..... هن کي خبر هئي تہ اُها سڄي ڪشش هڪ ڏينهن پاٽيهي اُن جي قسمت سان ٽڪربي.... جڏهن هوءَ هزارين فتنا ڪٽي، مشڪندي، باغن مان رستن تي ٽلندي ٿي هلي، تہ پياسي نظرن ۽ گرم ۽ ٿڌي ساهن دل جي تيز ڌڙڪن جا ولر ان جي چئني طرفن کان ٿي اُتاريا... ۽ کيس ائين محسوس ٿي ٿيو تہ هوءَ هڪ آتش... آگ... باهه جو ٻرندڙ جزو آهي... جو جيڏانهن وڃي ٿو... جو جتي قِري ٿو تہ رڳو جلائي ٿو.... ساڙي ٿو... بس... انهيءَ هوندي بہ هن هر صبح جو پنهنجي ٽکل بلوري بدن کي بستري جي مرجهايل گلن تان اتاري، وهاڻي جي زور تي ٿي ويهاريو... پنهنجي ننڊاکڙين نظرن سان ائين سمجهڻ ٿي لڳي تہ جڻ هوءَ ڪاريءَ اونداهيءَ، ويران ۽ سنسان دنيا ۾ اڪيلي هئي، بلڪل اڪيلي هئي، جتي سون چانديءَ جي ننڍڙن ڪڙڪيتڙن ڪان سواءِ ڪجهہ ڪونهي... هر هڪ رات هن پنهنجي حسن ۽ جوانيءَ جي لذتن کي نئين نموني سان ٿي ڏاهيو. ڪڏهن ايترو ئي ڪافي ٿي سمجهيائين تہ شرم ۽ حجاب جو جادو هجي... هوءَ دامن ڇڏائي...۽ ماڻهو گهلبا اچن...هوءَ ادائن جي لهرن ۾ ترندي وڃي.... تڙڳندي... ۽ ماڻهو جذبات جي نشيبي و فراز ڪان نوڪرون ڪائي، ٻڌندا گهوتا ڪائيندا... ڊوڙندا اچن... ڪڏهن هن شوخيءَ ۽ وڏائيءَ ڪان پنهنجو بيحد حسين جسم نمايان ٿي ڪيو تہ ماڻهن جي جسم ۾ بجلي ٿي ڊوڙي... اها بجلي جا رڳ گنهگارن ۾ ئي ٿي پيدا ٿئي... ڪڏهن هوءَ ڇتيءَ نانگڻ وانگر ور ڪائي ڏنگ هڻندي هئي تہ ماڻهو انهي زهر کي امرت سمجهي خشڪ ۽ ڏڪندڙ چپن سان جهٽ پي ٿي ويا.... ڪڏهن هوءَ موت وانگر چپ چاپ دل دماغ تي ٿي ڇائين، ۽ ماڻهو ان کي زندگي سمجهي ڪلندا رهيا... مگر انهن سيني ناز نخرن ڪان زياده هوش ربا نخرو اهو هو، جو هوءَ پنهنجي اکين ۾ پاڻي آڻي چوندي هئي ”آءُ توکي پيار ٿي ڪريان!“ جوانيءَ ۽ گناهہ جي مست راتين ۾ جدا جدا ماڻهن جا خيال ڪندي. هن پاڻ ۾ ايترا تہ جذبا پيدا ڪيا هئا، جو هن لاءِ اهڙي ڳالهہ ڪابہ ڪانہ باقي بچي جو ڪٽي سگهي. گهٽا ماڻهو خوفناڪ مڇرن وانگر پون پون ڪري هن جي نرم نازڪ جسم مان خون چوسي اڏامي ويندا هئا. هوءَ انهن کي زياده

مهربان سمجهندي هئي، ڇو جو هو ڪنهن حد اندر هوندا هئا. ڪيترا ماڻهو اهڙا بہ هئا، جي دنيا مان ناڪام ٿي، هن جي فريب ڪده ۾ ڄاڻي واڻي ڏوڪو ڪاڻ ايندا هئا، جن ڪي هوءَ شراب جي هڪڙي پيالي سان.... گناهہ سان... راڳ سان.... خاموش ڪندي هئي. ڪيس تڪليف يا ڏکيائي انهن ماڻهن سان ٿي ٿي، جن ان جي جسم جي لذتن ڪان سواءِ هن جي دل ۽ روح ڪي ٿي پڪڙيو. انهن مان ڪن جي مرضي اها هئي تہ هن جي حسين زندگي... هن جي رنگين جواني صرف انهن جي ئي اڄ اجهائي ۽ ٻين غريب پياسي انسانن ڪي ڪجهہ بہ نصيب نہ ٿئي. ڪن جو اهو حڪم هو تہ هوءَ ساڻن ئي محبت ڪري... اها محبت جا ڪئي نٿي وڃي، پر ٿي ويندي آهي... اهي وٽس نہ هجن تہ ڪيس آرام نہ اچي..... آهون پري.... دل ۾ ياد ڪري ۽ رات جي ننڊ ڪي لڙڪن ۾ وهائيندي رهي، ۽ جڏهن اهي مشڪندا ڪلندا اچي ساڻس ملن تہ هڪ اهڙي شيءِ بڻجي وڃي، جو ڪنهن ٻئي مرد جي سامهون ڪڏهن نہ ٿي هجي... انهن مان ڪي اهڙا بہ هئا، جو ڪيس جهنم جي آزاديءَ جي بدران بهشت جي غلاميءَ جي آڇ ڪندا هئا ۽ ڪيس مجبور ڪندا هئا تہ هوءَ پنهنجي مزي واريءَ دنيا ڪي ڇڏي، هنن جي غليظ گهرن ۾ هڪ فقيراڻي ٿي رهي.... ڪهڙا نہ اونڌا... ابتا سوال هئا! پر جڏهن ان انهن سيني پيالن ۾ خود غرضيءَ ۽ لذت جو شراب وجهي پياريو تہ خبر نہ آهي تہ الاجي ڇو سيئي خاموش ٿي ٿي ويا. خوش قسمتيءَ سان ڪنهن رات جڏهن هوءَ پنهنجي بستري تي اڪيلي هوندي هئي تہ هو خيال ڪندي هئي... خبر نہ آهي ڪهڙا ڪهڙا! ڳائيندي... مشڪندي... ڪلندي... ۽ پاڻيهي روئي پوندي هئي... اهڙيون راتيون هن کي زياده پياريون هونديون هيون... زياده قسمت واريون... ڇو جو رڳو انهن ئي راتين ۾ ڪيس اهو معلوم ٿي ٿيو تہ هوءَ آزاد هئي ۽ صبح تائين سندس جسم... سندس روح... سندس دل ۽ دماغ هن جا ۽ صرف هن جا ئي هئا. اِهي اُهي ئي گهڙيون هيون جڏهن هوءَ پنهنجي سيني ۾ هڪ ”عورت“ ڏسندي هئي، جا اوٻاسي ڏيئي، ڪر موڙي، اٿي، آهستي آهستي هن جي سڄيءَ دنيا تي ڇائنجي ويندي هئي. ڪيس معلوم ٿي ٿيو تہ مستقبل جي رفتار ڍري ٿي ويئي آهي ۽ هن جو ماضي تاريڪيءَ مان ڊوڙندو... حال کي پڪڙڻ لاءِ طوفان وانگر اچي رهيو آهي... خوبصورت خلوت جي تيز روشنائي ڍري ٿي ٿي، اکين مان خوابي خيال نڪري ٿي ويا.... بار هلڪو ٿي ٿي ويو ۽ ڪيس ائين معلوم پئي ٿيو تہ هوءَ هڪ پٽل ويراني ۾ خون جي پياسي حيوانن جي ولر ۾ هئي، جهڙيءَ طرح هڪڙو اگهاڙو لاش جنهن جي خون جي ڌارن بيوس زمين جي سيني تي چٽ تي چٽيا... بيحد خوف ڪان هوءَ ڏڪي اٿندي هئي.... جاڳي پوندي هئي... ۽ پنهنجي دلڪش اکڙين کي نازڪ هٿڙن سان اگهي، وهاڻي

جي آڏار تي وير ليٽي پوندي هئي. هوءَ اڪثر خيال ڪندي هئي تہ هن جي بيشمار خريدارن مان ڪنهن ۾ بہ ايتري انسانيت ڪانهي. جو پنهنجي ڪڌن ڪرتوتن، گندن جذباتن جي هنگامن کي وسائڻ ڪان پوءِ ائين سمجهي سگهن تہ جنهن جسم کي... فطرت جي خزاني کي... پنهنجي غليظ نفس جي پيرن ۾ چيوڙي ڇڏيو اٿن، ان جي اندر ۾ ڪا دل آهي جا ڌڙڪي پيئي... ڪڏهن تہ هوءَ اهڙن خيالن ڪان بي اختيار ٿي، مٿو گوڏن تي رکي، لڙڪ اکين ۾ آٽي چوندي هئي، ”اي منهنجا ناهيندڙ! عبادت جا لائق! ڇا تنهنجي ساريءَ دنيا ۾ هڪڙي آءٌ ئي آهيان، زندھ هوندي بہ زندھ رهڻ جو حق نٿي رکان؟ تهذيب ۽ سماج جي خلوتن ۾ ڇا ڇا نٿو ٿئي، جو منهنجي خوابگاھ کي ناپاڪ سمجهيو وڃي ٿو؟ اخلاق ۽ تهذيب جا رکوالا پنهنجي نفاست ۽ پاڪيزگيءَ جا دنيا کي فريب ڏيئي، منهنجي گهٽيءَ ۾ منهنجي گهر اچڻ ڪان ۽ اها شيءِ جا خريد ڪن ٿا اُن جي خيال ڪان هو ٻاهر پنهنجو نڪ گهنجائين ٿا ۽ ناسون ٿيڙين ٿا... هو دنيا کي ڌوڪو ٿا ڏين... ۽ آءٌ بہ خود انهن کي... ڇا، انهن جو گناھ منهنجي گناھ ڪان وڌيڪ ڪونهي؟... پر ڇو سڀ انهن جا آهن... منهنجو ڪوئي ڪونهي.... هو سيني جا آهن ۽ آءٌ ڪنهن جي ڪانہ آهيان!“

ها شايد اهڙي ساڳي هڪڙي رات هئي، جو هن ويھ سال اڳ جوانيءَ جي زماني ۾ مون کي آخري خط لکيو هو.... ٻڌ.... ”پيارا!... اڄ رات آءٌ بلڪل اڪيلي آهيان، منهنجي هيءَ رات رڳي منهنجي رات آهي. خبر ناهي ڇو دل تي چويم تہ اڄ توسان ڳالهيون ڪريان... ڪي اهي ڳالهيون، جي اڄ تائين مون ڪنهن سان بہ نہ ڪيون آهن.... ٻين وانگر جيتوٽيڪ تون مون وٽ هڪ رات رهئين پر پويان اهڙي يادگيري ڇڏي ويو آهين، جنهن کي آءٌ شايد ڪڏهن وساري نہ سگهان. هڪ ڳالھ پڇانءِ؟ ٻڌائيندين... تون منهنجي وجهو بلڪل ويجهو آئين، پر موتي چو وئين؟ ڇا توکي بہ اهو خيال هو تہ جو جسم چانديءَ جي ٽڪرن تي خريد ٿو ڪجي، ان جي اندر دل ڪانهي؟ ڇا توکي اها بہ خبر ڪانهي تہ گلن تي اڏامڻ وارو پوپٽ ڪڏهن اوچتو ڪنبي جي نوڪ تي ڪري... جان ڏئي ٿو سگهي؟.... مختصر تہ تو مون کي ڪو انسان سمجهيو يا نہ؟.... يا رڳو هڪ پٿر؟.... جي تنهنجي خيال موجب هڪ انسان آهيان تہ پنهنجي اخلاق، تهذيب، گندگي ۽ پاڪيزگي جي صديقي رڳو اهو ٻڌاءِ تہ ايترو ويجهو اچي، ايترو بي دردي سان پري هٽڻ جو حق توکي ڪنهن ڏنو؟.... ۽ تنهنجي نظرن مون کي هڪ پٿر جي مورتي ڪري سمجهيو، تہ ان جي اڳيان سجدن ڪرڻ جي اجازت توکي ڪهڙي خدا ڏني هئي؟ منهنجي هن خط کي ڏسي غلطي نہ ڪجانءِ ۽ مون کي ڏپ آهي تہ تون ڪجھ ٻيون نہ سمجهي ويهين... اهو ڪجھ، جو مون توکي ان رات

سمجهايو هو... تنهنڪري صاف ٻڌي وٺ، آءٌ توسان محبت نٿي ڪيان... تنهنجي احسانمند ضرور آهيان.... هي سيئي لفظ هي سيئي اکر بدنصيب ”عورت“ جو فرياد آهن، جا زماني ڪان منهنجي اندر دفن آهن، تون رڳو... مون ڪي سڃاڻين ٿو... انهيءَ ”عورت“ ڪي اصل نہ!... ڇا تون جواب ڏيندين؟... تنهنجي ۽ سيني جي.....

مون وٽ اهڙي خط جو پلا ڪهڙو جواب هو؟... وقت گذرندو ويو... پورا ويهہ سال... جوانيءَ سان گڏ هوءَ بہ الاجي ڪيڏانهن گم ٿي ويئي.... زمانو بدليو.... خيال بدليا. منهنجي صورت ۽ شڪل ڏسي ڪنهن ڪي بہ شڪ ڪونہ ٿي ٿيو تہ هن پوڙهي پروفيسر جي اخلاق، جوانيءَ جي رنگين گناهن، جي ڪا هڪ رات هئي، جنهن جو صبح بہ هو! ڪنهن ڪي خبر هئي تہ آءٌ، جو اڄ عورتن ڪي نفرت جي نگاهہ سان ڏسي رهيو هوس.... گهڻو اڳي مجبور، رات جي خاموشيءَ ۾، گناهگار عورت جي پيرن ۾ سجدو ڏيئي چڪو هوس!.... عملي مشغوليءَ ۾ آءٌ پنهنج ماضي وساري وينو هوس. اخلاق جي فلسفي ۾ منهنجي شعر ۽ ادب جي جذبات ۽ عورت جي وجود تڪليف ڏهہ هو، زندگيءَ جا خطرا لپيٽي خاموش هوس.... تہ اوچتو منهنجي زندگيءَ جي نامعلوم دروازي تي ڪٺ ڪٺ ٿي، ۽ اُها خوش نصيب رات آءٌ ڪڏهن وساري نہ سگهندس.... هلڪو انڌيرو ڇانئجي رهيو هو، سج جا آخري ڪرڻا پنهنجي جهلڪاڻ هري، هر ذري ڪي خوني بنائي رهيا هئا. آءٌ هڪ سوڙهيءَ گهٽيءَ مان سائيڪل موڙي وريس، تہ اوچتو.... ماڙيءَ جي هيٺان.... ڪنهن سان ٽڪرجي ڪري پيس.... ”آهہ ماري ڇڏيئہ.“ ضربيل ماڻهوءَ جي منهن مان آواز نڪتو.... منهنجي سامهون پوڙهو فقير ڪنجهي رهيو هو.... مون اٿي ڪيس اٿاريو..... ڌڪ تہ زياده لڳل ڪونہ هوس، پر هو ڪنجهي رهيو هو. هن جي حالت ڏسي مون ڪي رحم آيو، مون هيڏانهن هوڏانهن نهاري پنهنجي ڪيسن ۾ هٿ وڌا.... پر نيڪ ان وقت ماڙيءَ سامهون دري کلي.... ڪنهن جهاتي پاتي.... حيرت ۾ منهنجا هٿ ڪيسين ۾ ئي رهجي ويا.... مون ڪيس يڪدم سڃاتو..... هوءَ اهائي هئي، ان رات مون ڪي ننڊ ڪانہ آئي. ويهن سالن واري پهرين رات.... اها مست ۽ متوالي رات، جڏهن اسان ٻنهي متوالن گناهہ ۽ جوانيءَ ۾ ليٽي ليٽي ڏينهن ڪيو هو.... رڳو هڪڙي نگاهہ ۾ ويهن سالن جا پردا ٽٽي پيا.... منهنجي دل خبر ناهي ڇو تيزيءَ سان ڌڙڪي رهي هئي.... منهنجو دماغ ڪنهن وڏي بار جي هيٺان دٻيو پئي ويو ۽ منهنجي روح ڪي ڪا شيءِ هئي جا چُڀي رهي هئي. مون بتي وسائي سگريٽ دکائي.... ٻاهر ڪاري رات هئي. هوا سون سون ڪري رهي هئي، ۽ اونداهہ ۾ منهنجو سگريٽ تاري وانگر ٽمڪي رهيو هو.

آءٌ سوچي رھيو ھوس..... ”ھوءَ ڪڏھن ائي... ڇو آئي.... منھنجي پاڙي ۾..... منھنجي گھر جي پرسان.... ڇا ان جي پٺيان ڪو راز آھي... ڪو ارادو آھي.... يا ھي رڳو اتفاق ھو.... ان جي معنيٰ ڪھڙي.... اھو اتفاق نہ آھي.... پر ڇا بہ ھجي... تنھنجو ڇا.... ڪو ڪنھن جي ويجھو اچي رھي تہ پل رھي.... سيڪو پنھنجي زندگي ڪاٽي وڏي رھيو آھي ۽ جن ڪو ھڪبئي سان ٽڪرجي ٿو تہ ھيڏي ھوڏي نھاري ڪنڌ موڙڻ مان ڪھڙو فائدو..... جو ٿئي پيو ٿيڻ ڏي، بيڪار مغز ماري ڪرڻ مان ڪھڙو فائدو، پورن ويھن سالن کان پوءِ ھوءَ نوڪرون ڪائي، ڏڪجي، منھنجي ويجھو آئي آھي، تہ پل اچي. دنيا انھيءَ جو نالو آھي. وقت جي لھر ڪيس وري ٻئي ڪنھن ھنڌ ڪٽي ويندي.... پر... آھ.... ايترو ويجھو! جوانيءَ جي ھنگامي ياد ڪي ايترو ويجھو سمجھي، ڪو پنھنجا حواس ڪيئن قائم رکي... ھڪ اخلاقي پروفيسر مجبور آھي.“

وري اوچتو منھنجو خيال انھي آخري خط ڏانھن ويو..... ”ڇا ھيترن سالن کان پوءِ ھوءَ پنھنجي خط جو جواب وٺڻ آئي ھئي؟.... چير تہ ڪانہ تي آھي؟... جوانيءَ جي وسريل گناھ کي ياد ڏياري، ڇا ھوءَ مون کي پاڳل بنائيندي؟.... تہ پلا ڇو مون وٽ سنئين سڌي نہ آئي؟... توبھ توبھ.... ڪيس ھتي اچن نہ گھرجي... ھوءَ منھنجي واسطي خطرو آھي.... اسين ٻئي ويھ سال اڳي مري چڪاسين. ھاڻي ھوءَ ھوءَ آھي ۽ آءٌ آءٌ آھيان.... اھي ٻئي گڏجي اسين تي نٽا سگھون. آءٌ خبر ناھي ڪيترو وقت انھن خيالن فيصلن ۾ مشغول ھوس. سمنڊ جون بہ زبردست لھرون اٿي ھڪبئي سان ٽڪرجي رھيون ھيون، انھن جي وچ ۾ آءٌ ھڪڙو ڪک وھي رھيو ھوس.... ڪڏھن ڪيڏانھن.... ڪڏھن ڪيڏانھن. ان کان پوءِ خبر نہ آھي تہ مون کي ڇا ٿيو! مون کي ايترو ياد آھي تہ منھنجي بت مان ڇڻگون پئي نڪتيون ۽ آءٌ پيرين اگھاڙو آھستي آھستي گھر کان ٻاھر نڪري رھيو ھوس. اونداھيءَ ۾ ويھن سالن واري رات مون کي ھٿ کان ڇڪي ڪيڏانھن وٺي وڃي رھي ھئي. ٿوري وقت کان پوءِ آءٌ ھن جي دروازي تي پھتس. دروازو اڌ ڪليل ھو.... آءٌ ڏاڪڻ تي مٿي چڙھڻ لڳس، مٿي دروازو بند ھو، شيشن مان روشني پئي آئي. آءٌ پنھنجي ساھ کي روڪڻ لاءِ ترسيس ۽ ڏڪندڙ دل کي ھٿن سان بيھاريم... ۽ پوءِ .... مون شيشي مان نظر وڌي.... نظارو ڏسي بت بنجي پيس. اندر ڪمري جي وچ ۾ غاليچن تي ھوءَ نچي رھي ھئي... بلڪل اڪيلي. ھار سينگار ھوندي بہ ھوءَ ساڳي اھا نہ ھئي، جنھن کي مون ھڪ رات جي واسطي خريد ڪيو ھو. ھوءَ جوانيءَ جو عرصو ڇڏي آئي ھئي، پر جوانيءَ جي نانگڻ پنھنجي پٺيان نشان ڇڏي ويئي ھئي. ھن جي ڳلن تي... ڳچيءَ تي ۽ پيرن جي وچ ۾ گھنج ھئا.... پر ھن جون اکيون....

آه.... هن جون اکيون بجليون هيون، اڳي کان گرم.... هن جو جسم هن جا حيرت انگيز عضوا ساڳيا ئي ساڳيا هئا..... نُنهن کان چوٽيءَ تائين هوءَ قيامت هئي، هن جوانيءَ کي واپس آڻڻ لاءِ حيرتناڪ ڪوشش ڪئي هئي. مون کي وسري ويو تہ مون کو کيس ويهن سالن کان پوءِ ڏٺو آهي.... آءٌ کيس ڏسي رهيو هوس.... ۽ هوءَ اڪيلي جوش سان نچي رهي هئي. اوچتو منهنجي دل کي جهٽڪو آيو.... آءٌ اکيون ڦاڙي بيهي رهيس..... اُف! خوف ڇانئجي ويو.... هن کي اهي ساڳيائي ڪپڙا هئا، جي هن ويهہ سال اڳ اُنهيءَ رات کيا هئا!

اهو نظارو ڏسي بي صبر تي پيس، پير ڏڪڻ لڳا. رهيا کهيا هوش حواس گم ٿي ويا، اندران چين مان رڙ نڪتي. منهنجا ٻئي هٿ وجي منهنجي منهن تي پهتا.... خبر ناهي ڇو!.... آءٌ هيٺ لهڻ لڳس..... هن واقعي کان پوءِ آءٌ ڪاليج وجي نہ سگهيس. ساري زندگي بي مزي ٿي ويئي، فلسفي ۽ اخلاق جا دفتر بي معنيٰ ٿي پيا. سچ تہ منهنجي دنيا جا تمام جزا اهڙيءَ طرح ٽڙي پکڙي ويا، جهڙيءَ طرح زلزلي جي جهٽڪي سان عمارتون ڪري پونديون آهن، زندگيءَ جي انهي پريشان خزاني کي گڏ ڪرڻ جي واسطي عقل ۽ روح جي ضرورت هئي، پر آءٌ بلڪل ڪمزو ٿي چڪو هوس، منهنجي دل ۽ دماغ بيڪار هئا. رات... ڏينهن هر وقت آءٌ اهو سوچي رهيو هوس تہ آخر انهن سيني اتفاقن جو مطلب ڇا آهي! هوءَ هتي ڇو آئي آهي؟ رات جو اڪيلي هوءَ ڇو نچي رهي هئي؟ هن ايترو هار سينگار ڇو ڪيو هو..... ۽.... اهو ساڳيو ئي لباس، جو منهنجي گناهگار رات جو يادگار آهي؟... انهن سوالن جي ٻوڏ ۾ هوش ۽ حواس جي ٻيڙي چڪر ڪائي رهي هئي.... ڪنارو دور هو ۽ ڪُن گهڻا..... ڇا، هن کي مون سان محبت هئي؟ ڇا، هوءَ جا ڪنهن جي ڪانهي منهنجي ٿي سگهي ٿي؟.... هن جو هيئن ويجهو اچڻ.... بلڪل ويجهو.... ۽ اهو ساڳيو لباس!..... ڇا انهن سيني جي پويان محبت واري دل ڌڙڪي رهي آهي؟... پر نہ... هوءَ هڪ حسن فروش آهي.... هن وٽ دل هئي ڪٿي؟.... جنهن جي سيني، ۾ پٿر هجي اتي محبت ڪٿان آئي؟... هن صاف صاف مون کي لکيو هو ۽ ٻڌايو هو تہ منهنجي تو سان محبت ڪانهي.... پر آه! ڪنهن کي خبر تہ جڏهن هو عورت ”نہ“ ٿي چوي تہ ان جو مطلب ”ها“ ضرور آهي.... ڪنهن کي خبر آهي تہ هوءَ پيار ڪري سگهي ٿي ۽ ان جو اهو سچو پيار ڪهڙو اهي!.... آءٌ سوچي سوچي ٿڪجي پيو آهيان.... شايد هي هجي..... هو هجي.... نہ نہ.... ڪجهہ بہ ڪونهي! تہ ڇا هو پاڳل ٿي ويئي آهي؟.... ڪو زمانو هو، جو هن ٻين کي چريو ٿي ڪيو اڄ قدرت ڪانئس بدلو تہ ڪونہ وني رهي آهي؟... اهي بيتاب خيال ڪندي ڪندي ڪيترائي ڀيرا دل

تي ته ٻوڙي سندس ڪمري ۾ وجان؛ ڳچيءَ ۾ هٿ وجهي، گهوگهو ڏيئي، پڇانس....
”ديواني! ڇا اجا ٻه تنهنجي جادوگيري نه ويندي..... توکي ڪهڙو حق آهي، جو سمجهو انسانن کي پاڻ وانگر ديوانو بنائيندي وتين... وڃ!.... گناهه جي فريب ۾ جواني، هوش ۽ عقل کي تباهه ڪيو اٿيئي، وڃ، وڃي اتي پنهنجي موت جي تلاش ڪر“.... پر انهن خيالن سان گڏو گڏ مون ائين محسوس ڪيو ته منهنجو ساهه روڪجي رهيو آهي ۽ منهنجو گلو ڪير گهٽي رهيو آهي.... آءٌ ٻه بيوس هوس، اهو.... پهريون ئي دفعو هو، جو مون اها خواهش ڪئي.... ”ڪاش هوءَ ديواني هجي ها ۽ آءٌ ديوانو.... اسين ٻئي گڏجي نچون ها..... ڪهڙو نه بيوقوف هوس..... شايد آءٌ دماغ ۽ عقل وڃائي ويهي رهيو هوس.
اٽڪل هفتي ڪان پوءِ ٻن پهرن جو منهنجي ڪمري جو دروازو کليو، منهنجي نظرن جي طاقت گم ٿي ويئي، هوءَ منهنجي ويجهو الاجي ڪٿان اچي ويئي هئي! هوءَ منهنجي ڪمري ۾ ڪيئن آئي! پر عجب ته اهو آهي ته اوچتو ائين هڪٻئي جي سامهون ملڻ سان اسان مان ڪير جهجهڪيو ڪونه، جيئن ٻه نوان انسان ڇرڪندا آهن. ڄڻ ته اسان جي هيءَ اوچتي ملاقات هڪ رواجي ڳالهه هئي، مون ڪيس چيو ”ويهو“ ۽ هوءَ لاپرواهه منهنجي سامهون آرام ڪرسيءَ تي ويهي رهي. هن جي هٿن ۾ نيرو لفافو هو، جنهن تي هن جون آڱريون غيرارادي طور راند ڪري رهيون هيون. منٽ ڪان پوءِ منهنجي ڪنن ۾ ان جو مٺو آواز آيو. آواز ۾ مناس هئي. مون کي اعتبار ئي نه اچي ته اهو آواز ويهه سال پوڙهو هو. ”تڪليف نه ٿئي ته هي خط پڙهي ڏيو!“ هن لفافو وڌائي مون کي چيو. هن جون آڱريون آهستي ڏڪي رهيون هيون..... منهنجي آڱرين ڪان گهٽ. مون خاموش خط ورتو. خط انگريزيءَ ۾ هو، پهرين ته مون سمجهيو ته اهو خط ڪنهن جهوني پراڻي وسريل يادگار جو آئنو هوندو يا ڪنهن نئين شڪاريءَ جي آهه زاري هوندي، پر خط جي شروعاتي اکرن منهنجي خيال تي بجلي ڪيرائي..... ان جو مطلب..... اهو هو....
”منهنجي پياري امي!..... تنهنجو پيارو خط اڄ مليو، سپاهيءَ جي حياتيءَ جي ڪائي قيمت ڪانهي. پر پنهنجي پياريءَ ماءُ جي خط کي ڏسي شايد اهڙو ڪو جانباز سپاهي نه هجي جنهن کي گهٽ ۾ گهٽ ٿوريءَ دير واسطي پنهنجي جان عزيز نه ٿئي. خبر اٿم ته تون هڪ رنڊي آهين ۽ آءٌ تنهنجو بدنصيب پٽ.... انهي ڪري هن وڏي ويڪريءَ دنيا ۾ توکي مون جهڙو ذليل و خوار پٽ ڪونه مليو هوندو، پر پنهنجي هر ڪنهن خط پڙهڻ ڪان پوءِ ۽ خبر ناهي ڇو منهنجي دل ائين ٿي چوي ته منهنجي امي معصوم پاڪ حور آهي، ۽ آءٌ دنيا جي سيني ڪان قسمت وارو انسان!..... مون کي خبر آهي ته منهنجو ڪوبه پيءُ ڪونهي ۽ جي

آهي بہ تہ اهو جهڙو تهڙو نہ آهي. پر امي جنهن کي تو جهڙي ماءُ ملي. انهي کي توکان سواءِ ٻيو گهرجي ڇا... خطن جا جواب تون انگريزيءَ ۾ لکائين ٿي... اهو بهتر آهي، هتي ڪنهن کي خبر ڪانهي، آءٌ ڪير آهيان. تنهن ڪان سواءِ انگريزي پڙهڻ وارو انگريزي کان سواءِ اسان جي فوج ۾ ڪوئي ڪونهي.... ڇڱو موڪلاڻي.... هينئر ڪان ئي جواب جو انتظار شروع ڪيو اٿم. 'تنهنجو فريد.'
آءٌ ڪنڌ جهڪائي ڪيس خط جو جواب سمجهائي رهيو هوس، پڇاڙيءَ جو ڪنڌ ڪڍي، مٿي ڏسان تہ هوءَ روئي رهي هئي. مون محسوس ڪيو تہ منهنجو ڪمرو خوفناڪ رفتار سان ڦري رهيو هو. خاموشي هيبتناڪ هئي. ڳالهائڻ جي بهاني سان مون چيو.... 'فريد.... تنهنجو!'.... "هائو" هن روئڻ بند ڪري چيو ۽ وري ترسي چوڻ لڳي، "تڪليف نہ ٿئي تہ هن خط جو جواب انگريزي ۾ لکي ڏيو" مون لکڻ شروع ڪيو هو لکائيندي رهي.... پنهنجي پٽ جي ياد.... ماءُ جي محبت.... ملڻ جو شوق....انهن چند ڳالهين کي هوءَ وري وري ڦيرائيندي لکائيندي رهي، مون سمجهيو تہ هن جي مامتا بلڪل زبردست هئي، هڪ رنڊي هوندي بہ هو گهري ۽ پاڪ محبت ۾ غرق هئي، جا شايد فرشتن ۾ بہ نہ هجي. هن ڳالهہ منهنجي زندگيءَ ۾ انقلاب پيدا ڪيو ۽ اهڙو حيرت انگيز انقلاب، جهڙو آءٌ گناهگار نوجوان ڪان ڦري اخلاق جو صاحب پروفسر ٿي ويو هوس. هر آچر تي هوءَ مون ڪان پنهنجي پٽ جو هڪ خط پڙهائڻ ۽ لکائڻ ايندي هئي، آچر جي ڏينهن صبح ڪان انتظار ڪرڻ لڳندو هوس ويندي ٻن پهرن تائين. وري ڪيترائي ڀيرا ان جي ماڙيءَ جي دروازي کي ڏسي اتي وري اچي ويهندو هوس، هزار ڀيرا ارادا ڪيم تہ هن ڪان سيڪجهہ پڇان.... ان رات جي انهيءَ حيرت ناڪ ناچ جو سب پڇان وغيره. انهن اسرارن کي بي نقاب ڪرڻ جي واسطي هن جي غير حاضريءَ ۾ ڏاڍو منتظر رهندو هوس. پر جڏهن هوءَ ايندي هئي تڏهن شرم ۽ حياءَ جي پت وچ ۾ اچي ويندي هئي. گهٽ ۾ گهٽ مون کي يقين ٿي ويو هو تہ هن کي مون سان محبت ڪانہ هئي ۽ نڪا ڪا هوءَ پاڳل عورت هئي. پر انهيءَ جي باوجود منهنجي دل نامعلوم بار جي هيٺيان دٻجي پئي وئي. ڪيتري ۽ کهڙي نہ عجيب هئي هن جي هستي!.... هوءَ جنهن محبت ۽ گناهہ جي رانديڪن سان راند ڪري ڪري پنهنجي جواني ۽ حسن جا پاڪيزه جزا ڪچلي ڇڏيا هئا، اها اڄ پنهنجي پٽ واسطي هڪ لاطمع فقير جي حياتي گذاري رهي هئي.... اُهو پٽ، جو هن جي گناهہ جو يادگار هو، جنهن جي هستي هن جي واسطي دائمي شرم ۽ زلت ڪان گهٽ نہ هئي.....!

چا، هُن جا عادت جي هھڙي پاڪيزگي ان جي لائق نہ هئي تہ ساريءَ دنيا جو اخلاق ۽ پرهيزگاري هن جي قدمن تي قربان ڪجي؟ چا، سماج جي "پاڪ ۽ معزز عورت" ماڻ تي، ان ڪان زياده ڪجھہ ڪري ڏيکاير سگهي ٿي؟.... پر انهيءَ انڌن اصولن جي جيئڻ واري سماج وٽ اکيون آهن ئي ڪٿي، جو گناهن جي اونداهيءَ ڪان پري اُڏامندڙ چٽنگ کي ڏسي سگهي.

مون کي چوڻ ۾ ذرو بہ شڪ ڪونهي تہ هن سان هڻ مون کي همدردي ٿي ويئي هئي. جنهن جو مطلب مون کي خود معلوم نہ ٿي ٿيو. هن جا مون ڪيترا خط پڙهيا، ۽ جواب بہ لکيم. ظاهري طرح ٻيو ڪجھہ نہ هجڻ جي بہ هوءَ خط ٻڌي روئي پوندي هئي. منهنجي دل ڏڪي اٿندي هئي. جوابين لکڻ ۾ بہ هن جي خيالن ڪان سواءِ آءٌ پنهنجو اظهار ڪندو هوس. چا "هوءَ" ۽ "آءٌ" ٻئي گڏجي "هڪ" ٿي رهيا هئاسون؟ هن جي سادگي ڏسي آءٌ ديوانو ٿي ويندو هوس، ۽ دل چوندي ئي تہ هوءَ ڪجھہ چوي ۽ ڪجھہ آءٌ ڪيس ٻڌايان.... اهڙيءَ طرح گڏجي هڪ اهڙي ڪهاڻي ٻين کي ٻڌايون، جا دنيا جي سماج کي ٺڪرائي ڇڏي. پر اُف... هن جي بي نيازي ۽ خاموشي!.... منهنجا لفظ چپن تي اچي اچي رڪجي ٿي ويا ۽ هوءَ منهنجي واسطي اهڙي هئي جهڙو هڪ پٿر. چا، هوءَ مون ڪان بدلو وٺي رهي هئي؟.... چا اهو بدلو آهي، جو هو چوويهہ سال اڳ جو ڪيس مون سمجهيو ٿي سو ڪوڙ هو.... اهي خيال ڪري دل چوندي هئي تہ ڊوڙي هُن جي پيرن ۾ وجي ڪران ۽ پنهنجي لڙڪن جي طوفان سان ويهن سالن وارا پردا ٽوڙي ڇڏيان. ها پر هن جي بي نيازي، خودداري ۽ اڻ ڄاڻائي زياده ٿيندي ويئي. هن منهنجي سامهون روئڻ بہ ڇڏي ڏنو..... خط تمام ننڍا لکائڻ لڳي. اهڙا ننڍا، جو اسان جون هفتيوار ملاقاتون بلڪل مختصر ٿينديون هيون. هيءَ اها نشتر هئي جا مون کي بيقرار ڪري رهي هئي. هوءَ جيترو دور ٿيندي وئي آءٌ اوتر دربدر ٿيندو ويس. دنيا ۽ دنيا وارن ڪان بي خوف ٿي، آءٌ هُن کي پوڇڻ لڳس. رڳو انهيءَ خون ڪان تہ متان ڪٿي هوءَ پري ٿيندي ٿيندي گم ٿي ويئي تہ منهنجا سجدا هن منافق دنيا ۾ کهڙي ڪم جا ٿيندا! پر جڏهن آءٌ هن تبديليءَ ڪري ديوانو ٿي چڪو هوس، تہ هن منهنجا هٿ اڇلائي، پنهنجو دامن ڇڏائي، ڇڏيو! بہ هفتا ٿي ويا تہ هوءَ خط لکائڻ نہ آئي. ڪيترا ڀيرا آءٌ هُن جي در تي وجي، موٽي آيس. هن جو ڪمرو خالي ۽ بند هو..... ڪمري جو سارو سامان ائين جو ائين رکيو هو. شيشن مان مون جهاتي پائي ڏٺو تہ اهو غاليچو بہ اتي پيو هو. جتي هُن کي مون هڪ رات نچندي ڏٺو، پر هوءَ اتي نہ هئي ۽ اندر وڃڻ جو بہ ڪو رستو ڪونہ هو... هاءِ.... منهنجي بيتابي!.... اوهين شايد سمجهي نہ سگهو..... نازڪ ريشمي

ڪپڙي کي ڪنڊن تي وجهي ڇڏيو وجي.... اهڙو ئي حال هو منهنجي دل جو. جذبات ۽ خيالن منهنجي زندگيءَ ۾ طوفان مچائي ڏنو ۽ آءٌ بيمار تي خبر ناهي ڪيترا ڏينهن بستري تي پيو رهيس.
۽ پوءِ اهو صبح!..... اُف..... منهنجو موت بہ ان کي وساري نہ سگهندو! هي ٽيون هفتو بيماريءَ جي ڪمزوريءَ کان پوءِ مون پهريون دفعو اکيون کوليون. منهنجي نظر وهاڻي جي ويجهو رکيل لفافي تي وڃي پيئي..... اهو ئي نيري رنگ جو لفافو.... اهو ئي لفافي جو نفيس ڪاغذ!.... مون ان کي کوليو ۽ جو پڙهيم..... ان کي اوهين بہ پڙهي ڏسو.....
”پروفيسر!.... تنهنجي نالي جي اڳيان سنو لفظ لکڻ چاهيم ٿي مگر لکي نہ سگهيس. سچ تہ مون وٽ اهڙو نئون لفظ باقي رهيو ئي ڪونهي. مو پنهنجا خوبصورت لفظ انهيءَ رات تنهنجي واسطي استعمال ڪري ڇڏيا هئا. جڏهن پاڻ ٻنهي جاڳندي هڪڙو سهڻو خواب ڏٺو هو، اُهو خواب گناهن سان ڀرپور هو پر ان جو تعمبير ڪهڙو نہ پاڪ هو. پر توکي ٻڌايان تہ ٻڌائي نہ سگهان ۽ جي ٻڌايان تہ شايد توکي ان تي اعتبار بہ نہ اچي.... سمجهين ٿو تہ آءٌ ڇا ٿي رهيو آهيان؟ ٻڌ! تو مون کي عورت مان ’ماءُ‘ بنايو ۽ هٿان منهنجي پٽ جهڙي بي بها معصوم هستي قوم جي گنهگار هٿن ۾ سونپي!.... آه تنهنجو احساس غير فاني آه!.... تنهنجي عنايت سان منهنجو روح قيامت تائين رتو رهندو.... ۽ تنهنجي اها مهرباني، جو هڪڙيءَ نڪرايل ڇوڪريءَ کي پنهنجي علم جو فيض ڏنو... ها مون وٽ اهڙو ڪوبہ لفظ ڪونهي، جو تنهنجي نالي جي اڳيان لکي، پنهنجي احسانمنديءَ جو اظهار ڪريان.... ڪاش آءٌ ان جي قابل ٿيان ها تہ تون مون کي احساس فراموش نہ سمجهين ها! توکي خبر ناهي تہ آءٌ انهيءَ يادگار کي پاڻ وٽ رکي نہ سگهيس.... اهو زردي داستان آهي!.... آءٌ توکي نہ ٻڌايان تہ ڇا ڪريان.... ها توکي خبر ناهي تہ منهنجو پٽ آخر ڇو مون کان رسي ويو. تنهن فلسفي اخلاق ۽ مذهب.... تنهنجي سماج جي بي رحم اصول هو.... تنهنجي دنيا کي تباهه ڪندڙ پاڪيزگي يا پرهيزگاري.... انهن سيني ملي منهنجي پٽ کي رنجائي ڇڏيو..... هو اهو سهي نہ سگهيو تہ دنيا هُن کي گناهه جو يادگار سمجهي نفرت جي نگاهن سان ڏسي. هن کان اهو برداشت نہ ٿي سگهيو، جتي هر ڪو ڪيس ’رنديءَ جو پٽ‘ ڪري سڏي. سماج جا طعنا ٽُنڪا، حقارت، هن جي معصوم دل لاچاري کان ٻڌندي رهي، ڏسندي رهي، پر ڪيستائين؟.... هڪ ڏينهن هجو پنهنجي ذليل ماءُ کي اڪيلو ڇڏي دنيا ۾ گم تي ويو ۽ پنهنجي پويان هڪ چٺي ڇڏي ويو هو ’امي! آءٌ وڃي رهيو آهيان اُتي جتي ڪنهن کي خبر ڪانہ پوندي تہ آءٌ هڪ گناهه جو زنده نقش آهيان.‘ ان ڏينهن کان اڄ ڏينهن تائين......

زندگيءَ جي آخري ڏينهن تائين..... مون پنهنجي لال کي نه ڏٺو.... موت کان وڌيڪ تڪليف ڏيندڙ زمانو جهڙيءَ طرح من گذاريو ان جي پلا ٻين کي ڪهڙي خبر؟..... مصيبتون ۽ غم پهاڙ وانگر منهنجي روح تي ٽُٽي پيا ۽ آءٌ مجبور سهڪندي رهيس، رڳو انهيءَ اميد ۾ ته من منهنجو ٻچو پنهنجي دکايل ماءُ کي ڳوليندو، پلجي اچي نڪري!..... مون سڄيءَ دنيا جي خاڪ ڇاڻي ڇڏي، زمين جي ذري ذري تي پنهنجي گهايل مامتا سان ڪيس ڳوليم پر.... ناڪام!.... پر اميد وجي ئي نه شايد.... متان.... اچي نڪري!.... انهي آسري مون کي جيئڻ سيکاريو ۽ جيئڻ جي ضرورت خود فريبيون سيکاريون.... نه ته پلا بنا آسري ڪو جي سگهي ٿو؟ تون مون کي پاڳل سمجهندين، جو آءٌ سچي ڪريان ته اهي سڀ خط جي مون تو کان لکايا پڙهايا سي هٿرادو هئا. پاڻ کي ڏوکي ڏيڻ سان هڪ غمزده کي ڪجهه آرام ملي ٿو. اهو ته تون به سمجهي سگهندين. هڪڙي ٻئي ماڻهوءَ کان پنهنجي پٽ جي طرفان پنهنجي نالي تي خط لکائي وري ڪٽي توکان اچي پڙهائيندي هيس ۽ جواب لکائيندي هيس. شرسوعات ۾ ته آءٌ پاڻ کي ديوانو سمجهڻ لڳيس پر نيٺ هن خود فريبيءَ جي مزي ۾ ايترو ته ڦاسي پيس، جو من کي جيئڻ لاچار تي پيو ۽ سچ پچ آءُ ائين سمجهڻ لڳيس ته اها هڪڙي حقيقت هئي.... تون مشڪي رهيو آهين؟.... ٻڌ..... جڏهن رات ٿئي ٿي ته آءٌ پاڳل بنجي بي اختيار هار سينگار ڪري اڪيلو نچندي هيس. ڪڏهن ڪڏهن انهيءَ ياد ۾ سڄي رات به ختم ٿي ويندي هئي، ٻڌ ته سهي ته ون پنهنجي پاڳل پٽي ۾ ڇا ڇا نه ڪيو.... ها انهيءَ ناچ وقت آءٌ اهو ئي لباس پائيندي هيس، جو ان رات منهنجي بت تي هو، جڏهن تو مون کي منهنجو پٽ ڏنو هو.... خبر آهي توکي ته مون کي منهنجي چريائپ مان ڪهڙي نه فرحت ٿي آئي... دل هلڪي ڪرڻ لاءِ شاعر شعر چوندو آهي... گويو ڳائيندو آهي... جي آءٌ ائين نه ڪريان ها ته آءٌ سچ به چري ٿي پوان ها، آخر دل جو دک ڪنهن کي ٻڌايان. هڪ رنڊيءَ حال جو حال ڪير ٻڌڻ لاءِ تيار ٿئي ها... آءٌ ڪهڙي ريت دنيا وارن کي سمجهائي سگهان ها ته رنڊي به 'عورت' ئي آهي، جنهن جي سيني ۾ هڪ زناني دل آهي، جا گهٽ ۾ گهٽ پنهنجي ٻچي جي واسطي تڙپي سگهي ٿي. آءٌ ڪجهه چوان ها ته هو ڪلي چون ها 'ڏسو ذليل' مڪار.... شريف ماءُ ٿيڻ تي چاهي!' پوءِ پلا آءٌ ڪيئن ٻڌايان ها ته هڪ رنڊي به 'ماءُ' ٿي مري ۽ جي سگهي ٿي.... انهيءَ صورت ۾ ڪنهن اڳيان آءٌ روئي روئي پنهنجي دل هلڪي ڪريان ها، ۽ جي آءٌ ڪجهه به نه ڪريان ها ته ڇا پنهنجي هٿن سان پاڻ ئي پنهنجي پٽڙي کي نه وڃايان ها؟.... پر آهه پروفيسر..... منهنجو هي سارو فريب مون کي زنده رکي نه سگهيو. تنهنجي محبت به مون کي زندگي ڏيئي نه سگهي.... مون اڄ ڏينهن

تائين توکي هڪ لفظ بہ نہ چيو، رڳو ائين سمجهي تہ هيءُ غم منهنجو غم هو ۽ انهيءَ غم کي مون کي اڪيلو ئي سهڻ کپي. تنهنجا احسان ڇا ٿورا هئا، جو توکي اجايو پنهنجي سور کان واقف ڪري، توکي سور ڏيان ها، پر اڄ جڏهن قدرت مون تي ترس کائڻ لاءِ مجبور ٿي آهي ۽ نمونيا جي خوفناڪ بيماري منهنجي زندگيءَ کي ختم ڪرڻ واري آهي... ٻڌ توکي هڪڙي ڳالهہ ٻڌائيندس... ياد رکجان ۽ ٻڌ... آءٌ وڃي رهي آهيان..... جتي خدا جو راڄ آهي.... سماج جي غلامي ڪانهي.... هتي تون ۽ آءٌ هڪ هوندي بہ ٻہ رهياسين ۽ منهنجو پٽڙو ٻنهي جي وچ ۾ گم ٿي ويو..... پر اتي پنهنجي ’چنڊ‘ جي ويجهو پاڻ ٻن تارن وانگر گڏوگڏ چمڪنداسين.... پاڻ ٻئي هميشہ لاءِ..... خدا حافظ.... غم نصيب.....“

بجليءَ جي جهٽڪي وانگر آءٌ پنهنجي ڪمزور ٽنگن تي اٿي بيٺس. گهلبو، ان جي گهر ويس پر آہ اتي ڪجهہ بہ ڪونہ هو.... ٻہ ڏينهن ٿي ويا هئا، جو ماڻهو ڪيس دفن ڪري چڪا هئا. آءٌ موٽي آيس، منهنجي اکين اڳيان اونداهي ڇانئجي ويئي. مون نوڪر کان پڇيو جيئن ڪو نندڍ ۾ ڳالهائيندو آهي..... ”هيءُ خط ڪڏهن آيو هو؟“ ”ٽيون ڏينهن،“ نوڪر جو آواز آيو، ڄڻ تہ ڪو ٻيءَ دنيا کان ڳالهائي رهيو هو.

رڪشا وارو

رڪشا وارن سان ٻہ چار ڳالهيون.
لطيف آباد نمبر 2 ماڇي ڳوٺ ڪا ڪتنا لوگي؟
صاب صرف 15 روپيا. دوست مجھي شھر ڪي دوسري ڇيڙي پہ تو نھين جانا، يقين ڪرو مجھي ماڇي گوٺ ھي جانا ھي.
ھان صاب پيٽرول پمپ، گدو حسين آباد، والي ڪا چڪر ڪتنا ھوگا؟ پائي صاحب آءٌ ھتي واس گارڊن، پير الاھي بخش گارڊن نہ نہ ھاڻي راڻي باغ وٽ ڪان پيو توڪان پڇان. آئون تہ ھميشہ پنج روپيا ديتا تھا پر ھاڻي ست روپيا پاڻ خودبخود ديتا ھون،
چلنا ھي تو چلو. نھين صاب ميرا وقت ضايع نہ ڪرو مين جاتا ھون. پندرنھن روپيا سي ڪم نھي لونگا. تيل پئٽرول مھنگا ھوگيا ھي. آپ ڪو ڪبر نھين. ميرا وقت برباد نہ ڪرو.
۽ ھو رڪشا وارو وڏيڪ سوال جواب ڪرڻ ڪان سواءِ مون ڪي لاجواب ڪري پنھنجي رڪشا ڪي ڪاھي ھليو ويو..........!

اھا رات

رات ھئي ۽ اونداھي رات..... اوڻٽيھينءَ رات جي ڪاراڻ پنھنجي پوريءَ پھچ ساروِ ذري ذري ڪي اونداھو ڪيو ھو. دنيا ننڊ جي آغوش ۾ بي پرواھہ آرامي ھئي. آسمان ڪڪرن سان ڇانيل ھو. آءٌ ڪنھن جي وسريل يادگيريءَ ڪي سيني ۾ دل وانگر لڪايو...... اڪيلو شھر ڪان ٻاھر..... پري چشمي جي ڪنڌيءَ تي بيخبر ڪنھن جي خيالي پوڄا ۾ محو ھوس. آبشارن جو آواز منھنجي دل ڪي بيچين ڪري رھيو ھو.
جبل جي چوٽيءَ تان ڪو سريلي سر سان ڳائي رھيو ھو. جھن جو مطلب ڪجھہ ھن ريت ھو..... اي محبت جي شروعات!..... تنھنجي آرزو..... ڪيتري نہ حسين ۽ دلڪش ھئي..... مگر افسوس! ان جي پڇاڙي بہ جيتوڻيڪ خوشرُو ھئي..... پر موت جو سياھہ نقاب..... پھري.....
ھيءُ محبت جو پيغام بلڪل معمولي پر پُرسوز ھو. منھنجي ناسور تي نشتر لڳي وئي. دم گھٽجڻ لڳو..... آھستي سڏڪا لڙڪن ۾ لڙڪ خيالن ۾ ڦرڻ لڳا. گذريل ۽ وسريل زمانو محبت جو..... لحظي لحظي جي تصويرن سان دل خوش ڪندڙ رات..... اھا رات..... جنھن جي يادگيري منھنجي حياتيءَ جي قيمتي خزانو ھو.... ياد آئي.... سامھون آبشار جي ڪناري تي ويھي.... ڪنھن سان گڏ...... چانڊوڪيءَ رات..... ۾ اڪيلا!.....پريت جي ريت بڌائڻ لاءِ..... منتظر..... بس نہ ڪندا ھئاسين..... چنڊ چمڪي چمڪي ڪائنات ڪي سونو ڪري ڇڏيندو

هو..... پريتم جا وار...... سونا.... زمين به سوني.... آبشار به سونو..... پاڻي سونو..... وڻ ٽڻ به سونا..... هوا ۾ مستي ۽ خوشبوءِ.... آبشار جي آواز سان.....! اسان جون دليون..... گڏ ...... هڪ ئي وقت تڙپيون ٿي..... مکڙيون اسان جي محبت ڏسي مشڪيون ٿي. چنڊ شرمائجي گم ٿي ٿي ويو.... تارا اکيون پوري پٽي ۽ شڪي ٿيڻ لڳا.... سج بيتاب ٿي ليو پاتو..... پکيئڙن ڇهه ڇهه لائي ڏني..... ٿي.

مگر افسوس! هينئر به ساڳيون راتيون هيون.... اهي ئي وقت جا رنگين. نظارا..... مکڙيون..... گل ۽ آبشار.... پر دنيا بلجي چڪي هئي.... منهنجي لاءِ.... بلڪل بدلجي چڪي هئي... بي مزي.... بي روح ۽ بي خيال ٿُلڪي رهيو هوس..... دنيا ۾..... آءٌ..... زندگيءَ مان بيزار هوس..... آهه! آخر ڇو! هيڏيءَ وڏيءَ ۽ ويڪري دنيا ۾ هن جي لاءِ رهڻ گناهه سمجيهو ٿي ويو. ها گناهه سمجهيو ٿي ويو. بددل انسانن.... حريصن..... انهيءَ کي گناهه ٿي چيو... پاپ.... مها پاپ..... ڇو جو هوءَ منهنجي دل ۾ گهر ڪري چڪي هئي.... منهنجي ٿي چڪي هئي.... ۽ آءٌ ان جو.....

آءٌ ماضيءَ جي هلڪين مگر ڦٽل تصويرن جي نقش تي..... گذشته حالاتن تي غور ڪري رهيو هوس. اوچتو بادل ڦاٽو..... ۽ هڪڙو چمڪندڙ تارو مشڪندو مون ڏانهن وڌڻ لڳو...... ڇا هو منهنجي بي ڪسيءَ تي کلي رهيو هو.... نه..... پر هيءَ اهڙي مسڪراهٽ هئي جڻ هڪڙي وچڙيل ساجن جي يادگيريءَ کان ڪنهن جي چپن تي آئي هجي......

ويران دنيا ۾ آسمان جي ڪنوار تجليءَ جي سنهڙي نقاب ۾ منهن ڇپايو..... اهي ئي نگاهون هن رنگين ستاري جي مٿان نچڻ لڳيون..... تارو آهستي..... مون ڏانهن وڌي رهيو هو...... هاڻي تمام ويجهو... بلڪل ويجهو هو.... ايسين تائين جو منهنجي رڳ رڳ جمال جي تابش جي زير اثر ٿيڻ لڳي.... مون ان کي غور سان ڏٺو..... آءٌ! اها ساڳي..... هوبهو...... تصوير...... نه نه..... منهنجو ساجن هو...... سچ پچ...... آءٌ ته ڪيس خيال جي گود ۾ تصوير ناهي وينو هوس.....

سائين ايتري ننڊ..... نوڪر بڙ بڙ ڪري رهيو هو..... مون زور ڪري اکيون کوليون....... ڪڏهين کان صبح ٿي چڪو هو ۽ سج پڻ نڪري آيو هو.....

تون وساري ڇڏ

ڪماري!

آءٌ توکي ڪيئن وساريان.... وسائڻ جو خيال ئي منهنجي دل کي لوڏيو ڇڏي... آءٌ ڏڪيو وڃان. ياس و حسرت گهيرو ڪيو وڃن. منهنجا حواس گم ٿيو وڃن.

منهنجو روح تڙپيو اٿي. مون کي ائين معلوم ٿو ٿئي ته منهنجي درد جو داستان..... الفت جو.... جو دنيا جي ٽڪري ٽڪري تي چانيل آهي. وري اهي خاموش اشارا..... پوشيده ملاقاتون...... راز و نياز جون ڳالهيون...... ياد اچي اچي گذريل زماني جون يادگيريون وري تازيون ڪن ٿيون ۽ آءٌ ”تنهنجي وسارڻ“ کي وساري ٿو ڇڏيان......

آءٌ تنهنجي وسارڻ جي ڪوشش به ڪيان ٿو. دام محبت کي ٽوڙيان ٿو. ليڪن ٽٽل ٽڪرا زنجير وانگر دل کي ڇهٽيو وڃن. منهنجي دل واري انهيءَ ٽٽل دام جي ٽڪرن ۾ اٽڪيو منجهيو بيهيو رهي.... ڪماري! تون ئي ٻڌاءِ ته هيءُ سيڪجهه ڇو آهي؟

تو ته چئي ڏنو ”وساري ڇڏ“. مگر ڪماري.....! ذرا سوچ ته سهي، هن نادان دل کي ڪيئن سمجهايان؟ ڪهڙي نموني..... هن اندروني آزار کي ڪيئن لڪايان؟.... نيم بسمل کي تڙپڻ کان ڪيئن جهليان..... ڪماري!....... آءٌ اهو سوچي سوچي پاگل ٿي ويو آهيان.

مون هر ڪا ممڪن ڪوشش ڪئي.... تنهنجي وسارڻ واسطي چنڊ ۽ ارن سان آسمان تي اکيون اٽڪائي ڳالهيون ڪيم.... مو شراب پيئڻ شروع ڪيو..... هڪڙو پيالو خالي ڪري.... ٻيو ڀري چپن تائين آندم..... شراب ۾ تنهنجي تصوير چلڪڻ لڳي...... صاف........ ها تنهنجي تصوير....... توکي ياد آهي...... هڪ ڀيري تو منهنجي هٿن مان پيالو ڦري اڇلائي ڇڏيو هو. منهنجي ڳچيءَ ۾ ٻانهون وجهي مون کان انجام ورتو هو ته آءٌ ان کي وري هٿ به نه لائيندس..... آءٌ وري اچي اونهي اوڙاهه ۾ ڪريس..... منهنجي هٿ مان پيالو ڪري پيو...... ۽ ڀچي پرزا پرزا ٿي ويو....... ۽ ان سان گڏ منهنجي دل به......

وري دل جو ساز وڳو...... سوز سَتون ڏنيون... لڙڪن جا موتي اکين جي رستي کان ڪرڻ لڳا...... خبر ناهي مون اهڙا ڪيترا موتي..... ناياب گوهر تنهنجي خيالي قدمن تي قربان ڪيا آهن.......

نه! نه! ڪماري...... آءٌ توکي وساري نٿو سگهان.... تون وساري ڇڏ...... مو کي ياد ڪرڻ ڏي..... منهنجو خزانو..... تنهنجي ياد کان سواءِ ٻيو ڪجهه ڪونهي...... آءٌ ان کي نٿو وڃائي سگهان..... نٿو لٽائي سگهان..... اڻ کٽ خزانو...... اهو ئي منهنجو سيڪجهه آهي.... زندگي ۽ آشا.....

لاش

آڪاش جي گود ۾ چنڊ جا ڦڪا ڪرڻا ويڙهجي اونداهي پکيڙي رهيا هئا.... زمين خوفناڪ اونداهيءَ جي خزاني سان پرپور هئي.... ۽ سامهون ڪنهن جي لاش جلي رهيو هو.....

ڪيڏيءَ ڪيڏي مهل بجليءَ جي چمڪاٽ سان ساريءَ دنيا دل ڪولي ٿهڪ ٿي ڏنا.... نديءَ ۾ غضب جو پاڻي هو.... طوفان هو.... هُنَ پارِ ميلن تائين پاڻيءَ پالوتجي ڇَرون ناهيون هيون.... ۽ نندڙيون نندڙيون لهرون ڪنارن سان ٽڪرجي ٻارن وانگر روئي رهيون هيون.

ڏينهن ڏني جو اُهوئي موهن جنهن هيڏانهن ڪڏهن به رخ ڪونه ڪرڪيو، اڄ نديءَ ڪناري وينو هو..... ۽ پرسان پپر جو وڻ خاموش بيٺل آهي، جنهن جي باري ۾ هُن ڳوٺ جي ماڻهن کان عجيب غريب ڳالهيون ٻڌيون هيون...... مگر اڄ جڻ ته ڪيس ڪجهه هوش ڪونهي......

رات جا ٻارنهن لڳي چڪا هئا.... گهر جا ڀاتي روئي پٽي، سمهي، ڪونگهرا هڻي، ڪنهن ڪنهن مهل پاسو ورائي رهيا هئا.... ڪاڏو ته ڪيس ڪاٽڙو ڪونه هو..... چپ چاپ بستري تي ڊگهو ٿيو..... پر ننڊ نه آيس.....

سڄو سارو گهر اجاڙُ، سون سون ڪري رهيو هو..... ھي ڀتيون، دريون دروازا...... ڪيس ڪائڻ تي آيا..... الاجي ڇو گهٻرائجي هن لالٽين ڪٽي گل ڪيو.....

ڪوبہ ڏينهن اهڙو نه گذريو، جو هن کي ڪاڏي لاءِ مجبور نه ٿي ڪيو ويو.... روٽي تيار ٿيندي ئي نوڪر اچي چوندو هو، ”ڪنوار پئي سڏيوَ.“ اتفاق سان ڪي به چار ڇڪون ٿي آيس، ته هڪدم ڊاڪٽر کي گهرائيندي هئي...... ڪپڙا ميرا ٿي ويندا هئس ته ڌوٻيءَ کي ڏيڻ جي يادگيريءَ هُن کي ئي ايندي هئي. ڪتابن تان دز به برابر هوءَ ڇنڊيندي هئي.....

چمپا جي خدمت کان موهن پريشان هو......

مگر اڄ چمپا جي ٿهڪن جا ڇڻڪارا هن جي ڪمري ۾ ڪونه هئا......

هو بکيو سمهي رهيو آهي..... چمپا ايترو به نٿي پڇُيس ته چو، طبيعت ته نيڪ آهي....!

شام ٿي وئي هئي.... لاش جلي خاڪ ٿي ويو هو.... سورج کي ڪنهن ڌڪو ڏيئي اٿاهه سمنڊ ۾ ڪيرائي ڇڏيو...... هوڏانهن به شايد ڪنهن جي لاش جلائڻ جي تياري هئي...... موهن پنهنجي پٽريلن هٿن سان هن کي آگ لڳائي...... منٽن ۾ ڪانين جي انبار مان رنگ برنگي شعلا نڪرڻ لڳا...... نديءَ جي مٿاڇري تي مڇيون پاڻيءَ مان منهن ڪري وري لڪي ٿي ويون...... ته پاڻيءَ ۾ لهريون ٿي پيدا ٿيون...... ڪناري تي مهاڻي چار اچلائي، مڇيون تڙپي تڙپي منجهس ڦٽڪڻ لڳيون...... ٻيڙي ڪناري ڏانهن وڌڻ لڳي...... چوڌاري اونداهه هئي......

سنسان درگهٽ ۾ چتا چٽ چٽ ڪري رهي هئي...... اونداهيءَ ۾ باهه هيڪاري تيز پئي معلوم ٿي...... موهن خاموش وينو هو...... هن جي اکين ۾ ڪنهن جي تصوير نچي رهي هئي. ڪيس ڪو سڏي رهو هو. پنهنجي خيالن ۾ گم سم. چِتا جي آگ ڏي نهاري هو نامعلوم دنيا ۾ تاڦوڙا هڻي رهيو هو.

ماڻهن کيس چيو، ”آخر ڪيسين تائين وينو هوندين؟ هلو ته هلون“ موهن ٻڏو اڻ ٻڏو ڪري چڏيو...... ”ادا پائو!“ تنهن کان پوءِ ڪنهن هڪ پوڙهي اچي چيو، ”جوان آهين...... فڪر نه ڪر...... زال ته ڪونه آهين جو بيواهه ٿي ٿو وڃين. اڃا ننڍو نيٽو آهين.... هڪڙي ويئي ته ٻِ ايندي. اِندر سياڄي پري ته ڪانه هئي، جو“..... ”موهن کي اهي اکر ڏاڍا برا لڳا..... جڻ ته ڪيس ڪنهن دل تي نونشو هنيو هو. هو بيچين ٿي اٿيو...... ڪاوڙجي..... مگر ڪاوڙ پي ويو....... وس پڄيس ها ته انهيءَ پوڙهي کي ڪٽي نديءَ ۾ اڇلائي ها.... هت ته ڳالهه ٿي ٻي هئي.

موهن معلوم ڪيو ته ڪيس ڪنهن سڏ ڪيو آهي..... هو ڇرڪ پري اٿيو..... پڇيائين ”ڪير آهي“

”واهه! ايترو جلدي وساري وينين؟“ هن چيو، ”مون کي نٿو سڃاڻين!“ رڳا ٽي پهر گذريا آهن.....

چمپا بيمار هئي، ڪيترن مهينن کان هن جي تندرستي روز بروز خراب ٿيندي پئي ويئي. تنهن هوندي به خوش رهڻ جي ڪوشش پئي ڪيائين.....

موهن هن جي ڪوشش کي سهي ڪري ورتو. پر هو ڪري سو ڪري ڇا. جڏهن چمپا موهن جي غمگين ۽ دکياري صورت ڏسي، پنهنجي چپن تي هلڪي مسڪراهٽ آڻڻ جي ڪوشش ڪندي هئي، ته خبر ناهي موهن ڇو ڏکي اٿندو هو.

موهن پنهنجي ڪوشش جي هوندي به چمپا کي چڱو ڀلو نه ڪري سگهيو. ڪيس اها پڪ نه هئي ته ايترو جلد اهو ڏينهن ايندو..... مگر انسان جو خيال اڪثر پورو نٿو ٿئي...... جيڪي هو نٿو ويچاري سو ڪڏهن ڪڏهن سچ ٿيو پوي......

هڪ ڏهاڙي چمپا سچ پچ هلي ويئي...... انهيءَ وقت موهن جون اکيون کليون...... هن حيرانيءَ سان ڏٺو چمپا مشڪي رهي هئي...... ”ها.. ها! آءٌ ئي آهيان...... تون هتي آهين؟ اڙي اٿ ته سهي...... مون هڪ نئون گهر وسايو آهي...... ڇا تون اهو نه ڏسندين؟ هل ته......“

موهن گهٻرائجي اٿيو. ڪمري ۾ ڪنهن جي پيرن جو آواز هو...... ٻوڙي دروازو کوليائين...... ٻاهر جڻ ته ڪنهن ڪيس اشاري ۾ چيو ”هيڏانهن اچو...... ڊڄو ڇو ٿا؟ ...... ايترو جلد وساري وينا؟ مون کي سڃاڻو نٿا؟ ...... ها...... آءٌ چمپا آهيان.“

ڏڪندڙ پاڇولي وانگر هو اڳتي وڌيو...... ۽ موهن تير وانگر ان جي پنيان لڳو. ”تون ڇا ٿو سمجهين؟ ...... چمپا مري ويئي؟ ...... نه نه...... اهو خيال دل مان ڪڍي ڇڏ.“ مساڻ جي پپر جا پن ڪڙ ڪڙ ڪري رهيا هئا...... ۽ اهو پاڇولو به ڪيڏانهن گم ٿي ويو.

ٻاٽ اونداهي ۽ خاموشي! وڻ تي سامهون چهرو ٻولي رهوي هو...... اف! موهن اتي ئي ويهي رهيو. ڊوڙي ڊوڙي هو ٿڪجي پيو هو. سهڪي رهيو هو. ڳوٺ کان ٻاهر ميل کن نڪري آيو هو..... آڌيءَ رات ۾ اڪيلو......

آگ اڃا جلي رهي هئي.... ڪانيون سڙي هيڏانهن هوڏانهن ٽڙي پکڙجي ويون هيون..... هوا جا جهَٽڪا آگ سان ڪيڏي رهيا هئا.....

ڏيڏرنج جي جهونگار اونداهيءَ رات کي چيري رهي هئي..... آسمان بادلن سان پرجڻ لڳو...... پري انبن جي باغ ۾ ڪا جهنگلي جهرڪي چون چون ڪري اٿي.... وري ٽُپ ماٺ ٿي ويئي...... البت ڪيڏي ڪيڏيءَ مهل ڏيڏر جڏهن پاڻيءَ ۾ ٽپ ڪريا تہ آواز ٿي ٿيو ”ڇُپ، ڇُپ.“

هن دفعي موهن ڏٺو..... جلندڙ ڪانين کي پري ڪري ڪو ٻاهر نڪري رهيو هو. وار ڇڙيل..... نيري رنگ جي ساڙهي... فيروزي جَمپَرُ.... سينڌ ۾ سِنڌُرُ! موهن ڪيس غور سان ڏسڻ لڳو.... هوءَ..... اها تصوير آهستي هلي وٽس ويجهي آئي.... موهن پٿر جي مورتيءَ مثل ٻيهي رهي.....

”اڄ آءٌ وڃي رهي آهيان.“

”ڪٿي؟“

”بلڪل پري...... دور...... پنهنجي پريتم وٽ“

”آءٌ تنهنجو پريتم ناهيان.“

”ڇو نہ......؟ ......مگر......“

”پر ٻڌائڻ ۾ ڪو نقصان آهي ڇا؟“

”جسم تي تنهنجو قبضو هو..... مگر دل تي هُن جو.....“

”آءٌ ڪونہ سمجهيس.“

”تہ ائين سمجهہ تنهنجو جسم...... قبضو...... هاڻي جلي خاڪ ٿي ويو آهي......مگر هن جي دل جي حڪومت اڃان موجود آهي.“

”اها ڪهڙي پرولي آهي.“

”ڪهڙي بہ هجي...... سماج منهنجي قسمت کي تنهنجي چرنن ۾ جڪڙي ڇڏيو...... مگر پريم تہ مون کي هن سان......“

موهن کان اهو راز لڪل ڪونہ هو. هن کي معلوم هو تہ چمپا جي دل پرتاب سان آهي. پرتاب جو بہ هن سان پيار هو. موهن ڄاڻي واڻي غلطي ڪئي. چمپا حسين هئي. جوانيءَ

جي دور ۾ مخمور...... اکين مان شراب تي نڪتس...... دل مان جوانيءَ جا انيڪ ارادا ٿي اُٿيا...... باغ جوانيءَ جي وڻ جي نازڪ شاخ تي هڪ حسين مکڙي ٽڙي...... گل بڻي هئي. ان کي ٽوڙڻ لاءِ موهن اکيون بند ڪري هٿ وڌايو هو...... ڪيس اهو معلوم نه هو ته ڪو گل جي دامن ۾ ڪندو اسريل هو. اهو ڪندو.... اهو حسين ڪندو پرتاب هو. مگر چمپا جون حسين ۽ زين آرزوئون هن جي پيءُ جي بي رحم نوڪرن کان پاڻيءَ جي ڦوٽي وانگر ٽٽي پيون...... پرتاب کي شڪست ملي چڪي هئي... مون فاتح هو... بادشاهه رعيت تي حڪومت ڪري ٿو.... رعيت جي دلين تي نه.... چمپا جي جسم جو مالڪ، موهن هو... مگر دل جيڪا هڪ وار پيٺا ڏجي ٿي اها واپس ڪير ٿو وني؟

تنهن هوندي به موهن سمجهيو.... 'آءٌ سکي آهيان ۽ چمپا به سکي آهي.' موهن جو اهو خيال نيڪ هو، ڇو جو چمپا جي منهن مان ڪڏهن به ڏک يا غم جو ڪو نشان ڏسڻ ۾ نٿي آيو. جنهن مان موهن کي ڪجهه شڪ ٿئي. هن جي ڇهري مان ڪل ۽ خوشي نڪرندي هئي..... هوءَ هميشه خوش هئي ۽ پنهنجي پتيءَ کي به خوش رکڻ لاءِ هر ڪا ڪوشش ڪندي هئي. مگر...... دل...... چمپا جي وس کان ٻاهر هئي...... هن مشڪندي، کلندي ۽ ڳالهائيندي خوش ٿي گذاريو......

ساهيڙين سان ملي ٿي...... مگر اها نفرت جي آگ جا هن جي دل ۾ جهيٽي ٻري رهي هئي...... انهيءَ کي ڪهڙيءَ ريت ٿي وسائي سگهي......

نيٺ اهو ڏينهن به آيو جڏهن ڪل خوشيءَ غم جو روپ ورتو...... مسڪراهٽ ۾ زهر گڏجي پيو...... ۽ محبت ۾ نفرت جي ڪوڙاڻ شامل ٿي پَئي...... چمپا ڪوشش ڪئي ته موهن کي خبر نه پوي پر زهر ڪائي هضم ڪرڻ ڏکيو آهي...... آخر هن کي لاچار کٽ تي ڍهڻو پيو ۽ پوءِ......!

هيءُ، جو لاش سامهون جلي رهيو هو، ڪنهن جو هو؟ چا، تون انهيءَ خيال ۾ آهين ته اهو اڄ ئي جليو آهي؟ پاڳل! اهو جسم ٻن سالن کا اڳ جو جلندو رهيو آهي...... اڄ ته اهو جلي خاڪ ٿي ويو آهي...... جنهن کي تون ڏسي رهيو آهين...... جهڳل جون سڪل ڪاٺيون آهن...... انهن کي تو آگ لڳائي ۽ ...... هن کي به...... تو ئي آگ لڳائي...... پر انهيءَ لاش جي جلڻ واري جسم جو روح ڪٿي آهي؟ دل ڪٿي آهي؟ اڄ تو مردي جي هڏين کي به چٻاڙي ڇڏيو. هن جو ماس تو چڪي چڪي پٽيو. ڏس هن جي اکين جا لڙڪ تنهنجي سامهون چٽنگون ٿي، طوفان مچائي رهيون آهن..... پر انهيءَ ڏينهن کي ياد ڪر...... جڏهن هڪ ارمان ڀريل دل ۾ طرح طرح جون تمنائون ۽ آرزوئون هيون...... تو انهن کي پيڪندڙ ٻاهه

۾ جهوڪي نہ ڇڏيو......؟ ڇا، تو جوانيءَ جي نئين ٽڙيل گل کي پيرن هيٺان نہ لتاڙيو؟...... ان ڏينهن توکي رحم نہ آيو...... قياس نہ آيو...... اڄ تنهنجي دل ڇو ميڻ تي پئي آهي......؟ ڪيئن، ائين برابر آهي يا نہ؟ ...... اهو سچ آهي تہ هن طرح ڪنهن جو لاش...... ڪنهن جو جسم...... جليو ئي ڪونهي...... ڪنهن جو روح نہ تڙپيو...... دل ڪانہ لُڏي...... مگر اها پريت...... ريت...... ان جون اميدون ۽ اهي جوانيءَ جا رنگين امنگَ...... زندگيءَ جي پياس......!

موهن جو خيال پورو هو...... جيڪڏهن هن جي مرضي هجي ها تہ ...... هو پنهنجي شادي روڪي سگهي ها...... دنيا ۾ حسين ڇوڪرين جي ڪمي ڪانهي...... جي چمپا جي شادي پرتاب سان ٿئي ها تہ ڇا هو؟ چمپا جي پيءُ کي صاف جواب ڏيان ها تہ ٻيو ڪو لائق ماڻهو ڳوليو...... آءٌ هيئنر شاديءَ واسطي تيار ناهيان......! پرتاب کي اميد هئي تہ چمپا جو ساڻس پريم هو......

هو هميشہ اهو ئي خيال ڪندو هو، "نيٺ آءٌ بہ تہ انسان آهيان...... چمپا جي مرضي ٿئي، تہ ڇا مون کي پيار نہ ڪري سگهندين؟"

"مگر هن جي مرض ٿئي ڇو؟"...... پرتاب جو رايو نيڪ هو...... هو مايوسيءَ ۾ چوندو هو"آءٌ گنهگار آهيان...... مون کي معاف ڪر چمپا"......

لاش مان ڄڻ ڪنهن جو وڏو ٺهڪ گونجي اٿيو. ڪجھ ڦڙڦڙ شروع ٿي ويئي...... جهگل ۾ گدڙن جي ولر اوناڙيون ڪري ڀيانڪ شور مچائڻ شروع ڪيو......!

"تو ايترا ڏينهن ڇو انهيءَ راز کي لڪايو؟"

"ڇا، توکي اهو معلوم ڪونہ هو؟"

"هائو! پر انهيءَ روپ ۾ ڪونہ هو"

"تہ اهو ڪهڙو روپ هو؟"

"اهو ئي تہ تون اڃا بہ پرتاب کي انهيءَ نظر سان ڏسين ٿي، جن سان شاديءَ کان اڳ ڏسندي هئينءَ."

"پر اها ڳالھ آءٌ توکي ڪيئن ٻڌايان ها؟"

"آءٌ توکي ان جي آزادي ڏيان ها."

"ڪوڙ آهي.... صفا ڪوڙ......"

"ڪيئن؟"

"آءٌ ٻڌايان...... دل ۾ تہ نہ ڪندين؟"

”نہ“

”تون پنھنجي دوستن سان خط و ڪتابت ڪرين ٿو نہ؟“

”ھائو ضرور“

”منھنجا بہ دوست آھن...... آءٌ جي انھن کي خط لکان تہ توکي ناراض تہ نہ ٿيڻ گھرجي“

”پر انھيءَ ۾ ناراضگيءَ جي ڳالھہ تہ آھي ئي ڪانہ“

”مگر ھڪ دفعي تو مون کي منع ڪئي ھئي تہ پرتاب کي خط نہ لکندي ڪر.... مون توسان اھڙو وعدو بہ ڪيو.“

”ھائو“

”تہ ٻڌ! ھڪ ڏينھن ھن پنھنجي اھا مرضي بہ ظاھر ڪئي ھئي تہ آءٌ چمپا سان ملڻ ٿو گھران. تو منھنجي راءِ پڇي. مون چيو ھو......“ جا اوھان جي مرضي“ ۽ تون ان جو اچڻ روڪي ڇڏيو. مون ڪوبہ اعتراض ڪونہ ورتو. ڪيئن ياد آھي نہ؟“

”ھائو ياد آھي...... پر“

”آءٌ سڀڪجھہ سمجھان ٿي...... تنھنجي دل ۾ جيڪي وھي واپري ٿو، سجاڻان ٿي. اھو بہ ڪن لائي ٻڌ...... مون کي تون پاڻ سان گڏ لکنو وٺي ھليو ھئين. اتي ھڪ ھوٽل ۾ ھلي رھيا ھئاسين. رات جو تنھنجي غير حاضريءَ ۾ منھنجي پرتاب سان ملاقات ٿي. گھڻن ڏينھن کان پوءِ مليا ھئاسين. آءٌ پاڻ کي روڪي نہ سگھيس. گھڻي ڪوشش ڪيم تہ ڪمري ۾ پاڻ کي بند ڪري ڇڏيان. چت تان ٽپو ڏيان. پر منھنجي دل مون کي مجبو ئي نہ. ھن سئنيما تي ھلڻ لاءِ چيو. آءٌ ھن جي خواھش کي نڪرائي نہ سگھيس. تنھنجي اجازت کان سواءِ چپ چاپ سئنيما تي ھلي ويس. واپس اچي توسان ڪوڙ ڳالھايم. مون کي ائين سمجھڻ ۾ ٿي آيو تہ ان جي اوھان کي خبر پئي ھوندي. تون ان باري ۾ ڪجھہ ڪونہ ڪڇئين. اُن رات مون کي ننڊ اصل ڪانہ آئي. طح طرح جا خيال ستائيندا رھيا. صبح بت ڳورو ٿي پيم. اڪيون سڄي پيون ھُيُم. پرتاب انھيءَ ڏينھن ويو ھليو ۽ پاڻ بہ ڏينھن ٻن کان پوءِ موٽي آياسين.“

”تو سئنيما بابت مون کي ڪونہ ٻڌايو ھو پر مون کي معلوم ھو.“

”توکي ڪيئن معلوم ٿيو“

”مون کي پنھنجي ھڪڙي دوست ٻڌايو. ھن پرتاب کي سڃاتو ٿي. پرتاب سان گڏ ھن توکي بہ ڏٺو ھو. توکي سڃاتائين ڪونہ ٿي. پھريائين ھن خيال ڪيو تون پرتاب جي پتني آھين. مگر ڳالھائيندي پرتاب ڪيس ٻڌايو تہ ھوءَ ان جي گھري دوست جي زال ھئي. مون کي

معلوم ڪندي دير ڪانہ لڳي. ڇو جو مون ڪان وڏيڪ هن جو ڪو ٻيو گهرو دوست ڪونہ آهي.“

”اف! ...... تو مون کي ان وقت ڇو نہ ڦاسيءَ تي لٽڪايو.“

”اهڙي ڳالھ نہ ڪر چمپا! ڇاھ مو کي توسان پريم ڪونهي؟ آءٌ تنهنجو پتي ڪونہ آهيان؟ پريتم نہ ئي سگهي مگر جيون ساٿي تہ ضرور آهيان. ساٿي ضرورت جي وقت ڪنهن کي روڪي نٿو سگهي. نفرت يا ڦٽڪار ڪرڻ جو ان کي ڪو حق ڪونهي.“

”نہ نہ...... تو غلطي ڪئي.“

”ها اها غلطي هئي. انهيءَ لاءِ نہ تہ توکي ڪونہ روڪيم. پر مون ڪوشش ڪئي تہ تنهنجي دل ۾ پنهنجي پريم جي جوت جاڳايان.“

”مگر اهو رستو بہ غلط هو.“

”ڪٿي هجي بہ...... سچ تہ اهو مون کي هينئر معلوم ٿيو آهي.“

”اي ايشور! سوامي آءٌ بلڪل گنهگار آهيان.“

”آءٌ گنهگار آهيان موهن!“ ٽارچ جي تيز روشنائي ۾ موهن جون اکيون انڌيون ٿي ويون. هو ڪجھ سوچي رهيو هو تہ ڪنهن اچي ڪلهي تي هٿ رکي چيس...... ”آءٌ آيو آهيان.“

”ڪير...... پرتاب؟“ موهن عجب ۾ چيو ”هن وقت ڇو؟“

”چمپا جو خط مليو هو...... اڄ جو نہ...... لڪيل هو تہ آءٌ ڪانہ بچنديس...... فقط هڪ دفعو منهن ڏيکار..... ٻڌاءِ هوءَ ڪيئن آهي؟ء

”هوءَ...... هاھ ڏس سامهون...... باھ جا الا انهن ۾“ موهن اشارو ڪيو.

”وڃھ ملاقات ڪري وٺ“

”نهيو“...... هڪ ٿڌو ساھ ڪٽي پرتاب چيو. ”آءٌ واپس هليو ويندس.

”تون دير سان ڇو آئين؟“

”هن ڪان سويل اچي بہ ڪونہ سگهان ها. پر تون هتي ڇا وينو ڪرين.“

”ڪجھ بہ ڪين...... ائين ئي وينو آهيان“

”خبر اٿئي هيءُ مساڻ آهي.“

”۽ هو لاش بہ جلي رهيو آهي.“

” توکي خوف ڪونہ ٿو ٿئي.“

”نہ“

”ڪيس وساري نٿو سگهين.“

”ڪيئن وساريان پرتاب“ (پرتاب خاموش ٿي ويو......)
”چڱو ٿيو، جو تون آئين.“
”موهن! هيءَ دنيا ئي مساڻ آهي. هتي ڏينهن رات، زندهه لاشا جلندا ٿا رهن ۽ اسين ان جي شعائن ۾ لهسجون ٿا.“
”پريم هڪ مهانو سودو آهي، موهن!“
”هوندو...... پر تون ڪير آهين، جو هيءُ بي سرو راڳ هنيئر ٿو ٻڌائين.“
”ڇا منهنجو حصو انهيءَ ۾ ڪونه هو؟“
”هائو، برابر هو......“ موهن انڪار نه ڪري سگهيو...... دنيا هن کي ڏوڪو ڏنو هو...... پر هو ڇو ڪنهن کي ڏوڪو ڏئي...... ڏيو جاءِ کي روشن ڪري سگهي ٿو...... اهو ساڳيو ڏيو باهه به لڳائي سگهي ٿو. چور کي پيت ۾ ڪاٺ هٽڻو پوندو آهي. مگر دل جي چور جو پتو لڳائڻ ذرا مشڪل آهي.
”ته ڇا هاڻي مون کي زندگيءَ ۾ آرام ڪونه ملندو؟“
”ملندو ڇو نه...... اِهو ته آءٌ به توکي ٻڌائڻ وارو هوس. آرام ته هر هنڌ آهي.“
”مگر...... چمپا......!“
”انهيءَ کي وساري ڇڏ...... صبح جو درياهه جي ڪناري تي ڏس ڪيتريون نه پري ڇهره ڪلن مشڪن ٿيون. ڇا انهن مان توکي ڪا ڪانه ٿي وڻي؟،
موهن چڻ ته اها ڳالهه ٻڌي ڪانه.
”اٿ ته هاڻي گهر هلون.“
”منهنجي نڙي صفا خسڪ ٿي ويئي آهي...... هلان ٿو...... ٿورو ترس.“
”سگريٽ پيئندين.“
”هائو.“
پرتاب سگريٽ ڪيس ڪڍي موهن جي هٿ ۾ ڏنو...... ”پاڳل نه ٿي.“
”مگر ماچيس.“
پرتاب کيسن ۾ هٿ وڌا مگر ماچيس ڪونه مليس.
”بيهه! آءٌ ٽانڊو ڪڻي ٿو اچان.“
”پرتاب ويو...... پر لاشي جي آگ ٿڌي ٿي چڪي هئي. هن مٺ ۾ رک کڻي ورتي.
موهن ڪلي ڇيو...... ”هلو ته گهر هلون...... هن اونداهيءَ رات ۾ تون پنتي موٽي ڪونه سگهندين، پرتاب!“ مگر پرتاب موهن جي نظرن کان بلڪل پري وڃي چڪو هو...... مساڻ

جي خاموشيءَ کي چيريندي هڪ خوفناڪ آواز اٿيو...... ”چُپ“...... ”پرتاب......!“ پر جواب ڪٿان به ڪونه آيو.
موهن اٿي دکيل سگريٽ اڇلايو......
هوا زور سان لڳڻ شروع ٿي. برسات وسڻ لڳي...... پاڻي پلٽجي رهيو هو...... پپر جا پن ڪڙ ڪڙ ڪرڻ لڳا...... موهن اتي ئي خاموش...... بلڪل اڪيلو...... بيهي رهيو......

قرباني پيتا

منهنجي جِيوَت جا آڌار...... جِيوَن جا آسرا...... اکيون تہ کول...... فقط هڪ دفعو ڳالهاءِ...... تہ سهي...... تنهنجي داسي تنهنجي پيرن تي ڪڏهن کان سر جهڪايو پئي آهي...... ڇا، اجا بہ ڪجهہ ڪونہ ڪچندين...... مون کي معاف ڪر...... ڪميا...... ڪر...... او پريو! بہ ڏينهن گذري ويا آهن...... اکر بہ ڪونہ ڪچيو اٿن...... دين ديالو...... مون تي ديا ڪر...... منهنجي آشا جي ڏيئي کي زهريلي هوا کان بچاءِ...... ڀڳوان! ڀڳوان! ڀڳوان! ڇا تنهنجي هردي ۾ ديا جو ذرو بہ ناهي...... آخر ايترو ڪنور ڇو ٿيو آهين...... ڀڳوان!

سيتاپور ڳوٺڙي جي هڪ ڇيڙي تي هڪ ننڍي جهوپڙي پراڻي...... پنهنجي بيڪسي ظاهر ڪري رهي هئي. سُري ڪاڌل ونئوٽانيون...... ڪاريون...... سڙيل ٻڏائي رهيون هيون...... صاف...... پنهنجي بيوس. جهوپڙيءَ جي چوڌاري ڪمند جي پوک هئي. ائين معلوم ٿي ٿيو تہ ان ۾ ڪمند جو رکوالو تي رهيو. جهوپڙيءَ جي هڪ پاسي هڪ ننڍڙو ڏيو ٽمڪ ٽمڪ ڪري غربت جا آنسو ڪيرائي رهيو هو. پوري وچ ۾ ٽٽل واڻ جي کٽ تي هڪ نوجوان ڳنڍڙي ٿيو پيو هو. هيٺ پٽ تي کٽ جي اِيس تي مٿو رکيو هڪ عورت روئي رهي هئي. ان جي لفظن مان درد جو آواز تير مثل تي نڪتو. هوءَ قاتل پراڻي ساڙهيءَ سان بار بار نوجوان جي چهري کي صاف ڪري رهي هئي. محبت پيار جي معصوم نگاهن سان ڪڏهن هن آسپاس تي ڏنو تہ ڪڏهن هن نوجوان کي تي ڏنو. جهوپڙيءَ ۾ بلڪل خاموشي هئي. اوچتو ئي اوچتو ڪارا ڪڪر ڪڙڪات ڪرڻ لڳا. برسات جا آثار شروع ٿي ويا. بجليءَ جي چمڪاٽ، بادلن جي گجگوڙ ۽ طوفان جي گهمسان خوفناڪ نظارو پيش ٿي ڪيو. نوجوان زال ڊپ کان اٿي تاڪائون در بند ڪيو. ڏيو وسامي ويو. جهوپڙيءَ اونداهيءَ جو ڀيانڪ روپ ڀهريو...... ٿوري وقت کان پوءِ زال جي جسم ۾ زندگيءَ جي لهر لوڏو ڏنو...... هوءَ چوڻ لڳي ”هرديشور! هرديشور!! ...... مون کان ڇو ناراض ٿيو آهين...... ناٿ...... تو منهنجي نيا کي پار اڪارڻ لاءِ پِرن ڪيو هو...... هينئر ڇو منهن موڙين ٿو...... آءٌ ڊجان ٿي...... مون کي بچاءِ...... پِراڻ ناٿ...... آءٌ نراس ٿيندي ٿي وڃان...... منهنجي آشائن کي ٽوڙي تون ڪيڏانهن ويندين سوامي...... مون کي هن سنسار ۾ ڇا لاءِ تو ڇڏي وڃين...... منهنجي جيوات جا آڌار...... سهارا...... مون کي بہ پاڻ سان گڏ وني هل...... آءٌ تنهنجي شيوا ڪنديس......“ ائين چوندي چوندي. زال جي اکين مان نديءَ جي ڌارا وہ لڳي ۽ هوءَ نوجوان جي سيني تي بيهوشيءَ جي حالت ۾ ڪري پئي. پورا ٽي ڏينهن گذري ويا

هئا، ته هن اک ٻه نه پوري هئي..... نوجوان جا هٿ پير ٿڌا ٿي رهيا ئا..... هن جون اکيون بي نور هيون..... آخر هن پاسو ورايو..... عورت چرک ڀري اٿي..... هن جي زرد چهري تي اميد جو هلڪو شعاع جهلڪڻ لڳو..... نوجوان پاڻي گهريو..... زال يڪدم پاڻي ڏنو..... جو هو يڪدم پي ويو ۽ چوڻ لڳو، ”ڪملا پران ناٿ..... آءٌ توکي ڪوبه سک نه پهچائي سگهيس. ڪملا......!“

”هرديشور! پِران ناٿ! ائين نه چئو..... آءٌ ڏاڍي سکي آهيان“..... ”مون کي معاف ڪر ديوي! ...... منهنجي هڪ مرضي پوري ڪندينءَ ڪملا؟“..... ”چو نه..... سوامي چئو.....“ هن جي چهري تي خوشيءَ کان لالاڻ ظاهر ٿي.....

”نه نه! آءٌ ڪجهه ڪونه ٿو چوان..... آهه! آءٌ ڪهڙونه مورک آهيان!“ چئو ”چَو، چَو ناٿ..... اوهان کي ڇا گهرجي..... منهنجو..... هيءَ سر حاضر آهي.“ ”پياري، آءٌ توکي تڪليف ڏيڻ نٿو چاهيان.“

”منهنجي ڦٽيل هردي تي وڌيڪ لوڻ نه ٻرڪ..... آءٌ تنهنجي شيوا واسطي آهيان..... تنهنجي داسي..... ديوتا! .....“

”مون کي هڪڙو ڏاڍهون ڪپي..... ڪملا! اندر ۾ آگ ٻري رهي آهي..... ٻڌو اٿم ڏاڙهون ٿڌو ٿو ٿئي..... منهنجو من جهلي رهيو آهي..... آهه! ڪملا.....“ ڪملا جي چهري تي فڪر جي لهر ڊوڙي ويئي، مگر هن پنهنجي پريشانيءَ کي لڪائيندي چيو..... ”حاضر آءٌ وني ٿي اچان“

بارش ختم ٿي چڪي هئي مگر بادل اڃا گجي رهيا هئا..... رات جي اونداهي بادلن جي ڪاراڻ ۾ لڪل هئي..... ٿڌي هوا سوسات ڪري رهي هئي..... آسپاس برسات جو پاڻي پلتيل هو..... هوءَ اهو نظارو ڏسي..... ڪنهن خيال ۾ گم ٿي ويئي..... زال ذات ٿي ڪري، قدرت جي بيرحميءَ سبب هراسجي ويئي. هن جون اکيون، جن ۾..... معصوميت..... هئي..... تن سان هرديشور کي ڏٺائين..... هو اکيون پوري ڪنجهي رهيو هو..... هفتو گذري ويو هو. هن ان چڪيو ڪونه هو..... بيماريءَ کي پورو مهينو گذري چڪو..... دوا ٻه نصيب ڪانه ٿي ٿي..... مفلسي..... ۽ غربت..... موتُ هن جي چهري تي راند ڪري رهيو هو... جيئن ٻلي ڪوئي سان ڪري. هن جو چهرو ڏسي، هوءَ ديوانه وار اٿي. اٿي چادر ڍڪي ٻاهر نڪتي..... هاري ناري پنهنجي ٻنين کي برسات سان ڌوتل ڏسي خوشيءَ کان ڳيت ڳائي رهيا هئا..... ٻنا لپا هٽي ناهي رهيا هئا.....

ڪملا وڏيون وڪون وجهندي...... شهر ڏانهن وڃي رهي هئي. هن جي رفتار تيز ٿيڻ لڳي...... هن جي ڇهري مان...... ڏپ...... فڪر...... ڳڻتيون...... ۽ ناڪامي بڪي رهي هئي.......... هن جون ٽنگون بيپرواهه تڪيون هلڻ لڳيون...... هوءَ پنهنجي نندپڻ واري ساٿيءَ...... رميش...... کي ياد ڪري رهي هئي...... هو هڪ شاهوڪار زميندار جو ڇوڪرو هو...... ڪملا جي ڪنن ۾ رميش جا لفظ گونجي رهيا هئا...... ”پيڻ ڪملا...... مون کي نه وسارج..... ڪو ڪم پويئي ته بي حجاب مون وٽ اچجئين......“

ٿوري ئي عرصي ۾ هن ڇئن ميلن جو ڏکهو رستو پورو ڪيو...... هينئر هوءَ اچي هڪ وڏي بنگلي جي دروازي وٽ پهتي...... شرم ۽ حيا کان دامن سنڀالي... چادر کي چڱيءَ طرح ويڙهي رهي هئي...... ’رميش سان گڏ مون رانديون ڪيون هيون...... نندي هوندي هو منهنجي هرڪا مرضي رکندو هو...... چاهنا ۽ خواهش پوري ڪندو هو...... ٻڌو اٿم ته هاڻي هو ڪري پيو آهي...... شراب پيئندو آهي...... گهڻا سال گذي ويا آهن...... الاجي هو مون کي سڃاڻي يا نه...... ڇا هو مون کي ڏسڻ پسند ڪندو...... منهنجو عرض مڃيندو يا نه...... شرابيءَ وٽ ڪيئن وڃان...... آءٌ هينئر نوجون آهيان......، ائين خيال ڪري، هوءَ در تي ڏڪڪجي بيهي رهي...... ڪافي وقت گذري چڪو هو...... هو انهيءَ اڻ تڻ ۾ هئي...... ته يلا...... هوءَ ڪيڏانهن وڃي...... هن جو ڪو ٻيو واقف ڪونه هو.... مٿ مائٽ ڪڏهوڪا...... وڃي ڏٽيءَ کي پهتا هئا...... هوءَ وري هرديشور کي ياد ڪرڻ لڳي.... ”حاضر! ناٿ....... آءٌ اجهو ٿي اچان“ پنهنجي پتيءَ جي چاهنا پوري ڪرڻ لاءِ...... ڏڪجي...... هيترو پنڌ ڪري، وعدو ڏيئي، آئي هئي...... نيٺ محبت ڪيس مجبور ڪيو. هن دروازي جو ڪڙو ڪڙڪايو. اندارن هڪ پوڙهو نوڪر تڪڙو تڪڙو ٻاهر نڪتو...... هوءَ چوڻ لڳي ”پائو رميش آهي؟“

”هائو، بابوجي آهي!“ پوڙهي هن کي چڱيءَ طح چتائي ڏسڻ کان پوءِ جواب ڏنو.

”بابو، رميش کي موڪل، منهنجو منجهس ضروري ڪم آهي“ ٿوريءَ دير کان پوءِ هڪ سهڻو نوجوان ٻاهر آيو ۽ هن کي ڏسندي چيائين، ”او- هو: ڪملا وتي؟،

”هائو، رميش!“

”ڇئو، ڪيئن اچڻ ٿيو آهي. ڪيترا سال ٿي چڪا آهن تنهنجو درشن نصيب ٿيو آهي...... آءٌ ته تو لاءِ سڪي رهيو هوس...... ڪملا خوش ته آهين“

هائو پائو خوش آهيان...... پرماتما جي ديا آهي.“

”ڪملاوتي! مون کي پائو ٿي سڏين......“

”آءٌ ڇا ڪيان ڀائو، پرماتما جي وس آهي. انسان پنهنجي اختيار ۾ ناهي. آءٌ هينئر شادي ڪيل آهيان...... مون کي ڀيڻ وانگر سمجهه......“

”اڄ اندر اچ...... ڪملا...... تون منهنجي زندگي سورڳ بنائي آهي. آءٌ تنهنجي شيوا ڪندس. ديوي...... اندر...... اچ...... هلو ته اندر هلون......“

”آءٌ آرام ڪرڻ ڪونه آئي آهيان رميش! منهنجو تو ۾ ضروري ڪم آهي...... ڇا، تون هن آئيءَ ويل منهنجي سهائتا ڪندين؟“

”ڪملا، ايترو ڇو ٿي گهٻرائين...... ٻڌاءِ ته سهي...... آءٌ هر طرح حاضر آهيان.. توکي ياد ناهي...... مون توسان ڪهڙو واعدو ڪيو هو...... اڄ ته منهنجي قسمت جو ستارو چمڪيو آهي، جو تون پاڻ آئي آهين...... ۽ مون کان شيوا حاصل ڪرڻ ٿي چاهين...... تنهنجو رڳو نياپو...... اچي ها، ته به آءٌ يقين ڪر ته پنهنجو سر پنهنجي هٿن سان پورو ڪيان ها...... چئو...... جلدي ٻڌاءِ، آءٌ تنهنجي ڪهڙي شيوا ڪيان......“

رميش جي ڳالهائڻ مان ڪملا شڪجي پئي. هوءَ ڪنڌ هيٺ ڪري پنهنجي چادر جي ڪوني کي ويڙهي اکولڻ لڳي...... رميش جون اکيون نشي سان ڳاڙهيون هيون.... للچايل نگاهن سان هو ڪملا جي هر هڪ عضوي کي مزي مزي سان تڪڻ لڳو...... ڪملا ڪيس...... ساڳيو نه ڏسي...... چيو، ”رميش! چئو...... آءٌ پليل هئس...... جو تو وٽ آيس...... هاڻي آءٌ وڃان ٿي.“ ائين چئي، هوءَ هلڻ لڳي...... رميش ڦري سامهون آيس......

”ڪملا...... آءٌ ائين ڪين ڇڏيندوسانءِ.... حال احوال...... ٻڌائڻ کان سواءِ...... ڪيئن ويندينءَ...... هرديشور ڪيئن آهي؟ ...... مون ٻڌو هو ته ڪيس بخار آهي.“ هر ديشور جو نالو ٻڌي، هن جي دل موم ٿي پئي. پيرن ۾ ڏانوڻ پئجي ويس...... هوءَ بيهي رهي...... لاچار ۽ مجبور......

”رميش مهينو ٿي چڪو آهي، هرديشور بيمار آهي...... سخت بيمار...... شايد ڪن گهڙين جو مهمان...... مسافر...... ان لاءِ هڪ ڏاڙهونءَ جي ضرورت آهي...... مون بدنصيب وٽ هڪ پائي به ڪانهي جو ڪٽي خريد ڪيان“...... ”بس بس ڪملا...... ايتري ڳالهه...... هلي آءٌ اندر ويهه ته اڄ هينئر ئي هينئر گهرائي تو ڏيانءِ......

رميش ڪملا کي هٿ کان ڇڪيندي...... هڪڙي ڪمري ۾ وٺي ويو ۽ چوڻ لڳو، ”ڪملا...... تون روڳي دائم المريض سان پنهنجي جيون ڇو ناس ڪري رهي آهين..... هيڏانهن......... مون ڏانهن...... ڏس...... آءٌ تنهنجو...... پوڄاري آهيان...... ديوي...... مون کي پنهنجي شيوا ڪرڻ جو وجهه ڏي......“

”تون چا چئي رهيو آهين...... رميش...... چا چئي رهيو آهين...... انهيءَ کي جنهن توکي پاءُ سڏيو آهي...... افسوس! هاڻي آءٌ وڃان تي...... مون کي تنهنجي شيوا جي ڪا ضرورت ڪانهي...... هرديشورا...... منهنجو خبر ناهي! ...... ڪهڙيءَ حالت ۾ هوندو...... آه پريو...... دنيا ۾ ڏکن لاءِ رڳو اسان کي پيدا ڪيو اٿيئي ڇا......؟“

”ڪملا، اها تنهنجي ٻي سمجهي آهي...... دنيا ۾ جو دم جيئري آهين غنيمت ڄاڻ...... پنهنجي هٿن سان ڪندا پوکي گلن جا خواب اجايا لهڻا آهن...... مون وٽ رهي پئو...... مزا ماڻ...... خوشيون ڪر......“

”رميش...... گلن ۾ به ڪندا آهن...... پرٿويءَ ۾ سونهري سيج هميش ڪانه هوندي...... تنهنجا هي محل ماڙيون...... بي بقا آهن...... مون وٽ هڪڙي دل ئي جا هرديشور جي آهي...... آءٌ هن جي آهيان...... چڱو...... رميش پرنام!“ ڪملا ائين چوندي به لڙڪ پنهنجي مرگهه نيڻن مان زمين تي ڪيرايا...... چادر جي پلاند سان اکيون اگهندي هوءَ ٻاهر وڃڻ لڳي......

رميش ڊوڙي وڃي ڪيس جهليو...... جيئن بکايل بگهڙ...... ڪنهن ڇيلڙي کي جهلي. ” ڪملا، تون ڇا ٿي سمجهين. گهر آيل لڇميءَ کي ڪيئن ڇڏي ڏيان...... پياسي هوندي پاڻي نه پيان......“ رميش پنهنجي شڪار کي بيرحم هٿن سان گهلي وري اندر وٺي آيو. هو ٽڪڙو ٽڪڙو ساهه کڻي رهيو هو...... ڪملا جون ٻانهون هٿ ڪس ڪري ڳاڙهيون ٿي ويون هيون...... هو قيد ٿيل شينهڻ وانگر رَنڀي رهي هئي...... اکين مان ڇڻ رت ٿي ٽميس...... هن ڏڪندڙ مگر دل چيريندڙ لهجي ۾ چيو، ”رميش! رميش! تون هي ڇا ڪري رهيو آهين...... تنهجي دل ۾ ديا آهي ئي ڪانه...... پاپي......! هي پريو!“ ائين چئي، هن ٻنهي هٿن ۾ ڪٽي منهن لڪايو ۽ سڏڪا ڀرڻ لڳي. رميش جي دل تي اهڙو اثر ٿيو جهڙو پاڻيءَ تي ليڪو... هن اٿي سگريٽ دکايو. تيلي هوا ۾ اڇلائي... بکايل بگهڙ وانگر اُرون ڏيڻ لڳو...... سوٽا پير پري دونهين جا ڪکر ڪڍي...... ڪيڏي ڪيڏي مهل ڪملا ڏي نهاري مشڪڻ لڳو...... ڪملا جي نونئين وٿان نير نيساري وانگر وهڻ لڳو...... هيٺ چڳا موچارا به ڌُٻا...تي ويا هئا...... هوءَ آهستي سڏڪا ڀريندي ماٺ ۾ آئي...... قيمتي هيرن جي برسات وسائي...... دل جي دولت لٽائي، اکيون...... سڄيل اکيون، ساڙهيءَ سان سڪائي...... پنهنجي پريتم ڏي پکيئڙي وانگر پر ڪري اڏامڻ لاءِ سعيو ڪري. هيڏانهن هوڏانهن نهاري وجهه ڳولڻ لڳي. رميش ڪيس تاڙي...... وٽس ويجهو آيو، ڪيس موهه ڀريل نگاهه سان نهاري دل کي ٺاري چوڻ لڳو، ”ڪملا...... بيوقوف عورت...... تون هينئر مون وٽ قابو آهين...... قيد آهين......

هتان پڇي وڃڻ هجو خيال دل مان ڪڍي ڇڏ.“ ڪملا نماڻان نيڻ کڻي...... ٻيو ڪو چارو نہ ڏسي...... ڪيس نيزاريءَ سان ڏسڻ لڳي...... هن جو چهرو پيلو ٿي ويو..... هو......
”رميش..... پاپي، مون تي ترس کاءُ..... چنڊال..... مون کي ڇڏي ڏي..... رحم ڪر..... قياس ڪر....... واهه!...... پاپي......!!! هو خزان ديده پن وانگر..... ٿڙي..... طاقتور انسان جي ڪوريئيڙي واري ڄار ۾..... ضعيف جيت وانگر ڪري پئي.. لاچار..... ٿوري عرصي کان پوءِ هن جي عصمت جو چلڪندڙ شيشو داغدار ٿي چڪنا چور ٿي ويو.........
ڪملا جي هٿن ۾ ڏاڙهون هو..... اهو عيوضو هو..... هن جي...... مفلسيءَ جو...... بي ڪسيءَ جو...... ناداريءَ جو...... هوءَ تيزيءَ سان جهوپڙيءَ ڏانهن وڃڻ لڳي...... آڌي رات ٿي چڪي هئي...... چنڊ لهي ويو. آسمان ڪارن ڪڪرن سان ڇانئجي ويو...... بجلي چمڪي چمڪي ڪيس رستو ڏيکاري رهي هئي...... هن جي چهري تي رنج هو...... ڏک هو...... مگر هن جي دل خوش هئي...... هوءَ سمجهي رهي هئي...... تہ شايد اهو ممڪن ٿي پوي، جو.... هو پنهنجي عصمت جي پيٽا سان پتي ديوَ جي حياتي بچائي سگهي... اهي خيال ڪري هوءَ وڌيڪ تکڙو هلڻ لڳي. اوچتو آسمان ۾ اتر کان ڪارو طوفان ظاهر ٿيو. اونداهي ڇانئجي ويئي. ڪملا اکيون ڦاڙي اونڌهيري کي چيريندي، ڊوڙڻ لڳي.... بلڪل تکي. سندس پاسن کان وڻ ڪرڻ لڳا.... مگر هوءَ ديواني پتنگ وانگر پنهنجي شمع ڏانهن اڏامڻ لڳي.... سهڪندي سهڪندي..... هن جو دم چڙهڻ لڳو... مگر هوءَ بي پرواهہ... ڊوڙندي اچي جهوپڙيءَ ۾ پهتي. هن جي ساڙهي ڇيهون ڇيهون ٿي ويئي هئي. پيرن ۾ چٽا پاٽيءَ سان پرجي آيا هئس. هوءَ ڪٽ تي پهچڻ شرط بي هوش ٿي ڪري پئي....
آسمان ٻن دلين تي قهر ٿيندو ڏسي جوش ۾ آيو.... طوفان جو تکو ڌڌڪو ٿيو.... جهوپڙي لڏي ڪري پئي...... صبح جو ڳوٺ وارن ٻن لاشن کي هڪ ٻئي ۾ ڇهتيل ڏٺو..... ڪملا جي هٿ ۾ ڏاڙهون هو. هُو......
رشيد وري سوچ ۾ پئجي ويو، ’ڊاڪٽر آهي يا ڦورو! ايم بي بي ايس جي ڊگريءَ جو رعيب ڏيئي، غريبن جو رت پيو چوسي. پر مريض بہ پاڻهي اچي تا پاڻ ڦرائين. هيڏانهن ڊاڪٽرن جو بہ اهوئي ڌنڌو آهي، مفت ۾ علاج ڪن تہ پوءِ ڪائين ڪتان؟ خدا جو خوف، انساني همدردي، غريبن تي رحم، اهي سيئي نلها لفظ آهن. عام جي صحت لاءِ تہ حڪومت کي جوابدار هجڻ گهرجي. پر جتي حاڪ پاڻ ئي چور ۽ چورن مٿان مور هجن تہ فرياد ڪير ٻڌندو؟ الله سائينءَ کي گهٽو تا ستايو، پر هو بہ ڏسيو وائسيو ماٺ ڪيو ويٺو آهي. آخر ڪيڏانهن وڃجي!‘

رشيد جي خيالن اتي پهچي پلٽو کاڌو. سندس پرسان ڪڪي سهڪي رهي هئي ۽ هو هن کي ڏئي گهوريندو رهيو. ٻن مهينن جو ٻار ۽ نمونيا جي بيماري!

ايتري ۾ هڪ حسين نوجوان عورت ريسمي چادريءَ ۾ منهن اگهاڙي اندر لنگهي آئي. ڊاڪٽر هن کي ڏسي اندرئين ڪمري ۾ وڃڻ جو اشارو ڪيو ۽ پاڻ بہ تڪڙو تڪڙو هن جي پنيان وڃڻ لڳو. پردو ڇريو ۽ دروازو ڇيڇاٽ ڪري چپ ٿي ويو. اندران ڪجهہ سُس پس ۽ چوڙين جي ڇڻ ڇڻ جا آواز ايندا رهيا، ۽ ٿوريءَ دير کان پوءِ ڊاڪٽر مرڪندو ٻاهر نڪتو ۽ وري ٻئي ڪمري ۾ گهڙي ويو.

رشيد جي دماغ ۾ وري ڊاڪٽر ۽ هن اڪيلي عورت اچي واسو ڪيو، ’ڇا هوءَ بيمار آهي؟ اها سس پس ڇاجي هئي؟ چوڙين جو آواز ڇا لاءِ هو؟‘ اجا هو انهن سوالن تي سوچڻ لڳو تہ ڊاڪٽر ٻئي ڪمري مان چيس، ”اوهان جي سئي اچي ويئي آهي، اجهو تيار ڪري جلد اچان ٿو.“

رشيد کي ڏاڍا خار لڳا، هن جي خيالن جوئي سلسلو ٽٽي پيو هو. ايتري ۾ ڊاڪٽر بہ سئي کڻي آيو ۽ اچي ڪڪيءَ کي هنيائين، جنهن روئڻ شروع ڪري ڏنو. نجمہ ڪڪيءَ کي کڻي گهر ڏانهن رخ رکيو. ڊاڪٽر چار گوريون پني ۾ ويڙهي رشيد ڏانهن اُڇلايو ۽ چوڻ لڳس، ”هرهڪ گوريءَ جا چار حصا: هر هڪ حصو ٽن ٽن ڪلاڪن کان پوءِ. سپاڻي وري هڪ سئي صبح جو ۽ هڪ شام جو.“

”اجا بہ سيون ٻيون بہ لڳنديون ڇا؟“ رشيد ڊاڪٽر کان پڇيو ۽ خودبخود هن جي دماغ، علاج لاءِ حساب ڪتاب شروع ڪري ڏنو.- “ پنج روپيا سئيءَ جا ۽ هڪ روپيو دوا جو! مار، ڇهہ روپيا! ۽ تون تہ تہ روز پنج روپيا بہ ڪونہ ڪمائين، ڪمبخت! توکي ڪهڙيءَ ڪتي ڪنيو، جو ههڙي ڊاڪٽر وٽ آئين، بيوقوف! انهن ارڙهن روپين مان راشن واريءَ ڪٽڪ جو هڪ مڻ، بناسپتيءَ جا ٻٽي سير ۽ اڌمڻ سڀڳنداسي ڇانور اچي ٿي سگهيا: نجمہ جو سادو سودو وڳو نهي ٿي سگهيو، ڇوڪري جو گرم ڪوٽ وٺي سگهجيها. پر هاڻي تہ ارڙهن روپيا ويا ڊاڪٽرن جي کيسي ۾: ڇا جي ڪٽڪ، ڇا جو گيهہ، ڇا جا سڀڳداسي ڇانور؟ نکو نجمہ جو وڳو نهندو ۽ نہ وري ڇوڪري جو ڪوٽ ئي خريد ڪري سگهبو!

”ڊاڪٽر صاحب! ماري ڇڏيئي! سڄا سارا ڇهہ روپيا! ڪجهہ مروت ڪريو!“ ”هن ڊاڪٽر کي ليلائيندي چيو.

”ميان! توکان تہ بلڪل واجبي پئسا ورتا اٿم. ايم بي بي ايس آهيان. اهي پئسا دوا ۽ سئي تہ نهيو، پر فقط تپا ساراٽيءَ جا بہ پورا نہ آهن، خير، وڏيڪ ڏيگهہ نہ ڪر، پئسا ڪڍي ڪر ٻاهر! ڏسٽا وائسٽا، ڪپڙا تہ اَڇا پائي آيو آهين.“

”تڏهن چئبو تہ اوهان اڃن ڪپڙن کي ڏسي في مقرر ڪئي آهي؟“ رشيد ڪاوڙ وچان پڇيو.

”چڙ انهيءَ بحث ڪي، مون کي هينئر هڪ نازڪ ڪيس لاءِ ٻاهر وڃڻو آهي- هيءُ ڇا!“ ڊاڪٽر حيرت وچان پڇيو، ”يت بنجي بيهي رهيو آهين، فقير تہ ڪونہ آهين؟“

ڊاڪٽر حد اورانگهي ويو هو. هن رشيد تي ناجائز حملو ڪيو هو. پر ۾ چينيءَ جو فلٽر پيو هو ۽ هن جي دل ۾ آيو تہ ڪٽي ڊاڪٽر کي کوپريءَ تي هٿان تہ دماغ جاءِ تي اچيس. پر پوءِ ڪجهہ سوچي، مانڙي ڪري، کيسي مان ڇهہ روپيا ڪڍي هن ڊاڪٽر ڏانهن وڌايا، جنهن جهٽ ڏيئي پئسا ورتا ۽ ڪرسيءَ تان اٿي زناني ڪمري ڏانهن هليو ويو. رشيد بہ ڪاوڙ وچان ور وڪڙ کائيندو اسپتال مان ٻاهر نڪتو ۽ سوچيندو رهيو تہ فقير ڪير هو ۽ چور ڪير؟

رشيد اسپتال کان ٻاهر نڪتو تہ پوسٽ آفيس وٽ منير بيٺي سندس انتظار ڪيو. منير هن جو دوست هو، سادو سودو ۽ سلجهليل. هن کلندي خيرعافيت لاءِ هٿ وڌايو. هٿ سان هٿ ملائيندي، رشيد جو خيال ڦيرو کائي، ڇهن روپين تي وڃي پهتو. دل ۾ آيس تہ منير کي چماٽ هڻي ڪڍي، پلا هن وقت اچڻ ۽ کِلڻ جي ڪهڙي ضرورت هئي! پر هو سندس دل گهريو دوست هو. هو روز روز اچڻ وارو نہ هو. انهيءَ کان سواءِ رشيد سوچيو، هن کي ڪهڙي خبر تہ مون سان ڪهڙي ويڌن آهي. اهو سوچي هو اڳتي وڌيو ۽ مرڪي منير کي هٿ ڏنائين. اجا هنن هڪٻئي کان حال احوال بہ نہ ورتو هو، تہ نعيم، ڪريم ۽ سليم بہ اچي پرگهٽ ٿيا.

”هلو، هلو، هوٽل تي چانهہ پيئنداسون“، هنن سيني چيو، ۽ رشيد ۽ منير کي پاڻ سان وٺي هوٽل ڏانهن روانا ٿيا.

’هي سڀ دوست تہ مون وٽ آيا آهن.‘ رشيد چيو. ’هوٽل جو بل بہ مون کي ئي ڏيڻو پوندو. خانوئي خراب! اڄڪلهہ جا دوست بہ دشمن چئبا. ڪيڏانهن وڃجي. مون کي اهڙا دوست نہ گهرجن، وري هن کي پاڻ تي حيرت بہ ٿي تہ اڄ هن کي ڇا ٿي ويو هو. شايد اٿهوند هن جا حوصلا خطا ڪري ڇڏيا هئا.‘ پر هن فيصلو ڪيو تہ ڇا بہ ٿي پوي، اڄ هو اڳرائي ڪري بل جا پئسا نہ ڏيندو.

سيئي دوست هوٽل ۾ پهچي، ڪرسين تي ٽي وينا. نعيم، ڪريم ۽ سليم ۾ سُس پس شروع ٿي، هوٽل جو بيرو آيو ته منير پڇيو ته ڇا پيئبو؟ ڪريم، نعيم ۽ سليم اٿي ڪڙا ٿيا. ”اسين ته وڃون ٿا. تمام ضروري ڪم آهي،“ نعيم چيو.
رشيد جي دل تان ڪا چپ ڪچي ويئي. هن دل ئي دل ۾ چيو ته ’وڏي مهرباني اوهان جي.‘ پر ٻاهرئين پرم رکڻ لاءِ چوڻ لڳو، ”ڪجهه پي ته وڃو.“
”نه نه، اوهين پيو. اڄ اسين ڏاڍا ڊاوا پيا آهيون. ڏاڍو ڪاڏو پيتو آهي. اسان،“ ائين چئي، هو هليا ويا.
هنن جي وڃڻ ڪان پوءِ رشيد چانهه جو آرڊر ڏنو.
”اڄڪلهه ڪهڙا ڪتاب پيا پڙهو؟“ منير رشيد ڪان پڇيو.
”ڪوبه نه- وقت ئي ڪونهي.“ رشيد وراڻيو.
”تازي اخبار ڏٺي اٿو!؟“ منير وري سوال ڪيو.
”نه“، رشيد مختصر جواب ڏنو.
”آمريڪا جي امدادي ڪٽڪ جو ٻيو جهاز پاڪستان پهچي ويو آهي. پهرئين جهاز واري ڪٽڪ حيدرآباد پهچي ويئي آهي. ايران ۾ بغاوت شروع ٿي ويئي آهي ۽ ايران جو بادشاهه دورو پورو ڪري واپس ايران پهچي ويو آهي. راشديءَ استعيفا ڏني آهي. سنڌ جي گاديءَ جو هنڌ هتي ٿي رهيو آهي.“
رشيد جواب ۾ فقط ”ها، ها“ ڪندو رهيو ۽ دل ئي دل ۾ چوندو رهيو ته ’آمريڪا مان آيل ڪٽڪ وري به دولتمندن جي پيٽ پريندي، ايران جي شاهه جي واپسي ٿلهي نه هوندي، پاڻ سان گڏ سوين ٽئنڪون ۽ بم ايراني عوام جي چِلهڻ لاءِ به آندا هوندائين؛ سنڌ جي گادي ڪراچي هجي يا حيدرآباد، واڳون ته وري به وڏن جي هٿن ۾ هونديون؛ راشديءَ استعيفا ڏني ته ڇا ٿيو، سياڻي انهيءَ ڪرسيءَ تي سندس ڪو ٻيو شاطر ساٿي اچي قبضو ڪندو. اوچتو هن جو خيال وري پنهنجي حالت ڏانهن ڇڪجي ويو. ’پگهار پورو نٿو ٿئي ۽ گهر مان بيماري نٿي وڃي. اڃا ته مهيني جو پهريون هفتو پورو ٿيو آهي، باقي پهاڙ جيڏا ٽيويهه ڏينهن ڪيئن گذرندا؟‘
اوچتو هو ٽيئي دوست ٽهڪ ڏيندا واپس آيا.
”ڏٺئي! اڄ رحيم ڪهڙو نه دوکو ڏنو“، نعيم ويهندي چيو.
”پورو چار سؤ ويهه آهي“، ڪريم وراڻيس.

سليم وري ناراض ٿيندي چيو، ”ھي حرامي سمجھي چا ٿو! صبح کان ڏٿن تي ھلايو اٿس. پئسا بہ تہ اڳواٽ ڦري ويو. وري ڇوري ڪھڙي حور پري آھي؟“
”نہ نہ ائين نہ چئو“، ڪريم وچ ۾ ڳالھايو، ”ھن ويچاري جو ڪوبہ ڏوھ ڪونھي.“
”چوين چا ٿو. آءٌ ھن کي چڱيءَ طرح سڃاڻان. ھو گھاگھہ پيشوَر آھي. ھو ننڍيءَ توڙي وڏيءَ آساميءَ کي ڇيچ سان ٻڌي ھلندو آھي ۽ جتان چار ڏوڪڙ وڌيڪ نظر ايندا اٿس تہ ڇوري انھيءَ جي ھنج ۾ ھوندي آھي. شايد اڄ بہ ائين ئي ھجي.“ نعيم پنھنجو رايو ڏنو.
ٻہ منٽ خاموسي ڇانئجي وئي. آخر سليم خاموشيءَ کي ٽوڙيندي سوال ڪيو، ”پوءِ پلا ھاڻي ڪھڙو پروگرام آھي؟“
”پروگرام وري ڪھڙو؟“ ڪريم وراڻي ڏنيس، ”اڄوڪي رات پالھي ڪانہ ڇڏبي. ھلون ٿا شمي جان وٽ.“
”چڱو، منظور آھي. اوھين بہ ڇا ياد ڪندا تہ ڪو دوست مليو ھو، جنھن اوھان سان ھر حال ۾ ساٿ ڏنو“، نعيم جواب ڏنو، ۽ ٽئي دوست پڙڪو ڏئي اتان اٿي ھليا.
رشيد ۽ منير ھڪٻئي ڏانھن اھڙيءَ طرح ڏسڻ لڳا، ڄڻ تہ ڪو وڏو حادثو ٿي پيو ھو.
’حادثي کي وري کي سڳ ٿيندا آھن ڇا،‘ رشيد چيو. ’ٽيئي نوجوان دوست پنھنجي زندگي، پنھنجو وقت، پنھنجي جواني، پنھنجا پئسا ۽ پنھنجو سيڪجھہ پيا تباھہ ۽ برباد ڪن ۽ اسين ھنن جي حالت تي دل ئي دل ۾ پيا ماتم ڪريون.‘
”ڏٺَوَ پنھنجن دوستن جا حالَ؟“ منير نفرت وچان چيو.
”حال تہ چڱا اٿن،“ رشيد جواب ڏنو، ”باقي چال، سا بہ نوڪرون ڪائيندا تہ سڌري ويندين.“
”سڌرندا وري ڏوڙ“، منير حجت ڪئي ۽ دليل ڏيندي چيائين، ”آءٌ ھنن کي چڱيءَ طرح سڃاڻان ٿو. منھنجا پاڙيسري آھن ۽ پورا ڇٽيھہ لڪڻا آھن.“
”تون سچ چوين ٿو. ھٿ- ڪنگڻ کي آرسيءَ جي ڪھڙي ضرورت!“ رشيد چيو. ”پر سوال آھي تہ ھو اھڙا ڇو ٿيا آھن؟ اھڙي ڪھڙي مجبوري آھي، جو ھو اھڙا رولاڪ ٿي پيا آھن؟ اسان جي ڇوڏاري ھنن جھڙا ڪيترائي نوجوان آھن، جيڪي ھنن کان بہ وڌيڪ ڏکائتي حياتي پيا ڪاٽين. ڇا، ھن مرض جو علاج اھي ئي ڪونہ“ ھر بيماريءَ جي دوا ٿي سگھي ٿي. پر جڏھن تہ اسين جاھل آھيون، بي سمجھہ آھيون، تڏھن شفايابيءَ جي اميد رکڻ فضول آھي. سليم کي ڏس. سندس مائٽن ننڍي ھوندي ئي پنھنجيءَ مرضيءَ تي ھن جي شادي ڪرائي ڇڏي. اڄڪلھہ شادي اولاد نہ پر مائٽ ڪن ٿا، ۽ ڪريم تہ رھي ئي ڀھراڙيءَ ۾ ٿو، جتي سُڄ پئي واڪا ڪري، نعيم ويچارو بيروزگار آھي. زندگي آسودگي، نوجوانيءَ جون

معصوم تمنائون ۽ تنهايون.... جهالت، جي اونداهين ۾ قيد ٿي وڃي، ته اتي تهذيب ۽ اخلاق جي تقاضا ڪرڻ بيڪار آهي.“

”اها ڳالهه غلط آهي، آءٌ نه مڃيندس.“ منير ڳالهه کي وڌيڪ تشريح ڪندي چيو، ”انهيءَ جي معنيٰ ته چوڪاري جو ڪو رستو ئي ڪونهي. مرض جو علاج ته تڏهن ٿيندو، جڏهن انهيءَ جو احساس ٿئي. پر اهو احساس ڪيئن پيدا ٿئي؟“

”ڏنئي، هينئر آيو آهين پوري پير تي“، رشيد جواب ڏنو. ”اهو سوال پاڻ کان پڇ. اميد ته تنهنجي دل ۽ دماغ تنهنجي رهبري ڪندا. چڱو، هاڻي اٿ ته هلون.“

رشيد اڳتي وڌي ڪائونٽر تي چانهه ۽ سگريٽ جا پئسا ڏنا، ۽ دل ئي دل ۾ هنن ٽنهي دوستن کي دعا ڪرڻ لڳو جن کي اڄ وڌيڪ خرچ ڪرڻ کان بچائي ڇڏيو هو.

هوٽل کان ٻاهر نڪتا ته هنن کي فقير ڦري آيا. ”معاف ڪر، معاف ڪر“، رشيد هنن کان جان آزاد ڪرائيندي اڳتي وڌي ويو. ٿورو اڳيان هو ٽيئي دوست بيٺا هئا. نعيم چوڻ لڳو، ”ڏاڍي دير ڪَيوَ! اسين رڳو اوهان کي ٻڌائڻ لاءِ بيٺا هئاسون.“

”اڄهو هينئر رحيم ۽ سندس چوري ۽ سامهين اسپتال وارو ڊاڪٽر وڏيءَ گاڏيءَ ۾ چڙهي، شهر ڏانهن روانا ٿي ويا.“ سليم ٻڌايو.

”متان نه مڃو!“ نعيم هڪدم چيو، ”ڪيئن منهنجو خيال نيڪ نڪتو! ٿيو منهنجا مريد ۽ وڏايو پنهنجي ڇڪ. ڪڍو پئسا ته منائي گهرايون، پر نيهو اوهان کي سڀ ڪجهه معاف. اوهين به ڇا ياد ڪندؤ.“

ڪريم ۽ سليم مرڪڻ لڳا ۽ ٽيئي دوست کلندا، سلام عليڪم چوندا هليا ويا. هنن جي وڃڻ کان پوءِ منير به موڪلايو ۽ رشيد به گهر ڏانهن موٽي ويو.

’ته ڇا اها چوڪري ۽ سندس پيءُ رحيم انهيءَ ساڳئي ڊاڪٽر سان گڏ هئا!‘ رشيد چوڻ لڳو- ’هئا ته پوءِ ڇا. وڃي پون کڏ ۾. ڪُتجي وڃي ڪنا ٿين.‘ هن جي پرسان ڪکي ڪنجهي رهي هئي. بخار شايد وري مٿس حملو ڪيو هو. گهر ۾ بيماري، ڊاڪٽر جي عجيب منورتي، دوائن تي ڪنٽرول، دوستن جي آواره مزاجي، منير وارو بحث، رحيم ۽ سندس چوڪري، هوٽل ۾ چانهه. اهي سيئي خيال ساري رات رشيد جي ذهن کي اٿلائيندا پٿلائيندا رهيا.

ريل ..... ۽ زندگي

اٽڪل ساڍا ڏهه ٿيا هئا. ٽڪيٽ وٺي اچي گاڏيءَ ۾ ويٺس. گرمي ڪافي هئي. گاڏي بہ وري ڪا يارهين بجي ڇُٽڻي هئي، سو ڪتاب کولي پڙهڻ لڳس. آخر سيٽي وڳي ۽ گاڏي آهستي آهستي چُري. چوڏاري ڏٺم، ڪافي مسافر هئا، پر ايتري سوڙهہ ڪانہ هئي. ڪي ڪاروباري ماڻهو پئي ڏٺا، ڪي وڏيرا ۽ زميندار هئا، ڪجھ جيترا مهاجر پڻ هئا. واندا مسافر پاڻ ۾ ڳالهائڻ لڳا. انهن جا آواز آمهون سامهون ازخود پڙاڏي وانگر هڪٻئي سان ٽڪرجي، اڌ گابرا پاڻهي پاڻهي منهنجي ڪنن تائين پهچڻ لڳا ـــ

”هاڻي تہ فرحت آهي. ايتري گرمي ڪانهي. اهو لُوءِ ضرور لڳندي. ڳوٺ ڳوٺ ۾ پناهگير اچي ويا آهن. ڪيهہ وارو ڪارخانو ڪانياواڙي ميمڻ ورتو آهي. ڪٽڪ جو اگهہ چوٽ چڙهي ويو آهي. ولائتي ڪپڙي جا جهاز پرجي آيا آهن. ٻهراڙين ۾ اڄڪلهہ سلامتي ڪانهي. پوليس ڪجهہ بہ ڪانہ ٿي ڪري. وڏيرا، وزير ۽ آفيسر ڇا ٿا ڪن! ڪشمير جو مسئلو جهڙو منجهيل سُٽ جي ڦوري، رپئي جي قيمت نہ گهٽائڻ ڪري چون ٿا تہ پاڪستان کي فائدو پيو آهي. وڏو وزير روس ڪين ويندو. ڪپڙي تان ڪنٽرول صفا لهي ويو آهي. ڪنڊ ڪيوبا ڪان اچي رهي آهي. قاسم رضويءَ کي ڪين ڇڏيندا. جهونا ڳڙهہ ۽ حيدرآباد دکن هضم ٿي ويا. آمريڪا دنيا جي ملڪن جي مالي مدد ڏيئي رهي آهي. روس وٽ بہ ائٽم بم آهي. واپاري جاوا ڪري رهيا آهن. زمينداري ۽ جاگيرداري ختم ٿي ويندي. هندستان ۾ گڙٻڙ متي پئي آهي. گانڌيءَ جهڙي ماڻهوءَ مان ڪين ڳُتا، جواهر لعل کي بہ ضرور ڪونہ ڪو ماريندو.“

ريل جو گاڏو ڦري سياسي بحث مباحثي جو هڪ آکاڙو ٿي پيو هو. هر هڪ مسافر ڄڻ تہ ڪو سياسي اڳواڻ هو. جنهن کي جيڪي ٿي منهن ۾ آيو، تنهن سان وارُ پئي ڪيائين. گاڏيءَ دير تي، هڪ اسٽيشن تي اچي بيني. ڪي مسافر لٿا، ڪي چڙهيا. گاڏي هلڻ لڳي. گفتگو وري شروع ٿي وئي. هن دفعي ڪتاب پڙهڻ ۾ اهڙو محو ٿي ويس، جو ايترو ٻڌي نہ سگهيس. تڏهن بہ ڪن، جي ڪليل هئا تن ڪجهہ نہ ڪجهہ ضرور جهٽيو.

”هيترا پناهگير اچن ڪٿان ٿا! جتي ڏسو اتي پناهگير! ويچارن تي ڏاڍا ظلم ٿيل ٿا ڏسجن. هر ڪنهن کي ساڻن همدردي ڪرڻ گهرجي- مسلمان ڀائر آهن.“

”پنهنجو پنهنجو ڪري ڦاٽي ٿا مرو: سڀئي خود غرض آهن. ڪير آهي ڪنهن جو، ڏاڍي آبادي ٿي پئي! غريب ۽ مسڪين تہ ساڳئي گهاڻي ۾ پيا پيڙجن! اهو ڏينهن خالي ڪونهي، جو چوريون ۽ ڌاڙا نٿا لڳن. اُهي ئي لچايون، اُهي ئي بدمعاشيون. زميندارن، شاهوڪارن

۽ واپارين جون پنج ئي آڱريون گيهہ ۾ آهن.“ ”پلا پناهگيرن بہ رڳو ڪٽي سنڌ ڏانهن رخ رکيو آهي. اِنهن جو ڇيهہ ڪڏهن ٿيندو؟“ ”پناهگير نہ چئو. مهاجر چئو، مهاجر!“

گاڏي واري اچي، ٻيءَ اسٽيشن تي بيٺي. هن پيري نہ ڪو گاڏيءَ مان لٿو، نڪو وري ڪو چڙهيو. اسٽيشن چڱيري هئي. اسان وارو گاڏو بلڪل اسٽيشن جي سامهون اچي بيٺو. ٽي چار ٽولا رنگ برنگي برقعن سان اسٽيشن ڪان ٻاهر نڪري رهيا هئا. سيني عورتن جا منهن ڪليل هئا. اسان جي گاڏي مان اڪثر مسافرن جون اکيون منجهن ڪتل هيون. ڪنهن وڏي وات ڳالهائڻ شروع ڪيو. گفتگوءَ جي مجلس وري چالو ٿي ويئي. انجڻ سيٽي هنئي ۽ گاڏي اسٽيشن تان هلڻ لڳي.

”برقعا آهن يا مسخري، جهڙا تنبو! برقعا نہ ٿيا، نمائش ٿي. شرم ناهي ٻيو سڀ ڪجهہ آهي. نانگ ويو نڪري باقي ليڪو پيو ڪُٽجي. اهڙن برقعن پائڻ مان ڪهڙو فائدو؟“

”فئشن جو آهي.“ ”اهڙي فئشن ڪان سُج پلي آهي.“ ”تنڊ بہ ٿيندي، اهو نفعو گهٽ آهي؟“

”انهيءَ ڪان تہ غرارو سنو آهي.“

”غرارو يا گراڙو؟ سمجهو ڪٽي گهاگهرو- اهڙو ڪجهہ ٿيندو آهي. غرارا ڏسڻا هجنوَ تہ ڪراچيءَ وڃو. توهان جون هيرآباد واريون عاملاڻيون انهن جي اڳيان ڪجهہ بہ ڪونهن.“

”پلا هي مرض تہ اڳي سنڌ ۾ ڪونہ هو. سچ پڇو تہ اسان جون سنڌي زالون بہ انهن کي ڏسي وهرجي پيون آهن.“ ”وقت وقت کي سلام آهي، اسان جي وڏن ماڻهن ۽ ڏسڻ وائسڻن جون بيگمون، جي ائين ڪنديون وتنديون تہ پوءِ ٻين جو ڪهڙو گناهہ.“ ”پر پردي ۾ رکيو بہ ڇا آهي؟“ اسٽيشن تي سيني اکيون ڦاڙي پئي ڏٺو، ”پردو تہ الله رکي باقي بندي کي ڪهڙو مجال آهي، پر قانون کي مڃو ها تہ پوءِ پڪ آهي تہ اوهين اهڙي گفتگو بہ نہ ڪري سگهو ها. انسان جي اهڙو ساڌ هجي ها تہ قانون جي ضرورت ئي نہ ٿئي ها. پر ڪونہ ڪو قانون تہ ضروري آهي. اهو قانوني حڪم هلائي بہ ڪير؟ هت تہ سيئي هڪڙي ڍڳي جا چور آهن. اسين جيڪڏهن سنئين رستي تي پورا هجون ها، تہ ههڙا حال نہ ٿين ها. اڳي تہ انگريز بهادر هئا، جن جي قلبن کي ڪارو ڪري ڇڏيو هو. هينئر ڪير آهي، جو اسان کي جهليءَ ۽ روڪي ٿو ۽ چڱا نہ ٿيون.“ ”جڏهين ڏوهہ ۽ گناهہ رڳو اسان جو آهي تہ ڀوڳيون بہ اسين پيا. جي اسين سبق نہ سکياسين تہ تباهہ ٿي ويندا سين.“ ”اسين هوند سڌري پئون، جي اسان جا اڳواڻ سڌري پون. حڪومت جيڪڏهن چاهي تہ ڇا نہ ٿي ڪري سگهي؟ انهن وڏن ماڻهن کي ڪهڙي خبر، هو تہ هوائي جهازن تي چڙهي اچي هت نازل ٿيا هئا. صدقي جون ٻڪريون ڪير ٿيا؟ اُهي ويچارا مسڪين ۽ مفلس ۽ سفيد پوش ئي هئا، جيڪي

دربدر ٿيا. ديس هوندي پرديسي ٿيا. ملڪيتون ڇڏي فقير ٿيا. نوڪرون ڪاڏائون، معصوم ڪُهارائي، عزتون وڃائي، لڄون لٽائي، ڪين نصيب ڇا ٿيو! اڳي يا آئينده وري ڪين ڇا ملندو.“ ”نااميدي وڏو گناهه آهي. توهان جي، منهنجي نه، پر سيني جي گڏيل ڪوشش اهڙيءَ بدانتظاميءَ جو طلسم ٽوڙي سگهي ٿي.“

برقعن وارو بحث الائجي ڪٿان جو ڪٿان وڃي نڪتو. ڪتاب هٿ ۾ ائين ئي پوريل رهجي ويو. گرمي ڪافي تيز ٿي چڪي هئي. لوءِ پئي لڳي، پر ۾ وينل نوجوان سگريٽ دکائي سوٽا هڻڻ لڳو، سرڪاري ملازم ٿي ڏٺو. سوٽ بوٽ، جو ڇڙهيل هوس! گاڏي ڍري ٿيڻ لڳي. مون دريءَ کان ٻاهر ڏٺو. ڪا ننڍي ويران اسٽيشن هئي.

پاسي واري گاڏي مان هڪ ڳوناٺو اُڀرو تي جهڙو لٿو، تهڙو منهن پر وڃي ڪِريو. هو تڪڙو اُٿي ڪڙو ٿيو. هن جي سٽڻ جا وَر اهڙيءَ طرح ڪنجيل هئا، جهڙو ڪنهن ملاڪڙي جو ملهه. هو پٽڪو ڪٽي ٻڌڻ لڳو، گاڏي اجا مس بيٺي ڪين ته هڪ پوليس وارو ڪيس ڦري آيو. هو ڪيس ٺڦڙون هڻدو گهليندو، اڳتي وڌڻ لڳو. هُنَ جو پٽڪو ڪجهه هن جي هٿن ۾ هو، ڪجهه پنيان لٽڪندو، گهلبو پئي ويو. گاڏي مان مسافرن جو ڳچ جيترو ولر هيٺ لٿو. سيئي ڀهراڙيءَ جا پئي ڏٺا. زالون ۽ ٻار مڙيئي گهٽا هئا. ڪيترن جا پير اگهاڙا هئا. زالن ۾ بس پٽڪو پئجي ويو.

”ٻَڙي، هي ڪهڙو بغداد؟ مڙس ڪي پوليس وارو ونيو پيو وڃي! ڪرڙ ڪندا! وارو ڪيو، گهوڙا ڦرجي وياسين! ڪهڙو ناحق ٿيو! مٿو ڪارو ٿئيو، ڊوڙو نٽا! هو پوليس وارو گاڏي ۾ ٿو چاڙهيس. مُنيس آءٌ نپٽي ڪيڏانهن وڃان؟ ههڙو انڌير! هاءِ منهنجا الله!“ هڪ پوڙهيءَ ٻاڪاريو.

ٻارڙا ٻه ريهون ڪرڻ لڳا. ۽ ڪرڙ ۽ ڪندو مٿي تان هڙون اُڇلائي وڃي پوليس واري وٽ پهتا. جانا، گيسيون، ايلاز ڪيو هٿ پيا جوڙينس، نوڙي پيرين پيا پونس. ڪيسي ۾ هٿ وجهي شايد پئسا ٻه پئي آڇيائونس. پر پوليس واري بار بار ڪنڌ پئي سيٽيو.

سڄي ساري گاڏي مان انهيءَ واقعي ڪان پوءِ ڪوبه ڪونه لٿو. آءٌ خود عجب ۾ هوس ته معاملو ڪهڙو آهي. ٻاهر هو زالون ۽ ٻار اُس ۾ سڙي ۽ لُڪَ ۾ لولڙات ڪري رهيا هئا. هي اک ڇنڀ ۾ ڇا ٿي ويو! چوري ڪئي اٿس: ڌاڙو هنيو اٿس يا خون ڪري پڳو آهي! ’نه، نه هلندي گاڏي مان ٽپو ڏيئي ڏوهه جو ڪم ڪيو اٿس.‘ بيوقوف مري پوي ها ته؟ ويچاري وٽ ٽڪيٽ ڪانه هوندي، ٽڪيٽ نه هجيس ها ته اسٽيشن تي اچي اجايو ٽپو ڪونه ڏئي ها. هيترن ماڻهن، زالن ۽ ٻارن سان گڏ آهي: ٽڪيٽ ضرور ورتي هوندائين. منهنجي

پر وارو ويٺل نوجوان سگريٽ اُجلائي اُٿيو ۽ لهي وڃڻ لڳو- ”شير شاهه جو شڪرو گهر جا ڪڪڙ ماري. ههڙا ابوجهه ته پوليس وارن کي شل هٿ چڙهن!“ گاڏي سيٽي هنئي. نوجوان ڊوڙي وڃي پوليس واري وٽ پهتو. گهٽي ردبدل ۽ ڏانڊل کان پوءِ هن ويچاري جي جند ڇُٽي.

هُنَ کي پنهنجي اُبهرائيءَ جو عيوضو ملي چڪو هو. ڏڪو ڪائيندي نرڙ ۽ گوڏا رهڙجي پيا هئاس، ويتر جو پوليس واري مرامت ڪئي هيس، تنهن تي سندس رت ئي سڪائي ڇڏيو هو. هو نڪي خوش ٿي ڏٺو ۽ نڪي رنج ٿي نظر آيو. زالن روئڻ بند ڪيو ۽ ٻارڙا به چپ ٿي ويا. هو پنهنجو پٽڪو ٻڌڻ لڳو. گاڏي هلڻ لڳي. زال وري رڙ ڪئي، ”اَبول.... منهنجي هڙ ته آهي ئي ڪانه. ڪرڙ ڪندا.... وارو ڪيو گاڏي ته ڇٽي ويئي. هاءِ منهنجا نوان ڪپڙا، نئين جُتي، وڪر وڙا، سڀ اُنهي ۾ آهن.“ پر هنن مان گاڏي ڏي ڪنهن به ڪين سنڌيو. هنن کي گاڏيءَ تي چڙهڻ جو عيوضو ۽ سيڪٽ ملي چڪي هئي. پر هيءَ ڇا، گاڏي وري ڇو بيهي رهي. ڇا ڊرائيور کي قياس پيو هو. هن دفعي پوليس وارو الائي ڪيڏانهن گم ٿي ويو هو. اسان جي گاڏي مان اهو نوجوان وري لٿو ۽ لٽل مسافرن جي گاڏي ۾ چڙهي هن هڪڙي اجرڪ ٻڌل هڙ هيٺ ڪيرائي. ڪانين واريون پريون چڙهي چڪيون هيون. پوليس وارو غائب هو. گارڊ جهنڊي ڏيکاري، انجڻ هڪ وڏو ڪُوڪ لڳائي ’ڪڪو ڪو، ڇُو، ڇُو، ڇڪ ڇڪ‘، گاڏي وري هلڻ لڳي. مون کان ڪتاب پڙهڻ ته وسري ويو هو. منهنجي اکين اڳيان زندگيءَ جي ڪتاب جو هڪ اهڙو ورق وري ويو هو، جنهن کي آءٌ ڪڏهين به وساري ڪين سگهندس.

مهمانن جا ٻهانا

مهمانن جو اچڻ ۽ ٽڪڻ اڳين ڏينهن ۾ خوش قسمتي سمجهي ويندي هئي. الاجي ڇو؟ پر اڄڪلهه جا مهمان، جهڙي ڪا مصيبت ۽ آفت! خاص ڪري وڏن شهرن ۾ ماڻهو گهرن کي هڪڙو مهمانخانو يا هوٽل ناهيو ڇڏين. هڪڙو اڌ ڪو ٽڙي ٽاڙجي، پلجي پٽڪي، اچي ته هوند نهيو، پر هتي ته روز روز اڻ ڪوٺيا، بي دعوتيا، ڏسٽا وائسٽا، سمجهو ته هوند وارا، هليو اچيو ٻين کي آزار ۾ وجهن. چي، ”مهمان پنهنجي قسمت پاڻ سان کنيو اچي.“ جيڪي پاڻ سان پنهنجي قسمت ۽ داڻو کڻي آيو هجي. باقي ٻئي جي هڙان کڏڻ ۽ تڪليف پهچائڻ لاءِ ٻهانا ناهڻ ته وٺائن ڪو سکي.

ٻهانو پهريون:- ”اداس ڇگُو ٿيو جو ملي وئين، آءٌ پاڻ تو ڏانهن پئي آيس، ڪيترو عرصو ٿي ويو آيو، جو توکي ڪونه ڏٺو هوم. ڏاڍو ياد ڪندو آهيان توکي. گهر ته ساڳيو اٿئي نه! ڇگو، بازار مان ٿورو ڪم لاهي ٿو اچان، پنيان دروازي کان ايندس!“

ٻهانو ٻيو:- ”ياءٌ هونءَ ته هميشه هوٽل تي وڃي رهندو آهيان. دوستن کي کهڙي تڪليف ڏجي. پر هي هوٽل وارا ٻه قهر ٿا ڪن. ماني ڪاءُ ته ڪا لذت ڪانه ، ٻوڙ ۾ وجهن تيل ۽ چربي. ڪائي کٽي پاٽي پيءُ ته ڪنگهه ۽ ٽوئنڪار، جنسي مرض ٿو خريد ڪجي. مون کي هونئن ته ڪو خيال ڪونهي. روز روز اهي ٽڪر ڪائي هري ويا آهيون، پر ڳچ عرصي کان بيمار ٿوگذاريان. هن وقت ڪِريءَ ۾ آهيان. لاچار اٿم، تنهنڪري اڄ ضرور تنهنجي ماني ڪائيندس.“

ٻهانو ٽيو:- ”ڪيئن، وينا ته خوش آهيو نه؟ ٻار ٻچا، ننڍا وڏا، سڀ ڇگا ڀلا آهن؟ پر دوست گهر جهلي ڇڏجانءِ، متان ڪتي اجائي تڪليف ڪن. آءٌ ڳوٺان ماني ڪائي پيو اچان. پيٽ پريو پيو اٿم. فقط راتوڪي رات ٽڪندس. باقي بستري جو خيال ڪجو. صبح جو چانهه پياريو ته واهه، نه ته نهيو.“

ٻهانو چوٿون:- ”واهه، ٻار واهه! اتي وينو آهين، سو ٻه لَڏي سان: ڪڏهن خط ٻه ڪونه لکين. مون کي ته وات تي ولي محمد کي تنهنجي خبر پيئي، ڏاڍيون پيو تنهنجون واڪاڻيون ڪري! بس، اسٽيشن تان لهي سڌو تو وٽ پيو اچان. ڇيم جڏهن اوهين اتي گهر ڪيو وينا آهيو ته ڇو نه اوهان وٽ ٽڪي، ٻه چار گهڙيون آرام ڪيان. خبر ناهي حياتيءَ تي کهڙو ڀروسو.“

ڀھانو پنجون:- ”او..... ھو.....! مون کي تہ خبر ئي ڪانہ پئي! ڳالھين ڪندي آڌي رات ٿي وئي آھي. ھڪ لڳي ويو آھي. ھاڻي نھيو، ڪٿي وڃي ڀين ڏرن جا ڪڙا ڪڙڪايان، ڪٿي اچ بسترو، تو وٽ ئي سمھي ٿو رھان. توڪان ڪا جدائي آھي. پر وسارين متان، صبح جو آءٌ دير سان اُٿندو آھيان، نيرن توتي آھي.“

ڀھانو ڇھون:- ” ڇا! صاحب اندر ڪونھي؟ ڪيڏانھن ويو آھي؟ ڪيڏيءَ مھل ايندو؟ توکي تہ ضرور ٻڌائي ويو ھوندو، نہ تہ ٻہ گھر وارن کي ڪانہ ڪا خبر ھوندي. سچ پچ، توکي ڪابہ خبر ڪانھي. چڱو، نھيو. ھيءُ ڏس ھيٺ ٽانگو بيٺو آھي. ان مان منھنجو سامان لاھي ڪٽي اچ. ھنڌ ڪولي وڇائي ڇڏجانءِ. آءٌ اجھو چڪر لڳائي موٽي ٿو اچان. ھا، صاحب اچي تہ کيس ٻڌائجانءِ تہ اڳيون خاڪي ڪپڙن وارو مھمان وري موٽي آيو آھي.“

ڀھانو ستون:- ”بس يائو، ڪھڙا ٿو حال پڇين، وري ٿو اچي ملانءِ. تڪڙو آھيان، متان آفيسون بند نہ ٿي وڃن. ضروري ڪم اٿم. جي ڪلاڪ اڌ ۾ ڪم پورو نہ ٿيو تہ سومر تائين رھڻو پوندو. چڱو، رات جو يڪي رھاڻ ڪنداسين.“

ڀھانو اٺون:- ” ٻنھہ پوري وقت تي آيو آھيان. ڇو جو ٻوڙ آھي؟ نہ نہ...... پلاھ آھي. مون کي ڏينھن جا چانور وٽندا تہ ڪونہ آھن پر توسان گڏ، زھر ھجي تہ ٻہ ھوند انڪار نہ ڪيان.

ڀھانو نائون:- ”ٻيلي، آءٌ توتي اجايو بار ڪونہ ٿيندس. منھنجي لاءِ خاص تڪليف نہ ڪج. رکو سکو، جيڪي تيار ھجي سو ڪٽي اچ. مڙيئي آھي پيٽ جو دوزخ پرڻو. ڳوٺ کھڙا مال کائيندا آھيون. پنھنجن ڪان ڪو حجاب آھي!“

ڀھانو ڏھون:- ”بس، ٻيو ڪو خاص ڪم ڪونھي. آءٌ سياڻي شام ڏاري تو وٽ پھچي ويندس. سمجھي وڃو. اوھان جو مھمان ٿيندس. پوءِ رات پنھنجي تات. وڏيڪ احوال روبرو ڏٻا وڻبا، ماني تہ اُئين ئي کائبي.“

ڀھانو يارھون:- ”مون کي خبر آھي، شھر ۾ ڪنھن کي تڪليف ڪانہ ڏبي آھي، پر ننڍپڻ جا ڏينھن ياد ڪري اوھان وٽ لنگھي آيو اھيان. ٻہ چار ڏينھن ترسندي، ماني وغيره جي ڳڻتي نہ ڪجو. ڏينھن جو سڄو وقت ڪم ڪار سان ٻاھر رھندس، رڳو رات جا چار پھر اچي ٽڪندس. وڃي تہ ڪا ھوٽل وسايان ھا، پر اتي منگھن ۽ مڇرن جو آزار آھي.

ڀھانو ٻارھون:- ”ڏاڍي ٻڌايُو، ماڳھين مون کي سڃاڻو بہ ڪونہ ٿا! ماڻھين ڪان پڇي ڏس، تنھنجي جھَنڊ ڪنھن لاٿي ھئي. چار درجا انگريزي پڙھي گٽ مٽ سکئين تہ ڇا ٿي پيو؟ اکيون ڇو پُوريون اٿئي. مرشد ڪان منڪر ٿي آخرت نہ وڃاءِ. خدا ۽ خدا جي رسول کي سڃاڻ. پٺين مرھيات تہ مھينن جا مھينا ٽڪائيندو ھو ۽ ڏن تنھن ڪان سواءِ ڏيندو ھو.

چوڏهين صدي آهي، چوڏهين صدي! مِرن به پناهه گهري آهي، خير، وجي ماڻهين کان ماني کٽي اچ. متان کٽي ڏوراپو ڏئي ته مرشد در تي اچي، خالي هٿين موٽي ويو.“
ٻهانو تيرهون:- ”توهين ۾ آءٌ ننديا هئاسون، شايد اوهان کي ياد هجي، اوهان جي والد ۾ منهنجي پيءُ جي دوستي هئي. مرهيات هڪٻئي وٽ ايندا ويندا هئا. توهان ته صفا وساري ڇڏيو آهي. ويچارن وڏڙن جو ناتو ائين ٽٽڻ نه گهرجي. هڪٻئي وٽ پير پري نه وجبو، ته ڪا ڳالهه نهي تي! هي ٻير ۾ آيُون گهران ڏنا اٽن، اندر ڪٽي وج.“
ٻهانو چوڏهون:- ”عرصي کان بيمار ٿو رهان، ڏس ڳري ڪنڌا ٿي ويو آهيان. هتي شهرن ۾ ته وڏا وڏا ڊاڪٽر ٽا رهن. توهان جو ضرور ڪونه ڪو واقف هوندو. مون تي احسان ڪيو. جيسين جيئرو هوندس. اوهان کي دعائون پيو ڪندس. دوست اهو ئي آهي جيڪو آئيءَ ويل ڪم اچي. سو لنگهي آيو آهيان. اوهان وٽ. اميد ته مهيني اندر چاڪ ٿي ويندس. ٻيو مڙئي خير. ٻچن مان لک ٿيندءِ!“
ٻهانو پندرهون:- ”هائو. برابر- اوهان مون کي ڪونه سڃاڻو، گهر ۾ چيائون ته توهان جي گهر وارن اڄ ڪير دعوت ڏني آهي ته اچي گهمي ۾ ماني کائي وڃجو. دل چيو، گهر ۾ اڪيلو کهڙا ڪُنا گهڙبا، سو آءٌ به لنگهي آيس توهان وٽ. گهٽ ۾ گهٽ واقفيت ته ٿيندي.
ٻهانو سورهون:- ”توهان کي صاحب جي گشت جو پروگرام ته مليو هوندو. خير، اسين پهچي ويا آهيون. صاحب به پهچي ويو آهي. کٽون، ڪرسيون، بتي ۾ ميز وغيره ڪوٺيءَ ۾ وجهائي، صفائي ڪرائي، سامان رکائي ڇڏجو. آءٌ صاحب ڏي ڪاغذ کٽي ٿو وڃان. ضروري لکپڙهن جو نيڪال ڪرڻو آهي. خبر ناهي ڪيتري دير لڳي، ڪيڏي مهل موٽان. پٽيوالي جي به مان ڪرائجو.“
ٻهانو سترهون:- ”ادا، حال احوال مڙيئي خير جا آهن. آيو هوس شهر ۾ ڪجهه سودي سلف لاءِ، اسٽيشن تي ٻلٽي ڪدائيندي گاڏي ڇٽي وئي. چيم ته ڇو نه ڳونائيءَ وٽ چار پهر گهاريان، ڏني به گهٽا ڏينهن گذري ويا هئا، سو توهان سان ملياسون. ٻيو سارو خير، اوهين پنهنجا حال احوال ڏيندا.“
ٻهانو ارڙهون:- ”نه..... نه..... آءٌ چانهه ڪونه پيئندس. خبر ناهي ماڻهو اهو ڪوسو پاڻي ڪيئن ٽا پيئن. اوهين جي هرون پرون ناراض ٽا ٿيو ته کٽي ماني گهرايو. ڇوڪرا- بيرا- دو روٽي ايڪ پليٽ مرغي لائو.“
ٻهانو اڻويهون:- ”ست پيڙهائتو سادات آهيان، شهر ۾ اوهان جي ناموس ٻڌي هليو آيس. پنجن تنن جي ڇانوَ هجيئي! علي ڪندو اهي گنج پريا پرپور هوندءِ. مسڪين آهيان. به

چار ڏينهن ٽڪايئي تہ ڪٽي ڪونہ پوندي. زياده آءٌ بہ ڪونہ رهندس. جوڳي رمتا ڀلا- اڄ هِت سيان هُت.“

ڀهانو ويهون:- ”خانو خراب ٿئي هنن شنواين جو، ٻہ سال ٿيا آهن. نڪو تو ڪيس هلي نڪا ٿي جند ڇٽي! رڳو پيئون تاريخون ملن. انصاف آهي يا بغداد- اڄ هو ڪونهي، سياڻي فلاڻو غائب. سيني تي اجان سمن ئي تعميل نہ ٿيا آهن. پيري پيري سان اچو، تہ وڪيل هڪڙي پاسي تہ منشي ٻئي پاسي، ٿيان وري شايد، سيئي وات ڦاڙيو وينا آهن، پلو ٿئي ڪورٽن جو، هيڪر جند ڇٽي سهي- ’ول نہ ڏيلهي ڪائسون.‘ وري بہ شڪر آهي، جو اوهين اسان جا پرجهلا ٿيا وينا آهيو، نہ تہ هوٽلن جا خرچ اورائي ڪدي ڇڏين ها.“

ڀهانو ايڪيهون:- ”ڇاڪ تہ آهين؟ ڇو ڳالهائين ڪين ٿو؟ ڪهڙين ڳڻتين ورايو اٿئي؟ ماني تہ ڪاڏي اٿئون. اُٿ. ڪپڙا مٽائي اچ- اجا وينو آهين! اڳئين پيري بہ ٽٽائي ويو هئين. اڄ توکي مون سان گڏجي هلڻو پوندو. سئنيما ضرور ڏسبي. چون ٿا تہ کيل ڏاڍو سٺو آهي.“

ڀهانو ٻاويهون:- ”ماني تہ ڪائي وينا هوندا؟ اويرو آيو آهيان. نہ- اڃا کانہ ڪاڏي اٿوَ. اڄ تہ الله سائينءَ کي جيڪي گهران ها سو ملي ها. قسمت وارو آهيان. سياڻن سچ چيو آهي. ’داڻي داڻي تي مهر لڳل آهي.‘ مون سمجهيو تہ بک مرندس. ڀلا ڇا چاڙهيو اٿو؟ ڪافتا! اوهين شهرن وارا بيشڪ ڪائي ڄاڻو. اسان کي تہ ڳنڍڻ بہ نصيب ڪونہ ٿئي.“

ڀهانو ٽيويهون:- ”هيءُ پرزو آٽيندڙ، منهنجو دل گهريو دوست آهي. ايڏانهن پهريون ئي دفعو اچي رهيو آهي. اتي کو پنهنجو ڪم اٿس. واقفيت ڪانهيس. اوهين شهر ۾ رهو ٿا، ڪيس هڙان ۽ وڙان مدد ڪجو. ٽِڪندو اوهان وٽ. ڪاڏي پيتي جي پارت اٿوَ.“

ڀهانو چوويهون:- ”اوهين صلاح ڪيو يا نہ- ’اَشهَدَ اَنَ‘ کي ڪير تو پٽي ڏئي! قسم سان صبح کان نيرانو آهيان. الائجي ڪنهن ڪم بخت جو منهن ڏٺو هوم- هٿ ڏٺان ڇا؟ نهيو شينهن جا هٿ ڏوتا پيا آهن: جهجهن سان جهجهي برڪت، ويجهو اچ- ڇڱو- بسم الله.“

ڀهانو پنجويهون:- ”ادا، هي اٿوَ ساڳيو ياءُ، جنهن لاءِ چيو هوم تہ سانجهيءَ تقرير ڪندو. آءٌ تہ وڃان ٿو ڊاڪٽر کان دوا وٺڻ، گهر ۾ ڇاڪائي ڪانهي. ڇڱو ادا، آءٌ هلان ٿو متان ڊاڪٽر اُٿي وڃي. دير ٿي ويندي. توهين ٻئي ماني ڪائي، جلسي تي ضرور اچجو، باقي ڳالهيون اتي ٿينديون.“

ڀهانو ڇويهون:- ”آيو تہ دير سان آهيان، ضرور ڪائي پي وينا هوندا. لنگهڻ ئي ڪري ڪاٽيان ها، پر سچ پڇ تہ راتوڪيءَ مانيءَ تي آهيان. گهر ۾ ٽڪر پور رهندو ئي رهندو آهي. پهرين وڃي ڪجهہ ڪٽي اچو، اول طعام بعد ڪلام، پوءِ يڪا ويهي ٿا رهاڻ ڪيون.“

بهانو ستاويهون:- ”هيڏانهن نہ ڪر اِهو ٻوڙ وارو وٽو- ڏس ليمون آندو اٿم. ڪپ ڪٽي آهي. هان- هاڻي، ڪائي ڏس! نہ نہ، چڱو- چڱو- ناراض نہ ٿي، آءٌ بہ شروع ٿو ڪريان. چئو بسم الله!“

مٿين مهمانن ڪان سواءِ هڪڙو قسم اهڙن مهمانن جو بہ هوندو آهي، جن جي اچڻ ڪري سچ پچ خوشي ٿيندي آهي. دل پئي چوندي آهي تہ شل اهي هميشہ وينا هجن. پر افسوس اهو آهي تہ اهڙا مهمان وري پاڻ چڙائڻ لاءِ بهانا گهڙيندا آهن. بهرحال بهانا ۽ مهمان، لازم ملزم حقيقتون آهن، ۽ مهمان نوازيءَ جون رسمون وري انهن ڪان بہ نراليون: هٿ ڌئاريو، صابڻ گهرايو، ٽوال ڏيو، پاٽيءَ پياريو، وهنجاريو ۽ گڏجي ڪائو. جلد بس نہ ڪيو. اڳ ۾ نہ اُٿو. آهستي آهستي ڪائو. ڪک نہ ٿيو. ڳٽيون نہ ڪيو. ڪلو ڳالهايو. چانهن، پان، ٻيڙي جي آڇ ڪريو. پنهنجا ڪم ڪاريون ڪڏ ۾ وجهي، ٻتاڪون هٽو. ڏيکاءَ ۽ ڏوڪي ڪان ڪم وٺو. پاڻ ڀلي دال ڪائو، پر مهمانن لاءِ مرغي ۽ برياني ضرور تيار ڪريو. قيمتي وقت ۽ پئسو وڃايو. خوشامد ۽ چاپلوسيءَ جو ڍؤنگ رچايو. پرايو پيپ پريو، پوءِ اوڌر ڪيو، چوري ڪيو، يا ڀلي بک مرو. پر دنيا جي فريبي رسمن ڪي چڇڙ تي چهٽي پئو، ۽ مهمانن جي وڏي دل ڪري مهماني ڪندا رهو.

پريشان انسان

متي ۾ سور، دل جي ڌڪ ڌڪ، بدن ۾ هلڪو هلڪو بخار، چيلهه ته ڄڻ ڪنهن چچري ڇڏي هجي. پنين ۾ سور، ۽ خيال پريشان، گهر ۾ سيڌو سامان ڪٿل. مهيني جي اوڻٽيهين اونداهي. پگهار جو ڪڏهوڪو ڏيوالو نڪري ويل. اها ڪوڏي ڪانهي، جو شام جو نلهو چانهن جو ڪوسو پاٽي ڪٽي نڙيءَ ۾ اوتجي. ٻه ٻار دائمي بيمار ۽ دوائون بليڪ مارڪيٽ مان ٻه ملڻ محال! پوءِ اهڙي ماحول ۾ ارمان، ارادا، امنگ ۽ آسرا، مستقبل جا روشن خيال! زنده دلي جو جنجال، قيامت کان اڳ ۾ ئي قيامت. اجا ٻيون ڪهڙيون عقوبتون اُتي ٿينديون! باقي پنيان بچيو ٻه ڇا آهي؟

انور جي تڪيلفن جي انتها ٿي چڪي هئي. کٽ تي ليٽندي، اَنيڪ خيال ۽ اوسيئڙا هن جي دماغ کي وڪوڙي ويا. جهڙيءَ طرح ڏينين جو وَلر ڪنهن جي جسم کي ڇهڻي، چنبڙي اُڏامي، وري اچي ڇهڻي. اها ڳالهه ڪا هن کي نئين ۽ نرالي ڪانه هئي.

هو ننڍي هوندي کان ئي، زندگيءَ جي حسين لحظن لاءِ واجهائيندي ۽ سپني مشڪلاتن کي منهن ڏيندي ٻه ڪڏهين سک جي ساعت ڪانه سنيريو هو. زمان ۽ ان جي گردش هن تي ڪافي زور آزمايون ڪيون هيون. ڇا لڳي هن جي چاليهه ورهيه جمار ۽ ڇا لڳن هن جي متي جا هرڪ جهڙا اچا وار! منهن ميرانجهڙو، ماس ته سندس جسم تان ڄڻ ڪنهن روڙي ورتو هو. بت ۾ باقي هڏا هئس، جي فقط چمڙيءَ سان ڍڪيل هئا. زندگيءَ جي ڪابه چمڪ هن جي چهري ۾ ڪانه هئي. هن جون اکيون ڏرا ڏيئي ويون هيون. پڙهيو ته پورو سورو هو، پر زماني جي تتل ديگ ۾ ”ڪڙهيو“ سو ڪافي هو. مائٽن ننڍي هوندي ئي پرڻائي ڇڏيو هوس. چار پنج ٻار پيدا ڪيا هئائين. سرڪار جي معمولي ملازم ۽ پگهاردار هو. ڪو وقتهو، جو هو پنج ئي وقت نماز پڙهي، وظيفا ڪدي، الله سائينءَ جي حضور ۾ آزيون ۽ نيزايون ڪري، متي کي اهڙو ته زور سان سجدي ۾ گسائيندو هو، جو سندس نيازمندانه پيشانيءَ تي هڪ ڪارو داغ ٻه ٿي پيو هو. پر خبر ناهي ته الله سائين متس ڏمريل هو يا شيطان جي ساڙس سنگت هئي. بهرحال، هن جي قسمت ۾ ڦيرو نه اچڻو هو سو نه آيو.

پنجن ڇهن سالن جي لاڳيتي رياضت ۽ نمازن کان پوءِ، هن جي طبيعت ۾ ڪو اهڙو اُبتو ڦيرو آيو، جو هُن ڏاڙهي ڪوڙائي، نماز کي طلاق ڏيئي ڇڏي. انهيءَ جي عيوض، هن ۾ هڪ ٻي عادت- سوچڻ، ويچارڻ ۽ وجهلڻ جي گهر ڪري ويئي. خاص ڪري جيڏيءَ مهل رات جو هو کٽ تي اچي ڍهندو هو، ته ڪيئي خيال ۽ سوال هن جي دماغ ڏانهن ولرن جا

ولر ڪندا، ڊوڙندا ايندا هئا. ۽ ائين هر رات، خيالن جي ڄار ۾ ڦاسي، ڦٿڪي ڦٿڪي، پاسا ورائي ورائي، اوٻاسيون ڏيئي، سمهي رهندو هو. صبح جو سج ايرئي کان پوءِ اُٿي، مشين وانگر، نوڪريءَ جي ڪارخاني ۾ ٺَڪ ٺَڪ ڪري، ڏينهن ڪاٽي ڇڏيندو هو. اهڙيءَ ريت ’رات ساڳي تات! اُهو ئي رنبو؛ پور بچائيندي بچائيندي، بي آرامي ۾ وڃي آرامي ٿيندو هو.

هو اڄ نہ دستور موجب کٽي تي اچي ليٽيو هو. تہ هن محسوس ڪيو، ’هاڻي ڪافي ڪمزور ٿي ويو آهيان. منهنجي جسم ڏيئي وٺي اچي دنگ ڪيو آهي.‘ عين اُنهي وقت هن جي ذهن ۾ هڪ سوال تري آيو. ’جيڪڏهن اڄ رات جو مري وڃان تہ هوند ڇا ٿئي؟.... ٿيندو وري ڇا؟ ڄڻ ڪو ڪتو مري ويو..... نہ، نہ، آءٌ مري ويندس تہ ڏاڍو نقصان ٿيندو. سڄي آکهہ تڪليف هيٺ اچي ويندي. لاش کي بہ ڪفن نصيب ٿئي يا نہ! گهر ۾ سڄ پئي واڪا ڪري، ڪفن ۽ قبر لاءِ تہ پئسا گهرجن. گهر واريءَ ۽ ٻارڙن جي روڄ راڙي تي ڪو پاڙيسري لڙي ايندو الائي نہ! ڪنهن کي من قياس بہ اچي! چندي چيريءَ مان ئي من منهنجي پڇاڙي سُرهي ٿي وڃي.... جي نہ، تہ پوءِ پلا ڇا؟ مئي کان پوءِ سڄ اُيري نہ اُيري؛ مرڻ کان پوءِ مون کي ڪهڙو پرواهہ؛ پوين جا پاڳ پوين سان. ٻارڙا هٿ پير هٽي پاٺهي جوان ٿي ويندا.... پر، نيٺ ڪير ڪارائيندو، ڪير پيارينڊو؛ هنن بيمار ٻارڙن کي دوا درمل ڪير وٺي ڏيندو. ڊاڪٽرن جي في ڪير پريندو، ڪين دوا نہ ملندي تہ چاق وري ڪيئن ٿيندا. هو پڪ ڇُڙي ڇُڙي مري ويندا.... باقي ٻيا بہ ٻار؟ من اُهي ئي سڌري پون؛ چار اکر پڙهي من مون وانگر، جهڙي تهڙي نوڪري ڪري سگهن..... پر انهن کي بہ سنڀاليندو ڪير؟ مون کان ئي هنن جي پرگهور نٿي ٿئي؛ رڳو وڻ کي ئي جي پاڻي نہ ملي تہ اهو بہ سڪي سڙي ٿو وڃي. ڪنهن کي ڳتي پيتي آهي، جو منهنجو هيءُ گهنگهر گهلي پنهجي ڳچيءَ ۾ وجهندو. پوءِ هو پڪ پنڻ شروع ڪري ڏيندا. فقير ٿي پوندا؛ پوءِ هو رستن، گهٽين ۽ گهرن جي درن تي صدائون هڻندا، ليلائيندا، هر هڪ جي اڳيان هٿ ٽڪيندا، هي مسواڙ وارو گهر بہ نيٺ خالي ڪري اُٿڻو پوندو ۽ منهنجي گهر واري وڃي منهنجي پاءُ وٽ رهندي...... پر هنن جو گهر بہ تہ سوڙهو آهي. خير، دل وڏي هجي، باقي گهر سوڙهو هوندو تہ ڇا ڪندو! منهنجي پاڄائي، بچي شل! سهي مون کي ڪانہ، سو ٿي منهنجي زال کي پنهنجي گهر ۾ ترسائي. هيڏيءَ ساريءَ دنيا ۾، هن آسمان جي هيٺان، هنن کي ڪٿي مٽي لڪائڻ جي جاءِ بہ ملندي الائي نہ؟ من ڪٿي مٽي جي ڇانوَ ڪري ٻارن جي ماءُ وڃي ويهي رهي.... پر هن پوڙهي ۽ پراٽي ڪوکي کي پڇندو ڪير؟ چڪلو بہ تہ پوريءَ ريت

ڪين وسائي سگهندي. منهنجي زال ۽ ٻچڙا! ٿُو ٿُو! هي ڇا، ائين ڪو پنهنجيءَ زال لاءِ سوچي سگهندو! حيف هجي منهنجي زندگيءَ تي، جو مرڻ کان پوءِ به اهڙا ڪلور ٿين! پر ڪي ماڻهو ته جيئري ئي ائين ڪري رهيا آهن. ڇڪلي ۾ جي وينيون آهن، اهي به ته اسان وانگر ئي انسان آهن؛ ڇڪلي ۾ جي وينيون آهن، تن سيني جا مڙس ٿورو ئي مري ويا آهن. اُنهن ڪي به ته پيءُ ماءُ، ڀينر ۽ ڀائر آهن. اهي به ته اسان وانگر ئي انسان آهن؛ پوءِ اهي ڇو اهڙي زندگي گذاري رهيون آهن. هنن جا گهر نهرائڻ وارا، هنن جا گماشتا ۽ دلال به ته هن ئي دنيا جا ماڻهو آهن. پر هٿ جون پنج آڱريون هڪجهڙيون نه آهن، ۽ سيئي انسان هڪجهڙا ناهن. آءٌ هرگز ائين ٿيڻ ڪين ڏيندس. آءٌ مقابلو ڪندس، دنيا جي ذري ذري سان لڙندس. وڙهندس؛ پنهنجي اولاد لاءِ، پنهنجي گهر واريءَ لاءِ ڪجهه نه ڪجهه ڪري، پوءِ ئي مرندس؛ تنهن وچ ۾ موت ايندو، ته موت کي به منهن ڏيندس، سندرو ٻڌي ڪيس ڀڪ وجهندس. آڻ ڪين مڃيندس. آءٌ خود ملڪ الموت کي به موٽائي ڇڏيندس. موت، اڙي موت! آءٌ توکي نپوڙي، گهٽي گهٽي ماريندس: وڃ، ٽري وڃ منهنجي اکين کان! آءٌ اهڙي سٽري ڏر نه آهيان، جا اجا آءٌ جوان آهيان ۽ جوان ئي رهندس.‘

هن جي ذهن مان موات وارو خيال ڀُڄ پائي وني ڀڳو، ۽ اهڙو ڀڳو جو گم ٿي ويو. هن وٽ جذبا، جوش ۽ همت ڊوڙندا آيا. جن هن کي سينگاري ناهي، هٿ کان جهلندي، زندگيءَ جي بنهه محلات ۾ وجي ويهاريو- نوڪر چاڪر، ڌن دولت، ۽ مان مرتبو، هن جي اڳيان ڦيريون پائي اچ وڃ ڪرڻ لڳا. هن جي زال، راڻي ٿي، هن جي اڳيان آئي. هن جا ٻار شهزادن جي پوشاڪ پهري آيا. تندرستي نچڻ لڳي، ۽ خوشيءَ ٻِتا ٻِتا ٿهڪ ڏنا. حُسن ۽ جوانيءَ حيا کان ڪٽي ڪنڌ هيٺ جهڪايو. شرميلي نگاهن چوريءَ هن کي گهورڻ شروع ڪيو. هن رنگين تصوير خيالن جي پردي تي ڇنڇڻ لڳي. فيروزي رئو، هيرن جواهرن سان جڙجي، آسمان تي ڇڪجڻ لڳو: هڪ نوراني خمار پکڙجي ويو- هڪ اصلي سرور جو احساس پيدا ٿيو- دلفريت خوشبوءَ جي هڪ ٻار وڌندي ويئي؛ ۽ زمين جنت بنجي ويئي- دنيا جي تختي تان غم، ڏک، دک ۽ درد، مصيبتون ۽ مشڪلاتون، هڪ هڪ ڪري سيئي موڪلائي ويا. اُتي سيئي انسان راجا هئا، سيئي ٻار شهزادا هئا ۽ سيئي عورتون راڻيون هيون، ۽ سيئي انسان هڪجهڙا انسان هئا. اتي ڪا هٽرادو هٺ وڏائي ۽ اوچ نيچائي ڪانه هئي. ڪنهن کي ڪنهن جي عداوت ڪانه هئي. پيار ۽ محبت جو راڄ هو. همدرديءَ جي حڪومت هئي. هر هڪ آزاد هو.

پاسائين پيل ٻار ڪنگهيو. ڪنڌ ۾ ستل زال ٿڌو شوڪارو ڀريو ۽ انور جي خيالن جو سنيگاريل محل ڌوڏي سان ڏُو اچي پَٽ تي ڪِريو. ڪِرڻ سان اُهو سارو رنگ محل چڪنا چور ٿي ويو. هن جو مٿو ڦرڻ لڳو. هن جي چيلهه مان سُور جون سُوٽُون اُسرن لڳيون. هوپاڻ ڪي ٿڪل محسوس ڪرڻ لڳو. ڄڻ ڪيس ڪنهن ڏاڍي مار ڪڍي هجي. هن پاسو ورايو. اجا هو جاڳي رهيو هو. ننڊ هن جي اکين ۾ اجا ڪانه آئي هئي. هن وري پاسو ورايو. هو ڪنهن لاءِ واجهائي رهيو هو. خبر نه آهي ڇو ايترو انتظار ۽ اوسيئڙو ڪري بيتاب لڇي پڇي رهيو هو. هن جي آسپاس خاموشي هئي، پر هن جي ذهن جي خاموش سمنڊ ۾ ڪو طوفان هلچل مچائي رهيو هو. گوڙ وڏن لڳو ۽ زور شور سان ڏڪيندو، ڪيس پنهجي تيز رفتاريءَ جي هنج ۾ ويڙهي ۽ ريڙهي اڳتي وڌڻ لڳو، ۽ وري خيالن جي پهاڙ جيڏين لهرين ۾ لڙهي ويو. هو ترڻ جي ڪوشش ۾ ٻڏڻ لڳو. هن ٽاڪوڙا هڻڻ شروع ڪيا. هن ڪناري ڏانهن پهچڻ جو خيال ڪيو ته هڪ وڏيءَ وير هن کي وڪوڙي وري وچي ساڳئي اوڙاهه ۾ اُڇلايو. هو غوطا کائڻ لڳو. هن جو جسم ڪنهن ديوَ جي نهيل پينگهه ۾ هيٺ مٿي اڇلجڻ لڳو. هن جون اکيون ڦوٽارجي ويون؛ هوش حواس بتال ٿي ويس؛ بيجان جسم وانگر هيٺ ڪِرڻ لڳو. بي خبريءَ جي احساس هن کي چڪي چڪي، ڪاپاري پر اڇلائي وچي تري ۾ ڦٽو ڪيو.

ڪِرڻ سان ڇهنبدار ڪانين، چنيدڙ ڪنڊن ۽ نوڪدار پٿرن جي تيز چرڪن هن جي جسم کي پَر وانگر زخمي ڪري ڇڏيو هو. سجاڳ ٿي پيو.

هن زور ڪري اکيون کوليون. هو کٽ تي ليٽيو پيو هو. ڄڻ ڪجهه ٿيو ئي ڪين هو. هو اهڙين خود فريبين ۽ خود ساخته سزائن تي هري مري ويو هو. هن نماٽائيءَ سان مٿي نهاريو. سڀاجهي آسمان ۾ سدا چمڪندڙ ستارا جهرمر لايو بيٺا هئا. هن ڪَرَ موڙيا. آهستي آهستي اکيون پوري، تارن جي مني ۽ من موهيندڙ روشني اکين جي ماٽڪين ۾ بند ڪئي. هن سمجهيو ته هن جي ٿڪل ٽٽل جسم تي، ڪن ريسمي آڱرين، نازڪ گلن جي نفيس پنکڙين جي ورڪا ڪرڻ شروع ڪري ڏني آهي. سون ۽ چانديءَ جي ڪا دز مان، اوچتي هڪ اُماڙي زوُن زاٽ ڪري نڪتي؛ دور اولهه ڏانهن هڪ تارو ڪڙيو ۽ ڪن ۾ غائب ٿي ويو. هن جي ذهن ۾ ائين ڪجهه اڇلجي اچي لڳو، ڄڻ دکندڙ ڪوئلن تي پيٽرول هارجي پيو. باهه جو ڀنيٽ ڀڙڪو ڏيئي هن جي چوڌاري ڦهلجڻ لڳو، ۽ هو وري انهيءَ جيءَ جي لپيٽ ۾ لوساٽجي ڪامڻ ۽ سڙڻ لڳو. بيتاب ٿي هن وري پاسو اُٿلايو.

هو اکيون کولي آسمان کي بي معنيٰ نگاهن سان تڪڻ لڳو. هن جي خيالن جو گهوڙو چؤڦير زمين کان مٿي اڏامڻ لڳو، جڻ تہ هن کي زمين تي پير هٽڻو ئي ڪونہ هو. زمين تي جڻ ڪنهن ٽانڊا پٿاري ڇڏيا هئا. هوا جي واچوڙي وانگر هو پري پري آسمان ڏانهن اڏامڻ لڳو. هو سيئي حدون اورانگهي، گستاخي ڪري وجي الله جي حضور ۾ پهتو. هو بي حيا ۽ بي ادب ٿي چوڻ لڳو: ’الله سائين، تون اتي ايترو پري، ستين آسمان کان بہ مٿي، وينو آهين، زمين وارن جون آهون دانهون تو تائين ڪيئن پهچنديون! پر اڄ تہ آءٌ تنهنجي اڳيان، تنهنجي ويجهو، بنهہ آمهو سامهون آيو آهيان! توکي ٻڌڻو ئي پوندو. مون کي اجازت ڏي تہ آءٌ پنهنجي زبان کوليان. هيءَ دنيا توئي تہ ٺاهي آهي. هيءَ زمين ۽ آسمان توئي تہ جوڙيا آهن. آدم کي بہ تہ توئي خلقيو آهي. اي منهنجا مولا، توکان ٿو اڄ آءٌ پڇان، آخر هي سمورو ماندائڻ تو ڇا لاءِ منديون آهن؟ آدم کي سزا ڏيئي تو هرون ڀرون زمين تي ڇو لاٿو؟ تنهنجيءَ دنيا کي تہ هنن اڳ ۾ ئي دوزخ بنائي ڇڏيو آهي! ڪن تہ پاڻ لاءِ وري هتي ئي بهشت بنائي ڇڏيا آهن! پوءِ تنهنجو دوزخ ۽ تنهنجو بهشت آخر ڪهڙي ڪم ايندا؟ انسان تہ توکان سياڻو ئي ڪونہ ٿو ٿئي! ڪي تہ توکان تنهنجي خدائي بہ ڦريو، هتي خود خود بنيا پيا گهمن! دنيا دارن تہ تنهنجي هيءَ دنيا توکان کسي، وجي پنهنجي قبضي ڪئي آهي، ۽ جيئن ٿو ڪين وٽي تيئن ٽا پيا پنهنجيءَ دنيا کي هاڻي هلائين چلائين! تو وٽ هنن باقي ڇڏيو بہ ڇا آهي؟ تنهنجي دنيا ۾، تنهنجا هي رقيب، هي غاصب ايترو ظلم ڪن، ايترو انڌير مچائي ويهن، ۽ تون اتي محشر جو توراڙو هٿ ۾ جهليو، وينو تماشو ڏسين! ڇا هن دنيا جا ننڍڙا خدا تہ تو خلقيا آهن؟ ۽ ڏس هو مفلس، ڪنگال، غريب، بکيا، اگهاڙا ۽ بيمار، اهي بہ تہ توئي اُپايا آهن. ايڏي اَمير پروري آخر ڇو؟ هڪڙن جا پيٽ خالي، تہ ٻين جا ڪتا بہ کايو پيو پيا اُلاليون ڪن! مون اياڻي کي جواب تہ ڏي، اي ڄاڻٽهار! آءٌ هيتري بکواس ڪري ويو آهيان. مون کي روڪ تہ سهي. ڳالهائين ڇو نہ ٿو؟ ڇا مون جاهل کي پنهنجي عظيم ماڻ سان ئي آڻ مجائڻي اٿيئي؟ تنهنجا راز آءٌ برابر ڪين ٿو ڄاڻان. تڏهن تہ مون سج، چنڊ، هوا، باهہ، پاڻي، وڻن، ٽڻن، نانگن، بلائن، ڀورن، ڍڳن، فرشتن، ديوتائن ۽ پيغمبرن کي پوڄي پوڄي باقي اڄي هاڻي تہ هڪڙي جي عبادت جو سهارو جهليو آهي! ۽ منهنجي انهن سيني قربانين، تپستائين، بندگين جو عيوضو؟ منهنجي صبر ۽ آزمائش جي بہ ڪا انتها آهي! هاڻي ڏس هي هتان جي دنيادارن جو ائٽم بم، هئڊروجن بم، بلو بم، راڪيٽ ۽ ميزائيل! هاڻي، ڄاڻ تہ هيءَ دنيا توکان بہ ويئي ۽ هنن کان بہ! آءٌ نہ رهيس، تہ تون نہ رهئين. ان مان مون کي ڇا حاصل، ۽ مون مان توکي ڇا حاصل؟‘

انور خيالي دنيا ۾ ڪٿان وڃي پهتو هو. هن جون اکيون ٽانڊن وانگر ٻاري رهيون هيون. هن جي پيشاني تپي لال ٽي ويئي هئي. هن جي دل تي ڪو زور زور سان متڙڪا هڻي رهيو هو. هن جو جسم گرم گرم سيخن سان ڏنبجي رهيو هو. هو لڇڻ لڳو. هو ڦٿڪڻ لڳو. ڄڻ تہ باهہ جو وڏو مچ ٻريل هو. جنهن تي هو ڪباب وانگر سيڪجي رهيو هو. هن جو جسم سڙڻ ۾ ڪامڻ لڳو. هن پاسو ورايو. پري پري ڪان، بنهہ پڙاڏي طور هن جي ٽاڙين جڙهيل ڪنن ۾ هڪ غير مانوس آواز ٻڌڻ ۾ آيو. صاف طرح ڪو چئي رهيو هو: ”بس ڪو بهودا، پاڳل! ڪهڙي بڪ بڪ پيو ڪرين. تنهنجي زبان ڪاٽي ويندي. تون چريو ٿي ويو آهين. تون هاڻي بنهہ وحشي حيوان ٿي پيو آهين.“
آواز هيبتناڪ هو. انور جي دماغ تي دهشت ڇانئجي ويئي. هن جو بدن، هن جا هٿ ۽ پير سڪرات جي آخري وقت وانگر، ڏکي ڏکي سيٽجڻ لڳا ۽ سيٽجي سيٽجي ساٽا ٿي ويا. هن جي اکين جا تارا مٿي اکين جي ڪوپن ۾ لڳي ويا. هن جا چپ آهستي آهستي ڦرڪڻ لڳا. هن شايد ڪجهہ چوڻ ٿي چاهيو. هو وڦلڻ لڳو، ضعيف زبان مان ”توبهہ، توبهہ!“ جا اکر نڪتا، ۽ عين انهيءَ مهل هن جو ڪنڌ ڍرڪي ۽ لڙي پيو. هن جي وات مان ٿوري گگ وهي اچي وهاڻي کي لڳي. شايد، شايد، هن کي ننڊ اچي ويئي هئي!

لکيل جواب

”پرواهه ناهي، تو اڄ مون کي ڌمڪايو...
نفرت ڀريءَ نگاهه سان نهاريو،
شوخيءَ ۽ ڪاوڙ ۾ شُوڪجي....
منهن ۾ گهنڊ وجهي،
تو مون سان ڳالهايو.

”تون سمجهين ٿو،
آءٌ نوڪر آهيان،
مون کي پگهار ملي ٿو ـ
اِهي چند سڪا
جيڪي مون کي ملن ٿا،
تنهنجي عجيب صحيح سان ۽
تنهنجي معرفت،
سرڪار جُي خزاني مان ـ
جنهن مان، نصيب ٿئي ٿو
مون کي منهنجي مانيءَ جو ٽڪرو،
جن تي پلجان ٿو آءٌ!
۽ منهنجا ٻار ٻچا ـ
... اسان جي قسمت آهي
تنهنجي قلم جي نوڪ تي!

”هائو، برابر، بيشڪ:
زيردستن جي محنت جو اُجورو،
پورهئي ۽ پگهر جو عيوضو:
ـ ـ جيتوڻيڪ، جنهن مان
پورو به نٿو ٿئي
هڪڙي مهني جو پيٽ ۽ ڪپڙو ـ

انهيءَ ڪري تہ آءٌ خاموش
ٻڌندو رهيس،
ٻنهي ڪنن سان،
تنهنجا طعنا ۽ ٽنڪا،
نؤد وانگر،
جنهن مان سوئو ٽنبي ٽنبي،
وري ڪڍي ونجي،
تہ بہ اُهڙي جو اُهڙو!
.... سو ڪهڙو اثر ڪندي،
مون جهڙي نؤد تي،
اِها تنهنجي گرما گرم گفتار!

”آءُ تہ برابر نوڪر آهيان،
سرڪار جو،
-- ۽ هو جو سرڪار جو
بنهہ بالا آفيسر اڇٽو هو،
جنهن سان آڌيءَ رات تائين،
تو رچائي هئي محفل:
’کانا ۽ پينا....‘
دؤر هليا هئا جتي
پيالن جا،
۽ تو ٻڌا هئا عمدا گانا،
۽ تو ڏٺا هئا دلفريب ناچ،
جن جا نظارا.... آهن اسان جي
خوابن جي دنيا کان دور
۽ پري؛
چو نہ پري ٿيندا،
اِهي اسان کان!

توهين آهيو آفيسر
۽ هو آهن
اوهان کان بہ وڏا آفيسر!
کهڙو نہ عمدو نيشانُ
جهرمر جهلڪي ٿو
اوهان جِن پيشانين تي!
جنهن مان نڪرن ٿا
نوراني ڪِرڻا،
۽ سجاڳپ جي روشنائي؛
جنهن جي وسيلي
اوهين هڪبئي کي
ڄاڻي، سڃاڻي، ۽ ڪيڪاري
ويهو ٿا ويجهو؛
۽ رمزن واريون ٿين ٽيون
رهاڻيون، مجلسون ۽ محفلون
دنيا جي جهيڙن جهٽن
ڪرڪسن کان محفوظ؛
اوهين بي خبر ۽ بي خوف
اُڏايو ٿا عيش زندگيءَ جا،
ماڻيو ٿا مزا جوانين جا،
راتين جي پردي ۾
ڪيو ٿا جڏهن رانديون
ڪنهن 'پَتي' سان،
ٽين ٽيون ـ 'سٽ ڪٽ' جون بازيون،
.... تہ اسين ڊهون ٿا
غمن جي بستري تي؛
پٽڪندا رهن ٿا
اسان جا خيال،

۽ ڪسڪندا رھن ٿا.
اسان جا خواب،
ـ ھن حقيقت جي دنيا ۾:
اڄ پورو ڏؤ ڪري
ٻہ نہ ڪاڏو اٿم،
ھي ميرا سيرا ڪپڙا
سياٽي تي ويندا
ليڙون ليڙون.،
۽ موديءَ ڪان
ونٺو ٿم سيڌو.
تنھن ڪان سواءِ،
سياٽي وري ڪرٽي اٿم
سرڪاري نوڪريءَ سان گڏ
اوھان جي چاڪري.
سڄو ڏينھن،
ـ ھوندي وٺ پڪڙ
اوھان جي حڪمن جي.
انھن حڪمن سان
گڏيل ھوندا
اوھان جي
فرمائش جا فرمان،
تيز، تکڙا ۽ تز
ناراضگيءَ جا فقرا .....
’اڙي ھي ڇا ڪيئي؟
’زيان ڪري وڌئي!
’ھيترو وقت!
’ھئين ڪٿي؟
’وات تي نندون ڪري آيو آھين؟

’ڪميڻا ۽ ڪم ڪوس!
’حرام ڪري ٿو ڪائين!
’نوڪري ڪرڻي اٿئي يا نہ؟
’توتي قياس ٿو اچيم.
جهونو جو آهين،
’نہ تہ هوند گهر اُماڻي ڇڏيانءِ،
’ماڻهن جي ڪا ڪمي؟
’روزگار لاءِ ماڻهو
’ڌڪا پيا ڪائين،
’حرام تي هري ويو آهين!
’نوڪريءَ ڪان جواب ڏيندو سانءِ!
’خبر پئجي وينديئي تہ
’گهٽين ويهين سؤ آهي؟
’ٻيهر ڪندين وري اهڙن غلطي؟
’وج، ٿر،
’اکين ڪان پري ٿي!
’وري متان اهڙي
’بيوقوفي ڪئي اٿئي!‘
’اُٿندي، ويهندي،
اوهان جي بس اهائي ڪِل ڪِل؛
۽ اهائي مهرباني!

”انهيءَ طريقي تي هري مري،
پڪيون ۽ پتيون
تي ويون آهن
’آءٌ خدمتگار آهيان،
برابر آءٌ خدمگار آهيان-
’سرڪار جو.

’انهيءَ سرڪاري نامدار جو،
’جنهن جي هٿ ۾ آهن
’اوهان جهڙا آفيسر، عهديدار ۽ عملدار
’جيڪي آهن
’وڏا ماڻهو،
’ايماندار،
’اشراف،
’دل ۾ درد رکندڙ،
’قوم جا خادم،
’ملڪ جو ڀلو ڪندڙ،
’مهربان ۽ مخدوم!
’آءٌ برابر آهيان
انهن حاڪمن جو نوڪر،
’نوڪرن جون نوڪر،
’۽ چاڪرن جو ٻه چوڪر؛
’جنهن ڪان وٺندا رهو ٿا
’اوهين نوڪري،
’۽ اٿاريندا ويهاريندا
’زهر ٿا، جنهن کي اشارن تي،

”’اڙي! ڪيڏانهن؟
’هيڏانهن، هيڏانهن!
’بوٽ ڪڍي اچ
جوراب ڪڍي پاراءِ،
’پالش چو ڪانه ڪئي اٿئي؟
’ڏس،
’بوٽ ڪٿي ٿو چمڪي؟
’ها،

’اھي صحيحن وارا
’ڪاغذ ڪٿي آھن؟
’مٿي ۾ سور اٿم،
’ٻہ ٽي روز تہ ڏينم!
’ڪلارڪ کي بنگلي تي موڪل،
’تون ٻاھر در وٽ ويھہ،
’ڪو اچي
’تہ ڪيس چئج:
خان صاحب
واندو ڪونھي،
اندر ماڻھو ويٺا آھن،
سياڻي اچجو.
ڊرائيور کي ٻڌاءِ
موٽر تيار ڪري،
اسين گھمڻ ڦرڻ ويندا سين؛
’تون تہ جلدي موٽ،
’توکي مون سان
’گڏ ھلڻو پوندو.
’ڪو بداخلاق ٿو ڏسجين،
’جھنگلي
’آفيسر سان ڪو گڏ ھلبو آھي؟
’پنھنجا ڪپڙا، صاف رک
’۽ مون کان ڏھہ قدم
’پرتي ھل!‘

”شام جو ٻارڙا
’گھر ۾ گوڙ ٿا ڪن.
’ڪين باغ ۾ گھمائيندو ڪر.

’سمجهين ٿو، ڪونه تو سمجهين؟
’تون منهنجو نائڪ آهين؛
’مون کي جلد ئي وڏو عهدو ملندو،
’آءٌ توکي به پاڻ سان
’وٺي ويندس.
’سياڻي وڏي صاحب وٽ
’ميوي جو ٽوڪرو
’کڻي وڃ،
’۽ وڏي ادب سان جهڪي،
’سلام ڪجائينس.
’پر هو وڏيرو!
’اڄ جو واعدو ڪري ويو هو؛
’راڄ جو پريو مڙس آهي،
’آيو ته ڪونه هو؟
’۽ فلاڻو سيٺ
’مس مس ته ڦاٿو آهي،
’ڏس!
’ڪيئن نه اچي ٿو ڪنڌ جهڪائي؟
’۽ هُن ٺيڪيدار
’اڃا ڪميشن ڪانه پهچائي آهي
’رڳو سوٽي ڏيئي هليو ويو آهي گهر!
’بس سمجهي ڇا ٿو؟
’ڏهن هزارن جو بل اٿس!
’خرچ؟
’ڇا ڪيو هوندائين ـ
’بس اهي ٽي چار هزار!
’باقي هيترا هزار سڀ فائدو!
’حصو نه ڏيندو

’تہ ڪيڏانهن ويندو ـ
’خير وقت تي سيئي
’اچي سلام ڪندا؛
’اَنَ جو منهن جنبِ ڏانهن.

”پر اڄڪلھ
’زمانو اهو نہ رهيو آهي،
’جو اڳ ۾ هو.
’هينئر وقت آهي اسان جو،
’موقعا آهن هزارين؛
’حڪومت....
’تہ اسان جي آهي پنهنجي،
’پر خبرداريءَ سان هلڻو آهي.
’اسين نہ هجون
’تہ هوند هي سڄو
’ڍينگو ئي ڍيري تي پوي!
’اسان کي
’هڏ ڏوکي، محنتي ۽
’ايماندار ماڻهو کپن،
’جي پنهنجي فرض ادائي
’رات ڏينهن،
’انئي پهر، پوري ڪندا رهن.
’رعيت جي هرهڪ انسان تي
’فرض آهي
’تہ هو پنهنجي ملڪ
مٿان سيڪجھ قربان ڪري،
’خدمت ۽ خدمت ڪندو رهي،
’محنت....

’يقين، پروسي ۽ سچائيءَ
’سان ڇا ڇا نہ ٿي سگھندو؟‘
”اسان جي رهبرن، ليڊرن
’۽ آقائن
’اسان کي، توهان کي،
’هڪڙي امانت ڏني آهي.
’سيني جو فرض آهي
’تہ انهن فرمانن ۽ فرمودن تي
’ماٺ ميٺ ۾
’عمل ڪندا رهون.
‘آزادي ڏياريندڙ انسان،
’هزارها سالن کان پوءِ
’پيدا ٿيندا آهن؛
’اسين تہ بختن وارا آهيون!‘

”پر هي ٿورڙا ماڻهو!
’پنهنجن جي
’گلا غيبت
’ڇو ٿا ڪن؟
’حڪومت!
’حڪومت ونڻ، ناهڻ ۽ هلائڻ
’ڪو ڇرچو آهي؟
ـ وقت جي نزاڪت ۽ ضرورت!
ـ اسان جو صوبو،
’ـ نيادي حقوق!
ـ ۽ شهري آزاديون! ـ
’ڪيڏي نہ ناداني!
ـ ۽ ڪيڏي نہ بيوقوفي آهي؟

’اسان جو پهريون فرض ۽
’اسان جي پهرين جوابداري آهي
’ق و م ي ح ف ا ظ ت؛
’وطن جي خاطر
’خسيس ۽ رواجي ڳالهين
’ڏانهن اسان جو ڌيان
’ڇو وڃڻ گهرجي؟‘

”اهڙين اُبتين ڳالهين ڪرڻ وارا
’دشمن آهن.
’اهي سس ڦس ڪرڻ وارا
’غدار آهن؛
’جيڪي رڳو ڳولي ڳولي
’گلائون ڪندا وتن ٿا؛
’۽ نوسي نوسي
’پنيلائيندا رهن ٿا
’بي سمجهہ، اڻوجهہ ۽ جاهلن کي
’تہ سرڪار غريبن
لاءِ ڪجهہ ڪين ٿي ڪري؟!
’امن امان ۽ زنده رهڻ لاءِ
’ضروري شيون؟
’اڳ ۾ ئي موجود آهن.
’ڪاڏو، ڪپڙو ۽ اجهو؟
’سيني وٽ آهي.
’وڌيڪ گهرڻ وارا
’باغي آهن،.
’جي رڳو هر وقت
’لهندا رهن ٿا خواب

’تہ ملڪ ۾ پڙڪائي ڇڏجي
’بغاوت جي باھ!
’هيءَ اسان جي آزاد
’۽ جمهوري حڪومت
’ڪيئن برداشت ڪندي،
’اهڙن ناپاڪ ذليل
’ماڻهن جو وجود؟
’هي برابريءَ ۽ هڪجهڙائيءَ جو دليل!
’اميريءَ ۽ غريبيءَ جو ويڇو
’ڪيئن ويندو؟
’ـناممڪن ۽ غلط ڳالهيون.
’قدرتَ
’طاقتور ۽ هيڻا
’ازل کان پيدا ڪري ڇڏيا آهن؛
’اهو فرق
’مٽجڻ جو ڪونهي.
’اهو سنڌو
’نديءَ وڏائيءَ جو
’وجڻ وارو ڪونهي.‘
”ـ ائين اڪثر،
اوهان کي ڳالهين
ڪندي ٻڌو اٿم.
پاڻ ۾ پاڻيهي،
پلي اوهين
دل خوش
ڪندا رهو،
پل اوهين
ظلم ۽ ستم ڪندا رهو،

پلي اوهين
پنهنجن ڪرتوتن تي
ڪک ڪانا
وجهندا رهو،
منهنجا آفيسر ۽ صاحبَ!
جڏهن اوهين
پاڻ ۾ ويهي ڪريو ٿا رهاڻ،
ته ڦِريو گهريو،
اهي ئي مسئلا
ڇيڙيندا ٿا رهو،
۽ سمجهو ٿا پاڻ کي
ستين آسمان جا فرشتا!
۽ ڀانيو ٿا ته اوهان کي
ڪير ڏسڻ ۽ سمجهڻ وارو
نڪو ڄائو آهي نڪو ڄاپندو!
پر حقيقت، فريب سان،
ڪيترو لڪي سگهندي!
سچ، ڪوڙ سان ڪيترو ڍڪبو؟
پوءِ هيءَ اوهان جي من ماني؟
ڇا سچ تريءَ هيٺ
لڪائي سگهبو؟
چوري ۽ سينه زوري!
ننگي ۽ گوٺ ناتي....!
”مون هي وار
اُس ۾ اڇا
ڪين ڪيا آهن.
سرڪار نامدار
جي ڪئي اٿم نوڪري.

تو جهڙا صاحب!
هت آفيسن ۾
اچڻ ۽ وڃڻ پيا.
سيني کي سڃاڻان ٿو.
اهي سڀ، جيڪا هزارها
روپين جا
پگهار ۽ ڀاڙا ڀتا
اوڳرائيءَ کان سواءِ
هضم ڪيو ڇڏين.
۽ اوهان جا صاحبَ،
۽ انهن صاحبن
جا صاحبَ!
نہ رڳو اهي،
پر اُنهن جا
نڪ، پڇ ۽ پاڇولا،
ـ انهن جا ڄِي حضوري
۽ خوشامد ٽُٽو
ڪيئن ٿا پڪيڙين
پنهنجي پنهنجي ڄار.
ڪيئن ٿا ويهي
بنگلن ۾
هو هلائين حڪم!
ڪيئن ٿيون ٿين،
انهن جي اچڻ ۽ وڃڻ
تي
دعوتون، مجلسون،
محفلون ۽ پارٽيون!
پنهنجي ملڪ ۽ پنهنجي قوم

جا ھي بدخواه دشمنَ
ڪير آھن؟
عيش پرست، سست،
ڪاھل ۽ ڪم چور،
ڪير آھن؟
ڏينهن ڏٺي جو
ھرڪنھ نجي اکين ۾
ڌوڙ اڇلائڻ وارا
ڪير آھن؟
ٻين جي محنتن
۽ پورھين تي پلجڻ وارا
ڪير آھن؟
عام ماڻھن ۽ زيردستن مٿان،
فرعوني مزاج،
آزمائڻ وارا،
ڪير آھن؟
اوھين ڇا ڇا ٿا ڪيو؟
اوھين، کھڙي ڪوڙر تا ھٽو!
اھي لکپڙھون، ڪاغذ،
اھي منصوبا،
۽ اھي درخواستون،
۽ انھن جي ٿھن جا ٿھا،
فائيلن ۽ دستين
جا ڳاڏا ۽ گدام!
ڪير ٿا اٿلائين پٿلائين،
پڙھن ۽ نيڪال ڪن؟
توھان جا
ھي ھيڏا ڪاروبار،

ڪاٽا ۽ محڪما،
ڪير ٿا هلائين چلائين؟
توهان جي هوندي،
هي هيڏو انڌ ڌنڌ!
جتي، جيڏانهن
۽ جنهن ڪان پڇو،
سورن ۾ ئي آهي!
هي مصيبتون ۽ مشڪلاتون!
واھ جو آهي انتظام!
ڪنهن کي خبر ناهي؟
منهنجي وطن جا وسوڙل انسانَ
هاڻي ٿيندا وڃن ٿا واقف،
۽ حقيقت هوريان هوريان،
ٿيندي وڃي پئي واشگاف،
راڻي جهليون آهن،
ناتر جون چوٽيون.
۽ انهيءَ رنگ محل جو طلسم،
ٿي ويو آهي چڪناچور.
منهنجي محبوب وطن جا
سڀ شهر واسي
آزاديءَ جا بهادر شهزادا ـ
هڪڙي مومل هاڻي ويندي ڪيڏانهن؟
سو اهو سچ
سيڪنهن کي
معلوم ٿيندو پيو وڃي.
پوءِ اهڙيءَ حالت ۾،
اوهين ڪيئن ۽ ڪٿي
لڪائيندا پاڻ کي؟

’ڦاڙھو جتي ڪائيندو،
اُتي اوس اوجهہ ڏيندو!‘
پر جيڪڏهن
ٻنيءَ جي مالڪ،
ڦاڙهي کي زيان ڪندي،
اڳ ۾
ڏسي ورتو تہ؟
تہ پوءِ،
ان جو نتيجو،
ڪهڙو نڪرندو؟
”ڪلهہ جو تو مون کي
ڏمڪايو:
جيڪي منهن ۾ آيئي
سو چئي وئين:
ٻنهہ بالا عملدارُ،
جو اچڻو هو!
ڪنهن کي بہ خبر
تہ ڪانہ هئي:
هن جي اچڻ جو
ڪو پروگرام تہ ڪونہ هو:
مون تہ ڪو
خواب ڪونہ لڌو هو
تہ اوهين هلي ملهي
وڃي ڪيس منٿ
ڪري ايندا ـــ
پيرن گهمائڻ لاءِ:
پر هُنن
بالا آفيسرن جي اچڻ ڪري،

اوهان جو دماغ،
چو....
سرت ۽ ساڃھ
مان نڪريو ٿو وڃي؟
ايتري
ناجائز ۽ لنڊي خوشامد
ڇو ٿا ڪريو؟
ڇا جي لاءِ ڪريو ٿا؟
شايد، اهي صاحب
اهڙا ئي آهن
جي ’خالي چنبڙ ڦوڪ،
۽ سائين، سائين،
جيءُ حضور‘!
تي آڪڙجيو
۽ آڦرجيو وڃن ٿا!
بناوٽي ۽ ملاوٽي،
ٽيپ ٽاپ تي،
راضي ٿيو وڃن!
پوءِ ڇو نہ اوهين
اهي اَٽڪلون
۽ سٽڪلون هلايو!
اهو هار سينگار،
اها ملمعي سازي،
اوهان کي
’واھ! واھ!
۽ شاباش!‘
جي لقبن سان
ضرور نوازيندي....

ڪير ۾ جيتري
ڪنڊ وڃهبي اوتروئي منو ٿيندو!

”اڄ جو آءٌ،
توکي ٻڌي سڻي،
خاموش ٿي ويس،
توکي جيڪي چوڻو هو،
سو اڪيون پوري
چئي ڏنئي،
تنهنجي ڪاوڙ ۾ قهر
جو پارو
چوٽ چڙهي ويو؛
آءٌ توکي ٻڌندو،
۽ آءٌ توکي تڪيندو،
رهجي ويس؛
دراصل آءٌ
سوچي، ويچاري،.
خيال ڪري رهيو هوس
تہ اوهان ڪي واقعي
ناراض ٿيڻ جو
آخر ڪهڙو سبب هو؟
صبح جو،
دستور موجب،
حاضر ٿيس ـ
منهنجي خطا؟
۽ منهنجو ڏوهہ؟
آخر تہ اسان ڪي بہ
اوهان جهڙو ساهہ آهي.

نيٺ اسين بہ آهيون،
ڪي انسان!
اسين بہ نوڪر آهيون،
سرڪار جا،
نوڪري ڏيندا رهون ٿا،
توهان جي ۽ سرڪار جي؛
۽ آهيون بہ،
پگهاردار نوڪر؛
۽ اهي بالا عملدار صاحب!
ڇا اهي ڪين آهن ڇا،
سرڪار جا ملازم،
ملڪ ۽ ماڻهن
جا خادم؟
پوءِ هيءُ هيڏو
سارو ويڇو!
اهو تہ اسان جي
خاموشيءَ ۽ اڻ ڄاڻائيءَ
پيدا ڪيو آهي.
”انهي ڪري،
واجب سمجهيم
تہ توکي لکيل جواب ڏيان،
بنهہ توکي لکي ٻڌايان،
ٻين کي بہ ٻڌايان،
۽ ائين انهيءَ،
بيداد جي ٽڙيءَ تي
ننهن ڏيئي،
اُن کي
هميشہ هميشہ لاءِ،

نيست نابود
ڪري ڇڏيان!“

ڳجھارت

اج جڏھن خليل صاحب سان مليس، تہ ھو ڏاڍو خوش ھو. ايراني ھوٽل تان اسپيشل چانھن، ’ڪريون اي‘ سگريٽ ۽ پان گھرائي، ھن مون ڪي خيال ۾ وجھي ڇڏيو. آءٌ ويچارڻ لڳس تہ اج ڪو خاص معاملو ضرور آھي. مون کي خبر ھئي تہ خليل ويچارو ٻچڙيوال ۽ سرڪار جو معمولي ملازم آھي، ڇڪي تاڻي پيو پنھنجيءَ مان پنھنجو ڪندو آھي. ھو حد کان وڌيڪ ايماندار ھو، ۽ پنھنجي فرض ادائيءَ ۾ ڪڏھن بہ ڍلجي ڪا ڪوتاھي ڪانہ ڪئي ھئائين. آفيس ۽ گھر- انھن ٻنھي جاين کان سواءِ ھن جو ڪو ٻيو ٺڪاڻو ڪونہ ھو.

ننھنو نماڻو وري اھڙو ھو، جو سڄي ساريءَ آفيس ۾ ھوئي ھڪ اڪيلو ملازم ھو، جو پنھنجي ڪم سان گڏوگڏ ٻين سست ۽ نتائيندڙ ملازمن، ھيڊ ڪلارڪ، اڪائونٽنٽ ۽ پنھنجن آفيسرن جو بہ ڪم ڪندو رھندو ھو. سچ پچ تہ ھو اڪيلي سر سڄيءَ آفيس کي ڪنيو بيٺو ھو. انھيءَ ڪري ھو اڪثر ھڪ نہ ٻيءَ ڳالھہ ۾ ھميشہ مصروف ۽ رُڌل رھندو ھو. ھن جا ٻيا دوست وقت کان اڳ ۾ ئي آفيس کان کسڪي ويندا ھئا، پر ھو ھميشہ پڇاڙي ڪري پوءِ اٿندو ھو. اٿندو تہ ڪونہ ھو، پر اٿاريو ويندو ھو. نائڪ اچي ڪيس چوندو ھو، ”خليل صاحب، ھاڻ اٿو، سڄي مخلوق اٿي ويئي آھي، اوھان جي ڪري مون کي دير ٿي ويندي. صاحب کي ڪاغذ پھچائڻا آھن، مھرباني ڪري ھاڻي ھلو.“ خليل صاحب لاچار اٿي، پنو پنو ڪٺي، دستي ناھي، ڪڇ ۾ وجھي، گھر ڏانھن رخ رکندو ھو. اھڙيءَ ريت صبح جو وري پنھنجي دستور موجب آفيس جي ڪرسيءَ تي موجود ھوندو ھو.

ھن چانھن ناھي، ڪوپ مون ڏانھن وڌايو. چانھن جو ڍڪ ڀري، مون ھن کان پڇيو، ”خليل صاحب، ڏيو خبر، ڪھڙا حال آھن؟“

”تڏھن چانھن پوي ڪڏ ۾،“ مون ڪوپ رکندي ھن کي چيو، ”پھرين اھا خوشخبري ٻڌاءِ، تہ پوءِ چانھن پيان.“

”نہ زوراور، چانھن ٺري ويندي.“ ھن ٻھانو ناھي جواب ڏنو. ”تڪڙا تہ ڪونہ آھيو. چڱو، چانھن پيو. اج اوھان سان ڪي رازداريءَ جون ڳالھيون ڪرڻيون آھن.“

مون نھاريو تہ واقعي ھن جي چھري تي ڪا رازداري جھلڪا ڏيئي رھي ھئي.

آءٌ جلدي جلدي چانھن پي پوري ڪري، سوالي نگاھن سان ھن ڏانھن نھارڻ لڳس. ھن جلدئي پُڙي کولي، پان ڪڍي مون کي ڏنو. پان ورتم تہ سگريٽ پيش ڪيائين. پان وات ۾ وجھي، سگريٽ دکائي، آءٌ وري ھن کي ڏسڻ لڳس تہ ھن اگرائي ڪري وري چيو، ”پلي سگريٽ پي پوري ڪريو، آءٌ ڪيڏانھن ڀڄي ڪونہ ٿو وڃان.“

سگريٽ، پان، چانھن- آخر ڪھڙيون رازداريءَ جون ڳالھيون آھن، جن لاءِ خليل صاحب ڪٽي ايڏي ديگھ ڪئي آھي. آءٌ سگريٽ ڇڪيندي سوچڻ لڳس. خليل صاحب جي گھر ۾ اميدواري ھئي. چار ٻار اڳيئي ھئا. اڄڪلھ سفيد پوش ماڻھوءَ جي لاءِ ڪھڙي رازداريءَ جي ڳالھ ٿي سگھي ٿي. شايد ھن کي ڪو عھدو مليو آھي. شايد ھن کي پنھنجي وڏي ڇوڪريءَ جي شادي ڪرڻي آھي، يا ھن کي ڪنھن نئينءَ لکپڙھ ۾ اسڪيم جو نقل ڏيکارڻو آھي، يا ھن جي گھر واري بيمار آھي. ھن جا مائٽ ته ھن کان ڪونه رسي ويا آھن؟ ھن کي پيسن جي گھرج ته ڪانھي؟ راشن، گيھ ۽ کنڊ جي ضرورت ته ڪانه اٿس، وغيره، وغيره. پر اھي مسئلا ۽ ڳالھيون ته ھن من کان ڪڏھن به ڳجھيون ڪين رکيون ھيون. ھو مون سان ڪافي گھرو ھو. ھن جي سادگيءَ ۽ شرافت ڪيترائي ڀيرا مون کي ھن جي مدد ڪرڻ لاءِ مجبور ڪيو ھو.

ھن کي مون ڪيترائي دفعا صلاح ڏني ھئي ته ھروڀرو ڇو ٿا پاڻ کي آفيس جي ڪم ۾ ماريو. آمدنيءَ لاءِ ٻي ڪوشش ڇو نٿا ڪريو. وڏيڪ امتحان ڏيو. ڇو نٿا ڇوڪريءَ کي ڪٿي ڪا نوڪري وٺي ڏيو. رات جو ڪنھن کي ٽيوشن ڏيئي، ڇو نٿا پنھنجي آمدني وڌايو. ڪٿي ڪنھن سان گڏجي واپار ڇو نٿا ڪريو. پر ھو مون کي ھميشه ”زوراور، ڪجھ گذري ويو آھي، باقي گذري ويندو،“ چئي چئي، چپ ڪرائي ڇڏيندو ھو. آءٌ ھن جي صداقت تي اڻپورين ضرورتن تي ارمان ڪندو، خاموش ٿي ويندو ھوس.

تڪڙا سوٽا ھڻي، مون ذري گھٽ سگريٽ کي ساڙي ڇڏيو ھو، ته خليل صاحب پنھنجي خاموشي ٽوڙيندي چيو، ”زوراور تنھنجي روز روز جي نصيحت نيٺ ھڻي وجي ھنڌ ڪيو. ھاڻ مون کي ڪابه ڳڻتي ڪانه آھي. پورا نوي ھزار رپيا مون کي ملندا! منھنجي دل ائين ٿي چوي ته ھاڻ منھنجون سموريون پريشانيون دور ٿي وينديون، ڏکيا ڏينھن گذري ويندا ۽ سکن جون ساعتون اچي رھيون آھن. پئسو آھي ته دنيا ۾ سڀڪجھ آھي. دولت آھي ته مانُ، مرتبو ۽ عزت به آھي. بکئي کي ڪير ٿو پڇي! مون خواب لڌو آھي. منھنجا خواب ھميشه سچا نڪرندا آھن.“

”يلا ڪھڙو خواب ڏٺو اٿو؟ مون کي به ته ٻڌايو.“

”ھاڻي ٻڌو، ٿا ڏسان: ھڪ وڏي شھر ۾ آھيان. شھر جون جايون ۽ عمارتون سڀ وڏيون، ڄڻ ته آسمان سان چوٽيون ٿي گَڏن. منجھن دريون ۽ دروازا بلڪل گھٽا ھئا. سيني درن ۽ درين مان روشني ڏسڻ ۾ پئي آئي. شھر جي بازار جا دڪان، کنڊ، ڪٽڪ ۽ گيھ سان ڀريل ۽ ڀرپور ھئا. عجيب عجيب شين جا انبار لڳا پيا ھئا. موٽرون بي انداز ھيون، جي ھلي

رهيون هيون. مٿي آسمان ۾ هوائي جهاز بہ لامارا ڏيئي رهيا هئا. ڏاڍو گوڙ ۽ گهمسان هو. پر عجيب جي ڳالهہ اها هئي تہ ڪوبہ ماڻهو نظر ڪونہ ٿي آيو! موٽرون خودبخود هلي رهيون هيون. دڪان خالي، رستن ۽ گهٽين ۾ ڪوبہ انسان ڪونہ هو. آءٌ سڀ ڪجھ ڏسندو ۽ هلندو پئي ويس تہ سامهون هڪ وڏي محلات جهڙي جاءِ نظر آئي. سامهون ان جو وڏو دروازو ڪليل هو. اوچتو آواز ٻڌم...... ڪو مون کي سڏي رهيو هو: 'هيڏانهن اچو، هيڏانهن اچو!' آءٌ بيهي رهيس، ۽ جاچڻ لڳس، تہ وري آواز آيو، 'اندر لنگهي اچو، اوهان جو انتظار ٿي رهيو آهي. مون ڪنڌ ورائي آسپاس نظر ڦيرائي تہ سڄو سارو شهر الائي ڪيڏانهن گم ٿي ويو هو. اوچتو محسوس ڪيم تہ ڪا ازغيبي طاقت مون کي دروازي ڏانهن ڇڪي رهي آهي، ۽ آءٌ پاڻيهي پاڻيهي ڇڪيو ۽ گهلبو ان محلات جي دروازي ڏانهن پيو وڃان. اندر دروازي وٽ پهتس تہ ڪونہ، تہ دروازو چيچاٽ ڪري بند ٿي ويو......"

"نهايت نرالو خواب هو، خليل صاحب!"

"تڏهن تہ مون کي بہ پروسو ٿي ويو آهي. بس، نوي هزار جاڻ تہ مليا. باقي ٿورن ڏينهن جو مدو آهي!" "معاف ڪجو، خليل صاحب، پلا انهيءَ رات ڇا کاڌو هُئُوَ."

"ان رات دال کاڌي هيم." "تہ پوءِ ڳالهہ بلڪل صاف پئي آهي. هيءَ سڀ انهيءَ دال جي ڪرامت آهي، جا پيٽ ۾ اُيامي، دماغ تائين وڃي پهتي هئي!" مون چرچو ڪيو.

خليل سواءِ ڪنهن شڪ شبهي جي چيو تہ "ڇا، خوابن جي ڪابہ حقيقت ڪانهي؟ موجوده دور ۾ علم نفس جي ماهرن جي تحقيق مان جيڪي نتيجا نڪتا آهن، انهن کان ڪوبہ پڙهيل ماڻهو انڪار نہ ٿو ڪري سگهي."

خليل صاحب جي عقيدي ۽ بحث کي ٽارڻ لاءِ، لاچار، چانهن، پان ۽ سگريٽ جي رشوت کان پوءِ، نفسياتي اصول کي سامهون رکندي، هن کي راضي رکڻ لاءِ ، مون کي اهو سڄو خواب ضرور ٻڌڻو ئي هو، نہ تہ هو ناراض ٿي وڃي ها. مون کي پنهنجي دوست کي رنج ڪرڻو ڪونہ هو، تنهنڪري چيو مانس، "معاف ڪجو، خليل صاحب، اوهين بلڪل ٺيڪ ٿا چئو. چڱو، ٻڌايو تہ اڳتي ڇا ٿيو؟"

خليل صاحب چوڻ لڳو تہ ، "هائو، پوءِ اندر ڇا ٿو ڏسان تہ وڏو باغ لڳو پيو آهي، جتي هزارين قسم جا رنگا رنگي پنن وارا ٻوٽا هئا. انهن ٻوٽن جي چوٽين تي نهايت نفيس ۽ نازڪ اندلٺ جهڙا شفاف گل موجود هئا، جن مان نهايت وٽندڙ قسم جي خوشبوءَ نڪري رهي هئي. سيڪنڊ سيڪنڊ کان پوءِ خوشبوءِ بدلبي ٿي رهي. هوا ۾ شراب جو هلڪو هلڪو خمار هو. آءٌ مست ۽ مخمور ٿي ويس تہ سامهون هڪ وڏو حوض ڏٺم. جنهن ۾

ڳاڙهيتي ڪان ٻاهر ڦوهارا هئا. هر هڪ ڦوهاري مان چمڪندڙ پاڻي آسمان تائين اُڇلجي رهيو هو. اهو پاڻي هيٺ ڪرڻ شرط هيرن جواهرن ۾ تبديل ٿي پئي ويو. پر حوض ۾ ڪرندي ڪرندي، اهي هيرا ۽ جواهر حوض جي تري ۾ هڪٻئي مٿان سٿبا پئي ويا. انهن جي ڪرڻ ڪري هڪ قسم جو آواز پيدا ٿي ٿيو. اهو آواز ڄڻ ته ڪو الستي ساز هو- ڄڻ ته ڪو ستار جو ماهر پنهنجي فن جي ڪمال جو انتهائي مظاهرو ڪري رهيو هجي..... اڳتي وک وڌايم ته پاڻ کي تمام هلڪو محسوس ڪرڻ لڳس. ايتري ۾ چا ٿو ڏسان ته آءٌ آسمان ۾ اُڏامان پيو. اُڏامندي اُڏامندي، هيٺ ڌرتيءَ ڏانهن ڪڍي نهاريان ته نهايت حسين ۽ نوجوان عورتون ٽولن جا ٽولا ڪريو بيٺيون آهن. هر هڪ عورت وٽ ستار جهڙو ساز هو. هو اهي ساز وڄائي ڳائي، نچي نچي، مون کي هيٺ اچڻ لاءِ اشارا ڪري رهيون هيون. انهن جو حسن ۽ رنگ روپ، هار ۽ سينگار، راڳ ۽ سندن ساز جا نغما، بس جادو هئا جادو- بيان ڪرڻ کان ٻاهر! اهڙي طلسم کي ويجهو ڏسڻ لاءِ ڪنهن جي دل نه چاهيندي. آءٌ هڪدم هيٺ لهي آيس ته منهنجا پير هڪ سخت شيءِ سان وڃي لڳا.... چا ٿو ڏسان ته هڪ شيشي جو گنبذ آهي. ٽپ ڏيئي هيٺ لٿس. شيشي جو گنبذ بلڪل بند هو. منجهس ساون نوٽن جا بنڊل هئا، جن سان اهو سڄو سارو ڏٿيل هو. آءٌ ان جي چوڌاري هلڻ لڳس ته من ڪٿان ڪو منجهس دروازو هجي. تون اعتبار ڪونه ڪندين ته اتي توکي ۽ سائين حاجن شاهه کي ڏٺم. هن جي هٿ ۾ هڪ وڏي آدم قد ڪنجي ڏٺيم. توهان اشارا ڪيا. جيئن آءٌ ويجهو ٿيس، تيئن آواز ٻڌم ته 'ٻيڙائي پار!' پر اوڏيءَ مهل سائين حاجن شاهه جي ٻدران اها ڪنجي تنهنجي هٿ ۾ هئي..... تو چيو، "خليل صاحب، آءٌ تنهنجي ڳولا ۾ هوس. هان، هيءَ پنهنجي امانت وٺ، هي هتان دروازو اٿئي. سائين حاجن شاهه جو سنهن، وڃ، جيڪي وٺئي سو ڪڻ." مون توکان ڪنجي ورتي، ۽ گنبذ جو دروازو کولي، اندر وڃي اهي بنڊل ڪڻڻ لڳس. اهي ڪافي ڳرا هئا، تنهنڪري رڳو هڪڙو ئي بنڊل ڪڍي سگهيس. ٻاهر نڪتس، ته جيئن توکي سڏ ڪري تنهنجي مدد سان ٻيو به بنڊل ڪڍان، ته تون غائب ٿي وئين. وري پوئتي ڏٺم ته اهو گنبذ، اهو محل، اهو باغ، اهو طلسم، سڀڪجهه گم ٿي ويا."

"۽ اهو نوٽن وارو بنڊل؟" مون پڇيو.

"اهو، اهو ته مون وٽ هو. مون نوٽن کي ڳڻڻ شروع ڪيو. ڳڻيندي ڳڻيندي پلجيو وڃان. جيئن تيئن ڪري، ڪافي وقت کان پوءِ، اهي نوٽ ڳڻي پورا ڪيم. اهي پورا نوي هزار هئا! خواب ته اجا وڏو آهي، پر جاڳڻ کان پوءِ جيڪي هينئر توکي ٻڌايو اٿم، سو چڱيءَ طرح دل تي نقش ٿي ويو اٿم، باقي ٻيو سڀ وسري ويو اٿم."

”خليل صاحب، پوءِ منهنجو حصو ڪتي آهي؟ ڪنجي ته مون ئي اوهان کي ڏني هئي!“
”زوراور آهين، نوي هزار ملندا ته اڌواڌ ڪنداسين. خدا ڪري، خواب سچو نڪري! ’دولت‘ رسالي جي آڌو اکري ڳجهارت حل ڪري رکي اٿم. فقط توسان صلاح ڪري، پوءِ اهو حل موڪلڻو اٿم. نوي هزار رپيا آهن. منهنجي دل تي چوي ته پهريون انعام ضرور مون کي ئي ملندو. منهنجي زال به ائين تي چوي، خواب به لڌو اٿم. منهنجو خواب ڪڏهن به ڪوڙو ڪونه نڪرندو آهي.“
خليل صاحب، توهين ته ڪي پورڙا آهيو. اها آڌ اکري ڳجهارت ته جُوا آهي، ننڳي آهي، ترقي يافته زماني جو ترقي يافته فريب آهي. اوهان جهڙو سمجهو ماڻهو، اوهين ڪيئن هن ڪوڙڪيءَ ۾ اچي ڦاٿا آهيو؟“ مون کي هن تي رحم اچي ويو. دل ئي دل ۾ فيصلو ڪيم ته اهو وهم وارو اُن هن جي مٿي مان ضرور ڪڍڻ کپي.
ٻه منٽ خاموش تي، هو وري چوڻ لڳو: ”قسمت سان ڪنهن جي به ريس ڪانهي. بخت ڏئي پيڙو ته دال مان سيرو. چاليهين نمبر واري آڌ اکريءَ ڳجهارت جا پورا اسي هزار....... ها، توهين به ته ڪيس سچاڻو. منهنجي پاڙيسري پناهه محمد کي مليا آهن. اها ڳالهه ڪا لڪل ڪانه آهي. جي انعام پناهه محمد کي ملي سگهي ٿو، ته خليل ڪهڙو گناهه ڪيو آهي! مون کي يقين آهي، مون کي خاطري آهي، ته اهو هيلوڪو انعام مون کي ئي ملندو.“
”خليل صاحب، تو وارو عقل ڪيڏانهن گم ٿي ويو آهي؟ هت قسمت جو ته ڪو سوال ئي ڪونهي. انهن ڳجهارتن وارا انعام ڪيترو تا ورهائين، پاڻ ويني ويني ڪيترو تا ڪمائين. ان ڪان سواءِ، ڪيتري خاطري آهي ته هرويرو اهو انعام توکي ئي ملندو. انهيءَ ڳجهارت جي پيچڻ ۾ حل ڪرڻ وارا تو جهڙا هزارين ابوجهه ٻيا به آهن، جي انهيءَ ڄار ۾ ڦاسيو، هر هر هرڪيو پيا شامل ٿين. تنهن ڪان سواءِ جي اهي پئسا هرهڪ کي ملن ته هوند ڳجهارتن هلائڻ وارن جو ڏيوالو نه نڪري وڃي!“
”ايترو ته آءُ به سمجهان ٿو. پر هيءَ لاٽري يا سُورتي ڪانهي. هت ته سمجهه ۽ عقل جي ڪيڏ آهي، جنهن جا جوڙيل جوابي لفظ نيڪ هوندا، ان کي اهو انعام ته ضرور ملندو. لاٽريءَ ۽ ڳجهارت ۾ زمين آسمان جو فرق آهي.... پر جي اهو فرق به نه هجي، ته به ڇاهي، مون خواب ڏٺو آهي. سائين حاجن شاهه ’ٻيڙائي پار‘ جا اکر چيا آهن، ۽ ڪنجي پڻ ملي اٿم! اعتبار ڪريو، انهيءَ ڳجهارت جا پوري پندرهينءَ تاريخ انهيءَ انعام جي تار رستي مون کي خبر پوندي. پهريون انعام، نوي هزار، پڪ مون کي ئي ملندو. منهنجي دل چوي ٿي!

تنهن کان سواءِ، مون کي ضرورت آهي، مون کي گهرج آهي. الله سائينءَ کي ڏيندي ڪا ويرم آهي؟ سائين حاجن شاهہ تہ ٻڌل ٻيڙا تاريا هئا.“

خوش فهميءَ ۾ انڌي عقيدت جي هيءَ حسرتناڪ حالت، وهم جو سوداءُ ۾ چريائي! مون محسوس ڪيو تہ خليل کان اهي خيال ايترو جلد جدا ٿيڻ وارا نہ هئا، تنهنڪري بحث کي نامڪمل ڇڏي، آءٌ هن کي ڏسڻ لڳس. هو هڪ اميد، هڪ خواهش نظر اچي رهيو هو. هن جي اکين ۾ غير معمولي چمڪ جهلڪا ڏيئي رهي هئي. آءٌ هن کي ڏسي مشڪڻ لڳس.

”خليل صاحب، اوهان جي ايمان تي رشڪ ٿو اچيم. ڀلا انهن ۾ ايترن روپين کي اوهين ڪندا ڪيڏانهن؟“ مون ائين ئي هن کان بي تڪو سوال ڪيو.

هن جو چهرو معصوم مڪڙيءَ وانگر ٽڙي پيو. هن کلندي چيو، ”زوراور، هت سارو پروگرام تيار آهي. انعام ايندو چيڪ جي رستي. ايترا پئسا متائي جوکم ڪونہ کڻندس. چوري ٿي وڃن، ڪو ڦري وڃيم، تنهنڪري بئنڪ ۾ ڪجهہ پئسا جمع ڪرائي، پنهنجي نالي تي حساب ڪتاب کولرايو اٿم. جيئن چيڪ ايندو، تيئن اهي پئسا اتي جمع ٿي ويندا. پهرين ۾ منهنجي فوري ضرورت آهي ڪپڙا ۾ پيتيون بہ نيون ونٽيون پونديو. اها فضول خرچي هرگز نہ آهي...... منهنجي زال چوي ٿي تہ مون کي رڳو هڪ هلڪو سلڪو هار، ارينگ، چوڙيون ۾ بہ- ٿي سادا سودا وڳا نهرائي ڏجانءِ. ساري زندگي سچ تي گذاري اٿس، هن جي هيءَ مختصر مرضي ضرور پوري ڪرڻي پوندي. تنهن کان پوءِ، هڪ ريڊئي وٺڻ جو پڻ خيال اٿم. ريڊئي مان ڪيترا نہ فائدا آهن! سائنس جي دنيا ۾ رهندي بہ دنيا کان ڪيترو نہ پرانهون پيا آهيون. ريڊيو هوندو تہ ساريءَ دنيا جون خبرون چارون راڳ، ناٽڪ وغيره گهر ويٺي ٻڌي سگهبا..... منهنجيءَ زال جو پوڙهو پيءُ ۾ ماءُ، جيڪي نهايت مسڪينيءَ ۾ پنهنجا ڏينهن پورا ڪري رهيا آهن، تن کي وٺي اچي پاڻ وٽ رهائيندس. ان کان پوءِ، نج گيهہ ۾ ڪير جيڪو اسان ورهين کان ڪونہ ڏٺو آهي، تنهن جو بندوبست ڪندس. انسان جو جسم هڪ مشين مثل آهي. مشين لاءِ جهڙو تيل ضروري آهي، اهڙو انسان لاءِ سنو کاڌو. هينئر تہ اسين الاجي ڇا پيا کائون! گيهہ جي عيوض بناسپتي، ڪڪڙن جو تيل، ڪريم نڪتل پاڻيءَ جهڙو کير، ۽ بوسي جهڙو اٽو کائي کائي اسان جي گهر جو هر هڪ ڀاتي هڏن جو پڃرو ٿي ويو آهي. کاڌو سٺريو تہ هرڪو پاڻيهي خنڪيءَ ۾ اچي ويندو.... سچ پڇو تہ پنج- ڇهہ سال اهڙا گذريا آهن، جو بيماري هڪڙي ڀاتيءَ کي ڇڏي وري ٻئي کي ٿي وٺي. سرڪاري اسپتالن مان ملي رڳو پاڻيءَ جهڙي دوا، ۽ خانگي ڊاڪٽر تہ مورڳو مريضن کان الهو تلهو ڦري وٺن!“

”خليل صاحب، پسئن خرچڻ جو پروگرام تہ اهڙو ناهيو اتو، جو پنج ساليءَ رٿا وانگر اسان مان هر هڪ کي ان تي عمل ڪرڻ گهرجي. ڀلا باقي پئسا ڪيڏانهن ويندا؟“

”ادا ڀاءُ، اتي جو ڀاءُ سيڪو ٿو ڪائي، چڱي ۽ مٺي جي هر ڪنهن کي پروڙ آهي. ڀڳهار ايترو ٿو ملي، جو نڪي اورو نڪي پورو.......... انعام ملي تہ سائين حاجن شاهہ جي مزار تي ريشمي پڙ چاڙهيندس، ۽ جوڙو ديڳن جو لاهيندس.“

”بس، سائين حاجن شاهہ کي ايتري ۾ خوش ڪري ڇڏيندين.“

”ڀائو، سائينءَ کي ٿوري پرواهہ آهي. هو تہ ولايت جو مالڪ آهي. باس باسي اٿم، سا مڙيئي پوري ڪندس.“

”پوءِ؟“

”پوءِ ڇا؟“ مون اوباسي ڏيندي ڪانئس پڇيو. سچ پچ تہ آءٌ ان مهل ٿڪجي پيو هوس.

هن چيو، ”ادا، پوءِ ڏهن ٻارهن هزارن مان پنهنجي لاءِ هڪ جهڙو تهڙو گهر بہ ٺهرائيندس. نوڪريءَ جي سانگي اباڻا جهڳا بہ ڇڏي شهر ۾ آياسين. سچا سارا پنجويهہ سال نوڪري ڪئي اٿم، پر پنهنجو گهر بہ اڏي ڪونہ سگهيو آهيان. پنهنجو گهر هوندو تہ باقي ڏينهن بي فڪر ٿي گذاربا. پنهنجي گهر کان سواءِ اونداهہ آهي اونداهہ!“

”پر دوست، مون کي تہ تو صفا وساري ڇڏيو. مون کي ڇا ڏيندين؟“

”زورآور، توسان ڪي ليکا آهن، جيڪي چوندين سو ڏيندو سانءِ.“

آءٌ اتي ڪڙو ٿيس تہ هو بہ خوشيءَ سان اتي هلڻ لڳو، ۽ اڳتي هلي هن مون کان موڪلائيندي چيو، ”زورآور سياڻي اهي حلَ رجسٽر ڪري موڪليندس. ايندڙ مهيني جي پندرهينءَ تاريخ وري ڦيرو ڪجانءِ. سائين حاجن شاهہ جو سنهن ٻيڙائي پار!“

خيرن سان مهينو گذري ويو. پندرهينءَ تاريخ جو ڏينهن آيو، ۽ گذري ويو. اهڙيءَ طرح ڪيترا مهينا ۽ ڪيتريون پندرهيون تاريخيون گذرنديون رهيون، پر خليل صاحب کي انعام نہ ملڻو هو، سو نہ مليو، ڪڏهن چار چڪون تہ ڪڏهن اٺ. هڪ دفعي ڪيس ٽي رپيا پنج آنا مليا، تہ ٻئي ڀيري بہ روپيا يارنهن آنا. پر شاباس آهي هن جي ايمان کي، جو هو پوءِ بہ برابر پنجن سالن کان ڳجهارتن جا حل باقاعدي موڪليندو رهي ٿو. سائين حاجن شاهہ جي مزار تي برابر اگربتيون ٻاريندو آهي، ۽ مون کي بہ ڳولي ڦولهي، حل ٽيل ڳجهارتون ضرور ڏيکاريندو آهي- ۽ اڳئي وقت، چانهن جو ڍڪ بہ پياري ڇڏيندو آهي.

سوال؟

زينو: (سس کي مخاطب ٿيندي) امان ڏسين ٿي، اڄ بہ پٺھين اڃا ڪين موٽيو آھي. سڄ ڪاپار تي چڙھي آيو آھي. اڃھا تي ٻپهري لڙي.

ساران: ھائو، چوين تہ سچ ٿي. ماني بہ تہ ڪائي ڪين ويو آھي. مٿان جھولو ۽ گرمي، چيائين پئي تہ بس اڄھو ٿو موٽي اچان. ڪلاڪ ڏيڍ جو ڪم آھي، سيٺ اڄ ٽيٽا ماڻھو ڪم تي گھرايا آھن.

زينو: مون سان پاڻ ساڳي ڳالھ ڪئي ھئائين. ھميشہ ڪان جمعي جي چوٽي ڪندا آھن. مزدوريءَ جي لالچ ۾ نماز ڪان اڳ ۾ موڪل جي آسري تي ھليو ويو.

ساران: سيٺ جي ٽماڙ واري جاءِ، خبر ناھي ڪھڙي وٺ وٺان اچي لڳي اٿس، سڄو سڄو ڏينھن پاڻ پيرن پر بيٺو آھي.

زينو: پاڻ بيٺو آھي، تڏھين تہ ٻن مھينن ۾ جاءِ جڙي راس ٿيڻ تي آھي، باقي رڳو ھڪڙيءَ پٽ جون درزون رھيل آھن، ائين پئي چيائين!

ساران: ستون ڏينھن ٿيو اٿس تہ جو جھڙيءَ مانيءَ واري ڳنڍ ھتان ٻڌيو ڪٽيو وڃي، اُھڙي شام جو ورايو واپس ڪنيو اچي! پيٽ خالي، ڪم ڪيئن ٿو اُڪھيس؟ تو الاجي ڇا ڪيو اٿس، چي "ڪنوار سان گڏجي ماني نٿو ڪان تہ وٽي ئي نٿي."

زينو: (ٿورو شرمائجي) الا! مون کي ڪھڙي خبر! پٽ تہ تنھنجو ئي آھي، توئي تہ ڪيس اھڙي پٽي پڙھائي ھوندي!

ساران: ھائو رمضو آھي تہ منھنجو پٽ، پر توسان پرڻائي توکي جو ڏيئي ڇڏيو اٿم. دل تي ھٿ رکي ڏس، ھاڻي تہ ماءُ تي آھين، پنھنجو پنڙو ٿيو اٿئي، چو سڄو ڏينھن چاتيءَ سان لڳائي ويٺي آھينس!

زينو: چاتيءَ سان نہ لڳايانس تہ اڇلائي ڇڏيانس. چاليھ ڏينھن تہ مس گذريا آھن......

ساران: ھاڻي پاڻھي خبر پوندئہ- منھنجو رمضو آھي تہ چاليھن سالن جو پر آءٌ پانيان ٿي تہ ڪالھوڻي ڪالھ ڄڻيو اٿم.

زينو: خدا ڏينھن ڏئيس، وني ڏسجانءِ. منھنجو پٽ جوان ٿيندو، مُڇن جي ساوڪ ايندس تہ ميندي لڳائي، وني ڏيئي ٽولي ڇڏيندي سانس، ٽولي! تو وانگر آرو ڪين ڪنديسانس. ھيڏي عمر آندي اٿئي، مٿو اڇو تي ويو اٿئي، تہ بہ اويل سويل پيئي نھارينس.

(زينوءَ جو ننڍڙو روئي ٿو، ۽ ھوءَ چولو مٿي ڪري ٿڃ ڏارائيس ٿي.)

ساران: ڪتو، ڪتو، ڏس ته سهي ماريو ٿهي جڙي پلٽي ماري اچي وينو آهي- نڪو ٻاهر نپٽا! هتي اندر اچي وينو آهي سهڪڻ ۾ جيپ ڪڍي لڙڪائڻ! اما زينو هٽينس اها پر واري سؤنٽي، مئو جاءِ ٿو خراب ڪري.

زينو: پر امان، هي پاڻ وارو موتي ته آهي، ٻاهر گرميءَ ۾ جهولي تنگ ڪيو اٿس، تڏهن لنگهي آيو آهي اندر (زينو جو ڇوڪرو هنج ۾ روئي ٿو. هوءَ نراڙ تي پگهر اگهندي، چوي ٿي.) اڄ ته جنسي دوزخ ٿي پيو آهي، جهڙي ڪا ٻني پئي ٻري. ننڍڙي کي وهنجاري ٿي اچان.

ساران: (پنهنجي سر) پنهنجي آندي جي ڪيئن نه ڇڪي آئي اٿس: هلي آهي ڪيس وهنجارڻ. منهنجو ٻچڙو اُس ۾ پيو ٻڪي ۾ مزوري ڪري- دستگير جي ڪا وٺ پئين! جمعي جو ڏينهن، ههڙي گرمي، ههڙو جهولو، پوءِ به ڪم! جانورن تي به ڪهل ڪبي آهي! هي سينيون، شل قيامت ڪاري ٿئين.

زينو: (پري ڪان پٽ کي وهنجاريندي) اما هي ٻاهرئين مٽ وارو پاڻي ته ڪوسو ٿي ويو آهي، اتان اندران دلي مان نه گلاس پري اچين!

(ساران اندران گلاس پري وڃي ٿي ٻارڙي جي مٿان آهستي ڪري پاڻي هاري.)

زينو: دل ۾ نه ڪرين، هڪڙو پيو ڪم چوانءِ!

ساران: آءٌ ڪا ٿورو ئي تنهنجي نوڪرياڻي آهيان. مون کي ته ڪابه ڳالهه ڪانه ٿي اُڇهي. بس اهائي ڳڻتي اٿم ته پٽم ڪيڏيءَ مهل ٿو اچي ماني کائي.

زينو: (پٽ کي گنديءَ ۾ ويڙهيندي) پوءِ پيلا ڪيس ڇو نٽي وني اچين.

ساران: تون به گڏجي هل نه، ڇوڪري کي ڇولڙو پاراءِ ته گڏجي هلون.

زينو: ڳالهه ته واهه جي ٿي ڪرين، بس ٻيڪڙي اچ در کي. (ڪُتي کي) موتي! موتي! نڪر ٻاهر!

(سس ۾ نُنهن ڳالهيون ڪنديون، سيٺ واريءَ جاءِ ڏانهن هلن ٿيون.)

زينو: پيلا پنهين پاڻ تي ڪاوڙبو ته ڪين؟

ساران: آءٌ جو توسان گڏ آهيان، مزال آهي، جو ٻڙڪ ٻاهر ڪڍي. جي گوڙ ڪيائين ته هي ڏسين ٿي ٺڦڙ، وهائي ڪيندي مانس.

زينو: امي، ائين ته نه چئو، ننڍڙو ته ڪونهي.

ساران: وڏو هوندو ته ٻين جي لاءِ، پورا ڏهه مهينا پيٽ ۾ سانديو اٿمانس. ماءُ سان ٿورئي منهن ڏيندو.

زينو: اهو تہ آءٌ بہ مڃان ٿي، پر وات مان وائي تہ چڱي ڪيڄي.
ساران: ڪير پي ڇڏيو اٿمانس، ڏسجئين وينئي، پاڻ کي پري ڪان ڏسي سهي.................
زينو: بس بس، گهڻو نہ پڏائينس.
ساران: اماں اجا گهڻو پنڌ آهي، منهنجا تہ پير ٿا پچرن متو تو سڙي.
زينو: هاڻي اچي پهتا آهيون. جهولي بہ هانيون ڪري ڇڏيون آهن.
ساران: ننيڙي کي تہ چڱيءَ طرح ويڙهه، متان ڪٿي لهس نہ اچي وڃيس.
زينو: هو ڏس! او، اها، سامهين جاءِ! پٺهين مٿي، او..... اهو..... ڏائيءَ ڪنڌ وٺان، بنهه چوٽيءَ تي، تغاري پيو لاهي.
ساران: مون پوڙهيءَ کي تہ ڏسڻ ۾ ڪجهه ڪين ٿو اچي. بچي شل: گهوري وڃانس!
زينو: موتي، موتي، ڊوڙ پنهنجي ڏاڏيءَ وٽ، توکي ڏسي من هيڏانهن لڏو هٽي.
(زينو ننيڙي چوڪري کي ٿورو مٿي ڪري، نوڙي پٽر ڪٽي جاءِ واري پاسي اچلائي ٿي، ڪتو پڇ لوڏي اوڏانهن لُوهه تو ڪري.)
ساران: چري، هي وري ڇا ٿي ڪرين! مڙسهين ڇا سمجهندو، پاڻ بہ ايڏانهن هلون پيئون.
زينو: بس پهچي تہ ويون آهيون.
ساران: هائو، هائو، هاڻي تہ آءٌ ڏسان پئي، اهو چوٽيءَ تي بيٺو آهي نہ- ابول! منهنجو تہ مٿي نهاريندي متو تو ڦري. (ڪتو ڀؤڪندو موتي تو اچي.)
زينو: هيترا سارا مزور! مار، امان پٺهين پاڻ کي ڏٺو آهي.
ساران: هيڏانهن نهاري تہ پيو.
زينو: هو ڏس! هٿ سان اشارو ڪري رهيو آهي.
ساران: ڇا تو چوي؟
زينو: چوي ٿو اتي ترسو، اجهو ٿو اچان.
ساران: ڀلا تون بہ تہ سڏ ڪرينس.
زينو: هائو، هائو.
ساران: اجا لهي تہ ڪونہ ٿو.
زينو: ڀلا وچ ۾ ڪم ڇڏي ڪيئن ايندو. هو پريان سيٺ جو بيٺو آهي.
ساران: سيٺ هوندو پنهنجي لاءِ، منهنجو تہ هاڻي گرميءَ کان هانءُ ئي ٿو ماندو ٿئي. ننيڙو مون کي ڏي. آءٌ ٿي ويجهو وڃانس.
زينو: هان وٽ. پر ڏاڪڻ کان پري ٿي. بيهجانءِ- اُس کان تہ ڍڪينس........

رمضو: (مٿان ڪاوڙ مان رڙ ڪري ٿو) امان! امان! هي ڇا ٿي ڪرين، نِنڊڙي ڪي اُس لڳندي.....پري ٿي..... ڏِڪينس..... پاڇولي ۾ ٻيهه، هٽي وڃ، پري ٿي!

ساران: (ڏاڪڻ جي ڀرسان اچي) نه ته، ڀلي ته گرمي لڳيس، توکي گرمي ڪانه ٿي لڳي- لهي هيٺ اچ، هيٺ لهي آ.

رمضو: امان، امان! الله جي نالي، اُستاده استاد آءٌ لهان ٿو. آءٌ وڃان ٿو.

(تڪڙ ۾ رمضوءَ جو پير ترڪي ٿو ۽ ٺماڙ تان ڪلٽي ڪائي اچي پٽ تي ڪِري ٿو.)

ساران: آءٌ مري ويس، گهوڙا!

(ساران اوراڻجي ڪري پئي، ٻارڙو ڏڪ لڳڻ سان ڪيهون ڪرڻ لڳو، زينو ڊوڙي اڳي اچي ٿي ۽ پنهنجي ڇوڪري کي ڪٽي ٿي، مڙس کي ڏسي اکيون ڦاٽي ٽيون وڃنس، سيٺ اچي ٿو ۽ رمضوءَ جي ڦاٽل اجرڪ سان رمضو کي ڍڪيندي چئي ٿو.)

سيٺ: اِهي رنون هٽي چو رلي رهيون آهن. پري ٿيو پري ٿيو! شيءِ وجي ڏٽين کي رسي.

محبت جي راهه تي

اڄ سواءِ ڪنهن انتظار جي تنهنجو خط مليو. مهرباني! دراصل تنهنجي خط جو نه، پر توسان ملڻ جو انتظار هو. هن کان اڳ ته ڪڏهن به ائين نه ٿيو آهي، جو تون سواءِ ٻڌائڻ جي هليو وڃين ۽ ميار لاهڻ لاءِ به چار سٽون لکي، صفائي پيش ڪرين، پوءِ معافيءَ جي تقاضا ڪرين. تنهنجي غير حاضري جيتوڻيڪ حيرت جو سبب هئي، پر پوءِ به مون سوچيو ته شام جو وڃي تنهنجي گهران خبر چار وٺندس. ائين ڪريان ئي ڪريان، تنهن کان اڳ تنهنجو خط مليو، تو دوستيءَ ۾ وري به پنهنجو ئي پاسو ڳرو ڪيو- شاباس اٿئي، جو ايترو وقت مليئه ۽ دوستن کي ياد ڪري سگهيو آهين. تو ته هن چوڻيءَ کي به غلط ثابت ڪري ڏيکاريو ته ’عشق ۽ جنگ ۾ سڀ ڪجهه روا آهي!‘

شڪر آهي، جو تون جنگ جي ميدان ڏانهن ڪونه ويو آهين: البت ڪنهن خاص ڪشش جي ڪري ڇڪجي، ٻئي ڪنهن هنڌ وڃي نڪتو آهين- اهڙي هنڌ جتي جي دلڪشي دوستن کان وڏيڪ ۽ سرس پئي ڀانئجي. محبت، سيني معاملن کان بي نياز ڪيو ڇڏي. پر، اڄ جو انسان جنهن جي سامهون صدين جا سوين انساني تجربا ۽ نتيجا اکين اڳيان آهن. اُهو جنگ جي ڀيانڪ نتيجن کان پوري طرح آگاهه آهي. هو سوچي سمجهي، جنگبازن جي حيواني خواهشن ۽ بد ارادن کي هر ممڪن طريقي سان روڪڻ جي ڪوشش ڪري ٿو. ساڳيءَ ريت عيش ۽ محبت جي سلسلي ۾ پڻ سمجهدار ماڻهو، ڏسي وائسي، اکيون ٻوٽي پنهنجو پاڻ اوڙاهه ۾ ڪيئن اڇلائيندو؟

تون نوجوان آهين. توکي شايد ڪل نه هجي ته جوانيءَ ۾ محبت جڏهن پاڻ ۾ گڏبيون آهن، تڏهن هڪ معصوم ۽ ناتجربيڪار جي دنيا ئي دلجي ويندي آهي. پوءِ دنيا جي ڪابه مخالفت سندن نگاهه ۾ ئي نه هوندي آهي- پلا ڪنهن کي نگاهه ۾ آڻينِ به ڪيئن؟ جڏهن تارن جي جهرمر، چنڊ جي روشنائي، گلن جي خوشبوءِ، شمع ۽ پروانو ۽ بن سڪايل دلين جي چاهنا، ڪائنات جي سرجڻ کان وٺي اٽل رهيا آهن- فطرت جا هي لازوال پيوند ڪير ٽوڙي سگهيو آهي؟ مذهب، سماج، رشتا، ناتا، قاعدا قانون ۽ وقت جون انڌيون جابر قوتون- هِنن هميشه ساڻن ٽڪرجي، پنهنجا متا پئي پچايا آهن.

تُنهنجو کهڙو قصور! اها حقيقت جيڪا منهنجي سامهون زبان تي آڻي نه سگهئين، اهو راز جيڪو تنهنجي دل ۾ ته هو، پر چپن تائين پهچي نٿي سگهيو سو آخر ڪيترو وقت ’راز‘ رهي سگهي ٿو! هن خط ۾ به تنهنجي اهائي بيوسي ۽ لاچاري ليئا پائي رهي آهي.

لڪائيندي ۽ نه لڪندي ۽ نه ٻڌائيندي به مون لاءِ اها هڪ ڪليل حقيقت بنجي پئي آهي. آءٌ توکي ڪوبه ڏوهه ڏيئي نٿو سگهان. ڪافر آهن اُهي انسان، جن پنهنجي زندگيءَ ۾ ڪنهن سان به پيار ڪين ڪيو آهي. آءٌ هن مسئلي ۾ ڪيئن تنگ نظر ٿيان؟ عشق ۽ محبت جا پانڌيئڙا پنهنجا پير اوري ڪر ته آءٌ انهن جي هيٺان پنهنجون اکيون پٿاري ڇڏيان!

ٻئي جي دل جي ڪنهن کي ڪل! ڊائي کي بکئي جو ڪهڙو خيال؟ هر هڪ کي پنهنجا مطلب آهن. توکي ڪهڙي فڪر اچي ورايو آهي؛ اهي وسوسا، وساري ڇڏ.

اڄ تنهنجي مختصر خط منهنجي ماضيءَ جا ڳچ وسريل داستان ياد ڏياري ڇڏيا آهن. اڄ ته انهن مان هڪ ڪهاڻي توکي به ٻڌايان- اها اکين سان ڏٺل روئداد، جيڪا سالن کان منهنجي يادگيرين جي نگارخاني ۾ ستي پئي هئي؛ اڄهو هينئر ڪر موڙي پاسا ورائي رهي آهي- توسان ۽ هن سان ڪيترو نه نهڪي ٺهڪي ٿي اچي. گويا اها، شايد اها، ساڳي سون ورني ڪهاڻي آهي، جا تون مان ئي، نئين سر نئون پساهه کڻي، سجاڳ ٿي، سورنهن سينگار ڪري ويهي رهي آهي.

1944ع وارو زمانو هو. باک ڦٽي هئي، بمبئي جي بندرگاهه تي هڪ سانت واري فضا ڇانيل هئي. هوا ماني هئي. البت ڪيڏيءَ ڪيڏيءَ مهل ڪناري تي بيٺل ٻيڙيون، رکي رکي، آهستي آهستي هڪٻئي سان ٽڪرجي، جدا ٿي، وري ٽڪرجي رهيون هيون. ٿورڙو ڏنڌ هو. مهاڻن جون ٻيڙيون جيڪي واپس پئي وريون، سي ڪناري ڏانهن وڌندي نظر ٿي آيون. ڪٿي ڪٿي ايڪڙ ٻيڪڙ جل ديوتا جا پوڄاري، سيس نمائي، پوڄا ۾ مگن هئا، ۽ آسپاس ۾ ڪي ٿورڙا ماڻهو هوا خوري ڪري رهيا هئا.